

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

1/2004 • 11 €

Neuvostoliiton uhka

Talvisodan rauha

Jatkosodan ihmisluovutukset

Yksilöllisyyden syntyhistoria

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

102. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

Päätoimittaja: Juha Sihvola

Toimitussihteeri: Veikko Kallio

Toimittajat: Tiina Kinnunen, Tuomas M. S. Lehtonen, Maria Lähteenmäki, Kimmo Rentola

Hallitus: Heikki Talvitie (pj.), Pirkko Leino-Kaukiainen (vpj.), Pauli Kettunen,

Marjatta Rahikainen, Harri Rinta-aho, Kyösti Tiainen

Ulkoasu: Heikki Kalliomaa

SISÄLLYS

Suuntaviivoja

Juba Sihvola, Vaivaako historiantutkimusta mikään? 1

Myöntövyötytä sopivuuden rajoilla

Raimo Väyrynen, Paheet kasvavat: Suomi ja Neuvostoliitto, 1968–1973 5

Hannu Soikkanen, Sorsan näkökulma 23

Unohdettuja karkotuksia

Heikki Ylikangas, Muutokset tutkimuksen suuntautumisessa 29

Neuvostovarjon alla

Ville Jalovaara, Suomen kirkon yöpakkaset. Tuokea valtiojohdolle ja valtiopäiväsaarna YYA-sopimuksesta 33

Anssi Halmesvirta, Järjestelmänvaihdos ja Unkarin 1900-luvun historian myytit 46

Jouni Järvinen, Charta 77 – ihmisoikeuksia ja poliittisia vainoja Tshekkoslovakiassa 58

Eurooppalaista individualismia

Virpi Mäkinen, Individualistisen ajattelumuodon keskiaikaiset juuret 71

Kari Palonen, Poliitiikan ajattelu politiikan ulottuvuutena 80

Jussi Kurunmäki, Käsitteiden venyttämisestä 90

Kolumni

Tuomas Lobi, Nuoret historian lähteillä 94

Keskustelua

Obto Manninen, Väli rauha – olemassaolon säilyttämisiksi 96

Seikko Eskola, Professori Ylikangas ja talvisodan rauha 103

Martti Häikiö, Lähdekritiikkiä Ylikankaalle Göringistä ja talvisodasta 107

Tuomo Polvinen, Lenin ja Bobrikov 110

Petri Mirala, Mikä tutkijankoulutustamme oikein vaivaa? 111

Arvosteluja

Seppo Hentilä, Kaksi Saksaa ja Suomi. Saksan-ky symys Suomen puolueettomuuspolitiikan haasteena (*Martti Favorin*) 113

Erkki Teräväinen, Lavastettu rinnakkaiselo – Suomen ulkopoliittika johtavassa länsisaksalaislehdissä (*Seppo Hentilä*) 116

Erkki Pihkala, Suomalaiset maailmantaloudessa keskiajalta EU-Suomeen (*Ilkka Nummela*) 119

Raffaella Sarti, Europe at Home, Family and Material Culture, 1500–1800 (*Marjatta Rahikainen*) 120

Antti Kujala, The Crown, the Nobility and the Peasants 1630–1713. Tax, rent and relations of power (*Janne Haikari*) 123

Sirkka Ahonen, Yhteinen koulu – tasa-arvoa vai tasapääsyyttä? Koulutuksellinen tasa-arvo Suomessa Snellmanista tähän päivään (*Arto Nevala*) 125

Risto Rinne ja Joel Kivirauma (toim.), Koulutuksellista alaluokkaa etsimässä. Matala koulutus yhteiskunnallisen aseman määrittäjänä Suomessa 1800- ja 1900-luvuilla (*Oona Ilmolabti*) 128

Pilvi Torsti, Divergent Stories, Convergent Attitudes. A Study on the Presence of History, History Textbooks and the Thinking of Youth in Post-War Bosnia and Herzegovina (*Sirkka Ahonen*) 130

Tiedemaailma

Palkittuja 133
Nimitys 133

Kirjoittajat 133
Notes on the contents 134

Kansi: Presidentti Urho Kekkonen ja suurlähetystöneuvos M. G. Kotov 25.2.1972.
Lehtikuva Oy (Martti Peltonen).

Vaivaako historiantutkimusta mikään?

■ Professori Osmo Jussilan lehtemme numerossa 4/2003 esittämän puheenvuoron ”Mikä historiantutkimustamme oikein vaijaa?” mukaan suomalaisen historiantutkimuksen nykytila on huolestuttava tai ainakin haukotuttava. Uutta tietoa tuottavaa, vakiintuneita käsityksiä ravistelevaa, tärkeisiin kysymyksiin pureutuvaa tutkimusta ilmestyy vain vähän. Sen sijaan tutkijakunnan valtaosa tyytyy metodisesti moitteettomaan mutta ajatuksellisesti latteaan ruudin uudelleen keksimiseen, toisarvoisten ja perifeeristen detaljien ruotimiseen.

Jussila katsoo tutkimuksen latistumisen johtuvan lähdefetishismistä: keskittymisestä lähteiden referoimiseen rohkeiden kysymysten ja teoreettisesti haastavien tulkintojen sijasta. Syyksi hän arvelee tutkijakoulutuksen puutteita: opiskelijoiden annetaan itse valita pro gradujen ja väitöskirjojen aiheet, vaikka he eivät voi tietää, missä tutkimuksen etulinja sijaitsee ja mitkä olisivat tutkimuksellisesti hedelmällisiä kysymyksiä. Professorit toisin sanoen luistavat velvollisuudestaan opinnäytetöiden ohjaamiseen.

Olisin kuvitellut, että Jussila saa joukon kiukkuisia vastineita, joissa professorit väittävät hoitavansa ohjausvelvollisuutensa niin hyvin kuin muilta kiireiltään ehtivät ja jatko-opiskelijat todistavat osaavansa keksiä tärkeitä ja kiinnostavia tutkimuskysymyksiä

paremmin kuin normaalitieteen norsunluutorniin pölyttyneet professorit. Sainhan itsekin kipakkaa palautetta pari vuotta sitten, kun kutsuin väitöskirjantekijöitä jatko-opiskelijoiksi ja vastustin tutkija-termin liian aikaista käyttöä.

Jussilalle toki lähetettiin pari vastinetta, jotka on julkaistu tässä lehdessä. Niiden kirjoittajat ovat toinen täysin palvellut professori Tuomo Polvinen, joka varoittaa tekevästä historian tulkinnoista dramaattisempia kuin todellisuus itse, ja tohtori Petri Mirala, Helsingin yliopiston humanistisen tiedekunnan jatkotutkinnoista vastaava tiedesihiteeri, joka omien Helsingissä ja Dublinissa tapahtuneiden opintojensa perusteella yhtyy vaatimukseen opinnäytetöiden tiukemmasta ohjauksesta. Virassa olevat professorit ja nuorempi tutkijakunta sen sijaan jättivät Jussilan rauhaan.

Esiin nostetut kysymykset ovat sen verran tärkeitä, että niihin on paikallaan palata pääkirjoituspaikalla. Jussilan puheenvuoro oli tahallisesti provokatiivinen liioitteluun saakka. On tietenkin kohtuutonta sanoa, että opiskelijat eivät *voi* tuntea tutkimuksen etulinjaa ja keksiä hedelmällisiä hypoteeseja. Yksikin vastaesimerkki riittää kumoamaan perusteettoman yleistyksen. Oman sukupolveni komeimpia väitöskirjoja oli Juha Siltalan *Lapuan liike ja kyydityk-*

set 1930. 27-vuotias tekijä oli lähes itseopinut ja suhtautui ohjausyrityksiin melkoisen uppiniskaisesti. Siltala osoitti aikaisemmin käyttämättömien ensi käden lähteiden perusteella, että lapualaisten muilutusverkostot perustuivat suojeluskuntaorganisaatioon. Lapuan liike ja suojeluskunnat olivat siis Pohjanmaalla usein yksi ja sama asia. Tämä oli sekä poliittisesti kiinnostava että tutkimuksena nerokkaasti saavutettu tulos – mitä tahansa muita nuoruudesta ja ohjauksen puuttumisesta johtuvia ongelmia työhön mahdollisesti sisältyikään. Suomessa on siis ollut historian opiskelijoita ja nuoria tutkijoita, jotka ovat keksineet relevantteja kysymyksiä ihan itse. Siitä huolimatta asiantunteva ja vastuullinen työnohjaus voivat yleensä olla sekä opiskelijan että tieteen parasta edistäviä.

Ohjaamalla innovaatioita?

Toisaalta voidaan kysyä, varmistaako professoreiden autoritaarisempi ote kysymysten hedelmällisyyttä ja tulosten merkittävyyttä. Miten tällöin käy uusien innovaatioiden, metodologisten ja teoreettisten uudistusten, laiminlyötyjen kysymyksenasettelujen ja unohdettujen näkökulmien? Kysymys ei ole pelkästään retorinen.

Yliopistojen virkarakenne on jäänyt pahasti ajastaan jälkeen – erityisesti humanistis-yhteiskuntatieteellisillä aloilla. Professoriksi päästään yleensä vanhana. Virantäytöissä palkitaan usein määrää laadun ja muodollista kokemusta innovatiivisuuden kustannuksella sekä syrjitään nuoria kansainvälisesti orientoituneita tutkijoita. Professoriksi ehtivät ovat voineet jo menettää

parhaan luovuutensa tai menettävät sen viimeistään viran saadessaan ja tultuaan kuormitetuksi hallintorutiineilla. Saavutettu historian professorin virka ei ole takuu oivaltavuudesta, yllätyksellisyydestä ja särmiikkyydestä. Mahtavatko kaikki professorimme olla itsekään siinä etulinjan poterossa, josta heidän pitäisi sotalaallisiin kielikuviin mieltyneen Jussilan mielestä näyttää opiskelijoilleen ennen tutkimatonta maastoa? Ja vaikka hyviä ja vastuullisia professoreita varmasti onkin olemassa, tehokkaan ja tuloksellisen tutkimustyön ohjauksen näkökulmasta heitä on liian vähän ja heillä on opiskelijoilleen liian vähän aikaa.

Jussilalta näyttää jääneen huomaamatta myös suomalaisen historiatutkimuksen kehitys. Historian piiriin hakeutuu nykyään erittäin lahjakasta väkeä. Historia ei ole hanttiala, jolle ajautuu niitä, jotka eivät pärjää sen enempää matematiikassa kuin kielissäkään eivätkä ole tarpeeksi sinnikkäitä oikeustieteellisen pääsykokeista selviytyneeseen. Historioitsijapaikkoihin kohdistuu ankara hakupaine kaikissa karsinnoissa korkeakoulujen pääsykokeista Suomen Akatemian tutkijavalintoihin. Vain parhaat hyväksytään mukaan. Historian opiskelijat ja nuoret tutkijat ovat nykyään älykkäitä, kielitaitoisia, tehokkaasti verkottuneita, kansainvälisessä tiedeyhteisössä sujuvasti liikkuvia maailmankansalaisia.

Historiantutkimus on myös monipuolistunut. Jussilaa kiinnostaa lähinnä perinteinen poliittinen historia, mutta tutkimuksen avantgarde tekee mullistavimmat innovaationsa muualla, ehkäpä kulttuurihistoriassa, aate- ja oppihistoriassa, keskiajan tutkimuk-

sessä sekä nais- ja perhehistoriassa. Poliittisen historian poliittisuuskin on tänään paljon muuta kuin vain suomalaiskansallisen identiteetin puolustusta idän karhua vastaan.

Huiput puuttuvat

Näistä varauksista huolimatta Jussila on perusajatuksessaan oikeassa: suomalaista historiantutkimusta voidaan perustellusti syyttää alisuoriutumista käytössä oleviin resursseihin ja mahdollisuuksiin nähden. Tämä näkyy erityisesti historiantutkimuksen huipun kapeutena ja ehkä mataluutenakin. Suomen Akatemian huippuyksikköohjelmassa ei ole yhtään historiantutkimuksen valtavirtaa edustavaa tutkimusryhmää ja akatemiaprofessoreitakin on vain yksi, Marjatta Hietala. Tilanne on erikoinen, kun historia on Akatemian kulttuurin ja yhteiskunnan tutkimuksen toimikunnassa hakemusmäärissä mitaten ylivoimaisesti suurin yksittäinen tieteenala – kaikissa muissa hakumuodoissa paitsi korkeimmissa. Historioitsijoiden kunnianhimo ja unelmat eivät näytä yltävän akatemiaprofessoreihin ja huippuyksiköihin. Suomalaisen historiatieteen taso on laiveutta, ei syvyyttä eikä varsinkaan korkeutta.

Mitä pitäisi tehdä historiantutkimuksen tason kohottamiseksi, vai onko kenties hyväksyttävä, että tieteellisiä läpimurtoja tekevien poikkeuslahjakkuuksien esiintyminen on väistämättä satunnaista? Suomen kokoisessa kulttuurissa neroista vallitsee pysyvä niukkuus. Eino Jutikkalan, Matti Klingen, Heikki Ylikankaan, Marjatta Hietalan tai Jussilan itsensä kaltaisia tutkijoita ei voida tuottaa liukuhihnalla.

Jussilan ehdotus määrätietoisemmasta opinnäytetöiden ohjaamisesta on kannatettava mutta ei riittävä. Professorit tarvitsevat lisäksi resursseja ja aikaa tutkimukselliseen orientoitumiseen ja tutkimustyön ohjaamiseen. Professoreiksi tulee rekrytoida luovuutensa huipulla olevia kykyjä. Senioriteetin palkitseminen ja oman laitoksen kasvattien suosiminen virantäytöissä on lopetettava. Yliopistojen virkarakennetta on uudistettava. Sekä opettajien että opiskelijoiden on sitouduttava työhönsä tosissaan: tunnollisuus ei riitä, tarvitaan intohimoa.

Historioitsijoiden on myös opittava kollektiivisempia työskentelytapoja. Huippuyksiköiksi päätyvät organisaatiot syntyneet yhteisen teeman, kysymyksenasettelun ja metodologian pohjalle syntyneet tutkimusryhmät. Historioitsijoiden on uskallettava liikua tieteiden rajapinnoilla ja hankittava monipuolinen teoreettis-metodologinen taustasivistys. Logiikan ja tieteenteorian sekä kvantitatiivisten metodien hallinnasta on tällöin enemmän iloa kuin yhteiskuntatieteissä nykyään trendikkäistä kvalitatiivisista, elämyksellisistä ja muuten pehmeistä menetelmistä.

Kansainvälistymistä on syvennettävä. Jo väitöskirjavaiheessa on opittava, että tutkijan kyvyt punnitaan johtavissa kansainvälisissä lehdissä julkaistujen artikkeleiden kautta – silloinkin, kun tutkitaan kansalliseksi miellettyjä aiheita. Myös virantäytöissä tulee kiinnittää huomiota julkaisujen laatuun, kansainvälisyyteen ja julkaisufoorumiin, ei niinkään määrään. Historioitsijoiden on mentävä mukaan kansainvälisiin verkostoihin ja yhteistyöelimiin sekä asetet-

tava työnsä alttiiksi korkeimman tason kriitille.

Intohimoa ja urheilua

Osa historioitsijoista ja muistakin humanisteista voi suhtautua nuivasti ehdotuksiini. Marmatusta on kuulunut, jonka mukaan kysymys on luonnontieteissä kehitettyjen mallien ja mittarien siirtämisestä alalle, jolle ne eivät sovi. Tässä kritiikissä on se perä, että mitään kriteerejä ei tule soveltaa mekaanisesti. Tutkija voi olla innovatiivinen standardimalleista poikkeavalla tavalla. Tämän huomasi Jussilakin, joka aivan oikein totesi akateemisen maailman ulkopuolella koko elämänsä toimineen Max Jakobsonin ”hakkaavan kirkkaasti mennen tullen” (mutta miksi taas väkivaltainen metafora?) professionaaliset historianitutkijamme. Saman-

tapaisen huomion kykeni tekemään jopa Suomen Akatemia, joka on kaikkein kovimmin vaatinut tieteen kansainvälistämistä ja tulosvastuuta. Viime syksynä Akatemia kuitenkin valitsi omista tutkijoistaan tunnustus-palkinnolla palkittavaksi dosentti Jari Ehrnroothin, jonka tuotannosta valtaosa on ilmestynyt kaunokirjallisuutta lähestyvinä esseinä, jopa romaaneina ja näytelminä.

Nerous ei synny mahtikäskystä ja luovuuden on saatava ilmaista itseään monimuotoisesti. Nerouden ja luovuuden kehitystä voidaan kuitenkin tukea rakentamalla innovatiivisia tutkimusympäristöjä. Historiantutkimuksella olisi tässä suhteessa parantamisen varaa. Huippu-urheilijamaista asennetta tarvittaisiin opiskelijoilta, tutkijoilta ja myös organisaatioiden ylläpitäjiltä.

Juha Sivvola

MYÖNTYVYYTTÄ SOPIVUUDEN RAJOILLA

RAIMO VÄYRYNEN

Paineet kasvavat: Suomi ja Neuvosto- liitto, 1968–1973

Dosentti Raimo Väyrynen tarkastelee Suomen ja Neuvostoliiton suhteita 1968–73 uusimman tutkimuksen näkökulmasta. Neuvostoliiton Suomeen kohdistama painostus oli seurausta sen sisäisestä kehityksestä, liennytyskehityksen Moskovassa luomista peloista ja pelko Suomen irtautumisesta EEC-sopimuksen kautta sen epävirallisesta vaikutuspiiristä. Siksi Suomelta alettiin kysellä sen valmiutta realisoida yya-sopimuksen määräyksiä sekä edellyttää EEC-sopimuksen lykkäämistä. Neuvostoliiton poliittinen linja koveni, mikä näkyi muun muassa suurlähettiläsnimityksissä, mutta toisaalta sen toteutumisessa esiintyi epäjohtonmukaisia piirteitä kuten sotilaallista yhteistyötä koskeneiden aloitteiden yksityiskohdat osoittavat.

■ Vakiintunein lähestymistapa ulkopoliittikan tutkimuksessa on rationaalisen päätöksenteon malli. Vaikka yksilötekijöiden, byrokratian ja kulttuurin vaikutukset myönnettäänkin, niin silti peruslähtökohtana on kokonaisina toimivien suvereenien valtioiden rationaalisuutta tavoitteleva päätöksenteko. Tässä mallissa valtioita pidetään sisäisesti kiinteinä ja toisistaan erillisinä toimijoina, joiden konflikteja ja yhteistyötä sisältävästä vuorovaikutuksesta syntyvät valtioiden väliset suhteet.

Kuten kaikki mallit, niin tämäkin kuvaa ihannetilaa, jota todellisuudessa tuskin on olemassa. Kaikkien valtioiden ulkopoliittinen päätöksenteko ja niiden keskinäinen vuorovaikutus poikkeavat siitä ainakin josakin mitassa. Voidaan väittää, että Suomen ja Neuvostoliiton poliittisissa suhteissa 1970-luvun alussa tämä poikkeama oli tavallista suurempi. Näitä suhteita ei ole mahdollista ymmärtää pelkästään valtiotoimijoiden erillisestä, rationaalisesta päätöksenteosta käsin.

Ulkopoliittinen päätöksenteko

Tämä tosiasia näkyy ensinnäkin siinä, että sen enempää Suomen kuin Neuvostoliiton ulkopoliittinen päätöksentekojärjestelmä ei ollut yhtenäinen kokonaisuus. Totta kyllä ulkopoliittiset ratkaisut oli molemmissa maissa keskitetty voimakkaasti keskeiselle johtajalle – Urho Kekkoselle ja Leonid Brezhneville – jotka sitä paitsi olivat tuossa historian vaiheessa valtansa huipulla. Olisi kuitenkin kovin yksioikoista pitää näitä kahta johtajaa omien maidensa suvereenin tahdon ainoina edustajina. Molemmissa maissa oli myös muita, tiettyä autonomiaa omaavia poliittisia päättäjiä.

Toinen kriittinen oletamus rationaalisen ulkopoliittikan mallissa koskee valtioiden muodollista ja tosiasiallista erillisyyttä toisistaan. Tästä seuraa muun muassa epätäydellisen informaation oletamus: osapuolet ovat vain osittain tietoisia toistensa preferensseistä ja strategioista. Siksi ne joutuvat tekemään ratkaisujaan epävarmuuden valitessa ja ennakoimalla toisten osapuolten todennäköisiä valintoja. Päätöksentekoon saattaa siis sisältyä tuntuvia informaatiokustannuksia.

Toisen maailmansodan jälkeen Suomen politiikkaa suhteessa Neuvostoliittoon on usein kuvattu pienen ja sodan hävinneen maan puolustustaisteluna suvereenisuutensa ja autonomiansa puolesta. Tämä näkökulma puoltaa paikkansa sikäli, että toisen maailmansodan jälkeen eri vaiheissa Moskova pyrki selvästi rajoittamaan Suomen poliittisia ja taloudellisia valintoja sekä siten pitämään sen omissa vaikutuspiirissään. Näistä pyrkimyksistä 1970-luvun alku tarjoaa useita havainnollisia esimerkkejä.

Toisaalta Suomessa pyrittiin puolustautumaan eri tavoin Moskovan vaikutusyrityksiä vastaan. Ne herättivät vastareaktioita kuten puolueettomuuspolitiikan korostamisen ja pyrkimyksen pitää auki erityisesti taloudellisia suhteita länteen. Jaakko Ilonien mukaan¹ Suomi pyrki puolustautumaan varsinkin byrokratian tasolla. Vastavaikutusta harjoitettiin sekä ulkoministeriön että puolustusvoimien taholta, ja tietysti myös suojelupoliisiin ja armeijan tiedustelun puolelta. Kekkonen ei useinkaan informoinut näitä tahoja neuvostokontakteistaan, joista niillä oli kuitenkin omaa itsenäistä tietoaan.

Autonomisten toimijoiden malli ulkopoliittisessa päätöksenteossa on puutteellinen ja kaipaa korjausta. Malli ei varsinkaan ota huomioon sitä, että Suomen ja Neuvostoliiton keskeiset päättäjät olivat niin likeisessä ja luottamuksellisessa suhteessa keskenään – vetäen ajoittain mattoa alta omilta kilpailijoiltaan – että heistä muodostui suoranaisesti poikkikansallisia päätöksentekopareja. Tilannetta kuvaa hyvin Kekkonen päiväkirjamerkintä, jonka mukaan ulkoministeri Gromyko oli todennut, että maiden huipputasoin tapaamisessa ei saisi olla 3 kuukautta pitempää väliä. Yleisesti voidaan sanoa, että maiden välisen ulkopoliittikan tarkastelun perusyksiköksi sopiva paremmin keskinäiset suhteet kuin kaksi itsenäisesti toimivaa valtioyksikköä.²

Neuvostoliiton ja Suomen poliittisten operaatioiden keskinäisriippuvuus tulee havainnollisesti esiin Etykin Geneven vaiheen kolmoskorin sisältöä koskevissa valmisteluissa toukokuussa 1974. Siinä Kekkonen, Ahti Karjalainen ja Matti Tuovinen sopivat suurlähettiläs Vladimir Stepanovin

kautta kuinka Moskovan tulee toimia saadakseen oman tahtonsa perille. Sovittiin kaikkiaan viisivaiheisesta tapahtumaketjusta, jossa muun muassa Moskova hylkää alun perin sieltä lähteneen muotoilun, jotta lännen kanssa päästään eteenpäin. Neuvostoliiton ETYK-valtuuskunnan päällikkö Anatoli Kovalev pidettiin tästä suunnitelmasta tietymättömänä.³ Ei ollut suinkaan sattuma, että Tuovinen oli ainoa ulkoministeriön edustaja, johon KGB:n residentti Vladimirov piti jatkuvaa yhteyttä.⁴

Kekkonen kontaktit

Kekkonen päiväkirjat antavat tarkan kuvan siitä, kuinka likeiset suhteet hänellä oli varsinkin toisella ja kolmannella presidenttikaudella neuvostoliittolaisiin päättäjiin, diplomaatteihin ja tiedusteluväkeen.⁵ Välillä Kekkonen tapasi miltei päivittäin ja toisinaan hyvin lyhyellä varoitusajalla neuvostoliittolaisia operaattoreita. Heistä oli 1970-luvun alussa erityisen läheinen suurlähetystöneuvos Mihail Kotov, joka oli ollut Kekkonen kontaktina Helsingissä jo heti maailmansodan jälkeen. Hän oli myös sisäkautta yhteydessä Kekkoseen keväällä 1948 yysopimusneuvotteluissa,⁶ mitä kokemusta heillä oli tapana muistella vielä 1970-luvun tapaamisissaan. Kollegansa todistuksen mukaan Kotov oli omiensa keskuudessa kovan miehen maineessa, mutta suhtautui suomalaisiin poliitikkoihin hyvin kohteliaasti. Hän teititteli Kekkosta, vaikka tämä oli tarjonnut sinunkauppoja.⁷

Populaariesityksissä on tavattu tehdä ero kahteen eri kanavaan Helsingin ja Moskovan välillä: diplomaattilinjaan ja puoluelinjaan.⁸ Tilanne on vielä monimutkaisempi, jos käytetään Max Jakobsonin jakoa kolmeen: diplomaatti- ja puoluelinjan lisäksi oli myös tiedustelulinja, jolla toimivat ainakin Stepanov ja Vladimirov. Näistä linjoista ainakin kaksi viimeistä meni kuitenkin osaksi päällekkäin ja tuskin minkään neuvostolinjan edustajalla oli, päinvastaisista väitteistä huolimatta, suoraa pääsyä kaikkein korkeimmalle tasolle.⁹

Asioita mutkistaa edelleenkin Derjabinin¹⁰ tiedustelupalveluiden välillä tekemä jako kahteen: 'lähinaapurit' (KGB) ja 'etäi-

set” (GRU), jotka olivat jatkuvassa kilpailutilanteessa keskenään. Lisäväriä saadaan tekemällä ero ”Moskovan linjan” ja ”Leningradin linjan” välillä. Niistä edellinen sijoitti Suomen osaksi kansainvälistä kokonaisuutta, kun taas jälkimmäinen oli enemmän kiinnostunut Suomen ja erityisesti Skp:n asioista.¹¹

Helsingissä toimineiden neuvostodiplomaattien muistelmissa – puhumattakaan suomalaisten kirjoittajien kommentteista – esiintyy sängen kirjavia käsityksiä eri linjoista ja niiden keskinäisistä suhteista. Joidenkin tietojen mukaan suuri määrä tietoa kulki Helsingistä Moskovaan yhtäältä ulkoministeriöön ja toisaalta KGB:hen, mutta vain harvoissa tapauksissa suoraan puolueen ja valtion johdolle. Edes KGB:n residentin asema ei ollut yksiselitteinen, vaan siinä esiintyi rooliritiriitoja. Koiviston mukaan Vladimirovilla residenttinä oli luultavasti kolme tehtävää: everstin asema KGB:ssä, peitetehtävä suurlähetystössä sekä erityistehtävä hoitaa puolue- ja tiedustelu-järjestelmässä suhteita Suomeen.¹²

Joka tapauksessa on selvää, että KGB ja kommunistipuolue olivat samassa byrokratisessa leirissä, joka ei luottanut diplomaattikuntaan. Näistä kahdesta organisaatiosta taas KGB oli johtavassa asemassa ja sen residentti tosiasiallinen suurlähetystön johtaja. Nkp:n keskuskomitean edustajien oli, diplomaateista puhumattakaan, viime kädessä mukauduttava tähän järjestykseen. Koivisto presidenttikautenaan tavallaan normaalisti KGB:n residentin aseman ja otti hänet vastaan virkahuoneessaan pääsihteeri Juri Andropovin toivomana yhteyshenkilönä. Koiviston ensimmäisenä presidenttikautena tämä työnjako residentti Viktor Vladimirovin ja diplomaatti Vladimir Sobolevin välillä toimikin oppikirjan mukaan.¹³ Vladimirovin vaikutusvaltaa kuvaa kauppasuhteissa idänkaupan keskeisiin hahmoihin kuuluneen ministeri Tankmar Hornin toteamus: ”Vladimirovin puoleen kannatti kyllä kääntyä, jos oli pulmia”.¹⁴

Yleiseksi vaikutelmaksi jää siis se, että keskeisin kommunikaatiolinja Helsingin ja Moskovan välillä kulki maan ja eri puolueiden johtajien kohdalla KGB:n kautta. Tosin

sekaannusta saattoi aiheuttaa se, että tiedustelulinjan residentit saattoivat kutsua itseään myös puoluelinjan edustajiksi ja suurentelivat omia saavutuksiaan.¹⁵ Tämän näkemysten tekee ymmärrettäväksi se, että Fjodorov itse edusti neuvostolähetystössä puoluelinjaa ja oikeastaan sen kovinta ydintä.

Venäläisten näkökulmasta katsottuna tämä järjestelmä merkitsi Helsingin lähetystössä palvelleiden työnjakoa sekä omien eri linjojen että eri suomalaisten puolueiden välillä. Skp:n sisäinen osapuolijako mutkisti edelleen tätä työnjakoa, jossa Nkp:n keskuskomitea oli taipuvainen asettumaan vähemmistöläisten puolelle. Tästä kaikesta seurasi se, että venäläisten diplomaattien oli varottava keskinäisiä puheitaan, jotta vältettäisiin ongelmia Moskovassa ja tietojen kiertämistä väärin käsiin takaisin Helsinkiin.¹⁶

Jukka Tarkka on kuvannut tämän järjestelmän informaatiokustannuksia toteamal-

1. Keskustelu Jaakko Iloniemen kanssa 14.2.2004.
2. Raimo Väyrynen (2003) ”A New Interpretation of the Kekkonen Era”, *Yearbook of Finnish Foreign Policy 2003*, Helsinki: The Finnish Institute of International Affairs, 111–118.
3. Juhani Suomi (toim.) (2003) *Urho Kekkosen päiväkirjat 3, 1969–74*, Helsinki: Otava, 409–412; ks. myös Paavo Rantanen (2000), *Talvinministeri. Diplomattian näyttämöiltä politiikan parrasvaloisiin*, Jyväskylä: Gummerus, 133–134.
4. Viktor Vladimirov (1993) *Näin se oli... Muistelmia ja bavaintoja kullisientakaisesta diplomaattitoiminnasta Suomessa 1954–1984*, Helsinki: Otava, 279–280.
5. Ks. myös Juhani Suomi (2002) *Urho Kekkosen päiväkirjat 2, 1963–68*, Helsinki: Otava.
6. Juhani Suomi (1988) *Vonkamies. Urho Kekkonen 1944–1950*, Helsinki: Otava, 339, 343.
7. Felix Karasev (1997) *Naapuripojan muistelmat*, Helsinki: Otava, 254–258.
8. Lasse Lehtinen (2002) *Aatosta jaloa ja albaista mieltä. Urho Kekkosen ja SDP:n subteet 1944–1981*, Helsinki: WSOY.
9. Max Jakobson (2003) *Tilinpäätös*, Helsinki: Otava, 50–54.
10. Juri Derjabin (1997) *Omalla nimellä. Reunamerikintöjä Juri Komissarovin kirjoihin ja omaan elämään*, Helsinki: Otava, 16.
11. Mauno Koivisto (1995) *Historian tekijät. Kaksi kautta II*, Helsinki: Kirjayhtymä, 38.
12. Koivisto (1995) 49.
13. Koivisto (1995) 45–48.
14. Tankmar Horn (1993) ”Tankmar Horn moittii Koivistoa idänkaupan romahduksesta”, *Kauppapolitiikka* no 4, 30–32.
15. Vladimir Fjodorov (2001) *NKP:n Suomen osastolla 1954–1989*, Helsinki: Otava, 193–200.
16. Vladimirov (1993) 217–220.

Presidentti Urho Kekkonen ja Neuvostoliiton
sa lähdössä Neuvostoliiton Sirkon junaan Hei-
vaan 20.12.1972. Kuvassa on myös ja Kekkonen. Kes-
dän välissään Neuvostoliiton suurlähettiläs V. K. K.
sev. Saattamassa sumuisella Helsingin rautatieasema-
la ovat myös mm. ulkoministeri Ahti Karjalainen, val-
tiovarainministeri Johannes Virolainen, kauppa- ja
teollisuusministeri Kristian Gestrin ja opetusministeri
Elf Sundqvist. Lehtikuvia Oy. (Kaius Hedenström).

la, että ”Tehtaankatu pelasi SKP:n, Moskovan ja Tamminiemen kanssa monimutkaista simultaanipeliä, jossa sen piti toteuttaa tehtävänsä paljastamatta, miten paljon se tiesi vastapeluriensa tietävän”.¹⁷ Tilanne ei ollut aivan yksinkertainen myöskään Tehtaankadun eri linjojen suhteessa maalaisliitto/keskustapuolueeseen.

Vladimirov myöntää, että ”kuljimme toisinaan K-linjan kannattajien talutusnuorassa”, mutta toisaalta venäläiset joutuivat ottamaan huomioon myös muut keskustan sisäiset poliittiset virtaukset. Suhteet sosiaalidemokraattien sisäisiin ryhmiin oli pahimman puolueajan aikana vieläkin jyrkemmät.¹⁸ Sorsan arvion mukaan Nkp pyrki radikalisoimaan sekä Kekkonen että Sdp:n politiikkaa ja pelasi tämän tavoitteen saavuttamiseksi kaksilla korteilla.¹⁹

Neuvostoliiton lähetystön jaolla puolueja tiedustelulinjaan on perusteensa. Kekkonen etuoikeutettu pääsy niiden molempien edustajien kautta toisen maan sisäiseen päätöksentekoon antoi hänelle sekä informaatioissa että vaikutusvallassa vahvan etulyöntiaseman suhteessa kotimaisiin kilpailijoihinsa. Tietenkin Skp:n johdolla oli Nkp:n puoluelinja myös käytettävissään, mutta tämän suhteen dynamiikka oli kuitenkin kokonaan toinen. Ajoittain se oli alistainen valtiojohdon suhteille kuten EEC-vapaakauppasopimuksen käsittely vuosina 1972–73 osoittaa: Skp:n vastustus sopimukselle ei estänyt Moskovaa lopulta hyväksymästä sitä.

Sitä paitsi Neuvostoliiton puolella ei jako diplomaatti- ja puoluelinjaan ollut suinkaan yksiselitteinen. Niinpä Stepanov toimi Helsingissä sekä ensiksi puoluelinjan edustajana että sitten suurlähettiläänä ainakin muodollisesti myös diplomaattilinjan edustajana. Kekkonen muistiinpanoista päätellen myös ministerineuvos Mihail Streltsov hoiti eri vaiheissa molemmille linjoille kuuluvia tehtäviä, vaikka Streltsov olikin ensisijaisesti diplomaattilinjan edustaja.

Asemapaikastaan Helsingistä Wieniin karkotettu lyhytaikainen suurlähettiläs Aleksei Beljakov oli tietysti taustaltaan ja toiminnaltaan mitä selvimmin puoluemies. Kekkonen tapasi sangen ahkerasti myös Beljakovin ja Stepanovin välissä suurlähettiläänä

toiminutta Viktor Maltsevia, jolla oli kuitenkin keskimääräistä suurlähettilästä huomattavasti enemmän poliittista painoarvoa. Tätä osoittaa muun muassa hänen suurlähettiläsnimityksensä Intiaan ja Jugoslaviaan ja erityisesti hänen jäsenyytensä Nkp:n keskuskomiteassa.

Beljakovin tapauksesta on kirjoitettu paljon ja sen perusasiat ovat selvillä. Ongelmana ei ehkä ollut yksinomaan hänen linjansa, vaan, myös loukkaava tapansa toimia: hän ylireagoi ja viime kädessä toimi Kekkonen aivoituksia vastaan.²⁰ Sitä paitsi Beljakov ei ollut ajattelultaan ehkä niin yksisilmäinen Skp:n vähemmistön kannattaja kuin tavallisesti väitetään. Arne Saarinen kertoo kuinka Beljakov Nkp:n keskuskomitean kansainvälisen osaston varajohtajana pyrki sovittamaan suomalaisten kommunistien sisäisiä riitoja ja ”tasoittamaan vasemmiston äkkiyrkkiä”.²¹

Itse poliittisen linjan osalta Beljakov noudatti pääosiltaan Moskovassa hyväksytyä mallia. On kuitenkin syytä todeta, että Beljakovilla, Stepanovilla ja ehkä Maltsevillä oli tavallisiin suurlähettiläisiin verrattuna tavalista enemmän liikkumavaraa suhteessa Moskovan keskukseen.²² Tämä illuusio liikkumavarasta saattoi ulottua heidän suhteisiinsa neuvostolähetystön residentteihin, jollainen Stepanov oli ollut ja joiden suhteen Beljakovilla oli ollut vaikutusta Moskovassa. Voidaan jopa väittää, että heidän suurlähettiläskausiansa erikoisluonne, ja siihen liittyneet jännitteet, johtuivat monessa suhteesta siitä, että he pyrkivät kumoamaan perinteisesti vallinneen työnjaon ja valtasuhteet Tehtaankadulla.

Arne Saarinen arvelee,²³ että Moskovan päässä Kekkonen käytännössä kotiin passittaman Beljakovin kohdalla oli kyse myös puoluekoneiston ja ulkoministeriön (MID) kädenväännöstä, joka päättyi jälkimmäisen voittoon. Ministeriö ei katsonut hyvällä silmällä puoluelinjan mesomista Helsingistä ja siitä seurannutta Suomen-suhteiden politisoitumista. Tämä tulkinta tuntuu kuitenkin yksipuoliselta: kyseessä saattoi olla pikemminkin MID:n ja KGB:n taktinen liitto, jolla saatiin valtansa ylittänyt puoluebyrokraatti molempien tyydytykseksi kuriin.

Itse pikemminkin diplomaattinjalje kuu- lunut Derjabin antaa tukea tälle tulkinnalle toteamalla,²⁴ että Beljakovin häpeällistä läh- töä Helsingistä ”edesauttoivat myös eräät lähetystömme henkilöt”.²⁵ Tavallaan kyse oli siis ainakin osaksi Neuvostoliiton ulkomaan- edustuksen sisäisestä poliittisesta ja byro- kraattisesta politiikasta, jossa erityisesti puo- lue- ja tiedustelulinja ottivat mittaa toisistaan.

Näitä anomalioita voidaan ehkä selittää sillä, että Neuvostoliiton ulkosuhteissa Nkp nousi myös suomalaisessa julkisuudessa keskeiseksi vaikuttajaksi, kun sen edusta- jia vaikutusvaltaisemman KGB:n roolista vain kuiskailtiin. Jokainen poliittista kun- nianhimoa omannut suomalaispoliitikko ymmärsi, että tie Moskovan sydämeen käy virallisen lähetystölinjan ulkopuolella. Poi- keten aikaisemmasta, ja myös myöhemmästä käytännöstä puoluelinja tuli 1970-luvun alussa dominoimaan aikaisempaa enemmän Neuvostoliiton diplomaattisuhteiden hoitoa Suomeen. Tämä kehitys oli omiaan myös personoimaan Suomen ulkopoliitiikan hoi- toa muutamaa keskeiseen henkilöön ja heidän monimutkaisiin suhteisiinsa: ennen kaikkea Kekkoseen, Sorsaan ja Karjalaiseen.

Neuvostoliiton ulkosuhteiden välillä mo- nimutkainen jako diplomaatti-, tiedustelu- ja puoluelinjaan tuotti heille itselleenkin sisäisiä hankaluuksia. Neuvostoedustajien keskinäisiä jännitteitä kuvaa Kekkonen merkintä päiväkirjaansa 10.1.1974.²⁶ Karjalaisen sanoman mukaan ”Kotov on hieman mustasukkainen Stepanoville”, joka on kuiten- kin vain suurlähettiläs, kun taas Kotov hoi- taa edelleenkin suhteet keskuskomiteaan. Toisaalta kun taas Kekkonen kysyi 15.1.1974 Stepanovilta Kotovista, tämä vastasi: ”minä olen suurlähettiläs. K hoitaa omat tehtävän- sä, mutta minä olen hänen esimiehensä”.²⁷ Entinen residentti, Stepanov, oli hankkinut uudessa asemassaan järjestelmään kuuluma- tonta vaikutusvaltaa itselleen.

Kekkonen käsityksen mukaan Kotov puolusti ainakin EEC-kysymyksessä voimak- kaammin Suomen etuja kuin Stepanov, joka saattoi käyttää asiassa hyvinkin jyrkkää kiel- tä.²⁸ Kekkonen saattoi jopa pelätä satraap- pimaisesti käyttäytyynyttä Stepanovia. Muu- tenkin aikaistodistajat kertovat, että hän

pelkäsi, usein ilman perusteita, neuvosto- edustajien aikeita ja siirtoja. Neuvostoedus- tajien vähemmän ystävällisiä keskinäisiä välejä kuvaa myös Vladimirovin hyvinkin kriittinen kuvaus Beljakovin suurlähettiläs- kaudesta Suomessa.²⁹

Suomalaiset ryhmittymät

Suomen puolella asetelma on tuttu. Ahti Karjalainen oli pitkään Kekkonen läheinen yhteistyökumppani, mutta tämä alkoi pitää häntä 1970-luvun alusta lähtien yhä enem- män kilpailijanaan. Kekkonen päiväkirja- merkinnät ovat täynnä kritiikkiä Karjalaisen saamattomuudesta, epäluotettavuudesta ja juopottelusta (eikä Kekkonenkaan itsekään lasiin sylkenyt, vaikka sanookin päiväkir- jalleen olevansa ”yhden humalan mies”). Alun perin lahjakkaan Karjalaisen rappeu- tuminen etenikin hyvää vauhtia 1970-luvul- la.³⁰ Osasyynä välien viilenemiseen Kekko- sen kanssa oli varmaan sekin, että Karjalai- nen loi neuvostoliittolaisiin omat suhdeverk-

17. Jukka Tarkka (2002) *Uhan alta unioniin. Ase- nemurros ja sen unilukkarit EVA*, Helsinki: Otava, 54.

18. Vladimirov (1993) 225–229, 249–274; ks. myös Fjo- dorov (2001) 141–152.

19. Kalevi Sorsa (2003) *Kansankoti ja punamulta. Poliittikan kuviota 1972–1976*, Helsinki: Otava, 559–560.

20. Juhani Suomi (1996) *Taistelu puolueettomuudes- ta. Urho Kekkonen 1968–1972*, Helsinki: Otava, 470, 495, 498, 512–513; ks. myös Tarkka (2002) 65–68.

21. Aarne Saarinen (1995) *Kivimies*, toim. Pentti Pel- toniemi, Helsinki: Otava, 175–178.

22. Fjodorov (2001) 96–98.

23. Saarinen (1995) 203–207.

24. Derjabin (1997) 64–65.

25. Minulla oli tilaisuus tavata Beljakov 1970-luvun jälkipuoliskolla pari kertaa Wienissä kansainvälisen rauhaninstituutin (Internationale Institut für den Frie- den) kokouksissa, joissa olin mukana yhtenä sen mo- nista varapuheenjohtajista. Tuolloin pahasti alkoholi- soitunut Beljakov muisteli lämmöllä aikaansa Suomessa ja pyysi viemään terveisiä vanhoille ystävilleen, joista hän mainitsi tavallista useammin Ahti Karjalaisen. Itse olin Karjalaisen kanssa jonkin verran tekemisissä ai- van 1980-luvun alussa, jolloin toimin YK-aseidenrii- suntaviikon Suomen toimikunnan puheenjohtajana, Helsingin yliopiston juhlasalissa lokakuussa 1980 jär- jestetyn viikon pääjuhlan keskeisinä puhujina olivat Hans Blix ja Ahti Karjalainen.

26. Suomi (2003) 382, ks. myös 359 ja 372.

27. Suomi (2003) 384.

28. Suomi (2003) 353, 404.

29. Vladimirov (1993) 170–182.

30. Kukka-Maaria Karjalainen (1997) *Isä*, Helsinki: WSOY.

konsa, joissa hän liikkui aktiivisesti ja ehkä vielä salamyhkäisemmin kuin Kekkonen.

Kalevi Sorsan ja yleensä Sdp:n toimintaa väritti pitkälle se, että hän piti Karjalasta sekä poliittisesti että henkilökohtaisesti kelvottomana presidentin tehtävään.³¹ Karjalaisen ja Sorsan välillä tunne oli ilmeisesti molemminpuolinen. Tässä tilanteessa Kekkonen ja Sdp:n välille syntyi eräänlainen poliittinen järkiavioliitto: Sdp tarvitsi Kekkonesta presidenttinä torppaamaan Karjalaisen presidenttitie, kun taas Kekkosella oli varsinkin Kalevi Sorsalle sisä- ja ulkopoliittista käyttöä erityisesti hänen inhoamiaan sosiaalidemokraattien oikeistovoimia ja Karjalaistakin vastaan.

Pääministeri, valtiovarainministeri Mauno Koivisto ei istunut tähän kuvioon kovin hyvin. Kekkonen piti häntä puheeltaan vaikeaselkoisena, kun taas Koivisto kieltäytyi pelaamasta politiikkaa tämän asettamalla ehdoilla ja osoitti eri tavoin itsenäisyyden merkkejä. Koivisto itse toteaa, että hänet ”Kekkonen kokee kilpailijakseen”, vaikkei hän oman sanomansa mukaan pyrkinytkään presidentiksi. Koiviston mukaan Kekkonen ei ollut valmis ottamaan vastuuta ikävistä asioista: hän ei ainakaan muiden poliitikkojen mielestä ole ”koskaan ole väärässä”.³²

Kekkonen ja Koiviston erilaiset maailmankuvat tulivat kaikkein selvimmin näkyviin Nordek-neuvotteluissa, joissa Koivisto toimi nordismin hengessä, kun taas Kekkonen ja erityisesti Karjalainen pikemminkin toteuttivat Moskovan antamaa linjaa tai ainakin antoivat sille pitkälti periksi.³³ Nordekin ohella Kekkosta ärsytti Koivistossa selvästi se, että Suomen Pankki ei ollut innostunut myöntämään valuuttalainoja tai muuta rahoitusta Kekkonen tärkeinä pitämille teollisuus- ja ulkomaankauppapoliittisille hankkeille.

Sosiaalidemokraattien sisällä tapahtui 1960-luvun lopulla ja 1970-luvun alussa polarisoitumista, mikä näkyi yhtäältä ns. pälkäneläisyytenä ja toisaalta oikeistososiaalidemokraattien organisoitumisena. Tämä jako nousi selvästi esiin Sdp:n Tampereen puoluekokouksessa keväällä 1972. Pälkäneläisyyteen viitataan mielellään, mutta usein harhaanjohtavassa sävyssä. Juhani Salminen

tulkitsi tyypilliseen tapaan sen poliittisena fraktionana, jollaisia kommunististen puolueiden kansainvälinen kokous Karlovy Varyssa oli päättänyt rohkaista sosiaalidemokraattisten ja porvarillisten puolueiden sisällä. Hän näkeekin moskovalaista ja itäberliiniläistä johdatusta Sdp:n sisäisessä ryhmittymisessä.³⁴

Pälkäneläisyyteen liittyneellä ryhmittymisellä olikin vaikutusta Sdp:n sisällä, erityisesti EEC-sopimuksen käsittelyssä. Liikkeen monoliittisuutta ja sen itäeurooppalaisia kytkentöjä on kuitenkin korostettu aivan liikaa. Vaikken ollut itse mukana pälkäneläisten kokouksissa, niin tiedän omista kokemuksistani, että valtaosa siihen samais-tuneista vasemmistososiaalidemokraateista olivat itse asiassa huomattavasti kriittisempiä ns. reaalisosialismia kohtaan kuin valtaosa maan johtavista poliitikoista.

Pälkäneläisyydessä kyseessä oli myös ideologisesti hyvin moniaineksinen joukko, josta taistolaisuus vetosi vain selvään vähemmistöön. Totta kuitenkin on, että liike pyrki luomaan vaihtoehtoista vasemmistolaista politiikkaa ja uudistamaan Sdp:tä. Sorsan mukaan puoluejohdon näkökulmasta pälkäneläisyydessä oli vaarallisia piirteitä, mutta lisäksi hän toteaa, että siitä ei koskaan muodostunut puolueen sisäistä fraktiota.³⁵ Venäläiset havaitsivat aivan oikein, että Sdp:n johto toimi nopeasti vasemmistoliikehännän vaimentamiseksi, joka ei heille ollut välttämättä mieleen.³⁶

Yhteenvetona voi todeta, että Suomen ulkopoliittinen kenttä oli kyllä voimakkaasti rakentunut Kekkonen ja hänen valtajärjestelmänsä ympärille, mutta se ei kuitenkaan ollut rakenteeltaan yksiselitteinen eikä staattinen. Kyseessä ei ollut niinkään Georg Ehrnroothin ja Tuure Junnilan ulkopoliittisen opposition tarjoama vaihtoehto kuin Kekkonen oman kannattajakunnan sisäinen moniaineksisuus. Moskovan imperatiivi kylä säätelä monessa suhteessa ulkopoliittikan sisältöä, mutta se ei suinkaan saanut kaikkia poliittisia toimijoita käyttäytymään samalla tavalla. Esimerkiksi Sdp:n katsotaan pyrkineen omassa toiminnassaan tasavertaisiin suhteisiin ideologisen kilpailijansa Nkp:n kanssa.³⁷

Tätä tasavertaisuutta oli mahdotonta saavuttaa kahdenkeskisissä suhteissa Nkp:n kanssa. Ainoa mahdollisuus siihen oli sijoittaa puolue sellaiseen monenkeskiseen eurooppalaiseen tai maailmanlaajuiseen yhteistyöjärjestelmään, jonka kanssa Neuvostoliitto tunsii omien etujensa mukaista tarvetta yhteistyöhön. Tuohon aikaan suomalaisista puolueista Sdp oli ainoa, joka oli aktiivisesti mukana tällaisessa kansainvälisessä liikkeessä, Sosialistisessa internationaalissa (SI).

Sorsan aloitteesta Helsingissä keväällä 1978 järjestetty SI:n aseidenriisuntakonferenssi (pääpuhujana Willy Brandt) ja sen päätöksellä asetettu internationaalinen aseidenriisuntakomissio (SIDAC) tekivät useita vuosia aktiivista kansainvälistä työtä lännen ja idän suhteiden lähentämiseksi. Oman käsitykseni mukaan kyseessä oli osaksi poliittiseen vakaumukseen perustunut pyrkimys vähentää varustelutasoa ja sodan riskiä maailmassa, mutta myös sitoa Nkp SI:n kannalta tärkeän tavoitteen edistämiseen.

Tämä taas avasi Sdp:lle mahdollisuuden esiintyä laajemman äänestäjäkunnan edustajana suhteessa Moskovan kommunisteihin ja siten hankkia tiettyä tasavertaisuutta suhteessa monoliittiseen vastapuoleen.³⁸ Luonnollisestikaan tätä tasavertaisuutta ei voitu perustaa osapuolten kokoon ja poliittiseen vaikutukseen, joissa vallitsi tuntuva epäsymmetria. Niiden vastapainoksi Sdp pyrki muille Suomen puolueille tyypillisestä kahdenvälisestä yhteistyöstä Nkp:n kanssa monenkeskiseen yhteistoimintaan muun muassa SI:n kautta. Tällainen multilateralismi sitoi osapuolia ja tasapuolisti niiden välisiä suhteita.

Ajanjakso 1969–74 oli Suomen ulkopoliitikassa aktivismin, jopa hybriksen aikaa, jossa tosin esiintyi pinnan alla myös paljon enemmän ongelmia kuin mitä julkisuudessa oli tuolloin havaittavissa. Suomi oli omien taloudellisten intressiensä vuoksi avautumassa länteen solmimalla vapaakauppasopimuksen Euroopan talousyhteisön (EEC) kanssa. Jo Nordek oli osoittanut sen, että länsi-integraatiossa ei kyseessä voinut olla pelkästään taloudellinen hanke, vaan sillä oli väistämättä myös poliittinen

sisältönsä, jota voitiin manipuloida myös sisäpoliittisiin tarpeisiin.

Sitä paitsi on turha kieltää, etteikö Nordek-hankkeella olisi ollut alun pitäen laajempi eurooppalainen ulottuvuutensa. Siten se ainakin epäsuorasti muodosti lähtökohdan EEC-sopimukselle.³⁹ On jopa katsottu, että kaataessaan Nordek-sopimuksen Kekkosella oli jo mielessä sopivan hengähdystauon jälkeen likeisempi yhteistyö EEC:n kanssa.⁴⁰ Suomen EEC-suhde kääntyi siten aktiiviseen vaiheeseen huhtikuussa 1970 ryhdyttäessä hankkimaan vapaakauppasopimusta sen kanssa.

Liikkumavapautta rajoitetaan

Hieman paradoksaalisesti jäidenlähtö kylmän sodan Euroopassa 1960- ja 1970-luvun vaihteessa ei pelkästään parantanut Suomen kansainvälistä asemaa lisäämällä maanosan yleistä vakautta. Liennytyks myös alkoi höllentää Euroopan blokkirakenteita, joka sai molemmat suurvallat pelkäämään oman etupiirinsä murenemista. Yhdysvalloissa epäiltiin Saksan liittotasavaltaa ja sen Ostpolitikia ja Neuvostoliitossa vielä paremmilla perusteilla sen pienten sosialististen liittolaisten uskollisuutta. Tästä yhtenä osoituksen on se, että kun DDR oli Saksan pakettiin liittyneissä keskusteluissa valmis menemään sangen pitkälle Suomen puolueettomuuden hyväksymisessä, niin Mos-

31. Sorsa (2003) 22–27, 33–36, 319–321.

32. Mauno Koivisto (1994) *Kaksi kautta I. Muistikuvia ja merkintöjä 1982–1994*, Helsinki: Kirjayhtymä, 53–55.

33. Kekkoskeskeisestä Nordekin tulkinnasta ks. Suomi (1996) 177–198, Koiviston näkemys Mauno Koivisto (1978) *Väärää politiikkaa*, Helsinki: Kirjayhtymä (6. Painos), 35–60.

34. Juhani Salminen (1999) *Eripurasta yksituumaisuuteen. Tie konsensusyhteiskuntaan 1960–1975*, Jyväskylä: Gummerus, 366–385; ks. myös Tarkka (2002) 47, 56.

35. Kalevi Sorsa (1998) *Sisäänajo. Poliittikan kuvioita 1969–72*, Helsinki: Otava, 62–63, 70–76.

36. Fjodorov (2001) 145–152.

37. Sorsa (2003) 543–560.

38. Olin itse mukana useita vuosia työryhmässä, joka käytännössä tukivat Sorsan toimintaa SI:n aseidenriisuntakomitean puheenjohtajana. Muut jäsenet olivat Allan Rosas, Jaakko Kalela ja Kari Möttölä sekä ajoittain Unto Vesa ja Paavo Lipponen.

39. Sorsa (1998) 283–284.

40. Derjabin (1997) 68–69.

kova palautti äkäisesti Itä-Berliinin Suomen ja Neuvostoliiton välisten kommunikatektiin linjalle.⁴¹

Neuvostoliitto oli havainnut oman vaikutusvaltansa heikentyneen Tšhekkoslovakiasa jo vuoden 1968 aikana. Prahan uudistukset johtivatkin maan miehitykseen ja Brezhnevin opin julistamiseen myöhemmin samana vuonna. Kyseisen opin mukaan Varsovan liitolla oli yhteinen oikeus ja velvollisuus käyttää tarpeen vaatiessa vaikka sotilaallisia keinoja sosialismin suojelemiseksi. Moskovan politiikka 1960-luvun lopussa lähtikin siitä, että liennytyksen onnistuminen edellytti sen näkökulmasta sosialistisen blokin yhtenäisyyttä.

Suomen esimerkki – ”käänteinen finlandisaatio” – ei saanut levitä itäiseen Eurooppaan ja siksi sekin oli suitsittava entistä kiinteämmin Neuvostoliiton etupiiriin. Toisin sanoen Suomi liitettiin entistä tiiviimmin Neuvostoliiton yleiseen Eurooppa-strategiaan. Tämä tuli näkyviin keskusteltaessa yyy-sopimuksen jatkamisesta vuonna 1970. Suomi halusi sen yhteydessä painottaa puolueettomuuspolitiikkaansa, jonka nimenomaiseen tunnustamiseen Neuvostoliitto ei kuitenkaan ollut valmis muuten kuin kovan väännön jälkeen. Se näki Suomen mielellään ajavan aktiivista ja rauhantahtoista politiikkaa ilman puolueettomuuden tarjoamaa verhoa. Moskova halusi myös lujittaa oman etupiirinsä ennen Saksan liittotasavaltaa kanssa tehtäviä sopimuksia.⁴²

Varsinkin MID:n linjan mukaisesti Suomen puolueettomuutta haluttiin vähätellä. Jos se ylipäätään mainittiin, niin samalla tehtiin ero yhtäältä Suomen sekä toisaalta Itävallan ja Ruotsin harjoittaman puolueettomuuspolitiikan välillä. Niinpä Kotov opetti Kekkoselle vielä 1.10.1974, että ”Suomi on riippumaton puolueeton. Suomen puolueettomuus toista kuin Itävallan ja Ruotsin”.⁴³ Toisin sanoen Suomi on puolueeton Neuvostoliiton määrittämällä tavalla eikä lännen puolella kuten muut puolueettomat.

Otteen kiristymiseen vaikutti myös Neuvostoliitossa leviävä oikeaoppisuus – brezhneviläinen pysähtyneisyys sekä Suslovin ja Ponomarovin sananvalta – jonka vastinparina Suomessa toimi Taisto Sinisalon johta-

ma taistolaisuus. Tästä saranakohdasta nousi Nkp:n puoluelinjan ennen kuulumattoman keskeinen merkitys myös Suomen ja Neuvostoliiton välisten valtiosuhteiden hoidossa. Aarne Saarinen arvelee,⁴⁴ että puoluelinjan aseman vahvistumiseen saattoi vaikuttaa vuoden 1966 eduskuntavaaleissa saavutettu vasemmistoenemmistö ja sen lisääntyvä yhteistyö keskustan kanssa: Suomi oli kommunistien näkemyksen mukaan siirtymässä kypsempään vallankumoukselliseen vaiheeseen.

Kekkonen lähti mukaan tähän yhteistyö-akseliin, mutta kuitenkin tietyin rajoituksin. Vaikka hän seurusteli radikaalinuorison kanssa, niin missään vaiheessa hän ei kuitenkaan antanut tukeaan Sinisalon toiminnalle. Pikemminkin Kekkonen pyrki säilyttämään liikkumavapauttaan sekä sisä- että ulkopoliitikassa. Taistolaiset itse asiassa leimasivat Kekkosen UKK-tulosopimuksen ja EEC-sopimuksen vuoksi porvarien ja jopa kapitalistien presidentiksi. Toisaalta taistolaiset asettuivat Kekkosen tueksi nuoria sosialidemokraatteja vastaan muun muassa valtiosäännön uudistamisessa, jossa he jyrkästi vastustivat näiden vaatimuksia presidentin ulkopoliittisten valtaoikeuksien supistamista.

Kekkosen ensisijainen premissi idänsuh-teissa oli se, että hänen on nautittava Moskovassa saumatonta luottamusta. Tämä neuvostojohtoon ehdoton luottamus puolestaan nosti hänen johtamansa ulkopoliitiikan kaikkien epäilyksien yläpuolelle ja mahdollisti toiminnan myös lännen suunnassa. Kekkoselle Moskovan luottamuksella ei kuitenkaan ollut vain välineellinen, vaan suorastaan eksistentiaalinen arvo. Jos esimerkiksi integraatiopolitiikka vahingoittaisi hänen poliittista asemaansa Moskovassa, niin siitä oli syytä luopua. EEC-vapaakauppasopimuksen allekirjoittamisen lykkääntyminen heinäkuussa 1972 Kekkosen päätöksellä ja Moskovan painostuksesta sai sen neuvotelleet virkamiehet itkun ja raivon partaalle.⁴⁵

Nämä lähtökohdat tekevät ymmärrettäväksi sen, että Kekkonen seurasi tarkasti Moskovan luottamuspuntaria ja välillä suorastaan tuskasteli merkkejä sen laskusuunnasta. Niinpä esimerkiksi 18.7.1972 hän ky-

seli Kotovilta onko Neuvostoliiton johdon asenne muuttunut: ”minun arvostelukykyyne ei luoteta. Vallitsee epäluottamus. En minä voi virkaani hoitaa, jos minuun ei luoteta”.⁴⁶ Zavidovon vuoto tietysti lisäsi Kekkosen pelkoa luottamuksen menettämisestä ja 3.12.1972 hän jopa kysyi päiväkirjaltaan kireästi ”mikä perkele on tullut väliin”.⁴⁷

Tämä huoli saattoi johtua siitä, ettei Kekkonen saanut mentaliteetiltään toisenlaiseen Brezhneviin samanlaista otetta kuin Hruštševiin ja Kosyginiin.1970-luvun alkupuolella hänen henkilökohtaiset suhteensa Moskovan johtoon alkoivat muutenkin herpaantua. Itse asiassa heikkoa poliittista asemaansa vahvistaneesta Gromykoista tuli aikaisempaa merkittävämpi toimija. Helsingin kannalta eivät olleet vähämerkityksellisiä Kekkosen vuoden 1974 aikaiset päiväkirjamerkinnot, joissa Gromykon mukaan ”Suomea ei saa millään typerillä individualistisilla toimenpiteillä painostaa, koska Suomella on tärkeä pioneeriasema kansainvälisessä yhteistyössä”.⁴⁸ Tämä poikkeaa siitä yleisestä linjasta, jossa MID suhtautui puoluelinjaa tiukemmin Suomen puolueettomuuspyrkimyksiin.⁴⁹

Kekkosen päiväkirjat eivät anna vastausta siihen, kuinka vakavasti neuvostojohto lopulta otti Zavidovon vuotojutun. Silloisen pääministerin Kalevi Sorsan myöhemmät pohdinnat vuodesta viittaavat siihen, että kyseessä oli sittenkin ensisijaisesti kotimainen tapahtumasarja, jolla kyllä tehtiin rajusti politiikkaa ennen kaikkea EEC-sopimusta ja hänen mielestään myös Sdp:tä vastaan.⁵⁰ Samaan suuntaan viittaa Kekkosenkin muistiinpano 9.5.1973: jos Zavidovon vuoden ”oikeuskäsittely suoritetaan, se voi aiheuttaa ristiriitoja päähallituspuolueiden kesken ja sitä voisivat S-Nl:n yhteistyön viholliset käyttää hyväkseen”.⁵¹ Tässä vaiheessa Moskovan reaktio oli jo menneen talven lumia.

EEC-sopimuksen ongelmat

Moskova myönsi EEC-vapaakauppasopimuksen taloudellisen merkityksen Suomelle, mutta epäili jatkuvasti lännen integraatiopolitiikan todellisia motiiveja. EEC katsottiin edelleen NATO:n taloudelliseksi ulokkeeksi ja siten Yhdysvaltojen politiikan välikappaleeksi. Lännen poliittisen vaikutus-

vallan Suomessa pelättiin kasvavan ja ajateltiin jopa niin, että vapaakauppasopimusta seuraa myöhempi jäsenyys.

Kekkonen vakuutti Kotoville heinäkuussa 1973 pariinkin otteeseen, että jos vaihtoehtoisiksi nousevat nykyisen ulkopoliittikan jatkuminen ja taloudelliset edut lännessä, niin Suomi luopuu jälkimmäisistä.⁵² Idän-suhteiden poliittinen ensisijaisuus oli kiistaton verrattuna läntiseen integraatiopolitiikkaan.

Neuvosto-operaattoreiden joukossa suhtautuminen Suomen EEU-sopimukseen jakautui kahtia. Vaikuttaa siltä, että Kotov ja Suomessa usein käynyt ay-johtaja ja politbyron jäsen Aleksandr Shelepin ymmärsivät Suomen tarpeita paremmin kuin sopimusta vastustaneet Maltsev ja Stepanov, joiden näkemykset olivat luultavasti lähempänä Nkp:n keskuskomiteassa vallinneita käsityksiä. Eräissä suhteissa MID oli kaikkein kriittisin.

Käytännössä Neuvostoliitto pyrki lykkäämään Suomen EEC-sopimuksen allekirjoittamista mahdollisimman pitkälle viittaillen muun muassa siihen, että yleiseurooppalaisissa taloussuhteissa saattoi olla tulossa suuria muutoksia. Erityisesti kyseessä oli EEC:n ja SEV:in välinen kehyssojimus kauppasuhteista. Moskova pyrki vaikuttamaan kielteiseen lopputulokseen myös yksittäisten puolueiden kautta, varsinkin painostamalla Sdp:tä sopimuksen vastaiselle linjalle.

Tälle oli oma perustansa siinä uskossa, että EEC-ratkaisu oli suojalakeineen Sdp:n kädessä: sen kannan muuttuminen olisi merkinnyt myös Kekkosen käännoästä asias-

41. Seppo Hentilä (2003) *Kaksi Saksaa ja Suomi. Saksan-kysymys Suomen puolueettomuuspolitiikan haasteena*, Helsinki: SKS, 173–178.

42. Suomi (1996) 422–438.

43. Suomi (2003) 428; ks. myös Derjabin (1997) 65–66 ja Jakobson (2003) 56–57.

44. Saarinen (1995) 199.

45. Rantanen (2000) 145–146.

46. Suomi (2003) 267.

47. Suomi (2003) 292.

48. Suomi (2003) 423, ks. myös 414.

49. Suomi (1996) 439–440.

50. Sorsa (2003) 128–137.

51. Suomi (2003) 329.

52. Suomi (2003) 338–339, Suomi (1996) 477–478, 485–486.

sa.⁵³ Tästä näkökulmasta oli ymmärrettävää, että Nkp toimitti Sdp:lle syyskuussa 1973 sangen tiukkasävyisen kirjeen, jossa sitä kehoitettiin hylkäämään vapaakauppasopimus. Se ei kuitenkaan saanut aikaan muutosta Sdp:n linjassa.⁵⁴ Neuvosto-osapuolen painostusta oli jo osattu ennakoida aikaisemminkin. Varmaankin omat Nordek-kokemukset muistissaan ja muutenkin epäröiden EEC-sopimukseen suhtautunut Koivisto totesi kesäkuussa 1972 Jussi Linnamolle, että ”pidä nyt jukulautu joku asia auki, johon voit sen kaataa”.⁵⁵ Muuten syy olisi kaadettu, sinänsä ehkä perustellusti, Moskovan niskaan kuten tanskalaiset tekivät Nordek-kahakassa.

Moskovan keskeinen ehto EEC-sopimuksen solmimiselle oli se, että sen tuli tapahtua yhteisymmärryksessä Neuvostoliiton ja Suomen poliittisen johdon välillä. Tämän näkökohdan Kekkonen hyväksyi ja hän pitikin jatkuvasti yhteyttä neuvostojohtoon, erityisesti Kosyginiin. Missään vaiheessa Kekkonen ei kuitenkaan tunnu luopuneen varsinaisesta tavoitteestaan eli sopimuksen aikaansaamisesta. Tässä suhteessa hän käänsi kylmän kyljen Skp:n vastustavalle asenteelle sekä niille vuorineuvoksille ja kokoomuspoliitikoille, jotka vaativat sopimuksen irrottamista Sdp:n vaatimista suojalaeista tai niiden lieventämistä.⁵⁶

Kun Moskovan näkemyksen mukaan EEC:n tavoitteet Suomen suhteen olivat poliittisia, niin ”niitä vastoin saattoi Neuvostoliitto suojautua vain poliittisilla takuilla”.⁵⁷ Tämä toteamus on ristiriidassa Jukka Tarkan tulkinnan mukaan. Siinä Moskovan viivyttely ei johtunut politiikasta, vaan uusien ohjeiden puutteesta.⁵⁸ Kokonaisuuden valossa tämä tulkinta ei kuitenkaan tunnu uskottavalta. Poliitikan korostaminen kytki Suomen EEC-sopimuksen likeisesti maan turvallisuuspoliittiseen asemaan, erityisesti puolueettomuuspolitiikkaan ja yya-sopimukseen sekä niiden väliseen suhteeseen. Sinänsä EEC- ja yya-sopimuksen välinen suhde ei ole pelkästään kahden muuttujan välinen relaatio, vaan siitä esitettiin aikalaiskeskustelussa hyvinkin erilaisia käsityksiä.⁵⁹

Suomen puolelta kaikkein yksiselitteisimmän tulkinnan tarjosi UM:n silloinen

apulaisosastopäällikkö Keijo Korhonen ns. Lindroosin komitealle antamassaan lausunnossa: ”EEC-sopimuksella ei ole mitään poliittista tai taloudellista, välillistä tai välitöntä kosketuskohtaa jälkimmäiseen, eikä siten mitään vaikutusta yya-sopimuksen kannalta”.⁶⁰ Korhonen itse kertoo, kuinka hänen muuten arvostamansa Ahti Karjalainen petti hänet juuri tässä asiassa kieltäytymällä ulkoministerinä julkisesti hyväksymästä virkamiehen valmistelemaa kantaa.⁶¹ Sdp:n puolelta oltiin taas haluttomia ottamaan kantaa sopimusten väliseen suhteeseen, eikä asia sen mukaan kuulunut ainaakaan Lindroosin komitealle.⁶²

Karjalaisen ja Koiviston omaksuma kantaa ei ollut mitenkään poikkeuksellinen. Tuossa vaiheessa ei Suomessa haluttu juuri keskustella sopimusten suhteesta, koska lopputulos tiedettiin todennäköisesti kielteiseksi: yya-sopimus saattaisi nousta asian politisoituessa esteeksi integraatiosopimukselle. Yya-sopimus koettiin Moskovassa välineeksi, jolla voitiin rajoittaa ja ohjata Suomen politiikkaa siten, että sen vapausasteet eivät ainakaan lisääntyisi. Neuvostoliitto halusi tulkita sopimuksen Suomen ulkopolitiikan yleispäteväksi ohjenuoraksi, kun taas Suomen puolella se haluttiin rajata vain kahdenvälisiin suhteita koskevaksi. Suomen valitsemalla virallisella linjalla ei kuitenkaan ollut juuri muuta mahdollisuutta kuin antaa sitoumuksia siitä, että yya-sopimus otetaan jatkuvasti huomioon ja valitusta ulkopolitiikasta ei missään tapauksessa poiketa.

Eräänlaista neuvostoliittolaista äärireaktiota edustaa Stepanovin saarna Kekkoselle 5.10.1973: ”EEC on poliittinen liitto ja myös sotilaallinen liitto ja siitä tulee vuosien mittaan yhä selvemmin Nl:n vastainen liittoutuma. Kuinka Suomi, joka on solminut YYA-sopimuksen Nl:n kanssa voi tehdä sopimuksen EEC:n kanssa, joka on pol. ja sotil. yhtymä? Se on vastoin YYA-sopimusta. Suomen EEC-sopimus on vakavin maiden välillä suhteita rikkova toimenpide v. 1948 jälkeen”.⁶³

Tehtaankatu pyrki myös väittämään, että Suomen 1970-luvun puolivälissä kokemat taloudelliset ongelmat johtuivat pääosin EEC-vapaakauppasopimuksesta. Kritiikkiin

pyrittiin vastaamaan sekä taloudellisten tosiasioiden selvittämisellä, Kekkonen henkilökohtaisilla ulkopoliittisilla sitoumuksilla että eduskunnan EEC-sopimuksen ratifioinnin yhteydessä antamalla lausunnolla, joista alun perin sovittiin Tamminiemessä 9.10.1973 vierailleen neuvostodelegaation kanssa.⁶⁴ Miellenkiintoista tässä on se, että vakuutukseksi haluttiin lopulta eduskunnan kanta.

Aina syksyyn 1973 saakka EEC-sopimuksen hyväksyminen oli ollut epävarmaa. Vielä uudenvuoden puheessaan 1.1.1973 Kekkonen totesi vältellen, että sopimuksen kohdalla "tarvitaan vielä aikaa ja malttia ynnä rauhallista harkintaa ennen kuin ratkaisumme... on valmis".⁶⁵ Sopimuksen ratifioinnin yhteydessä Kekkonen vastasi myös kahteen venäläisten perushuoleen: Suomen kyky itsenäiseen taloudelliseen päätöksentekoon katoaa ja se saa aikaan länsisuuntauksen maan ulkopoliitikassa. Kosygin jopa totesi, että "ei ole mitään käytännöllistä eroa siinä, onko Suomi EEC:n täysjäsen tai assosioitunut jäsen taikka onko sillä osallisuus jonkinlaiseen vapaakauppa-alueeseen".⁶⁶

Sopimuksen ratifioinnin yhteydessä Kekkonen torjui lausunnossaan 3.10.1973 väitteet poliittisen linjan muutoksesta. Ensiksi hän totesi, että naapuruussuhteissa "ei mikään ole muuttunut, eikä mikään tule muuttumaan". Poliitikassa pidetään kiinni myös siitä, että "päätosvalta taloudellissakin asioissa säilyy tiukasti omissa käsissämme".⁶⁷

Käsillä olevassa aineistossa ei ole mitään suoranaista näyttöä siitä, että Neuvostoliiton puolelta jo 1970-alussa tehdyt ehdotukset sotilaallisen yhteistyön tiivistämisestä yya-sopimuksen hengessä olisivat suoraan kytkeytyneet Suomen valmistelemaan vapaakauppasopimukseen EEC:n kanssa. Tätä kytkeäntä vastaan puhuu jopa se, että tuossa vaiheessa Nkp ja puna-armeija muodostivat sangen erilliset valtakeskukset, joilla molemmilla saattoi olla oma politiikkansa Suomen suhteen.

Kuitenkin yleinen poliittinen konteksti oli liian yhtenäinen, jotta Moskovan EEC-sopimuksen kohdalla harjoittama viivyttely, yhteisen päätöksenteon korostaminen ja suoranaisten painostustoiminta olisivat irrotettavissa sotilaallista yhteistyötä koskevista vaa-

timuksista. Ainoa käsissäni oleva evidenssi liittyy Sutelan kertomaan Kekkonen reaktioon lokakuussa 1973. Sen mukaan "Nyt EEC-kysymyksen vuoksi ollaan herkistyneitä ja toivon asian voitavan hoitaa ulkopoliittisesti ja kuohunta tapahtuisi vain sisäpoliittisissa piireissä. Venäläiset ovat nyt valppaina, mikä on otettava kaikessa huomioon".⁶⁸

Sotilaallisia keskusteluja

Pitkin 1970-lukua Suomen ja Neuvostoliiton sotilaallisen johdon välillä käydyt yhteistyöneuvottelut olivat niin salaisia, että osanottajien lisäksi niistä tiesivät vain äärimmäisen harvat, usein siviileistä vain Kekkonen. Pitkään luultiin, että ajatus yhteisistä sotaharjoituksista nousi varsinaisesti esille vasta politbyron jäsenen, puolustusministeri Dmitri Ustinovin Suomeen heinäkuussa 1978 tekemän vierailun yhteydessä. Raimo Heiskasen ensimmäinen "paljastus" raportoi lähinnä tämän vierailun kulun sekä pohtii sitä, mistä ajatus yhteisistä sotaharjoituksista lähti liikkeelle: Moskovan puoluekoneistosta, suurlähettiläs Stepanovilta vaiko ehkä suomalaisilta taistolaisilta.

Näyttää siltä, että Stepanov oli itse joko asiassa hyvin aktiivinen tai hän oli ainakin etukäteen informoitu tulossa olevasta aloitteesta. Vladimirov kutsuu koko aloitetta "absurdiiksi" ja väittää, että Moskovassa ei oltu tehty mitään sen suuntaista päätöstä.⁶⁹ Samaan tapaan Keijo Korhonen katsoo ky-

53. Sorsa (2003) 90.

54. Sorsa (2003) 113–114, 550.

55. Sorsa (1998) 289.

56. Suomi (2003) 282; ks. myös Sorsa (2003) 108–109.

57. Sorsa (2003) 103.

58. Tarkka (2002) 31–32.

59. Raimo Väyrynen (1973) *EEC ja ulkopoliittikka*, Hämeenlinna: Suomen sadankomitealiitto, 52–76.

60. Siteerattu Väyrynen (1973) 71.

61. Keijo Korhonen (1999) *Sattumakorpraali. Korhonen Kekkonen komennossa*, Helsinki: Otava, 50–51.

62. Koivisto (1978) 105.

63. Suomi (2003) 353.

64. Suomi (2003) 354, ks. myös Rantanen (2000) 154–155.

65. Ulkopoliittisia lausuntoja ja asiakirjoja (1973), Helsinki: Ulkoasianministeriö 176.

66. Suomi (1996) 483–484.

67. Ulkopoliittisia lausuntoja ja asiakirjoja (1973) 196.

68. Matti Lukkari (2003) *Lauri Sutela. Puolustusvoimien komentaja*, Helsinki: Otava, 155.

69. Vladimirov (1993) 285–287.

seessä olleen Stepanovin, ”Tehtaankadun Suomi-syöjän uhkapeli”, jonka Kekkonen kuitenkin kaatoi.⁷⁰

Vieraiden asennetta osoittaa joka tapauksessa se, että Ustinov otti ehdotuksen koulutusvaihdosta ja sotaharjoituksista esille ensiksi puolijulkisessa tilaisuudessa. Jo tuossa kokouksessa ja myöhemmin Kekkonen taholla ehdotusta vastaan argumentointiin yleisillä perusteilla ja lopuksi vaiettiin kuoliaaksi. Kaiken kaikkiaan on syytä kysyä, kuinka pitkälle harkittu Ustinovin esitys lopulta oli. Saattaa olla, että se olikin rutiniomainen kommentti, joka palveli lopulta aivan muita tarkoituksia.

Ajatus sotilaallisen yhteistyön syventämisestä ei ollut pelkästään poliittinen. Marsalkka Ustinovin kommentteissa nousivat toistuvasti esille myös Suomen puolustusvoimien materiaalihankinnat: toinen tapa sitoa maa lähemmin Neuvostoliiton sotilaalliseen vaikutuspiiriin.⁷¹ Olisiko niin, että Ustinovin koepallojen tarkoituksena ei ollutkaan niinkään vaikuttaminen Suomen poliittiseen asemaan kuin venäläisten aseiden kauppaaminen täyttämään luoteisrajalla havaittua strategista aukkoa.

Venäläisten aloittama taivuttelu sotilaallisesta yhteistyöstä jatkui vielä puolustusvoimien komentajan Lauri Sutelan matkalla Neuvostoliittoon syyskuussa 1978, mutta sen jälkeen asia haudattiin.⁷² Jos on uskominen Derjabinia, niin venäläisten sotilaiden aikeet olivat todellisia. Ustinovin vierailun jälkeen hänelle oli ulkoministeriön Skandinavian osaston vt. päällikkönä tuotu vahvistettavaksi yhteenveto, jossa kerrottiin totuuden vastaisesti keskusteluissa sovitun yhteisistä sotaharjoituksista. Derjabin vei asian ulkoministeriössä Gromykolle asti ja seurauksena oli, että keskuskomitea ei vahvistanut raporttia.⁷³ Ongelmana tässä tarinassa on se, että Gromyko tuskin voi kaataa poliittisesti vahvemmassa asemassa olleen Ustinovin kannan, jos sillä olisi ollut takanaan todellinen poliittinen valtuutus. Koko Ustinov-juttu jää edelleen poliittiseksi mysteeriksi.

Vähemmän tunnettua on ollut se, että itse asiassa Neuvostoliiton sotilaallinen aloitteellisuus juontaa juurensa jo 1970-luvun al-

kuun, jolloin se kuitenkin pysäytettiin pari vuotta jatkuneiden kontaktien jälkeen. Sutelaan nojaten Lukkari kertoo, että huhtikuussa 1972 kenraaliluutnantti Paavo Junttila tapasi presidentin evästämänä Neuvostoliiton sotilasasiamiehen V. A. Andrushkevitchin, joka halusi alustaa keskustelun läheisemmästä sotilaallisesta yhteistyöstä.

Kekkonen itsensä muistiinpanot tästä tapahtumaketjusta ovat niukat. Niinpä hän tyytyy vain kirjaamaan 13.7.1972 kohdalle: ”Leinonen, Sutela ja Junttila. Neuvottelu yya. Mikä on kriisitilanne?”⁷⁴ Tosiasiassa Kekkonen kuuli Andrushkevitsin omiin nimiinsä ottamasta aloitteesta ensimmäisen kerran jo 14.1.1972, jolloin komentaja Leinonen kertoi asiasta hänelle.⁷⁵

Lukkarin kertoman mukaan Andrushkevitch totesi saaneensa tehtäväkseen huomauttaa, että Neuvostoliiton läntisessä puolustusvyöhykkeessä oli Suomen kohdalla strateginen aukko, joka oli täytettävä, käytännössä sen itsensä antamalla tuella. On jopa katsottu, että Moskovan tavoitteena oli laajentaa yya-sopimus sotilasliitoksi, jossa ei olisi alueellista puolustusrajoitetta.⁷⁶ Kärsivästä olevasta aineistosta tälle väitteelle ei löydy tukea.

Neuvostoliitto halusi kaikesta päätellen varmuuden siitä, että Suomi oli valmis soveltamaan yya-sopimusta ja ottamaan vastaan sotilaallista apua sen niin halutessa. Suomalaisten puolelta prosessin tarkoituksena oli vakuuttaa, että maa haluaa ja kykenee täyttämään puolustusveloitteensa ilman, että tarvitaan yhteistä puolustusta Suomen maaperällä. Sen sijaan Suomi saattaisi tarvita apua muun muassa materiaali-toimituksina ilmatilan puolustamisessa ja Lapin puolustuksen kehittämisessä, johon olikin ryhdytty 1960-luvun lopulta lähtien. Todennäköisenä voidaan pitää Juhani Suomen tarjoamaa tulkintaa, jonka mukaan suostumalla keskusteluihin Kekkonen halusi torjua ennakoivasti vaatimukset yya-sopimusten mukaisten konsultaatioiden aloittamisesta siinä tapauksessa, että Euroopan liennytyskehitys pysähtyisi raiteilleen.⁷⁷

Lukkarin kuvaus ja Kekkonen harvat muistiinpanot asiasta ovat jokseenkin yhtä pitäviä.⁷⁸ Suomen reagointi venäläisten

aloitteellisuuteen tapahtui pienessä piirissä Kekkonen, Leinonen, Sutela ja Junttila, kun taas neuvostopuolella tieto levisi ainakin Kotoville. Suomalaisten tavoitteena oli keskustella neuvostosotilaiden kanssa argumentoiden ja jopa myötäsukaisesti. Yllättävää ei liene, että neuvotteluohjeissaan Kekkonen ehdotti lievempiä kantoja ja uskoi pessimistisesti keskustelujen olevan johtamassa varsinaisiin neuvotteluihin yya-sopimuksen soveltamisesta, kun taas Sutela pyrki pitämään jäməkämpää linjaa.⁷⁹ Toisaalta sotilaat eivät olleet osoittaneet erityistä haluttomuutta neuvottelujen käymiseen; korostihan se heidän asemaansa Suomen turvallisuuspolitiikassa. Sotilaiden valmius keskusteluihin puna-armeijan kanssa oli ollut havaittavissa jo noottikriisin aikana.

Keskeiset kysymykset 1970-luvun alkupuolen keskusteluissa olivat: mitä suomalaiset ymmärtävät kriisitilanteella ja millaisiin rauhanaikaisiin valmisteluihin sitä varten ollaan valmiita? Junttilan heinäkuussa 1973 laatiman muistion mukaan oli olemassa selvä ero rauhanajan ja kriisitilanteen välillä. Kriisitilanne on tietysti monin tavoin herkempi ja olisi pyrittävä siihen, että ”molemmilla osapuolilla on samankaltainen näkemys tulevan kriisitilanteen luonteesta” ja tästä on pyrittävä varmistautumaan jo rauhan aikana. Sotilaallisesti on ymmärrettävää, että Neuvostoliitto varautuu mahdolliseen kriisiin jo rauhan aikana, johon Suomikin tietysti pyrkii kehittämällä omaa puolustusvalmiuttaan.⁸⁰

Yleisen suomalaisen tulkinnan mukaan Neuvostoliiton politiikka oli 1970-luvun alussa offensiivista. Suomen oli annettava takuut, että sen puolustusjärjestelmän aukkojen täyttämiseksi oli oltava valmis ottamaan vastaan neuvostoapua. Tämän lisäksi konsultaatioaloitetta oli laajennettava sillä tavalla, että hyökkäyksen ja uhkan lisäksi myös yleiset sotilaspoliittiset muutokset Pohjois-Euroopassa voisivat olla syynä yya-konsultaatioiden aloittamiseen.⁸¹ Erityisen paha paikka venäläisille oli se, että suomalaiset halusivat puolueettomuuden lisäksi Andrushkevitchin sanoin puolustaa aluettaan omin voimin, eikä yhteistyössä puna-armeijan kanssa.⁸²

On selvää, että konsultaatioiden aloittaminen Suomen ja Neuvostoliiton välillä muussa kuin suoranaيسessa sotatilanteessa olisi tehnyt pahaa hallaa Suomen puolueettomuuspolitiikan uskottavuudelle. Syksyllä 2003 Suomessa käydyssä keskustelussa on Lauri Sutela nostettu Suomen pelastajaksi: hän uskalsi Kekosta konsultoimatta lopettaa neuvonpidon. On jopa sanottu, että ”ennen Sutelaa kaiketi vain Mannerheim on kyennyt antamaan maalle strategisen suunnan hetkellä, jolla poliittinen harkinta on ollut pettämässä”.⁸³ Kiistatta Sutelalla olikin keskeinen asema eri vaiheissa Neuvostoliiton edustajien kanssa käydyissä sotilaallisissa keskusteluissa. Toisaalta Sutela toimi koko ajan Kekkonen mandaatilla ja hänen nostamisensa presidentin turvallisuuspoliittiseksi vaihtoehdoksi ei yksinkertaisesti ole uskottavaa.

Joka tapauksessa on Kekkonen kysymyksen mukaisesti totta, että hyökkäyksen ja sen uhkan määrittely oli yya-sopimuksen tulkinnan keskeisin kohta. Sopimuksen 1. artiklan mukaan Suomeen potentiaalisesti kohdistuva aseellinen hyökkäys tai sen uhka tulevat Saksan tai sen kanssa liitossa olevan valtion taholta. Sellaisessa tapauksessa Suomi itsenäisenä valtiona kohdistaa kaikki käytettävissä olevat voimat puolustamaan rajojensa sisällä alueensa koskemattomuut-

70. Korhonen (1999) 115–116.

71. Raimo Heiskanen (1992) *Noottikriisi ja yhteiset sotabarjoitukset*, Helsinki: Otava, 68–78; Lukkari (2003) 173–181; Jakobson (2003) 136–138.

72. Lukkari (2003) 181–187.

73. Derjabin (1997) 91–93.

74. Suomi (2003) 265.

75. Suomi (2003) 235; ks. myös Suomi (1996) 670–673.

76. Jakobson (2003) 128–130.

77. Suomi (1996) 686–690.

78. Suomi (2003) 325 ja 424.

79. Lukkari (2003) 143–156.

80. Lukkari (2003) 148–149. – Merkittävää on se, että Kekkonen poisti Junttilan alkuperäisestä luonnoksesta seuraavat lauseet: ”Suomen puolustusvoimien suorituskyky pyritään tietenkin mitoittamaan siten, ettei hyökkääjällä ole mahdollisuuksia uhata Neuvostoliiton turvallisuutta Suomen kautta” sekä ”kriisitilanteen alkaminen edellyttää sopimuspuolten keskinäisiä neuvotteluja”. Nämä poistot merkitsevät tuntuvia myönnytyksiä.

81. Jakobson (2003) 130–136.

82. Suomi (1996) 689.

83. Alpo Rusi (2003) ”Vaara väistyi, Ustinov-syndrooma jäi”, *Helsingin Sanomat* 16.11., D6.

ta sekä tällä tavalla estämään myös Neuvostoliittoon tätä kautta kohdistuvan uhkan. Tarpeen vaatiessa puolustus voi tapahtua Neuvostoliiton avustamana tai yhdessä sen kanssa. Tällaisessa tapauksessa annettavasta avusta osapuolet sopivat keskenään.

Olen kerrannut tämän historian siksi, että yya-sopimuksen tulkinta nousi vaikeaksi ja kiistanalaiseksi kysymykseksi vuosina 1979–82 istuneessa kolmannessa parlamentaarissa puolustuskomiteassa, jonka puheenjohtajana toimi Jan-Magnus Jansson.⁸⁴ Yya-sopimusta koskenut kädenvääntö kohdistui kysymykseen siitä, pitäydytäänkö mie- tinnössä toisen parlamentaarisen puolustuskomitean vuonna 1975 omaksumaan muotoiluun, jonka takana oli silloinen UM:n poliittinen alivaltiosihteeri Jaakko Iloniemi. Tämän kannan oli ilmeisesti myös Kekkonen oli hyväksynyt. Vaihtoehdoksi nousi UM:tä kolmannessa puolustuskomiteassa pysyvänä asiantuntijana edustaneen alivaltiosihteeri Keijo Korhosen näkemys.

Toinen puolustuskomitea määritteli asian seuraavasti. ”Suomella on YYA-sopimuksen mukaan ensisijainen vastuu alueensa puolustuksesta. Jos omat mahdollisuutemme ovat riittämättömiä sopimuksen määrittelemää hyökkäystä torjumaan, tarjoaa YYA-sopimus eriasteisia vaihtoehtoja puolustuksemme vahvistamiseksi. Sotilaspoliittisia artikloita voidaan soveltaa sotilaallisen hyökkäyksen tapahduttua tai kun sellaisen hyökkäyksen uhka on molemminpuolisesti todettu”. Tässä muotoilussa todetaan Suomen ensisijainen puolustusvelvollisuus ja -oikeus sekä se, että sotilaallinen avunanto voidaan käynnistää vain yhteisellä päätöksellä.

Korhosen muotoilu oli puolestaan seuraavanlainen: ”Suomen oma puolustusvelvollisuus on ensisijainen. Neuvostoliiton mahdollisen avunannon sopimus kytkee tarpeeseen, jonka vaatimasta avunannosta osapuolet sopivat keskenään. Avunannon ehtona on se, että sopimuksen tarkoittama hyökkäys on tapahtunut”. Ainoa olennainen ero on se, että Korhosen näkemyksen mukaan pelkkä sotilaallinen uhka ei riitä Neuvostoliitolle perusteeksi pyytää konsultatiota. Näin voi tapahtua vasta sen jälkeen, kun hyökkääjä on jo Suomen alueella. Ko-

miteassa käytyjen pitkällisten neuvottelujen jälkeen se hyväksyi yksimielisesti toisen puolustuskomitean ottaman kannan ja torjui siten Korhosen tulkinnan.

Tämä episodi kannattaa kertoa kahdesta syystä. Ensiksikin Juhani Suomen versio tapahtumien kulusta on tavattoman yksipuolinen ja perustuu kaikesta päätellen vain Korhosen kertomaan tapahtumista. Väitteet siitä, että yya-sopimuksen tulkinta olisi muokattu ”vasemmiston haluamaan suuntaan” kaatuvat siihen yksinkertaiseen tosiasiaan, että kolmas puolustuskomitea säilytti sanatarkasti edeltäjänsä tulkinnan.⁸⁵ Perusteena tälle ratkaisulle oli ensisijaisesti se, että 1970- ja 1980-luvun vaihteessa vallinneen ns. toisen kylmän sodan oloissa ei pidetty perusteltuna ryhtyä kokeilemaan uusia sopimustulkintoja, jotka olisivat vain herättäneet muutenkin aggressiivisesti käyttäytyneen Moskovan epäluuloja.

Tuossa vaiheessa eivät ainakaan minun tiedossani olleet 1970-luvun sotilaalliset keskustelut, eivätkä Ustinovin vierailun aikaiset tapahtumat. Niistä ei myöskään millään tavalla kerrottu puolustuskomitealle. On luultavaa, että Korhonen oli ainakin joistakin näistä seikoista tietoinen ja että hänen esittämänsä yya-sopimuksen tulkinta pyrki sulkemaan pois mahdollisuuden konsultaatioista ja yhteistyöstä muussa kuin yksiselitteisessä hyökkäystapauksessa. Tämä näkökulma tekee siinä tilanteessa Korhosen hämmästyttä herättäneestä toiminnasta ymmärrettävää, vaikkakaan ei poliittisesti välttämättä viisasta.

Yksinkertaistaen tulkintoja yya-konsultatioiden aloittamisen edellytyksistä voi olla kolme: vain Suomen alueen jo jouduttua hyökkäyksen kohteeksi, hyökkäyksen ja sen konkreettisen uhkan esiintyessä sekä jo strategisen tilanteen muuttuessa yleisesti epäsuotuisaksi. Tätä ongelmaa olivat pohitaneet Kekkonen ja kenraalit jo 1970-luvun alkupuolella, kun Neuvostoliitto alkoi vaatia yhä väljempää tulkintaa ja siten Suomen poliittisen autonomian rajoittamista. Suomen kannalta kolmas vaihtoehto oli vaarallinen ja siksi valinta jäi tehtäväksi kahden ensimmäisen option välillä: valituksi tuli yksimielisesti vakiintunut keskitie.

IB-affääri

Jäljelle jäävä, joskin luultavasti toissijainen seikka Suomen ja Neuvostoliiton suhteissa 1970-luvun alussa koskee ns. IB-tapausta eli Ruotsin armeijan salaista tiedustelupalvelua, jonka laajasta toiminnasta vain muutama johtava poliitikko oli tietoinen.⁸⁶ Informationsbyrån-juttu sai alkunsa *Folket i Bild* -lehdessä vuonna 1973 ilmestyneissä Peter Brattin ja Jan Guilloun paljastuksissa, joissa osoitettiin IB:n vakoilleen Neuvostoliittoa Suomen kautta. Kuinka vakava IB-juttu lopulta oli ja johtiko se yhtenä osatekijänä Neuvostoliiton lisääntyvään poliittiseen painostukseen Suomea kohtaan?

Yhdestä näkökulmasta koko tapauksella ei ollut erityistä merkitystä: esimerkiksi Jakobson uusimmassa kirjassaan ei mainitse sitä lainkaan, vaikka hän oli tuohon aikaan Suomen lähettiläänä Tukholmassa. Myöskään Vladimirov ja Derjabin eivät koe sitä mainitsemisen arvoisena. Kekkosen omat muistiinpanot viittaavat siihen, että Neuvostoliitossa esiintyi erilaisia kantoja IB-jutun vakavuudesta.⁸⁷

Poliittisesti juttu oli ongelma, mutta tiedustelun kovien realiteettien maailmassa se tuskin oli erityisen poikkeuksellinen tapahtuma. Suomen idänsuhteiden kannalta asialla oli tietysti se merkitys, ettei Moskovassa pitäisi päästää syntymään käsitystä, jonka mukaan Suomi ei kykene valvomaan omaa valtialuettaan tai jopa sallii sen käytön naapurimaan vastaiseen vakoiluun.

Kalevi Sorsa viittaa tapauksen luomiin jännitteisiin erityisesti Kekkosen ja Ruotsin johtavien sosiaalidemokraattien välillä sekä siihen todennäköiseen mahdollisuuteen, että ruotsalaiset välittivät IB:n ylilennoilla ja radiokuuntelulaitteilla koottua tietoa edelleen Yhdysvaltojen ja NATO:n käyttöön. Asian teki Suomen johtavissa piireissä erityisen araksi se, että IB:n arveltiin vakoilleen myös Kekkosen yksityiselämää.⁸⁸

Kekkonen näyttää seuranneen sangen tarkkaan IB-jutun kehitystä ja reagoineen siihen voimakkaasti. Kekkonen oli erityisen ärtynyt siitä, että IB-jutun keskushahmo, ulkoministeri Sven Andersson tavatessaan hänet 3.12.1973 yritti selitellä asiat parhain päin ja jopa valehteli, ainakin suomalais-

ten hallussa olleiden tiedustelutiedon perusteella.⁸⁹ IB-juttua hoidettiin paljolta suomalaisten ja ruotsalaisten sosiaalidemokratien välillä, joskin Kekkonen sai luonnollisesti kaiken olennaisen tiedon asiasta. Asiassa mentiin jopa niin pitkälle, että Andersson kiristi suomalaisia uhkauksella siitä, että paljastetaan myös suomalaisten yhteistyö IB:n kanssa. Jos sellaista tiedustelutoimintaa oli, niin ilmeisesti asialla ei ollut Supo, vaan yksittäiset kansalaiset.⁹⁰

Näyttää siltä, että IB-juttu vaikutti sittenkin enemmän Suomen ja Ruotsin väleihin kuin niiden suhteisiin Neuvostoliiton kanssa. Kekkonen menetti luottamuksensa Anderssoniin: ”kun Sven Andersson tuli Ruotsin ulkoministeriksi, Ruotsin politiikka Suomea kohtaan huononi. Palme on tuomari, ei lääkäri”, kirjoitti hän 14.12.1974.⁹¹ Samansuuntaisesti todistaa Sorsa suhteestaan Palmeen, joka oli myös pyytänyt suomalaista lehdistöä kirjoittamaan IB-asiasta pienemmin kirjaimin, koska se oli ruotsalaisten kommunistien ja maolaisten salajuoni.⁹²

Suomen puolelta asia vietiin niin pitkälle, että ilmoitettiin IB-operaatioihin syyllistyneiden ruotsalaisten joutuvan täällä oikeuteen mikäli he ilmestyvät vielä maahan. Jakobson joutui pariinkin otteeseen, joskin ilmeisesti sangen vastentahtoisesti, protestoimaan Ruotsin hallitukselle IB:n toimia Suomessa. Tämä vastentahtoisuus saattoi johtua siitä, että Jakobsonilla oli ilmeisen läheiset henkilökohtaiset suhteet Anders-

84. Olin komiteassa yksi Sdp:n valitsemista jäsenistä ja toimin yya-sopimuksen tulkintaa koskeneissa keskusteluissa sen keskeisenä edustajana puoluejohtolta saamiini ohjeiden mukaisesti. Komitean jäseninä olivat muun muassa Ilkka Suominen, Ahti Karjalainen, Mikko Pesälä, Veikko Vennamo, Reino Breilin ja Jorma Hentilä.

85. Suomi (2000) 605–608.

86. Poliittisesta taustasta ks. Svante Winqvist (1974) *IB-affären – i vems intresse*, Göteborg: Bokförlaget Replik.

87. Suomi (2003) 395; ks. myös Juhani Suomi (1998) *Liennytyksen akanvirrassa. Urho Kekkosen 1972–76*, Helsinki: Otava, 565.

88. Sorsa (2003) 182–185.

89. Suomi (2003) 366.

90. Suomi (2003) 394–396; Suomi (1998) 556–570.

91. Suomi (2003) 444.

92. Suomi (2003) 395, 400.

soniin, vaikkei se käykään ilmi hänen omista muistelmistaan.

Johtopäätös

Tämän arvion keskeisenä ajatuksena on se, että Suomeen kohdistunut Neuvostoliiton lisääntyvä painostus oli seurausta eräänlaisesta kumulatiivisesta kehityksestä. Siinä Neuvostoliiton sisäinen pysähtyminen ja sotilaiden vaikutusvallan kasvu liittyivät liennytyskehityksen luomiin pelkoihin neuvostoblokin väljähtymisestä ja epäviralliseen vaikutuspiiriin kuuluneen Suomen lähdöstä EEC-vapaakauppasopimuksen kautta omille teilleen. Yksinkertaisesti Suomen yya-pohjaisen puolueettomuuden pelättiin Moskovassa muuntuvan länsimieliseksi puolueettomuudeksi (kuten mahdollisesti oli-kin tapahtumassa; venäläiset eivät olleet aivan väärässä).

Siksi Suomelta alettiin kysellä sen valmiutta realisoida yya-sopimuksen määräyksiä jo ennen varsinaista sotilaallista kriisiä sekä edellyttää EEC-sopimuksen allekirjoittamisen viivyttämistä. Eräänlaista epävarmuutta neuvostojohdossa kuvaa se, että kummassakaan suhteessa se ei kuitenkaan ollut valmis jännittämään jouta kovin pitkälle: yhteisiä sotaharjoituksia ei vaadittu kovin pontevasti ja EEC-sopimukselle annettiin lopulta siunaus. Näyttää siltä, että Moskovalle tärkeämpää oli toiminta sinänsä kuin sen tulokset. Tietysti sen kantaan vaikutti näköpiirissä ollut suuri palkinto: Euroopan turvallisuus- ja yhteistyökonferenssi.

Suomeen kohdistuneet paineet heijastivat Moskovan poliittisen linjan kovenemista yleensä. Tilannetta mutkisti myös se, että Neuvostoliiton-lähetetyksessä puoluelinja sai Beljakovin ja Stepanovin kaudella tilapäisesti yliotteen tavallisesti toimintaa ohjanneesta KGB-linjasta. Tämä merkitsi ideologian korostamista omalla tavallaan rationaalisen tiedustelutoiminnan sijasta. Puoluelinjan vahvistuminen vaikutti myös Tehtaankadun ja Kekkonen välisiin suhteisiin ja tämän yhteyksiin Moskovaan. Myöntövyyspolitiikka jatkui osaksi siksi, että Kekkoseen kohdistui aikaisempaa kovempaa painostusta.

Kokonaisuudessaan Kekkonen myöntövyyspolitiikka lähenteli sopivuuden rajoja

ja usein ylittikin ne. Toisaalta hänen Moskovassa nauttimansa ja jatkuvasti viljelemänsä luottamuspääoma saattoi pelastaa Suomen kovemmalta painostukselta, johon Neuvostoliitolla oli haluja, mutta jota sen tiedustelukoneisto mutta lisääntyvästi myös MID vierastivat. Siksi kritiikinkin jälkeen uskon Kekkonen ulkopoliittikan ja yleensä puolueettomuuspolitiikan olleen kylmän sodan kiristymisvaiheissa lopputulosten kannalta hyödyllistä.⁹³

Suomen asemaa vahvisti myös Kekkonen ja sosiaalidemokraattien välinen yhteistyö. Kun heidän välinen sisäpoliittinen kamppailunsa lakkasi 1960-luvun lopulla, syntyivät myös edellytykset yhteisen ulkopoliittisen akselin perustamiselle. Kun Sdp:n pävirta ei ollut yhtä taipuvainen myönnytyksiin Moskovalle kuin varsinkin Skp ja osa keskustaa, niin sen yhteistyö Kekkonen kanssa 1970-luvun alkupuolen koventuvina aikoina vahvisti myös jälkimmäisen poliittista tahtoa. Kekkonen oli myöntövyyspolitiikko, mutta rajoissa, jotka hänen keskeiset kotimaiset poliittiset ja taloudelliset yhteistyökumppaninsa voivat hyväksyä ja jopa hyötyä siitä.

Toisaalta Kekkonen raivasi Sdp:n uudelle johdolle ja myöhemmin myös kokoomukselle tietä Kremlin kamareihin. Oma mielenkiintonsa on sillä, että varsinkin alkuvaiheissa Kekkonen tukemilla ns. remonttilinjan kokoomuslaisilla oli läheiset suhteet Ahti Karjalaiseen ja hänen presidenttisuunnitelmiin. Symbioosi toimi kansanvallan kannalta epäilemättä epätoivottavalla, mutta ulkopoliittikan näkökulmasta tarkoituksenmukaisella tavalla. Kekkosta tämä yhteistyö puolestaan auttoi viemällä puolueettomuus- ja liennytyspolitiikkaa myös sellaisiin eurooppalaisiin piireihin, joihin hänellä itsellään ei ollut pääsyä.

Osa tämän arvion johtopäätöksistä perustuu keskusteluihin eräiden aikakauden vaikuttajien kanssa.

93. Ks. myös Raimo Väyrynen (1994) *Urho Kekkonen: Suomen tasavallan presidentti 1956–1982*, Espoo: Weilin & Göös.

HANNU SOIKKANEN

Sorsan näkökulma

Professori Hannu Soikkanen arvioi Kalevi Sorsan teoksen *Kansankoti ja punamulta*.¹

■ Vuoden 2003 syksyllä ilmestyivät kauan odotetut Kalevi Sorsan muistelmat vuosilta 1972–1976. Kiinnostus niihin johtuu siitä, että hänellä oli tietoa, jota ei muilla ollut. Muistelmat antavat tietoa mm. poikkeuslajista, EEC-sopimuksen vaiheista, Sorsan ensimmäisestä hallituksesta ja siitä, miksi Sdp ensimmäisenä puolueena asetti Kekkonen presidenttiehdokkaakseen jo vuonna 1975 kolmen vuoden päässä oleviin vaaleihin. Kun Kekkonen ei vuonna 1972 suostunut ehdokkaaksi, vaan hänet piti valita presidentiksi poikkeuslain avulla, niin mikä Sorsan näkökulmasta muutti Kekkonen mielen ja miten suuri puolue ymmärsi tällaista ”oikuttelua”? Tästä on olemassa kaksi erilaista perimätietoversiota, toisen mukaan Sdp teki ”loistavan taktisen siirron” vetäessään maton Karjalaisen alta, toinen on puolueen kannalta vähemmän kunniakas. Sen mukaan Kekkonen oli itse aktiivinen, eikä Sorsalla tai puoluejohdolla ollut osaa eikä arpaa taktiikkaan. Toki Sdp voitti kovan kilpailun Kekkosesta, tällainen oli pelin henki 1970-luvulla.

Sorsan muistelmat eivät petä odotuksia. Ne ovat varsinkin alkuosiltaan sitä, mitä mielestäni hyvien muistelmien tulee olla, eli niistä käy ilmi kuinka kirjoittaja tapahtumat ja asiat koki. Muistelmien tavoite ei ole kirjoittaa historiaa, eli esittää miten asiat ovat myös ulkopuolelta katsottuina, myöhemmin saadun tiedon valossa ja yleisemmästä näkökulmasta ohi aikalaiskokemuksen. Muistelmissa subjektiivinen aikalaiskokemus on tärkeintä. Yleensäkin historiantutkimuksessa on pakko valita tietty näkökulma. Sen kaudesta voidaan sitten keskustella. Monia ärsyttää, jos muistelija näkee roolinsa vähän suurempana kuin se on. Minusta se kuuluu asiaan, se kertoo ihmisestä yleensä

ja kehumisen aste muistelijasta erityisesti. Mielestäni artikkelini otsikko ”Sorsan näkökulma” sopii hyvin muistelmien yhteyteen.

Sorsan näkökulmasta 1970-luvun punaisena lankana kulkee Kekkonen ja Sorsan ”torjuntavoitto” Suomen kannalta pahimmasta vaihtoehdosta, Ahti Karjalaisen valinnasta presidentiksi. Toinen tärkeä juonne on ”kansankodin” rakentaminen yhteistyöllä punamultahallituksessa Karjalaisen kilpailijan Johannes Virolaisen kanssa. Sorsan muistelmat ovat aito todistus tuon ajan kokemuksesta, ne liikkuvat siinä kiinnostavassa jännitekentässä, jonka synnytti Kekkonen väistymisen odottelu, ensin, 1974, sitten 1978 ja sitten, että kyllä se joskus. Muistelmat osoittavat, kuinka paljon politiikkaan vaikutti presidentin viran tavoittelu niiden miesten mielissä – tällöin mukana oli vain miehiä – , joilla virkaan oli mahdollisuuksia. Se että tämä seikka nousee vahvasti esille ei merkitse historian tulkintaa vain henkilökeskeisesti, sillä ko. miehillä oli asemaa puolueissa ja muissa instituutioissa ja valtiovaltaakin sopi käyttää omien pyrkimysten edistämiseksi.

Karjalainen vastaan Sorsa

Presidenttikysymys nostaa, tosin ei yksinomaan, Karjalaisen Sorsan vastustajaksi, Mauno Koiviston eräänlaiseksi ”vapaamatkustajaksi”, Johannes Virolaisen toisaalta yhteistyökumppaniksi, olihan hän Karjalaisen vastustaja, mutta toisaalta myös Miettusen hallituksen ulkopuolella ollessaan veneenkeikuttajaksi, ja Niilo Hämäläisen vuorineuvosten ”hassutettavaksi”. Mielenkiintoista ja aitoa kokemukseen perustuvaa muistelua on se katkeruus, jota Sorsa purkaa Koivistoon. Jo Koiviston Nordek-hanke on presidenttipeliä, Koivisto luopuu puolueettomuus-sanasta ja sopii sähköveturien tilaamisen Neuvostoliitosta. Hänen asemansa Suomen Pankin pääjohtajana antaa mahdollisuuden valita politiikasta sopivia haarukkapaloja. Sorsa siteeraa mielellään Virolaista niiltä kohdin, kun tämä ko-

1. Kalevi Sorsa: *Kansankoti ja punamulta*. Otava 2003 Keuruu. 575 s.

Pääministeri Kalevi Sorsa (vas.) toivottaa presidentti Urho Kekkosen tervetulleeksi presidentinesittelyyn 23.5. 1975. Oikealla ulkoministeri Abti Karjalainen. Lehtikuva (Hans Paul).

rosta Koiviston tekemättömyyttä. Valitettavasti Sorsan muistelmat jäivät kesken, emmekä saa tietää muuta kuin aikaisemmin kerrottuja välähdyksiä siitä Jaakobin painista, jonka Sorsa kävi luopuessaan sovinnolla puolueen presidenttiehdokkuudesta Koiviston hyväksi ajatellen perustellusti, että hänen aikansa tulee vielä.

Mutta Sorsan ja hänen mukaansa myös Kekkosen varsinainen vastustaja oli Karjalainen. Sorsa yhtyy Max Jakobsoniin siinä, että Kekkosen epäluulo heräsi kun viittaus puolueettomuuteen jäi pois Karjalaisen Neuvostoliiton vierailuun keväällä 1971 liityneestä kommunisteista. Sorsa ja Juhani Suomi ovat tästä eri mieltä. Sorsan mukaan Kekkosen oli pakkoraossa, kun hän hyväksyi sen tapahtuneena tosiasiana. Sorsa on vakuuttunut päinvastoin kuin esim. Juhani Suomi, että Kekkosen vaikutti Karjalaisen hallituksen kaatumiseen myöhäisyyksyllä 1971. Sorsankin mielestä SAK:n ja sosiaalidemokraattien taipumattomuuteen MTK:n ja keskustan vaatimusten edessä vaikuttivat metallin edessä olevat vaalit. Kun Kekkosen ja Karjalaisen vihamielisestä suhteesta juuri tässä tilanteessa ei ole käytettävissä heidän omia mielipiteitään, niin Sorsa käyttää heidän suhteestaan luonnehdintaa ”mykkien sota”. Hän sanoo saavuttaneensa tässä suhteessa Kekkosen kanssa yhteisymmärryksen, jossa ei tarvittu sanoja. Päiväkirjassaan (3. 31.11.1971 s. 212) Kekkosen sanoo arvoituksellisesti, että Karjalaisen hallituksen kaatumisen perimmäiset syyt ovat syvemmällä kuin näkösilällä olleet kiistakysymykset

Sorsan ensimmäisen hallituksen aikana hajallaan olleet kommunistit yrittivät eheyttää puoluettaan kovalla oppositiopolitiikalla. Skdl:hän oli keväällä 1971 lähtenyt Karjalaisen hallituksesta, kun hallituskumppanit eivät sallineet sille erioikeutta äänestää hinnankorotuksia vastaan. Keskenään riitaisen Skp:n taktiikka perustui samaan käsitykseen kuin 1948, eli Sdp ja porvarilliset puolueet ja myös Kekkosen oli asetettava tilanteeseen, jossa heidän oli annettava Skp:lle periksi, tai heidän oli otettava riski ja jätettävä kommunistit hallituksen ulkopuolelle, mikä voitiin tulkita neuvos-

toivastaisuudeksi. Kuitenkin sosiaalidemokraatit ja keskusta sekä Karjalainen että Kekkosenkin olivat sitä mieltä, ettei erivapautta voitu antaa. Sosiaalidemokraatitkaan eivät pelänneet Honka-liiton haamua, kun Kekkosen ja Karjalainen olivat samalla puolella. Tosin Kekkosen vakuutti sekä Neuvostoliitolle että kommunisteille, kuinka pahoillaan hän oli Skdl:n lähdestä ja syytti siitä taistolaisia. Tähän sopii vanha sanonta, ”miks vakuuttaa hän liiaks”. Edellisenä päivänä oli päättynyt metallin lakko, joten kommunistien sitomiseen ei ollut niin suurta tarvetta.

Toisiaan tarvitsevat Kekkosen ja sosiaalidemokraatit

Vuodesta 1970 Kekkosen ja sosiaalidemokraatit tarvitsivat aikaisempaa enemmän toisiaan ja myös löysivät toisensa. Kun Neuvostoliitto Tshekkoslovakian miehityksen jälkeen pyrki tiukentamaan otettaan Suomesta ja kun kommunistien tulo hallitukseen ja nuorten liikehdintä rohkaisi sosialistisia muutospyrkimyksiä, kasvoi Neuvostoliitossa ja kommunistien piirissä ajatus kokeilla taas kerran suomalaisen yhteiskunnan kestävyyttä jopa ohi Kekkosen. Tähän toivat lisänsä vuoden 1970 vaalit, jotka taas kerran osoittivat, että yhteiskunnan muutoksista tuleva paine särki valtapolitiikan kuvioita. Kansa äänesti väärin. Se nostatti Neuvostoliiton epäluuloja. Kun kommunistit Neuvostoliiton yllyttäminä yrittivät lakkojen avulla horjuttaa Kekkosen valtaa tai ainakin hänen sovintoesitystään ja kun suurlähettiläs Beljakovin mukanaolo osoitti konkreettisesti Neuvostoliiton olevan näiden hankkeiden takana, Kekkosen tarvitsi sosiaalidemokraatteja. Kun lisäksi keskusta SMP:n painetta torjuessaan siirtyi Kekkosen termejä käyttäen ”oikealle”, sosiaalidemokraatit ja Sorsa syrjäyttivät entistä enemmän keskustan Kekkosen yhteistyökumppanina.

Keväällä 1971 kommunistien lähdettyä Karjalaisen hallituksesta Sorsan panos Sdp:n sopeuttamisessa tilanteeseen oli tärkeä. Siihen liittyi mielenkiintoinen episodi, jossa Neuvostoliitto päästettiin määräämään jo yksityisestä ministeristä. Sorsa nimittäin

toteutti Kekkonen ja Karjalaisen toiveen, ettei Sylvi Siltasta valittu ministeriksi vaan Pekka Kuusi. Sorsa totesi puoluetoimikunnassa, ettei kysymys ollut vasta-asetelmasta Kuusi-Siltanen, vaan hallitusryhmän ”kokonaiskuvasta”. Sillä hän ymmärsi sosiaalidemokraattisen ministeriryhmän tannerilaisuutta tai ainakin vanhaa Kekkos-vastaisuutta. Muistelmissaan Sorsa noohti tämän arvionsa ja ihmetteli, miksi Siltanen nousi näin tärkeäksi. Vaikka Rafael Paasiokin loppujen lopuksi hyväksyi Siltasen vaihtamisen Kuuseen, ratkaisu oli hänelle vaikeampi kuin Sorsalle. Paasio sanoi puoluetoimikunnassa Kekkonen pelänneen ”pakkashallitusta”. Se oli Paasion kannalta helpompi tulkinta ja osin oikeakin, sillä hallitukseen jo kuuluvat Helle, Käkälä, Haapasalo ja Kalavainen olivat tunnettuja ”tannerilaisia”. Siltanen sai hyvityksen Paasion vähemmistöhallituksen aikana, silloin hänet nimitettiin ensimmäiseksi naismaaherraksi. Kekkonen epäluulon oli herättänyt Tyyne Leivo-Larssonin ”kantelu” Siltasen neuvostovastaisuudesta. Kekkosesta, kuten Sorsakin toteaa, oli tullut henkilö, jonka liepeeseen tartuttiin ja jolle kanneltiin kilpailijoista myös Neuvostoliiton edustajiin vedoten. Siinä Kekkonen arkiston perusteella Karjalainen oli aktiivisin, ja näin Sorsan asenteelle oli vankka pohja.

Sorsa käsittelee varsin pitkästi vanhaa arvoitusta Zavidovo-vuotajasta. Hän ei päädy selvään ratkaisuun, mutta tuo esiin senkin mahdollisuuden, että Kekkonen halusi nämä asiat julkisuuteen. Linjalta Repo-Jyränki vuotaja löytyy hänen mielestään todennäköisimmin. Mutta niin Sorsa kuin Juhani Suomikin nostavat hieman yllättävästi esille Koiviston nimen. Kumpikaan ei asiaa perustele. Sorsalla tämä tieto ilmeisesti pohjautuu keskusteluun Elina Sanan (Suominen) kanssa, joka *Ydin*-lehden päätoimittajana oli lähellä vuotoa ja katsoi tietävänä vuotajan. Kekkonen tarttui vuodon luomaan tilanteeseen. Sorsaa se auttoi viemään läpi poikkeuslain. Kekkonen saaminen presidentiksi ja EEC-sopimuksen hyväksyntä kytkeytyivät toisiinsa. Viime mainituksa asiassa sekä kommunistit että Neuvostoliitto painostivat Kekkoa ja sosiaalidemokraat-

teja, varsinkin pääministeri Sorsaa, mm. siihen vedoten, että osa sosiaalidemokraatteja oli sopimusta vastaan.

Sorsan muistelmista odottaa valaisua myös siihen, miksi sosiaalidemokraatit ehdivät ensimmäisinä pyytämään Kekkoa keväällä 1975 ehdokkaakseen vuoden 1978 vaaleihin. Sorsan mukaan Kekkonen oli jo lähes vuotta aikaisemmin eli 13. toukokuuta 1974 kertonut hänelle olevansa suoepa yhdelle jatkokaudelle. Tämä oli tapahtunut Karjalaisen arvostelun yhteydessä. Sorsa sijoittaa Kekkonen suostumisen maaliskuussa 1975 pidettyyn saunailtaan, siis aikaisemmaksi kuin on uskottu. Ehkä Sorsa erehtyy ajasta. Sekä Sorsan että tilaisuutta myös muistelmissaan kuvanneen Pertti Paasion mukaan Kekkonen johdatteli keskustelun siihen, että Sorsan oli luontevaa, ehkä lähes velvollisuus todeta sosiaalidemokraattien asettavan Kekkonen ehdokkaakseen. Kun puoluetoimikunnan lähetyttö meni pyytämään Kekkoa 23. huhtikuuta 1975, presidentti herkesi innostuneeksi. Näin, Sorsan mukaan, Kekkonen oli valinnut sosiaalidemokraatit eivätkä sosiaalidemokraatit roikkuneet Kekkonen liepeessä.

Sille että Kekkonen hajotti eduskunnan ennen aikojaan ETYK:n ajaksi – jo toisen kerran peräkkäin – ja määräsi uudet vaalit sekä nimitti Keijo Liinamaan virkamieshallituksen, on Juhani Suomi esittänyt motiiviksi hallituspoliittista umpikujaa ja Lasse Lehtinen halua olla yksin eturivissä. Sorsa kyllä toteaa hallituspoliittisen umpikujan, mutta viittaa samalla Kekkonen kuuluisan muistion populistisiin piirteisiin. Muistiossaan, jota Kekkonen jakoi Lapista tultuaan ja jonka hän sitten toimitti julkisuuteenkin, hän moitti hallituksen huonoa taloudenhoitoa kohteenaan erityisesti valtiovarainministeri Virolainen. Lisäksi Kekkonen arvosteli Virolaista parlamenttien välisen liiton kokousmatkasta Ceylonille. Tyytymättömyys kohdistui myös virkanimityksiin ja ministerien palkkojen korotuksiin. Sorsa sai Kekkoselta selville, etteivät sosiaalidemokraatit tai Virolainen olleet tyytymättömyyden pääkohde. Se oli Karjalainen, joka oli asettanut virkamieshallituksen nimittämistä vastaan ja hakenut kannalleen Neuvostoliiton

tukea. Siihenhän ei saanut turvautua kukaan muu kuin Kekkonen.

Sorsa myöntää, että kritiikkiä tuli vähän hänelle itselleenkin, sillä muistiossa oli vihje pääministerin mahdollisesta vikapäisyydestä, jos hän oli antanut Virolaiselle luvan matkustaa Ceylonille. Vaikka kaikki johtavat poliitikot olivat Kekkonen "kurituksen" alla, vastarintaan nousi vain pääsyytetty Karjalainen. Virolainen ja Sorsa olivat tyytyväisiä, kun se oli hän. Tätä kaikkea Sorsa, tosin vähän kainostellen, ihaili. "Asetelma oli loppuun asti harkittu, niin kuin 'Kekkonen konsteissa' aina", toteaa Sorsa muistelmissaan. Tosin Sorsakin tuli kriittiseksi, kun vaalien jälkeen Kekkonen nimitti pääministerikandidaatiksi eläkeläisystävänsä Martti Miettusen ja runnasi kokoon hätätilahallituksen, jonka ulkopuolelle jäivät keskustan riitelevät johtajat. Sorsa, joka sai ulkoministerin paikan, näki kuinka Kekkonen yritti hallita Miettusen selän takaa, mutta tilanne oli ylivoimainen Kekkosellekin. Sorsa oli kypsä sanomaan, että Kekkonen otti liikaa sisäpoliittista johtajuutta ja vastuuta.

Muistelmiensa loppupuolella Sorsa esittelee laajasti ensimmäisen hallituksensa hyvinvointivaltion rakentamiseen liittyviä ratkaisuja ja niiden taustaa. Myös öljykriisin aiheuttamaa haastetta taloudelle käsitellään paljon. Tässä osiossa ei enää näy samalla tavoin Sorsan persoonallinen tyyli kuin muistelmien alkupuolella. Mukaan tulee muistioita ja pöytäkirjoistakin on pitkiä pätkiä. Niitä ei kommentoida samalla tavoin omasta näkökulmasta kuin kirjan alussa.

Vuoden 1975 vaalien osalta Sorsaa askarruttaa kysymys tärvättiinkö gallupien lupama 30 %:n kannatus ottamalla nuorten vaatimuksesta vuoden 1975 ohjelmajulistuk-

seen maininta liikepankkien ja vakuutuslaitosten ottamisesta yhteiskunnan hallintaan. Se kavensi Sorsan mielestä puolueen rekrytointipohjaa. Puoluehan ei saanut syksyn 1975 vaaleissa lisäkannatusta kasvavissa kaupungeissa, vaan perinteisessä teollisuus-Suomessa. Puolueen kannatuspohjan kaaventuminen oli tapahtunut jo aikaisemmin. Paasion ja Sorsan johdolla oli puolueesta karsittu "rönsyjä" sekä vasemmalta että oikealta. Sorsa oli tässä mukana aktiivisesti, olihan edellinen suuri hajaannus vielä lähellä, *vestigia terrent*. Pälkäneläiset herättivät palkoa omilla kokouksillaan, ja sitä lisäsivät tiedot myös Neuvostoliiton laskelmista pälkäneläisiin liittyen. Vanhat tannerilaiset taas olivat uhka herkille suhteille Kekkoseseen ja Neuvostoliittoon sekä Paasion ja Sorsan asemallekin. Siksi heitä piti työntää pois tai neutraloida.

Jyväskylän kokouksen aikoihin 1975, kuten Sorsa toteaa, aatteellisten virtausten suunta alkoi jo kääntyä. Öljykriisin tuoma BKT:n lasku vaikutti yhteiskuntaan. Vaikka laskua oli helppo maksaa kasvattamalla Neuvostoliiton vientiä, se kavensi kuitenkin mahdollisuuksia. Kun Sorsan hallituksessa oli vahva edustus sekä maataloudella että palkkatyöläisillä, se kiristi kilpailua politiikan avulla jaettavasta hyvästä. Sorsa kuvaa kiinnostavasti, kuinka vaikeutuva taloudellinen tilanne pakotti ottamaan yhteyttä elinkeinoelämän edustajiin. Heillähän ei ollut edustajaa poliittisessa koneistossa. Sosiaalidemokraattien oli pakko ruveta "oikeistoksi", vaikka Korpilampi toteutuikin vasta Sorsan seuraavan hallituksen aikana. Siitä ei valitettavasti saada Sorsan näkökulmaa valaisevaa tietoa.

HEIKKI YLIKANGAS

Muutokset tutkimuksen suuntautumisessa

Professori Heikki Ylikangas tarkastelee Elina Sanan teoksen *Luovutetut. Suomen ihmislouvutukset Gestapolle pohjalta jatkosodan aikaisia luovutuksia koskevaa tutkimusta.*

■ Ennennäkemättömän suurta kohua herättäneessä Elina Sanan kirjassa *Luovutetut. Suomen ihmislouvutukset Gestapolle* (Juva 2003) käsitellään Suomesta Saksaan ja Saksan miehittämiin maihin jatkosodan aikana luovutettuja pakolaisia, ulkomaalaisia ja sotavankeja. Tekijä itse kutsuu teostaan journalistiseksi dokumenttikirjaksi, varsinaiseksi historialliseksi tutkimukseksi hän ei sitä väitäkään. Kuitenkin sillä on vahva yhteytensä tutkimukseen. Kirjan takakannen tekstissä kerrotaan kirjan sisällöstä näin: ”Journalistinen dokumenttikirja perustuu mittaviin arkistotutkimuksiin kotimaassa ja ulkomailla. Se valottaa perusteellisesti aihetta, josta virallinen historiankirjoitus edelleen vaikenee.”

Käsittelen seuraavassa lainauksen viimeistä sivulausetta. Kysyn, vaikeneeko suomalainen historian tutkimus edelleen jatkosodan ikävistä piirteistä, sen varjopuolista. Sen jälkeen pohdiskelen – itsessään varsin rajoitetusta näkökulmasta – kysymystä, mitkä tekijät ylipäättään vaikuttavat tutkimuksen suuntautumiseen.

Onko tutkimus vaiennut?

Ainakaan kokonaan tutkimus ei enää vaikenne luovutuksista. Siviililinjan luovutuksista eli niistä karkotuksista, joita toimeenpani valtiollinen poliisi (Valpo), on mitantäyttävää tutkimusta ollut jo pitkään tarjolla. Taimi Torvinen on kirjassaan *Pakolaiset Suomessa Hitlerin valtakaudella* (Keuruu 1984) kuvannut varsin perusteellisesti tätä aluetta. Teosta ei mainita Sanan kirjan kirjallisuusluettelossa, mutta myös Torviselta puuttuu teos, jossa paljon häntä aikaisemmin on suhteellisen laajasti vaikkakin pinnallisesti kosketeltu pakolaisten luovutuksia Suomesta. Tarkoitin puolidokumentaarista Mert Kubun kirjaa *Gustav Möllers hemliga polis. En bok om spionaget i Sverige under andra världskriget* (Halmstad 1971). Kirjassa on haastateltu anonyymisti eräitä asioista perillä olleita suomalaisia, muiden muassa entisiä Valpon virkailijoita. Kirja ei ole otteeltaan tutkimuksellinen ja sen päätelemät ovat journalististyyppisiä.

Palataksemme Torvisen kirjaan siinä viitataan monin kohdin Elina Suomisen (myöh. Sana) teokseen *Kuolemanlaiva s/s Hobenhörn. Juutalaispakolaisten kohtalo Suomessa* (Porvoo 1979). Vuonna 1985 ilmestyi Hannu Rautkallion teos *Ne kahdeksan ja Suomen omatunto. Suomesta 1942 luovutetut juutalaispakolaiset* (Espoo 1985). Rautkallion teos ilmestyi pari vuotta myöhemmin englanniksi. Tiivistäen todettuna Valpon toimeenpanemat luovutukset ovat jo ennen Elina Sanan uusinta kirjaa saaneet kohtalaisen mittavan tutkimuksen osakseen.

Toisin on Saksan ja Suomen saamien sotavankien vaihdon ja niihin liittyvien luo-

vutusten laita. Selvityksessäni valtioneuvoston kanslialle 16.1.2004 totean seuraavaa:

”Sanan kirjan merkittävin uusi anti sisältyy sotilaallisen linjan luovutuksiin. Lukumääriäisiä tietoja niistä on ollut esillä julkisuudessa valvontakomission järjestämistä kuulusteluista lähtien, mutta painetuissa tutkimuksista asiasta on vain lyhyitä mainintoja. Tuoreissa opinnäytetöissä aiheesta on tietoja enemmän, mutta nekin ovat enimmäkseen suppeahkoon vankimäärään rajoittuvia. ’Luovutetut’ sisältää näin toistaiseksi laajimman kuvauksen sotavankien luovutuksista.”¹

Kääntäen tämä merkitsee sitä, että katson sotavankien vaihtoa ja niihin liittyviä luovutuksia tutkitun vähän. Juuri näin on asiantaita varsinkin, kun liikutaan painetun tuotannon tasolla. Vallitsevaa tutkimustilannetta luonnehtii osuvasti se, että kuusi osaa käsittelevässä monumentaalisessa *Jatkosodan historiassa*, sen 6. osassa vuodelta 1994 (s. 282), on luovutuksista vain seuraava suppea kuvaus:

”Heimosotavankeja tuotiin Suomeen myös saksalaisten leireiltä Tallinnan ja Danzigin kautta joulukuussa 1942 ja huhtikuussa 1943, yhteensä 2 048 miestä. Vastaavasti Saksaan toimitettiin 2 661 vankia – lähinnä vähemmistökansallisuuksia, komentajia ja poliittista henkilökuntaa.”²

Siinä kaikki. Näistäkin lukumäärätiedoista toinen – 2 048 – on virheellinen. Suomi otti saksalaisilta vastaan virallisten tietojen mukaan 2 181 vankia. Virhe on tapahtunut siten, että kirjoittaja Ohto Manninen on erehdyksessä valinnut vuodelta 1953 peräisin olevan, itsessään pienimmän niistä virallisista luvuista, jotka koskevat Suomen luovuttamien vankien määrää. Tämän luvun hän on tullut merkinneeksi Suomen ottamien vankien määräksi. Virheen syntyminen näin keskeisessä luvussa osoittaa, miten toisarvoisena teemaa on pidetty.³ Kyseisestä virheestä ja ilmoituksen suppeudesta huolimatta Ohto Manninen luonnehtii edellä siteeratun tekstinpätkänsä ”tiiviksi

mutta kaiken oleellisen [vankiluovutuksista] sisältäväksi.”⁴ Tässä valossa lisätutkimukset olisivat myös jatkossa tarpeettomia.

Jatkosodan historian lyhyt tekstinpätkä ei kuitenkaan ole laajin eikä varhaisin sotavankienvaihtoa käsittelevä julkaistu tutkimus niin kuin Ohto Manninen mm. *Helsingin Sanomissa* 18.1.2004 referoidussa tiedotteessaan antaa ymmärtää.⁵ Antti Laine väitöskirjassaan vuodelta 1982 ja Raija Hanski oikeudellisesti orientoituneessa, painetussa pro gradu -tutkimuksessaan vuodelta 1990 ovat valaisseet aiheita ja esittäneet siitä tarkkoja virallisiin ilmoituksiin perustuvia lukuja. Näitä teoksia ja aiheeseen liittyviä lukuisia opinnäytetöitä olen käsitellyt lähemmin valtioneuvoston kanslialle 16.1.2004 jättämässäni selvityksessä.

Luovutukset nivELYTÄYT yhtenä säikeenä jatkosodan aikaiseen sotavankikysymykseen, joka kokonaisuudessaan on jäänyt lapsipuolen asemaan tutkimuksen kentässä. Tämän havainnon Timo Mikkola tuo esille jo vuonna 1976 laatimassaan pro gradu -työssä, joka kantaa otsikkoa *Sotavankikysymys Suomessa vuosina 1941–1944*. Timo Mikkola toteaa (s. 2):

”Suomen sotahistorian tutkimus on jättänyt tämän sota-aikaan liittyneen aihepiirin verraten pimentoon. Suomalaisissa viime sotaä käsittelevissä tutkimuksissa ei juuri tapaa mainintoja maassa tänä aikana olleista sotavankimuodostelmista, sotavankien elämästä, heidän kohtelustaan yms.”

Timo Mikkolan lausunto on siis vuodelta 1976. Merkille pantavaa on, että sama havainto toistetaan myös tuoreissa opinnäytetöissä. ”Tutkimukseni liittyy niiden harvalukuisten tutkimusten joukkoon, joissa viime vuosikymmeninä on pureuduttu suomalaisten kannalta ikäviin ja hankaliin sotaajan tapahtumiin”. Näin toteaa Pirkka Mikkola pro gradu -työnsä *Sotavangin elämä ja kuolema* tiivistelmässä 2000.⁶ Janne Hallikainen kirjoittaa pro gradu -työssään vuodelta 2000: ”Neuvostoliittolaisten sotavankien asemaa, oloja ja kohtelua jatkosodan aikana on tutkittu yllättävän vähän verrattuna siihen, miten tarkasti toista maailman-

sotaa Suomen osalta muuten on tutkittu.” Hän vetoaa kuitenkin Jukka Lindstedtiin ja Ohto Manniseen saadakseen yleisen hyväksynnän aihevalinnalleen. Hän toteaa mainittuihin auktoriteetteihin viitaten, että nyttemmin on ilmapiiri muodostunut suotuisaksi myös sotarikollisuuden tutkimukselle tunnuksella ”mistään ei enää vaieta”.⁷

Yhteenvetona voidaan todeta, että tutkimusta (jota em. selvityksessäni käsittelen laajemmin) on sekä luovutuksista että sotavanki-kysymyksestä ylipäättään tehty Suomessa niukalti. Vasta aivan viime aikoina kiinnostus näihin kysymyksiin on lisääntynyt. Elina Sanan kirjan takakannessa oleva maininta vaikenemisesta ei siis ole suinkaan kokonaan perusteeton, ei nimenomaan näiltä osin.

Miksi ei ole tutkimusta?

Mutta miksi sitten painettua tutkimusta puheena olevista sotaan liittyvistä puolista on tarjolla vähän? Lähtökohtaisesti voidaan viitata siihen tosiasiaan, että missään sotaa käyneessä maassa ei tutkimus suinkaan ensimmäisenä ole kiiruhtanut valaisemaan omien sodankäynnin varjopuolia. Tämä on hyvin ymmärrettävää. Kuitenkin vaikuttaa siltä, että Suomen osalta tämä hiljaiselo on ollut poikkeuksellisen rikkumatonta ja jatkunut pitkään. Jopa Saksassa ja Japanissa on tarjolla tutkimusta vankien kohtelusta runsaammin kuin Suomessa länsiliittoutuman maista puhumattakaan.⁸ Suomeen täytynee liittyä siten jokin erikoispiirre, joka on ollut vaikuttamassa viivästykseen.

Vielä selvitystä tehdessäni ajattelin, että viivytyksen selittäisivät Suomen pieni koko, sen geopoliittisesti vaaranalainen sijainti ja näistä molemmista kumpuava voimakas paine yksimielisyyteen, mikä sitten on kytkenyt tutkimuksen tiukasti myötäilemään sodanaikaisten päättäjien ratkaisuja ja heidän esittämiään tulkintoja.⁹ Luulen nyt, että tuo selitys on liian yleisluontoinen. Aiheen syrjäytymiseen on osoitettavissa konkreettisempiakin syitä.

Otaksun, että kyse on jatkosodan luonteesta, sen tulkinnasta. Sotahan alkoi hyökkäyssotana, jonka varsin yleisesti hyväksytyksi tavoitteeksi koettiin talvisodassa me-

netetyn Karjalan takaisinvaltaaminen. Työntyminen vanhan rajan yli Itä-Karjalaan toisärön tähän kuvaan. Venäläisten kesäkuussa 1944 toteuttaman suurhyökkäyksen ja sitä seuranneen Viipurin menettämisen jälkeen sodan luonne muuttui. Siitä tulikin puolustussota. Sodan jälkeen sen tätä puolta korostettiin voimakkaasti, jotta tehtäisiin sodan uhrit oikeutetuiksi. Ne voitiin näin tulkita Suomen itsenäisyyden puolustamiseksi. Sodan alku ja sen luonne painuivat ja ne painettiin ns. ajopuu-teorialla taka-alalle. Nimenomaan tästä syystä kesti kauan, ennen kuin suomalainen tutkimus myönsi, että kyse oli maan tietoisesta asettumisesta Saksan rinnalle. Siihen kului tarkkaan ilmaisten kolme vuosikymmentä. Charles Leonhard Lundin osoitti – tosin heikoin läh-

1. Heikki Ylikankaan selvitys valtioneuvoston kansialle. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 5/2004. Selvitys on saatavissa myös internetistä osoitteesta: www.vnk.fi/julkaisut. Sitä voi puhelimitse tilata numerosta 1602 2060.

2. (1994) *Jatkosodan historia*, 6.osa., Porvoo, 282.

3. Ohto Mannisen *Helsingin Sanomissa* 26.1.2004 antama selitys, jonka mukaan luku tarkoittaisi vain vuotta 1942, ei voi pitää paikkaansa, koska samassa yhteydessä mainittu toinen keskeinen virallinen luku – 2 661 – kattaa koko sodan ajan. Juuri tämän virheen takia en voinut selvityksessäni ao. kohtaan viitata. Se olisi vaatinut pitkäkökö selitystä sille, miksi pidän toista lukua oikeana, toista vääränä. Selvityksessäni pyrin yleensäkin välttämään poleemisia kannanottoja. Viitauksen poisjääminen ei siis johtunut Jatkosodan historian ”vähättelystä” niin kuin Manninen em. kirjoituksessaan katsoo.

4. *Helsingin Sanomat* 26.1.2004.

5. Ohto Manninen ”kiisti” *Helsingin Sanomissa* 18.1.2004 referoidussa tiedotteessaan allekirjoittaneen ”lausunnon, jonka mukaan Suomen jatkosodan aikana Saksan tekemät sotavankien luovutukset ovat uutta tietoa.” En ollut moista lausuntoa selvityksessäni antanut. Jos median edustajat olivat tulkinneet suullisia lausuntojani siten, sille en mahda mitään. Olisi kuitenkin ollut korrekta perustaa ”kiistäminen” kirjalliseen kannanottooni eikä median tulkintoihin suullista lausuntoistani.

6. Pirkka Mikkola (2000) *Sotavangin elämä ja kuolema. Jatkosodan neuvostovankien suuren kuolleisuuden syyt*, Suomen ja Skandinavian historian pro gradu -työ Helsingin yliopistossa.

7. Janne Hallikainen (2000) *Toimen menettämisestä raippaan, pilkasta luotiin. Neuvostoliittolaisiin sotavankieihin kohdistunut kurinpito ja mielivalta sotavankimuodostelmassa jatkosodan aikana*, Suomen historian pro gradu -työ Jyväskylän yliopiston historian laitoksella, 24.

8. Vrt. Hallikainen (2000) 17–22.

9. Ks. selvitys 20.

tein – jo vuonna 1957, että Suomi lähti hyökkäyssotaan Saksan rinnalla.¹⁰ Hans Peter Krosby vahvisti vahvalla tutkimuksellisella analyysillä tämän tulkinnan 1960-luvulla.¹¹ Kuitenkin vasta vuonna 1987 Mauno Jokipii teoksessa *Jatkosodan synty* tulkinta Suomessa lopullisesti vahvistettiin.¹²

Jos ja kun jatkosota nähdään kautta linjan puolustussotana, sotavankien vaihto Saksan kanssa sopii kuvaan huonosti. Se hän viittaa tiiviiseen yhteistyöhön Saksan ja Suomen kesken ja vähentää näin uskottavuutta Suomen sodankäynnin tulkitsemiselta puolustukselliseksi erillissodaksi. Karkeimmin rikkoo puolustussota-tulkintaa motiivi, joka saneli sen, keitä Suomi halusi ottaa vankienvaihdossa vastaan, ja se tarkoitusperä, joita saksalaisilta saatujen vankien piti palvelemaan. Heimovankejahan kaavailtiin paitsi taistelemaan vapaaehtoisina Suomen rintamalla myös ja erityisesti asuttamaan Itä-Karjalan vallattuja osia.¹³ Operaatio liittyi näin kiinteästi Suur-Suomihaaveisiin ja sitä tietä hyökkäyssotaan, joka käytiin Saksan rinnalla.

On tuskin sattumaa, että sotavankikysymykseen kohdistuva tutkimus on kokenut voimakkaan buumin 1990-luvun lopulla, tosin vasta ennen muuta opinnäytetöiden tasolla. Muutos johtunee siitä, että aihepiirin käsittelyä siihen saakka jarruttanut tekijä oli poistunut. Tietysti mukana oli runsaasti muitakin syitä niin kuin tämäntapaisissa tutkimuksen uusissa suuntautumisissa aina. Suomen ulko- ja sisäpoliittinen tilanne koki tuolla vuosikymmenellä perusteellisen muutoksen. Silti uskon, että niin sotavankeihin kohdistuneen tutkimuksen vähäisyyteen ennen 1990-lukua kuin sen voimakkaaseen elpymiseenkin sen lopulla on jatkosodan tulkinnoilla vahvin ja syvimältä vaikuttava selitysvoima. Jonkin kehitystä pitkään ohjanneen ilmiökokonaisuuden makrotason pääselitys siis määrää tut-

kimuksen aihevalintoja ja tulkintoja myös alemmilla tasoilla mikrotasoa myöten.

On muitakin olennaisia tutkimusta tutkimuksen suuntautumiseen vaikuttavia tekijöitä. Usein – ei suinkaan aina – tarvitaan impulssi kotimaisen tutkijakunnan ulkopuolelta. Joskus tuollainen impulssi tulee ulkomailta, joskus se tulee kotimaasta. Väinö Linnan *Täällä Pohjan tähden alla* ja sen toisen osan 1960-luvun alkutaitteessa synnyttämä kiivas keskustelu, johon myös historiantutkijat joukolla osallistuivat, antoivat tällaisen sysäyksen. Se sitten ainakin osaltaan johti Jaakko Paavolaisen vuoden 1918 sodan kuvaa syvällisesti muovanneisiin terroristutkimuksiin vuosilta 1966 ja 1967. Eliina Suomisen (myöh. Sana) kirja 'Kuolemanlaiva' vuodelta 1979 vaikutti varmasti siihen, että Taimi Torvinen tarttui siviilipokolaisten luovutuksia käsittelevään aiheeseen muutamaa vuotta myöhemmin.

Näistä syistä meidän historiantutkijain olisi ehkä syytä suhtautua avoimemmin ja ymmärtävämmin erilaisiin yhteisön ulkopuolelta tuleviin tutkimusta koskeviin kannottoihin kuin tähän saakka on ollut laita. Tämä ei tarkoita, että se, mikä ei tutkimuksen kriteereitä täytä, tulisi hyväksyä tutkimukseksi. Se tarkoittaa vain, että jokaisella tieteenalalla on sisään kirjoitettu taipumus jatkaa sivuilleen vilkuilematta sitä uraa, jolle se on uurtanut. Reen on osuttava kiveen ennen kuin se ponnahtaa raiteilta pois ja sallii ajajan valita uuden reitin.

10. C. Leonhard Lundin (1957) *Finland in the Second World War*. Bloomington.

11. Hans Peter Krosby (1967), *Suomen valinta* 1941. Helsinki.

12. Mauno Jokipii (1987) *Jatkosodan synty. Tutkimus Saksan ja Suomen sotilaallisesta yhteistyöstä 1940–1941*. Keuruu.

13. Antti Laine (1982) *Suur-Suomen kadet kasvot. Itä-Karjalan siviiliväestön asema suomalaisessa miehityshallinnossa 1941–1944*. Keuruu, 153–155.

VILLE JALOVAARA

Suomen kirkon yöpakkaset

Tukea valtionjohdolle ja valtiopäiväsaarna YYA-sopimuksesta

Suomen poliittisen historian tutkimuksessa kestoosuus paikkaa ovat kylmän sodan päättymisen jälkeen pitäneet syksyn 1958 yöpakkaset sekä vuoden 1961 noottikriisi. Teologian maisteri Ville Jalovaara selvittää artikkelissaan, kuinka kirkko toimi 1950-luvun lopussa ulkopoliittisen selkkauksen aiheuttamassa kriisitilanteessa.

■ Kylmän sodan Suomea koskevista kriisitapauksista on ilmestynyt monia tutkimuksia, ja useissa alan yleisteoksissa niille varataan oma kunniapaikkansa. Tutkimuksissa liikutaan usein lähinnä poliittisen valtaeliitin tasolla.

Moskovan arkistojen pysyessä suljettuna uusien lähteiden löytäminen kotimaasta alkaa jo olla onnenkauppaa. Uusia näköaloja avaa aiheen tarkasteleminen eri näkökulmasta. Tekeillä olevassa kirkkohistorian väitöskirjatyössäni lähestyn yöpakkaskriisiä Suomen luterilaisen kirkon perspektiivistä.

”Käy eespäin väki voimakas”

Heinäkuun alussa 1958 Suomessa järjestettiin eduskuntavaalit, joiden lopputulos yl-

lätti monet. Vaalien voittajaksi nousi Suomen Kansan Demokraattinen Liitto, joka saavutti historiansa parhaan vaalituloksen. Viisikymmentä edustajaa – neljäs osa parlamentista – lukeutui ääriivasemmistoon. Kansandemokraateista oli muodostunut vaalien jälkeen eduskunnan suurin puolue. Parlamenttiin tuli samalla sosialistinen enemmistö. Käytännössä tällä ei ollut suurta merkitystä, sillä yhteistyö Sdp:n ja Skdl:n välillä oli jokseenkin mahdotonta. Sosiaalidemokraattien voima oli lisäksi puolueen sisäisen hajaannuksen vuoksi heikentynyt. Vaalien voittajiin kuului myös kokoomus, joka sai uuteen eduskuntaan viisi lisäpaikkaa, kun taas maalaisliitto menetti vastaavan määrän edustajanpaikkoja.¹

Jos ääriivasemmiston nousu järkytti mieltä sen poliittisten vastustajien riveissä, sitä se teki myös kirkon piirissä. Kirkon puolivirallinen äänenkannattaja *Kotimaa* oli vaalien alla opastanut pääkirjoituksessaan lukijoitaan äänestämään sellaisia ehdokkaita, joilta olisi tiedossa tukea myös kirkolle.² Kun ääriivasemmistö voitti, lehti pyrki lähinnä vähättelemään ja selittelemään tapahtunutta. Hallituksen muodostamiseen lehti toivoi aiempaa parempaa yhteistyöhalukkuutta. *Kotimaa* pani myönteisenä seikkana merkille parlamenttiin valitut useat papit ja kirkon aktiiviset maallikkojäsenet. Heidän toivottiin edesauttavan sitä, että kirkon ääni kuuluisi Arkadianmäellä vielä jat-

1. Juhani Suomi (1992) *Kriisien aika. Urho Kekkosen 1956–1962*, Keuruu: Otava, 132–133; Jukka Seppinen (2002) *Isänmaan asiat. Johannes Virolaisen elämäkerta*, Jyväskylä: Gummerus, 154–155.

2. Tärkeät päivät. *Kotimaa* 4.7.1958.

kossakin.³ *Kotimaassa* harjoitettiin syksyllä 1958 myös itsetutkiskelua siitä, miksi vaaleissa kävi, kuten kävi. Esimerkiksi pastori Arvid von Martensin analyysiin mukaan kristillisten ehdokkaiden rivit olivat olleet liian hajanaiset.⁴

Varautuneiden kommenttien syynä olivat kirkon ja kommunistien ongelmalliset ja epäluuloiset suhteet. Taustan loivat vuoden 1918 tapahtumat sekä kirkon yhteydet 1930-luvun nationalismiin. Toisen maailmansodan jälkeisessä muuttuneessa tilanteessa puolestaan vallan huipulle kohonneiden kansandemokraattien oli pelätty rajoittavan kirkon toimintavapautta.⁵

Kirkon ja äärivasemmiston välejä oli sodan jälkeisistä vuosista lähtien yrittänyt parantaa esimerkiksi Tampereen hiippakunnan piispa Eelis Gulin, mutta tilanne ei ollut oleellisesti korjaantunut.⁶ Gulinilla oli työväenliikesuhteiden lisäksi säilyneen kirjeenvaihdon perusteella piispakunnasta parhaimmat suhteet presidentti Urho Kekkoseseen.⁷

Barrikadin toisella puolella ei epäilyksiä myöskään pyritty aktiivisesti kumoamaan. Suomen kommunistinen puolue vaati vuoden 1957 periaateohjelmassa selkein sanoin kirkon ja valtion erottamista ja todellista uskonnonvapautta kouluihin.⁸ 1950-luvun lopun tilanteessa nämä olivat radikaaleja puheita valtionkirkon asemaansa arvostavalle kirkolle, johon kuului 92 prosenttia kansasta.⁹ Vaikka kirkon ja kommunistien välit olivat varautuneet, Skdl:n äänestäjille tämä ei ollut ongelma. Kirkkoon kuului niin suuri osa kansasta, että politiikassaan kielteisesti kirkkoon suhtautuvat kansandemokraatit saattoivat saada vuoden 1958 eduskuntavaaleissa neljäosan parlamenttipaikoista pitkälti vain kirkon jäsenten äänillä.¹⁰

Suomen kirkon suhtautuminen Neuvostoliittoon ja sen harjoittamaan järjestelmälliseen uskonnon vainoon niputetaan helposti yhdeksi pitkäksi koko kylmän sodan aikakauden kestäneeksi hiljaisuudeksi. Yleisemmin muistetaan lähinnä vain se, että vainot omakohtaisesti kokenut romanialainen Richard Wurmbrand ei saanut alkuvuodesta 1975 pitää puhetilaisuuksiaan kirkkoissa. Tapauksessa kirkon johdon on katsottu

saaneen kielteiseen kantaansa sivustatukea presidentti Kekkoselta.¹¹

Tämä yleistys ei täysin istu ainakaan 1950-luvun lopulla tilanteeseen. Suomen kirkossa oltiin yleisesti esimerkiksi *Kotimaa*-lehden välityksellä hyvin perillä siitä, että Neuvostoliitossa ja sen itäeurooppalaisissa satelliiteissa kristityt olivat todella ahtaalla. Luterilaisuuden kannalta tärkeät yhteydet Saksaan kärsivät DDR:n uskontopoliitikasta. Veljeskansana tunnetun Unkarin luterilaisten kova kohtalo oli myös hyvin tiedossa.¹² Tämänkaltaiset uutiset osaltaan lisäsivät syksyllä 1958 pelkoa siitä, mitä vaaleissa hyvin menestyneiden kansandemokraattien valtaanpääsy voisi Suomessakin kirkolle tarkoittaa.

Fagerholm III:lle kirkollista tukea

Tätä taustaa vasten tarkasteltuna kirkossa oli aihetta tyytyväisyyteen siinä vaiheessa,

3. Vaalien tulos. *Kotimaa* 11.7.1958.
4. Kristityt vaalien jälkeen. *Kotimaa* 29.7.1958.
5. Juha Seppo (1999) 'Kirkko ja itsenäinen Suomi 1917–1998', teoksessa Markku Heikkilä (toim.) *Uskonto ja nykyaika. Yksilö ja eurooppalaisen yhteiskunnan murros*, Juva: Atena, 10–29. Kirkon ja vasemmiston suhteista Suomessa sodan jälkeen: Mikko Malkavaara (2000) 'Kirkko muuttuvassa yhteiskunnassa. Kirkko toisen maailmansodan jälkeen', teoksessa Eino Murtorinne (toim.) *Kristinuskon historia 2000. Kirkko Suomessa*, Porvoo: Weilin+Göös, 213.
6. Eelis Gulin (1968) *Elämän lahjat. Jälkimmäinen osa 1945–1966*, Porvoo: WSOY, 132–133, 121–132.
7. Gulinin kokoelma Kansallisarkistossa sisältää kymmeniä ystävällisiä kirjeitä Kekkoselta vuodesta 1953 alkaen: KA EGK, 9; Pekka Niiranen (2000) *Kekkonen ja kirkko*, Jyväskylä: Kirjapaja, 185–186; Seppo (1999) 34–35.
8. Matti Helin (1996) *Päästä meidät pahasta. Uskonto Skdl:n politiikassa 1944–1961*, Saarijärvi: Turun yliopisto, 187–195.
9. Olavi Tarvainen (1963) *Suomen evankelisluterilainen kirkko vuosina 1957–1961*, Joensuu: Laajennettu piispainkokous, 5–7, 164–166. Valtionkirkkoasemaa korostettiin *Kotimaassa* myös yöpakkassyksynä 1958: Suunnan ilmaus. *Kotimaa* 14.10.1958.
10. Tähän seikkaan kiinnitti vuoden 1966 vaaleja esimerkkinä käyttäen huomiota myös sosiaalipoliitikan professori Heikki Waris: Heikki Waris (1968) *Muuttuva suomalainen yhteiskunta*, Porvoo: WSOY, 120.
11. Esim. Pekka Halmesmaa (2001) 'Suomettuminen sulki kirkot', *Kanava* 2001, 587–593.
12. Esim. Pravdan hyökkäys Canterburyn arkkipiispaa vastaan. *Kotimaa* 1.8.1958; Joka sunnuntai kasteita N-liiton kirkossa. *Kotimaa* 8.8.1958; Kirkosta eroaminen lisääntyy Itä-Saksassa. *Kotimaa* 19.9.1958; Tulossa koeteltu. *Kotimaa* 12.12.1958. Suomen kirkon suhteista Itä-Euroopan kirkkoihin: Malkavaara (2000) 228.

kun elokuun lopussa 1958 levisi tieto siitä, että K. A. Fagerholmin johtama laajapohjainen hallitus oli nimitetty pitkällisten neuvottelujen lopputuloksena. Mukana olivat kaikki muut eduskuntapuolueet paitsi Skdl ja Sdp:n oppositio.¹³ *Kotimaan* päätoimitajan professori Aarre Lauhan mukaan kirkkorukouksen pyyntö hyvästä hallituksesta oli ilmiselvästi kuultu.¹⁴

Fagerholmin kirkkoon kuulumattomuus oli ollut vuoden 1956 presidentinvaalien yhteydessä eräs häntä vastaan käytetty argumentti. Ehdokas itse oli tosin luvannut liittyä kirkkoon, jos hänet valittaisiin. Kirkon johdossa oli niitä, jotka olisivat mielellään toivottaneet Fagerholmin – yhden maan eturivin poliitikoista – kansankirkon jäsenyyteen. Muun muassa piispa Gulin oli toiminut 1950-luvun alussa aktiivisesti tämän päämäärän saavuttamiseksi. Kuten tunnettua, jäi presidentiksi valinta ja samalla kirkon jäsenyys Fagerholmilta yhden äänen päähän.¹⁵

Kirkon johtoportaan Fagerholmin kolmannen hallituksen nimittäminen otettiin kuitenkin tyytyväisenä vastaan. Piispa Eelis Gulin lähetti uudelle kulkulaitosten ja yleisten töiden ministerille Olavi Lindblomille onnen ja menestyksen toivotukset ja sai ministeriltä paluupostissa kiitollisen vastauksen: ”Vaikeata tehtävää aloittaessaan on miellyttävä tunteita omistavansa ystäviä, jotka antavat tukensa sen onnistumiseksi.”¹⁶

Sitä, ettei Fagerholmin hallitus ollut syntynyt kovin onnellisten tähtien alla ja että se oli alusta alkaen nimittäjänsä presidentti Kekkonen epäsuosiossa, ei varmasti politiikan ulkopuolella hallitustaipaleen ensimetreillä tiedetty.¹⁷ Onnitellessaan Lindblomia Gulin siis tuskin oli tietoinen korkeassa arvossa pitämänsä presidentti Kekkonen kannasta asiaan.

Suomen suurvaltanaapurissa K. A. Fagerholmin ministeriötä ei katsottu suopein silmin. Neuvostoliitto näki, että hallituksen olivat muodostaneet sille vihamieliset piirit ja ”ystävät” – kansandemokraatit sekä skogilaiset – jätetty syrjään. Kauppasuhteita alettiin ajaa pysähdyksiin, ja suurlähettiläs V. Z. Lebedev poistui mielenosoituksellisesti maasta.¹⁸

Syyskuun loppupuolella hallitus sai pientä sivustatukea kirkon suunnalta. Kirkkoa vuodesta 1951 johtanut arkkipiispa Ilmari Salomies ehdotti kirjeessään kollegoilleen, että ajankohta vaatisi kirkon korkeatasoista kannanottoa. Salomies lähetti muille piispoille julkilausumaehdotuksen, johon hän toivoi pikaista palautetta. Erityisellä kiireellä muotoillussa piispojen kannanotossa todettiin maan tilanne vakavaksi. Julistuksen erityishuoli kohdistui työllisyysnäkömiin. Kriisissä ei piispojen mukaan ollut kysymys pelkästään työttömyydestä: Kyseessä oli koko yhteiskuntaelämä ja sen perusteet. Piispat kehottivat antamaan tukensa kaikelle työlle, joka pyrki yhteiskunnan turvallisuuden ja keskinäisen yhteisymmärryksen vahvistamiseen. Kirkon sisäisten kiertokirjeiden lisäksi julkilausuma julkaistiin myös lehdistössä.¹⁹ Piispojen julkilausuman teksti oli pyritty muotoilemaan mahdollisimman neutraaliksi, mutta sanavalintojen lisäksi julkaisuajankohta ja sen ympärillä käyty piispojen keskinäinen kirjeenvaihto osoittavat, että kysymys ei ollut vain kirkon ikaikaisesta huolesta yhteiskuntarauhasta, vaan taustalla oli yhä vakavammin kriisiinnyvä poliittinen tilanne.

Yöpakkashallitukseksi myöhemmin ristityn Fagerholmin ministeriön aikana tapahtui eräs kirkon kannalta hyvin tärkeä ja kauaskantoinen asia. Pitkään vireillä ollut hanke perustaa Helsinkiin oma hiippakunta hyväksyttiin juuri Fagerholmille viimeiseksi jääneessä kolmannessa hallituksessa. Pian

13. Uusi hallitus muodostettu K.-A. Fagerholmin johdolla. *Kotimaa* 2.9.1958.

14. Uusi hallitus. *Kotimaa* 2.9.1958.

15. K.-A. Fagerholm (1977) *Pubemiehen ääni*, Helsinki: Tammi, 211, 263.

16. Kansallisarkisto (Helsinki) Eelis Gulinin kokoelma, KA EGK, 12 Olavi Lindblom Gulinille 2.9.1958.

17. Timo Soikkanen (2003) *Presidentin ministeriö. Ulkoasiainhallinto ja ulkopoliittikan hoito Kekkonen kaudella*, Hämeenlinna: Ulkoasiainministeriö, 207.

18. Soikkanen (2003) 206–208.

19. Oulun maakunta-arkisto (Oulu), OMA Simeliana 4 Martti Simojoen kokoelma Ab 27, Ilmari Salomies Simojolle ilman päivämäärää; KA Ilmari Salomiehen kokoelma, KA ISK, 13 Eino Sormunen Salomiehelle 15.9.1958; Eero Lehtinen (1958) *Lapuan hiippakunnan tuomiokapituli kiertokirje N:o 24*, Lapua: Lapuan hiippakunnan tuomiokapituli, § 1; Piispojen vetoisuus. *Helsingin Sanomat* 23.9.1958.

enemmistöhallituksen muodostamisen jälkeen asian puolesta aktiivisesti työskennelleet miehet olivat kiertäneet piispa Gulinin johdolla tapaamassa ministereitä. Keskeinen rooli asian nopeassa läpiviemisessä oli valtiovarainministeri Päiviö Hetemäellä, jonka professori Aarre Lauha oli pehmittänyt saunassaan Lohjalla hiippakuntahankkeelle myötämieliseksi. Myös sukulaisuus yhdisti. Hetemäki oli nimittäin Aarre Lauhan puolison Aune Lauhan serkku. Lopullinen päätös tehtiin hallituksessa lopulta ennätysvauhdissa. Kun opetusministeri Kaarlo Kajatsalo, jolle asia virallisesti kuului, ei saanut budjettiesitystä ajoissa valmiiksi, Hetemäki esitti Helsingin hiippakunnan perustamista suullisesti hallituksen iltakoulussa syyskuun lopussa 1959. Asia hyväksyttiin ilman vastalauseita. Jaakko Simojoki arvioi Helsingin hiippakunnan perustamisprosessia käsitelleessä pastoraalityönsään, että hallituksen suopeutta todennäköisesti edesauttoi halu saada itselleen vaikeuksien keskellä tunnustusta myös kirkon suunnalta.²⁰

Porkkalan vuokra-alueen palauttaminen tammikuussa 1956 oli syksyllä 1958 vielä suomalaisten tuoreessa muistissa, ja alueen kirkollisetkin jälleenrakennustyöt olivat yhä kesken. Samaan aikaan kun Helsingin hiippakunta asiaa vietiin päätökseen hallituksessa, Porvoon hiippakunnan piispan G. O. Rosenqvistin johtama delegaatio kävi tapaamassa Päiviö Hetemäkeä Porkkalan alueen kirkollisen jälleenrakentamisen merkeissä. *Kotimaa*-lehden mukaan valtiovarainministeri suhtautui kirkon toivomukseen lisärahoituksen saamiseksi korjaustöihin positiivisesti ja lupasi puoltaa asiaa seuraavan vuoden talousarvioon.²¹

Seurakuntailta Helsingin työväentalolla

Yöpakkassyksyllä 1958 sijoittui Helsingin luterilaisten seurakuntien järjestämä Kirkko ja kaupunki -aktio, jonka tarkoituksena oli tavoittaa kirkosta vieraantuneita kaupunkilaisia. Tapahtuman päätähdeksi oli kutsuttu Yhdysvalloissa asuva keisarillisen Suomen suuriruhtinaskunnan senaatissa vuonna 1917 aikanaan mukana ollut senaattori Oskari Tokoi.²² Tokoi oli kokenut 1940-lu-

vun puolella välissä uskonnollisen herätyksen ja toiminut sen jälkeen usein puhujana kirkollisissa tilaisuuksissa. Työväenliikkeen kontakteja etsineen piispa Eelis Gulinin kanssa Tokoi oli ystävystynyt piispan Amerikan matkan aikana, minkä jälkeen heidän välillään oli alkanut tiivis kirjeenvaihto.²³

Kirkko ja kaupunki -tapahtuman yhteydessä marraskuun alussa 1958 Tokoi ja Gulin esiintyivät samassa Helsingin työväentalossa järjestetyssä tilaisuudessa. *Suomen Sosialidemokraatti* antoi tapahtumalle runsaasti palstatilaa.²⁴ Tokoi käsitteli puheessaan kansalaissodan vaikeita muistoja ja menneiden aikojen virheiden anteeksi-antamisen tärkeyttä. Hän viittasi myös ajankohtaiseen poliittiseen kriisiin. Tokoin mielestä millään ryhmällä ei ollut oikeutta kaikin keinoin pyrkiä torpedoimaan eduskunnan enemmistön luottamusta nauttivaa hallitusta. Tokoi painotti voimakkaasti demokratian ja perustuslaillisuuden merkitystä. Puheensa lopuksi hän halusi vielä painottaa Jumalan asemaa kansallisen anteeksiantannon välikappaleena ja maan itsenäisyyden takaajana.²⁵

Tokoin puhe kirkon järjestämässä tilaisuudessa tulkittiin poliittiseksi kannanotoksi ainakin siinä leirissä, mihin senaattorin puheen terävin kritiikki oli suuntautunut. *Kansan Uutisten* pakinoitsijana nimimerkillä

20. Jaakko Simojoki (1998) *Läpi vastusten kansankirkon tehokkaaksi työaseeksi. Helsingin hiippakunnan synty 1923–1959*. Ylemmän pastoraalin tutkimus Helsingin hiippakunnassa. Helsinki: Helsingin hiippakunnan tuomiokapituli, 72–75. Kyseinen teos on luettavissa tuomiokapitulin kirjastossa.

21. 20 miljoonaa valtiolta Porkkalan seurakunnille? *Kotimaa* 26.9.1958. Porkkalan kirkkojen vaurioista vuokra-aikana: Jari Leskinen & Pekka Silvast (2001) *Suljettu aika. Porkkala Neuvostoliiton sotilaallisena tukikohdana vuosina 1944–1956*. Juva: WSOY, 229–231.

22. Oskari Tokoi & Irene Tokoi (toim.) (1959) *Maanpakolaisen muistelmia*. Helsinki: Tammi, 5–7, 410–413.

23. Gulin (1968) 265, 276–277; Gulinin arkistossa on kymmeniä kirjeitä Oskari Tokoilta: KA EGK, 19 Oskari Tokoi Gulinille. Oskari Tokoin aikaisemmista vaiheista: Oskari Tokoi (1947) & Irene Tokoi (toim.) *Maanpakolaisen muistelmia*. Helsinki: Tammi.

24. Haaste seurakunnille ja meille kaikille. *Suomen Sosialidemokraatti* 4.11.1958; Kirkko ja kaupunki. *Suomen Sosialidemokraatti* 5.11.1958.

25. Demokratian periaatteet esitetty Suomen perustuslaissa. *Suomen Sosialidemokraatti* 6.11.1958.

Piispa Eelis Gulin kerää kolehtia presidentti Urho Kekkoselta Kirikko ja kaupunki -aktion jumalanpalveluksessa marraskuussa 1958. Lehtikuva Oy.

”Juorkunan Jussi” toiminut Kerttu Kaunis-kangas-Salonen kritisoi voimakkaasti Tokoin esiintymistä. Sama mies, joka nyt liikkuu piispojen seurassa ja piti saarnoja, oli entinen sosialisti, joka oli vielä 1920-luvulla vaatinut kirkon ja valtion erottamista! Osallistumalla seurakuntien tilaisuuteen Tokoi oli ”Juorkunan Jussin” mukaan antanut itsensä sellaisten avuksi, joiden tarkoituksena oli ”työväenliikkeen tukahduttaminen”.²⁶

Myös *Kotimaa* lehdessä nimimerkillä ”Seppä” pakinoi Verner Louhivuori otti kantaa Tokoin puheeseen:

”Nyt on saatu meille eri puolueita paitsi kommunisteja edustava hallitus – kommunistimmehan ”kansandemokraattisesta” nimestään huolimatta edustavat meillä diktatuuria ja katuparlamenttia, joista Tokoi sanoi niistäkin lujat sanat – niin, kun meillä on kaikkia kansamme todella demokraattisia voimia edustava hallitus, niin nythän meidän olisi koetettava tukea sitä kaikin voimin, jotta se saisi valtiollisemmin kunnolliseen kulkuun eikä sille kävisi kuin Tupavuorelle. Jos se sekä pahasti kallistellen juuttuu liejuun, niin saa siihen sitten hakea ponttoneja, jos mistä, jos mielihä taas saada sen nostetuksi kölilleen.”²⁷

”Seppä” päästi ikään kuin vahingossa *Kotimaan* alakerrassa julkisuuteen sen, mitä hän ja varmasti laajemmatkin piirit ajattelivat. Hallitusta uhannutta karilleajoa ”Seppä” vertasi kuukautta aiemmin Naantalissa tapahtuneeseen kansallisen öljy-yhtiön Nesteen tankkerin haaksirikkoutumiseen.²⁸ Takuumieheksi kommunistien röykytykselle Seppä otti aikanaan vallankumousta yrittäneen Oskari Tokoin, joka sittemmin oli tehnyt näiden hankkeiden suhteen täyskäänöksen.

”Kirkko ja kaupunki -rynnistys”, kuten *Kansan Uutiset* tapahtumaa nimitti, sai marraskuun 1958 lopussa vielä osakseen lehden erityisen huomion. Skdl:n pääideologina tunnettu Tuure Lehén oli käsitellyt kirkon ja työväenliikkeen suhteita nuorten maanantaikerhon keskustelutilaisuudessa Helsingissä pitämässään alustuksessa käyt-

täen esimerkkinä juuri Kirkko ja kaupunki -tapahtumaa. *Kansan Uutiset* julkaisi Lehénin sanoman lyhennelmän lukijakunnalleen. Lehén piti ”Kirkko ja kaupunki -rynnäköä” kirkon uutena taktiikkana työväestön keskuuteen soluttautumisessa. Tätä varten oli Amerikasta asti tilattu *Kotimaassa* työväenliikkeen veteraaniksi nimitetty Oskari Tokoi. Lehén ilmoitti pyrkivänsä puheessaan puolueettomasti arviomaan sitä, oliko kirkko mahdollisesti muuttanut tapojaan ja luopunut työväenvastaisuudestaan.²⁹

Tässä ”neutraalissa” tutkimuksessa todistusaineistoksi Tuure Lehén esitti sanasta sanaan lainauksen *Kotimaa*-lehdessä olleesta ”Sepän” pakinasta, jossa hän oli kehoittanut kaikin keinoin tukemaan hallitusta, jossa ei ollut kommunisteja. Tämä kirjoitus todisti sen, että puheet kirkon epäpoliittisuudesta olivat valhetta ja ”kirkko ja kaupunki -rynnäkö” motiivi oli ollut ennen kaikkea poliittinen. Kirkollisen lehden hallitukselle antaman tuen Lehén määritteli oikeistopoliittiseksi propagandaksi. *Kotimaan* linja oli identtinen *Uuden Suomen* kanssa, ja sen vuoksi lehti oli ”kokoomuspuolueen työrukanen”. Kirkon marraskuun alussa 1959 järjestämän hyökkäyksen ajankohtakaan ei ollut sattumaa, vaan se oli tarkoituksellisesti ajoitettu samaan aikaan muiden taantumuksellisten voimien kanssa. Jos tapahtuman kulut oli maksettu verovarjoilla, kirkko oli maksajille selityksen velkaa.³⁰

Kyse ei ollut pelkästään julkisuutta varten tehdystä lehdistöpropagandasta. Kirkko käsitettiin Fagerholmin hallituksen tukijaksi myös siinä Skp:n sihteeristön asettamassa toimikunnassa, jonka tehtäviin kirkon ideologisen työn torjumisen suunnittelu kuului. Skp:n johtomiehiin kuuluneen Veikko Hauhian johdolla työskennelleessä komissiossa nähtiin Kirkko ja kaupunki -tapahtuma osana kansanvaltaisten tahojen yhteistä koalitiota, jonka tarkoituksena oli pitää Fagerholmin hallitus pystyssä.³¹ Tällä selittyy myös *Kansan Uutisten* huomattava aktiivisuus kirkon kritisoinnissa yöpakkasten aikana. Kun hallitus piti saada nurin, samalla piti keikuttaa myös sitä tukevia voimia.

”Terveisin, tuus Johannes Virolainen”

Marraskuun lopussa 1958 arkkipiispa Ilmari Salomies kirjoitti ulkoministeri Johannes Virolaiselle maata koetelleen kriisin johdosta kirjeen. Koska kirjettä ei ole säilynyt Johannes Virolaisen arkistossa, on siitä tehtävä johtopäätökset Virolaisen 28.11.1958 päiväämään pitkän vastauskirjeen perusteella. Maalaisliiton ministerit³² olivat saaneet edellisenä päivänä eduskuntaryhmältään oikeuden erota hallituksesta. Kirjeensä aluksi Virolainen kiitti Salomiestä hänelle vaikean tilanteen keskellä lähetetyistä lohduttavista terveisistä. Ne olivat osoittaneet, että Salomiehen kaltaiset ”vakavasti ajattelevat kansalaiset” seurasivat aikaansa. Virolainen totesi, että hallitus oli muodostettu kolmea kuukautta aiemmin suurin odotuksin. Onnistumisen esteeksi olivat muodostuneet ne sosiaalidemokraatit, jotka olivat liittyneet kommunistien kanssa samaan arvostelun rintamaan. Tämän lisäksi hallitusta rakennettaessa ei ollut kuunneltu presidentin ja Virolaisen itsensä esittämiä varoittavia sanoja. Hallituksesta jäivät pois äärivasemmisto, osa sosiaalidemokraateista ja ay-liike. Niiden sijaan mukaan oli tullut sellaisia tahoja, joita Neuvostoliitto väitti itselleen vihamielisiksi. Naapuri oli antanut heti ministeristön muodostamisen jälkeen ymmärtää, ettei se halunnut olla missään yhteistyössä sen kanssa.

Ulkoministerin salkkua Virolainen kertoi arkkipiispalle saaneensa tämän vuoksi kantaa ”hivittävän paineen” alaisena. Näin oli käynyt siitäkin huolimatta, että hallitus oli tehnyt kaikkensa todistaakseen, ettei se halunnut muuttaa ulkopolitiikkaa. Ponnisteluista ei ollut kuitenkaan ollut mitään hyötyä. Syyllistä ei kuitenkaan kannattanut alkaa etsiä hallituksesta eikä suomalaisista ylipäätänsä. Ulkoministeri jatkoi:

”Me olemme oikeassa ja naapuri on väärässä, koska se epäilee meitä turhaan. Mutta emme valitettavasti voi heidän kantaansa muuttaa, vaikka tahtoisimmekin. Kun olen vakuuttunut siitä, ettei maan asema parane, jos tämä hallitus jatkaa, pain vastoin huononee, esitin jo yli kaksi viikkoa

sitten, että meidän on yhdessä, kaikkien rakentavien voimien, rauhallisesti tilanne selvitettävä ja tämän hallituksen jätettävä paikkansa Tasavallan Presidentin käytettäväksi. Tämä ei ole henkilökysymys eikä jonkin puolueen, tässä on kysymys maan kohtalosta. Kun asia ei kuitenkaan lähtenyt liikkeelle, minun oli pakko ottaa vastuu ja ilmoittaa, että en voi enää istua hallituksessa marraskuun yli. Nyt on saatu keskustelut käyntiin ja ensi viikon aikana toivottavasti saadaan ratkaisu.”³³

Virolainen siis käytti Fagerholmin hallituksen kamppaillessa elämästä ja kuolemasta aikaa kirjoittaakseen omat perustelunsa arkkipiispalle siitä, miksi hänen oli erottava hallituksesta. Yrittikö arkkipiispa mahdollisesti vedota omassa kirjeessään Virolaista ja hallitusta yhä jatkamaan? Vastauksen perusteleva sävy viittaisi tähän.

Hallitus hajoaa – piispat rohkaisevat presidenttiä

Virolaisen kirjeessään arkkipiispalle lupaa ero ministerin paikalta tapahtui lopulta joulukuun neljäntenä päivänä. Pääministeri Fagerholm yritti vielä pitää hallituksen pystyssä tämän jälkeen, mutta muut maalaisliiton ministerit löivät viimeiset naulat sen arkkuun seuraamalla Virolaisen esimerkkiä. Tämän seurauksena pääministeri joutui jättämään presidentille koko hallituksensa eronpyynnön.³⁴ Samana päivänä, kun

26. Periaatteiden myyminen. *Kansan Uutiset* 6.11.1958.

27. Alasimelta 2961 Puuttui yhtä. *Kotimaa* 7.11.1958.

28. Markku Kuisma (1997) *Kylmä sota, kuuma öljy – Neste, Suomi ja kaksi Eurooppaa*, Porvoo: WSOY, 262–263.

29. Valtiokirkko ja työväenliike I. *Kansan Uutiset* 23.11.1958; Helin (1996) 185–186. Helin ei tarkastele tässä kohdin Kirkko ja kaupunki -tapahtumaa tai Tokoin vierailua yöpakkaskriisin näkökulmasta.

30. Valtiokirkko ja työväenliike I. *Kansan Uutiset* 23.11.1958; Valtiokirkko ja työväenliike II. *Kansan Uutiset* 25.11.1958.

31. Helin (1996) 226–229. Veikko Hauhiasta ja hänen toiminnastaan Supon tiedottajana: Kimmo Rentola (1997) *Niin kylmää että polttaa. Kommunistit, Kekkonen ja Kreml 1947–1958*, Keuruu: Otava, 432–444.

32. Maalaisliittolaiset ministerit saivat ryhmältä eroamisvaltuudet. *Maakansa* 28.11.1958.

33. KA ISK, 14 Johannes Virolainen Salomiehelle 28.11.1958; Seppo (1999) 35.

34. Hallitus eronnut. *Kotimaa* 5.12.1958.

hallitus jätti paikkansa, arkkipiispa Ilmari Salomies tarttui jälleen kynäänsä ja otti kantaa yhä vakavammalta vaikuttavaan ulkopolitiittiseen kriisiin. Tällä kertaa hän kirjoitti presidentille:

”Kunnioitettu Veli,
Ollessamme eilen koolla piispojen yksityisessä neuvottelussa oli keskustelujemme aiheena myös huoli maan asioista. Sain tällöin tehtäväkseni ilmaista Sinulle luottamuksemme maan johtoon ja halumme yhdessä kristikansamme kanssa rukouksin tukea valtakuntamme päämiehen toimia maan parhaaksi. Tunsimme tarvetta sanoa, että Hän, jolla on valta ohjata ihmissydämiä ja siunata ne valollaan, auttaisi meitä tässä maassa yli ristiriitojen löytämään toisemme ja tuntemaan vastuumme isänmaan kohtalosta,
Kunnioittavasti tervehtien Ilmari Salomies”³⁵

Piispat olivat parhaillaan koolla Laajennetun piispainkokouksen merkeissä, ja he sopivat pöytäkirjan ulkopuolella, että kirkon johdon oli annettava presidentille viesti, että hän nautti piispojen täyttä luottamusta.³⁶ Salomiehen huoli ei viestissä kohdistunut Neuvostoliiton painostukseen vaan suomalaisten sisäisiin ristiriitoihin. Arkkipiispa oli muotoillut asian näin siitä huolimatta, että hän oli vastikään saanut eroamaan joutuneen hallituksen ulkoministeriltä ensikäden tietoa myös Neuvostoliiton roolista asiassa.

YYA-sopimus Jumalan tahdosta

Itsenäisyyspäivänä maan johto kokoontui perinteiseen tapaan juhla jumalanpalvelukseen Helsingin tuomiokirkkoon. Piispa Eelis Gulin piti jumalanpalveluksessa saarnan, jonka taustana oli selkeästi ajankohtainen poliittinen kriisi. Gulin tarkasteli saarnassaan Suomen maantieteellistä asemaa idän ja lännen rajalla. Hän kertoi, että tätä historioitsijoiden kohtaloksi nimittämää asiaa saattoi tarkastella myös Raamatun valossa. Piispan mukaan Suomen asema ei ollutkaan kohtalo, vaan kutsumus, koska kaiken takana oli Jumalan johdatus. Samoin oli tulkittava YYA-sopimus:

”Näin meidän on pidettävä entisen vihollisemme kanssa tehtyä ystävyyssopimustamme hänen antamanaan, että me ainutlaatuisissa suhteissamme näyttäisimme tietä kansojen uudelle yhteiselämälle.”³⁷

Maan keskeisimmät lehdet käsitelivät Gulinin saarnaa kertoessaan lukijoilleen itsenäisyyspäivän vietosta, mutta piispan YYA-sopimukselle antama tunnustus oli järjestelmällisesti rajattu pois.³⁸

Gulinin saarnasta olisi rauhallisemmassa poliittisessa tilanteessa saattanut syntyä merkittäväkin uutisaihe. Muutamaa päivää hallituksen eron jälkeen yleistilannetta pidettiin kuitenkin ilmeisesti niin tulenarkana, että piispan YYA-sopimukselle antama siunauksellinen status nähtiin paremmaksi ignoroida. Myöskään saarnaan mahdollisesti kriittisesti kantaa ottavia kirjoituksia ei edes vasta kaatuneen hallituksen takana olleissa lehdissä haluttu tuolloin kirjoittaa.

Postitse saapui kuitenkin kahdelta varsin tunnetulta henkilöltä positiivista palautetta. Valtakunnan ensimmäisen naisen tehtävää vaikeiden sotavuosien aikana hoitanut Gerda Ryti oli ollut kuulemaansa julistukseen hyvin tyytyväinen. Kirjeestä saa vaikutelman, että julkisuutta tuolloin muutoin kaihtanut rouva Ryti olisi ollut paikalla jumalanpalveluksessa. Presidentti Risto Rytin leski halusi myös lähettää Gulinille 12.7.1958 Jumalalta saamansa profetian, jonka mukaan Suomen tulevaisuus oli oleva loistava. Samankaltaisen viestin hän oli saanut jo kesällä 1946. Ruotsinkielisessä profetiassa viitattiin ilmeisesti samaan itsenäisyyspäivään, jona kirje oli kirjoitettu. Suomen mainittiin siinä olevan Jumalan mallimaa, jonka suuri hetki oli lähellä. Profetiasa luvattiin, että oikeamielinen henkilö oli tuleva julistamaan Suomen merkityksen koko maailmalle. Gerda Ryti antoi ymmärtää, että kyseessä oli piispa Gulin.³⁹

Gulinille Rytien perhe oli entuudestaan tuttu. Piispa oli käynyt helmikuussa 1946 tapaamassa Risto Rytä ja osaa muista syytetyistä Katajanokan vankilassa samana päivänä, kun sotasyylisyysoikeus oli antanut päätöksensä. Gulinin muistelmien mukaan presidentti oli suhtautunut hänen käyntiin-

sä ystävällisesti. Varautuneempi oli ollut Väinö Tanner.⁴⁰

Palautetta saarnasta tuli myös Gulinin pitkäaikaiselta tuttavalta Suomi-Neuvostoliitto -seuran puheenjohtajalta Sylvi-Kyllikki Kilveltä. Myös piispa itse oli liittynyt Paasikiven kehotusta seuraten SNS:n jäseneksi jatkosodan jälkitilanteessa.⁴¹ Hän kertoi kuunnelleensa miehensä Skdl:n kansanedustajan Eino Kilven kanssa itsenäisyyspäivän saarnaa radiosta. Puhe oli tehnyt heihin vaikutuksen ”inhimillisyytensä ja poliittista sopua rakentavan sävynsä vuoksi”.⁴²

Yhteydenpito Kilpien ja useiden muiden kansandemokraattien kanssa oli osa piispa Gulinin ilmeistä pyrkimystä saada parannettua kirkon suhteita suuntaan, missä siihen suhtauduttiin muutoin suurin varauksin. Esimerkiksi Skdl:n puheenjohtajan huoltopäällikkö K. L. Kulon kanssa Gulin kävi pitkään kirjeitse väittelyä kristinuskon totuudesta.⁴³ Osoittamalla hyväntahtoista ystävällisyyttä Gulin voitti esimerkiksi Kilpien sympatiat.⁴⁴ Alkuvuodesta 1957 Gulin yritti kutsua Eino Kilven välityksellä koko Skdl:n eduskuntaryhmän valtiopäivien avajaisjumalanpalvelukseen, mutta paikalle tuli ilmeisesti vain Kilpi itse.⁴⁵

Urho Kekkonen kiinnitti päiväkirjassaan keväällä 1958 huomiota Porkkalan palautuksen jälkeen alkaneeseen Neuvostoliiton vastaisen kiihotuksen aaltoon.⁴⁶ Kyseisestä ilmiöstä piispa Gulinille purki sydäntään samoihin aikoihin diplomaattikutsuilla myös Neuvostoliiton Helsingin suurlähettiläs V. Z. Lebedev. Lähettiläs oli ilmaissut piispalle huolensa Suomessa julkaistavasta sotakirjallisuudesta. Gulinin puolustelut eivät olleet tehonneet. Lebedevin mukaan Neuvostoliitossa ei moista kirjallisuutta painettu.⁴⁷

Suurlähettilään innoittamana tai ilman Gulin oli ryhtynyt asiassa aktiiviseksi ja vaatinut julkisuudessa Neuvostoliiton vastaisen kirjallisuuden vähentämistä Suomessa. Näin oli tapahtunut Suomi-Neuvostoliitto-seuran keskusjohtokunnan jäsenen, Kone-yhtiön toimitusjohtajan vuorineuvos Heikki Herlinin mukaan, jonka välittämiin terveisiin pohjautuen Sylvi-Kyllikki Kilpi saattoi kiittää Gulinia lähettämässään kirjeessä.⁴⁸

Gulin oli presidentti J. K. Paasikiven suuri

ihailija, joka pyrki omassa ulkopoliittikkaa sivuavassa toiminnassaan pysymään ilmeisesti mahdollisimman pitkälti esikuvansa linjoilla.⁴⁹ Kuinka sydämestään hän hyviä naapurisuhteita ajoi, on kokonaan toinen kysymys. Professori L. A. Puntila kertoi päiväkirjassaan 1970-luvun puolivälissä helsinkiläiseltä papilta kuulemansa tarinan Gulinista. Sen mukaan hänen vaimonsa Helmi Gulin oli kerran suuren joukon kuullen todennut, että ”Kyllä se Hrushtshov pitäisi tappaa!” Piispa oli kauhastunut ja ilmaissut hämmästyksensä. Tähän piispatar oli vain todennut, että piispa itse oli ollut vielä aamulla samaa mieltä.⁵⁰ Kyseinen kertomus saattaa hyvin olla legenda, mutta on silti hyvä ottaa huomioon, etteivät Gulinin jul-

35. Tasavallan Presidentin Arkistosäätiö (Orimattila) Urho Kekkonen arkisto, TPA UKA, 1/33 3 Salomies UKK:lle 4.12.1958; Niiranen (2000) 219.

36. Julistuksen on laskeuduttava julustaltaan ihmisten maailmaan. *Kotimaa* 9.12.1958.

37. KA EGK, 2 Itsenäisyyspäivän saarna 1958; Gulin (1968) 142–143.

38. Juhlajumalanpalvelus Suurkirkossa. *Maakansa* 9.12.1958; Vakavin mielin juhlittiin 41. itsenäisyyspäivää. *Helsingin Sanomat* 8.12.1958; Lipunnosto, juhlanjumalanpalveluksia ja kunnianosoituksia sankarihaudoilla. *Uusi Suomi* 8.12.1958.

39. KA EGK, 16 Gerda Ryti Gulinille 6.12.1958. Gerda Rydin uskonnollisuudesta: Hanna-Liisa Ryti-Erkinheimo (1998) *Gerda Rytin elämänkerta I*, Juva: WSOY, 452–457; Salme Saure (1983) *Maan äidit*, Jyväskylä: Gummerus, 138–145.

40. KA EGK, 16 Gerda Ryti Gulinille 8.11.1947; Gulin (1968) 134–135.

41. Gulin (1968) 143.

42. KA EGK, 9 Sylvia-Kyllikki Kilpi Gulinille 6.1.1959; KA Sylvia-Kyllikki ja Eino Kilven kokoelma SKEKK, 5 Sylvia-Kyllikki Kilpi Gulinille 6.1.1959; Helin (1996) 212. Helin mainitsee Kilpien antaman positiivisen palautteen saarnasta. Kalevi Kalemaan kirjoittamassa Sylvi-Kyllikki Kilven elämänkerrassa ei mainita tuttavuutta Gulinin kanssa. Jotain mainintoja Kilven suhtautumisesta uskontoon kirjassa on: Kalevi Kalemaa (1992) *Sylvia-Kyllikki Kilpi Sörnäisten tyttö*, Juva: WSOY, 243–244.

43. Gulin (1968) 154.

44. KA SKEKK, 9 Eino Kilven päiväkirja 2.11.1958.

45. KA SKEKK, 9 Felis Gulin Kilvelle 30.1.1957; KA SKEKK, 9 Eino Kilven päiväkirja 1.2.1957, 2.2.1957.

46. Juhani Suomi (toim. 2001) *Urho Kekkonen päiväkirjat 1 1958–1962*, Helsinki: Otava (UKK pk. 1), 50 (27.2.1958).

47. Gulin (1968) 142.

48. KA EGK, 9 Sylvia-Kyllikki Kilpi Gulinille 6.1.1959; KA SKEKK, 5 Sylvia-Kyllikki Kilpi Gulinille 6.1.1959.

49. Gulin (1968) 140–145, 219–227.

50. L. A. Puntila & Kauko I. Rumpunen (toim.) (1995) *Huomautin hyvin täsmällisesti...*, Keuruu: Otava, 347.

kisuudessa lausumat kommentit aina välttämättä olleet koko totuus hänen mielipiteistään Neuvostoliitosta.

Kotimaa kannustaa kirkkokansaa Paasikiven linjalle

Yli neljäkymmentä vuotta myöhemmin saattaa olla vaikea tavoittaa sitä ilmapiiriä, mikä yöpakkaskriisin aikana Suomessa vallitsi. Varsinkin kun tiedämme tapahtumien alun ja lopun sekä monet kulissien takaisen poliittisen pelin käänteet, jotka olivat suomalaisten suurelle enemmistölle tuolloin täysin vieraita. Turvallisen välimatkan päästä on helppo nähdä asiat jälkiviisaasti. Itsenäisyyspäivän alla 1958 maan tulevaisuus näytti moniin silmiin varsin synkältä.

Jotain kansalaisten aidosta huolesta kertoi *Kotimaassa* joulukuun alussa julkaistu useiden kuopiolaisten pappien ja virkamiesten allekirjoittama rukousvetoisuus. Siinä todettiin, että tarkkaan laaditutkin kansan tulevaisuutta koskevat suunnitelmat voivat jäädä toteutumatta, koska tielle saattoi ilmaantua esteitä, joita ei olisi osannut ennakoida. Suomen kansa oli kuitenkin aina turvannut johdatukseen. Vetoimuksen allekirjoittajat toivoivatkin, että kirkot täyttyisivät itsenäisyyspäivänä rukoilevalla kansalla. Vetoisuus päättyi salaperäisesti viittaukseen virteen numero 460, jonka kirjoittajaksi mainittiin Elias Lönnrot.⁵¹ Katsaus tuolloin käytössä olleeseen virsikirjaan osoittaa, että kyseessä oli Lönnrotin käsialaa ollut hyvin isänmaallinen virsi, jossa korostettiin Jumalan Suomelle vaarojen keskellä antamaa vapautta ja varjelusta.⁵²

Presidentti Kekkonen piti pian itsenäisyyspäivän jälkeen radio- ja televisiopuheen, jossa hän otti suorasanaisesti kantaa Neuvostoliiton kanssa syntyneeseen luottamuspulaan. Kekkonen korosti sitä Paasikiven oppia, että suhde itäiseen naapuriin oli maan kohtalonkysymys. Erityisesti Suomen lehdistön neuvostovastaisuus sai Kekkonen moitteista osansa. Kekkonen sanoi uskovansa, ettei eronpyynnön jättänyt hallitus ollut pyrkinyt ulkopoliittikan muuttamiseen, mutta kerran syntyneen yleisen luottamuspuolan poistaminen ei ollut helppoa.⁵³

Kekkoselle kelpasi ainakin hänen tampe-

relaiselle kirkkoherralle Paavo Viljaselle kirjoittamansa kirjeen mukaan myös Korkeampi apu yöpakkaskriisin selvittämisessä:

”Olen varma, että me taas selviämme vaikeuksistamme. Tunnen korkean vastuuni ja anon voimaa ja viisautta niin toimia, että maan vapaus tulee turvatuksi.”⁵⁴

Tasavallan presidentin Suomen ja Neuvostoliiton suhteita käsitellyt puhe oli kuunneltu tarkkaan myös *Kotimaan* toimituksessa. Joulun aatonaattona lehti ohjasi lukijoitaan Paasikiven ulkopoliittiselle linjalle. Suomi oli joutunut lehden mukaan omasta tahdostaan riippumatta arkaluontoiseen ulkopoliittiseen asemaan. Syy tähän oli ”suurvaltojen kiristynyt jännitys”. Päätoimittaja Lauhan mukaan presidentin puheessa ollut ”vetoisuus Paasikiven ulkopoliittisen linjan noudattamisesta sai koko Suomen kansan vilpittömän kannatuksen”. Suomen asema idän ja lännen rajalla oli kutsumuksellinen ”palvelustehtävä”. Lauha ilmaisi pääkirjoituksessaan myös ilonsa Suomen ja Venäjän ortodoksisten kirkkojen hyvistä suhteista ja toivoi, että luterilaiselle kirkollekin avautuisi mahdollisuus vastaaviin kontakteihin Neuvostoliiton protestanttien kanssa. Näin Suomen kirkko voisi edistää kansojen yhteisymmärrystä.⁵⁵

Kotimaan toivomus kansallisesta yksimielisyydestä oli pantu ilmeisellä tyytyväisyydellä merkille myös Tamminiemessä. Presidentti Kekkonen on leikannut pääkirjoituksen omaan vuosikirjaansa. Tämä osoittaa, että presidentti seurasi *Kotimaata* ja sitä, miten kirkossa asioihin reagoitiin.⁵⁶

Kulttuurikäynti Leningradissa sulattaa yöpakkaset

Fagerholmin eronneen hallituksen tilalle yritettiin reilun kuukauden ajan löytää uutta korvaavaa vaihtoehtoa. Tulehtuneessa poliittisessa tilanteessa tehtävä osoittautui todella vaikeaksi. Lopulta ainoaksi vaihtoehdoksi jäi maalaisliiton vähemmistöhallitus, jonka pääministeriksi tuli V. J. Sukselainen.⁵⁷

Kotimaa käsiteli Sukselaisen hallituksen muodostamista sekä uutisen että pääkirjoituksen muodossa. Lehti iloitsi siitä, että hal-

litus oli lopulta muodostettu parlamentaarisiin keinoin. Kapeaa pohjaa valiteltiin ja toivottiin, ettei hallitus joutuisi hakemaan tukea milloin mistäkin suunnasta. Tässä ilmeisesti vihjattiin kansandemokraatteihin, koska lehti toivoi ”kansanvaltaa” kannattavien tahojen suhtautuvan myötämielisyydellä hallituksen toimintaan. Erityisesti *Kotimaata* ilahdutti, että opetusministeriksi oli valittu vakaumuksellisena kristittyinä tunnettu Heikki Hosia. Uudelle ministeriölle antoi tukensa myös nimimerkki Sepän pakina.⁵⁸ Kotimaan kirjoittelussa uudesta hallituksesta oli havaittavissa tyytyväisyyttä tietyllä varauksella. Helpotus varmasti oli, että kansandemokraatit olivat ulkopuolella, mutta samalla pelättiin sitä, että hallitus joutuisi kansanvaltaisen tuen puutteessa nojaamaan Kotimaan ei-kansanvaltaisena pitämään ääriivasemmistoon.

Tyytyväisyyteen oli syytäkin, sillä uusi hallitus oli syntynyt kirkon kannalta valoisien tähtien alla. Hallituksen nimittämisen kanssa samana päivänä oli eduskunta nimittäin tehnyt päätöksen Helsingin hiippakuntaan tarvittavien varojen sisällyttämisestä vuoden 1959 tulo- ja menoarvioon.⁵⁹

Kotimaa pyysi päätöksen jälkimainingeissa lausunnon asiasta sekä edellisen hallituksen että virkaatekevän ministeriön opetusministeriltä. Asian käytännössä hoitaneen opetusministeri Kaarlo Kajatsalon kommentista oli löydettävissä kätkeyttä pettymystä Fagerholmin hallituksen kohtalon johdosta. Kajatsaloon oli tehnyt vaikutuksen piispa Gulinin asenne uutta hiippakuntaa kohtaan edeltävänä syksynä: ”Aikana, jolloin maalliset ruhtinaat vain tavoittelivat lisää valtaa, oli ilahduttavaa tavata hengellinen ruhtinas, jonka pyrkimyksenä oli valtansa vähentäminen.”⁶⁰ Tämä vertauksen maallinen ruhtinas oli epäilemättä Kajatsalon mielestä Urho Kekkonen.

Hallituksen ensimmäisiin onnittelijoihin kuului Suomen kirkon priimas:

Turussa 14.1.1959

”Kunnioitettu Herra Pääministeri,

Tapahtuneen ratkaisun johdosta lähetän parhaat onnitteluni ja toivotan Teille sekä hallituksellenne menestystä vaikeassa

tehtävässänne sekä apua ja voimaa Häneltä, jonka kädessä ovat kansojen kohtalot.

Samalla esitän yhdessä monien kanssa tuntemani lämpimän kiitollisuuden kaikesta vaivasta, jota Te, Herra Pääministeri, olette nähnyt rakentaaksenne sovintoa ja yhteisen elämän mahdollisuutta ristiriitojen ja epäsovun raateleman kansamme keskuuteen.

Kunnioittavasti tervehtien
Ilmari Salomies”⁶¹

Kyseessä oli lyhyt, mutta paljon puhuva kirje, joka tuskin saattoi olla tekemättä vastaanottajaansa vaikutusta. Tämä kirje, samoin kuten muutkin Salomiehen valtionjohtajille yöpakkasten aikana lähettämät kirjeet, kertovat hänen seuranneen tapahtumien kulkua hyvin tarkasti ja sopivissa väleissä lausuneen johtamansa kirkon arkkipiispan auktoriteetilla kannustavan sanan kulloinkin keskipisteenä olleelle henkilölle. Kirjeen virallisesta sävystä päätellen Sukselainen ei ainakaan tuolloin kuulunut arkkipiispan lähimpiin tuttaviiin.

Kotimaa uutisoi Kekkonen Leningradin vierailun suurella Helsingin rautatieasemalla otetulla kuvalla, jonka kuvatekstissä toistet-

51. Itsenäisyyspäivän ajatuksia. *Kotimaa* 5.12.1958. Jukka Seppinen toteaa Johannes Virolaisen elämäkerassaan, että Neuvostoliiton yöpakkaskriisissä käyttämä ase oli pelko: Seppinen (2002) 193–194.

52. *Suomen evankelis-luterilainen kirkko* (1940) *Virsikirja*, Helsinki: Otava, 640–641.

53. Epäluulon hälventäminen edellytys keskinäiselle luottamukselle. *Uusi Suomi* 11.12.1958.

54. OMA Laestadiana 17 Paavo Viljasen kokoelma Ab6:16 Urho Kekkonen Viljaselle 11.12.1958; Niiranen (2000) 219.

55. Yhteinen linja. *Kotimaa* 23.12.1958.

56. TPA UKA, vuosikirjat 1958 joulukuu sekalaista.

57. Suomi (1992) 184–201.

58. Alasimelta 2969 Kirkkorukouksessamme. *Kotimaa* 16.1.1959; Hallitusvaihdos. *Kotimaa* 16.1.1959; Puheemies Sukselainen muodosti vähemmistöhallituksen *Kotimaa* 16.1.1959.

59. Eduskunta hyväksyi määrärahan Helsingin hiippakunnan perustamiseksi. *Kotimaa* 16.1.1959; Simojoki (1998) 77–78.

60. ”Uusi hiippakunta edistää kirkon sanoman viemistä entistä laajempiin piireihin”. *Kotimaa* 20.1.1959.

61. KA V. J. Sukselaisen kokoelma, VJSK kirjeenvaihtoa 7 Ilmari Salomies Sukselaiselle 14.1.1959. Kyseinen kirje on Sukselaisen arkistossa ainut osoitus yhteydenpidosta Salomiehen kanssa vuosina 1958–1962: KA VJSK, kirjeenvaihtoa 7, 8, 9.

tiin matkasta annettua virallista ilmoitusta. Sen mukaan vierailu tapahtui Leningradin kaupunginjohdon Kekkoselle jo kesällä 1958 esittämän kutsun perusteella, ja ohjelma tulisi olemaan kulttuuripainotteinen. Tämä olikin *Kotimaan* ainut maininta kyseisestä asiasta.⁶² Minkäänlaista muun lehdistön harjoittamaa vihjailua vieraskäynnin todellisesta ulkopoliittiseen kriisiin liittyvää tarkoituskesta *Kotimaa* ei harjoittanut.⁶³

Vaikka Kekkonen matka haluttiin virallisesti esittää spontaanina kulttuurikäyntinä, siitä oli todellisuudessa sovittu jo paljon aiemmin. Täysin sattumalta ei Leningradiin saapunut samaan aikaan myöskään neuvostojohdaja Nikita Hrushtshov. Huipputapamisesta muodostuikin eräänlainen yöpakkasten onnellisesti päättynyt loppunäytös. Keskusteluissa Hrushtshov antoi vielä Fagerholmin hallitukselle kovan tuomion, mutta antoi myös ymmärtää pakkasten sillä erää loppuneen. Suomen lehdistön neuvostovastainen kirjoittelu sai neuvostojohdajalta ankaran ryöpytyksen.⁶⁴

Kotimaahan palattuaan presidentti Kekkonen piti matkaansa sekä Suomen ja Neuvostoliiton suhteita käsitelleen radio- ja televisiopuheen. Kekkonen sanomana oli, että hänen vierailullansa suhteet itäiseen naapuriin oli saatu palautettua ennalleen. Presidentti myös piti ymmärrettävänä sitä, että Neuvostoliitto toivoi Suomeen sellaista hallitusta, joka saattoi taata rauhan- ja YYA-sopimuksen noudattamisen. Suomen lehdistö sai jälleen Kekkonen kritiikistä osansa. Neuvostoliiton ulkoministeri Gromyko oli kertonut, että he olivat keränneet edeltävältä ajalta runsaasti neuvostovastaista aineistoa Suomen lehdistä. Tämän johdosta presidentti toivoi sanomalehdistön lopulta ymmärtävän, että maiden välisiä suhteita ei saatu kestäväälle pohjalle, jos kirjoittelu jatkuisi entisellään.⁶⁵

Kotimaan toimituksessa presidentin painavat sanat eivät kuitenkaan lopettaneet lehden harjoittamaa pisteliästäkin Neuvostoliiton ja kommunismin arvostelua. Tammiukuun lopussa 1959 lehti osoitti kahdella rinnakkaisella artikkelilla, missä sen sympatiat olivat. *Kotimaa* kirjoitti Moskovan väittäneen, että Neuvostoliiton avaruust-

kimus oli osoittanut väitteet Jumalan olemassaolosta vääriksi. Täysin vastakkainen mielipide asiasta esitettiin saman lehden toisessa artikkelissa. Erään tunnetun englantilaisen papin mukaan anglikaanisen kirkon tulisi suhtautua kiinnostuksella avaruustutkimukseen, koska sen avulla voitiin saada uusia todisteita Jumalan omnipotenttiasta.⁶⁶ Tämän selvemmin asiaa tuskin saattoi ilmaista. Vastakkain olivat paha ateistinen Neuvostoliitto ja hyvä lähes jumalallinen länsi.

Kotimaa ei Kekkonen onnistuneesta Leningradin matkasta erikseen kiittänyt, mutta sen sijaan piispa Gulin lähetti Tamminiemeen lyhyen ”Kunnian veli” -tervehdyksen: ”Iloiten kansasi liityn ystäviisi, jotka jälleen kiittävät Sinua vaivannäöstäsi. Näin Jumala kuulee rukouksemme.”⁶⁷

Kirkko ja yöpakkaset

Kansandemokraattien menestys kesävaaleissa 1958 nosti kirkon vaikuttajissa pintaan huolen huomimisesta. Kun Fagerholmin laajapohjainen hallitus nimettiin, voitiin huokaista helpotuksesta. Piispat pyrkivät myös aktiivisesti antamaan hallitukselle henkistä tukea siinä vaiheessa, kun sitä alettiin keikuttaa nurin sekä kotimaisten että ulkomaa- laisten vastustajien toimesta. Hallitus myös pyrki keräämään kirkon sympatioita viemällä ripeästi päätökseen kauan vireillä olleen hankkeen oman piispanistuimen saamiseksi pääkaupunkiin.

Oskari Tokoin esiintyminen kirkon järjestämässä tilaisuudessa muodostui poliittiseksi kannanotoksi Fagerholmin hallituksen puolesta. *Kansan Uutiset* syytti Tokolta petturiksi, ja *Kotimaa* pyrki senaattorin sanojen avulla tukemaan hallitusta. Jälkimmäisen kommentista kansandemokraatit saivat todisteet syyttää koko kirkkoa kaikilla kuviteltavissa olevilla termeillä oikeistolaisen taantumuksen propagandistiksi.

Arkkipiispa Ilmari Salomies piti yöpakkaskriisin aikana yhteyttä keskeisiin poliittisiin vaikuttajiin Johannes Virolaiseen, Urho Kekkoneseen ja V. J. Sukselaiseen. Jokaista hän pyrki heidän ollessaan tapahtumien polttopisteessä kannustamaan vaikeuksien keskellä. Kyseinen kirjeenvaihto osaltaan

muodostaa kuvan aktiiviseen yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen kriisitilanteessa pyrkineestä arkkipiispasta. Virolainen kirjoitti arkkipiispalle perusteellisen vastauksen, jossa hän pyrki selventämään asioiden taustoja ja perustelemaan edessä olevaa eroaan valtioneuvostosta, joka toteutuessaan kaatoi koko hallituksen.

Itsenäisyyspäivän jumalanpalveluksessa 1958 pitämässään saarnassa piispa Gulin pyrki rohkaisemaan mieliä kääntämällä Suomen maantieteellisen aseman kohtalosta kutsumukseksi. Vastaavan statuksen hän antoi YYA-sopimukselle.

Joulukuun loppupuolella *Kotimaa*-lehti oli ohjaamassa kirkkokansaa Paasikiven linjalle. Tilanne koettiin vaikeiden hallitusneuvottelujen ja katkenneiden Neuvostoliiton suhteiden keskellä ilmiselvästi todella vakavaksi. Jopa kirkon oli pyrittävä luomaan Neuvostoliiton luterilaisiin kontaktit ja näin omalta osaltaan osallistumaan jäätyneiden idänsuhteiden korjaamistalkoisiin.

Uuden hallituksen muodostaminen otettiin *Kotimaa*-lehdessä helpotuksella vastaan. Sukselaisen vähemmistöhallituksella oli kapea pohja, mutta mukana ei ollut pelättyjä kommunisteja. Neuvostoliiton ja sen uskontopolitiikan arvostelemiseen yöpakkaset eivät tuoneet muutosta, vaikka Kekkonen ja Neuvostoliiton johto olivat julkisesti toivoneet Suomen lehdistön siistivän kirjoitteluaan naapurista.

Kirkon johdossa oltiin Fagerholmin hallitukseen ilmeisen tyytyväisiä, ja sen olisi

toivottu voivan jatkaa. Uusiin poliittisiin käänteisiin sopeuduttiin kuitenkin nopeasti, ja myös niille oltiin valmiita antamaan varaukseton tuki. *Kotimaa* ei jäänyt haikailemaan Fagerholmin ministeriön perään siinä vaiheessa, kun Sukselaisen vähemmistöhallitus oli nimitetty. Samoin toimi myös arkkipiispa Ilmari Salomies, joka ilmaisi viipymättä luottamuksensa Sukselaiselle.

Yöpakkaskriisiä ei voi nostamistaan uhkakuvista huolimatta verrata sotaan. Tästä huolimatta kirkon johdossa tilanteeseen reagoitiin julkisten tuenilmausten ja valtionjohdolle lähetettyjen rohkaisevien viestien muodossa. Itsessään se, että todisteita tämänkaltaisesta toiminnasta löytyy arkistojen kätköistä jälkikäteen, on merkittävää. Kirkon kriisivalmius aktivoitui selvästi syksyllä 1958. Näin tapahtui ilman, että sitä varmastikaan kovin tarkoituksenmukaisesti päätettiin tehdä. Osaltaan kirkko toimi varmasti ikään kuin ”vanhasta muistista” talvi- ja jatkosodan mallin ohjaamana. ❀

62. Tasavallan presidentti ja rouva Kekkonen... *Kotimaa* 23.1.1959.

63. Suomi (1992) 201.

64. UKK pk. 1, 185–189 (21.1.1959, 22.1.1959, 23.1.1959, 24.1.1959); Suomi (1992) 201–213.

65. Urho Kekkonen (1959) *Ulkopoliittisia lausuntoja ja asiakirjoja*, Helsinki: Ulkoasiainministeriö, 75–79.

66. Avaruustutkimukset ateismin aseina Neuvostoliitossa. *Kotimaa* 30.1.1959; Avaruusraketit todistus Jumalan kaikkivaltiuudesta. *Kotimaa* 30.1.1959.

67. TPA UKA, 1/36 Eelis Gulin UKK:lle 27.1.1959.

ANSSI HALMESVIRTA

Järjestelmävaihdos ja Unkarin 1900-luvun historian myytit

Professori Anssi Halmesvirta tarkastelee Unkarin historian myyttejä, joita viimeaikainen unkarilainen historiankirjoitus on ryhtynyt purkamaan. Niiden synnylle loi otollisen maaperän maan siirtyminen sosialismista markkinatalouteen: vapaa julkisuus edisti historian käyttöä poliittisena lyömäaseena ja historioitsijoiden politisoitumista.

■ Unkarin poliittiseen järjestelmävaihdokseen – veretön vallankumous, siirtyminen sosialismista kapitalismiin ja János Kádárin¹ vallasta luopuminen vuonna 1989 – yhdistyi vääjäämättä myös maan 1900-luvun historian ja erityisesti vuoden 1956 kansannousun² tapahtumien merkityksen uudelleenarviointi. Vuosikymmeniksi vaiennetut tulokset pulpahtelivat pinnalle ja akateemisen historian tutkimuksen revisoitujen lukutapojen rinnalla rehottivat nyt politisoituneet tarinat, joilla mustamaalattiin epämieluisia tai kaunisteltiin mieluisia historian henkilöitä, ja riepoteltiin prosesseja tai ilmiöitä. Syntyi joukko legendoja, harhakäsityksiä, luotiin uusia ja elvytettiin vanhoja myyttejä.³ Vapautuminen marxistis-leninistisen historiannäkemyksen pakkopaidasta⁴ johti historian mytologisointiin.⁵

Marxistis-leninistinen historia lanseerattiin toisen maailmansodan jälkeen Unkariinkin ainoana tieteellisenä, objektiivista, yhteiskunnan kehityksen lainalaisuudet paljastavaa tietoa menneisyydestä ammentavana historiankäsitteksenä. Marxin alunperin kehittämän historiallisen ja dialektisen materialismin päälle istutettiin ideologinen pseudohistoria, jonka 'edistyksen' moottorina toimi työväenliikkeeseen ja kansanrintamaan nojaava kommunistinen puolue. Historiantutkimuksessa tämä merkitsi ratkaise-

vaa painopisteen heilahdusta idealistisesta ja realistisesta historiasta kohti yhteiskuntahistoriaa ja yhteiskunnallistettua historiaa. Samaan aikaan, kun lännessä kehiteltiin teorioita narraatiosta (esim. Hayden White), historiallisesta subjektivismista, skeptisismistä (Barthes, Derrida, Foucault et al.) ja nihilismistä (Ankersmit), Unkarissa levättiin vulgaarimarxilaisen teorian varassa ja tutkimuksen taso pääsi laskemaan huolestuttavan alas, vaikka merkittäviä poikkeuksia-kin oli.

Vuoden 1989 poliittinen käänne aiheutti kriisin – koko konservatiivinen puoluehis-

1. János Kádár (1912–89), kommunistipoliitikko, oli vallassa marraskuusta 1956 toukokuuhun 1988. Kádár oli kansannousun kukistua perustamassa Neuvostoliiton tukemaa Unkarin Sosialistista Työväenpuoluetta, jonka johdossa hän oli eri nimikkein. Uusin, mutta hätäisesti kokoonpantu ja pitkiä lainauksia sisältävä elämäkerta vuosilta 1957–1989 on Huszár Tibor (2003) *Kádár János. Politikai életrajza, Budapest: Szabad Tér Kiadó-Kossuth Kiadó*.

2. Uusin, runsain dokumentein höystetty historia siitä on Csaba Békés, Malcolm Byrne, János M. Rainer (toim.) (2002) *The 1956 Hungarian Revolution: A History in Documents*, Budapest, New York: CEU Press. Vrt. poleemisempi György Litván (toim.) (1996) *The Hungarian Revolution of 1956. Reform, Revolt and Repression 1953–1963*, London and New York: Longman.

3. Määrittelen myytin arkipäiväisesti epätodeksi tai virheelliseksi tarinaksi, uskomukseksi tai harhakäsitykseksi. Historiassa se on usein voimakkaasti arvoladattu, stereotyypinen kuva menneisyyden tapahtumasta, ilmiöstä tai henkilöstä. Vrt. *Oxford English Dictionary* (määritelmä myth 2a).

4. Tiukassa marxilaisessa oteessa oli myös Unkarissa kirjoitettu Suomen historia, ks. Anssi Halmesvirta (2003) "Suomen historian sankarit ja roistot unkarilaisille tarjottuina: István Dolmányosin *Finnország Története* (1972) – ideologisen historiankirjoituksen malliesimerkki", *Toivon historia*. Toivo Nygårdille omistettu juhla-kirja, toim. Kalevi Ahonen, Petri Karonen, Ilkka Nummela, Jari Ojala, Kustaa H.J. Vilkkunen, Jyväskylä: Gummerus, 209–221.

5. Tämä on lähtökohhta Budapestin Eötvös Loránd tiedeyliopiston (*ELTE*) uuden ajan historian laitoksen professorin, Ignác Romsicsin toimittamassa artikkelikokoelmassa *Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről* (Budapest, Osiris, 2002). Hän on myös kirjoittanut tähän mennessä tasapuolimmman Unkarin 1900-luvun historian (*Magyarország Története a XX. században*, Osiris, Budapest, 1999), joka on saatavilla myös englanniksi nimellä *Hungary in the Twentieth Century* (Corvina, Osiris, Budapest, 1999). Teokseen liittyy Romsicsin toimittama kaksiosainen dokumentti- ja tekstikokoelma *Magyar Történeti Szövegyűjtemény I–II* (Osiris, Budapest, 2001). Laakerinsa Romsics niitti Bethlen -elämäkerrallaan (*István Bethlen*, Osiris, Budapest, 1999).

torian apparaatti tahdottiin paiskata syrjään. Poliittisen epävarmuuden ilmapiirissä tapahtui historian raju politisoituminen, kun poliitikot alkoivat toimia historian tulkitsijoina⁶ ja historioitsijat astuivat joukolla politiikkaan. Tätä menoa on sitten jatkunutkin viimeiset kymmenisen vuotta, ja näyttää siltä, että jokainen puolue Unkarissa on löytänyt historiasta omat myyttinsä, joihin tukeutua erityisesti vaalikampanjoissa. Voidaan puhua jopa paluusta 'primitiiviseen' historiaan, kun myyttinen ajattelutapa historiasta saa kollektiivisia muotoja. Realismin puolestapuhujat, jotka hätistivät historioitsijoita pois politiikasta ja varoittavat heitä politisoimasta kulttuuri- ja tutkimuslaitoksia, ovat joutuneet puolustuskannalle.

Unkarilaiseen uusmytologiaan kuuluu liuta kansallisia myyttejä, jotka voidaan poliittisiksi (puolueelliseksi) muuttuessaan karkeasti jakaa neljään luokkaan:⁷ salaliittoteoriat, historian aikakausien kultaus tai mustamaalaus, puolustelu ja syyttely sekä yhteisömyytit. Kun näihin vielä lisätään erilaiset 'pyhät paikat', kärsimysmyytit, pelastusvisiot, ideat *Valitusta Kansasta*, opit uudelleensyntymisestä, alkuperämyytit ja niihin sisältyvät oletukset ja arvolataukset, saadaan sellainen kokoelma mytologisia aineksia, että luulisi elettävän keskiaikaa. Unkarin historiasta löytyy runsaasti esimerkkejä näistä: erilaiset selitykset Trianonin katastrofille, Horthyn esittäminen Unkarin pelastajana (vrt. Mannerheim), Kádárin kuvaaminen joko hyvänä johtajana tai petturina, historian demonina,⁸ gulassikommunismien ihanuus ja kurjuus, Pyhään Tapaniin ja Unkarin valtion perustamiseen liitetty romantiikka jne. – kokonainen arsenaali monikasvoisia ja poliittisesti vetoavia myyttejä.

Syystä on Unkarissakin alettu kysyä, pitääkö itseään kunnioittavan historiantutkijan taipua naiivin mytologisoinnin edessä ja vaivalloisen tutkimustyön sijaan alistua poliittisesti käyttökelpoisen ja tarkoitushakuiseen pikahistorian (*instant history*) palvelukseen, kuten joittenkin kohdalla on käynyt? Vai pitäisikö ryhtyä purkamaan myyttejä, koettaa löytää historialle rationaalisia selityksiä, silläkin uhalla, ettei lukeva

yleisö saa viisailtaan odotettuja, mieliä kiehtovia *suuria* vastauksia?⁹

Terveen järjen säätlemää rohkeutta tavataan seuraavissa, valikoiduissa esimerkitapauksissa, jotka koskevat kiistellyimpiä ja herkimmin poliittisia intohimoja herättäviä tapahtumia Unkarin viime vuosisadan historiassa. Etulinjassa ovat olleet lähinnä puolueisiin sitoutumattomat ja liberaali-konservatiiviksi luonnehdittavat historiantutkijat. He ovat ryhtyneet pienillä, mutta nasevilla analyyseillään oikaisemaan tai kumoamaan traumaattisuudessaankin sitkeitä legendoja ja myyttejä, ja hälventämään unkarilaisille niin rakkaita, menneisyyteen projisoituja illuusioita.

Kaksoismonarkian romahdus ja Trianon

Ensimmäinen esimerkkimme koskee kysymystä, miksi Itävalta-Unkarin kaksoismonarkia ensimmäisen maailmansodan päätteeksi romahti. Mikä sinetöi sen kohtalon? Selityksiä on useita lukuisista hajottavista yhteiskunnallisista ja kansallisista tekijöistä ulkovaltojen suunnitelmiin jakaa monarkia. Nykyisin sisäiset ja ulkoiset tekijät kombinoidaan kattavan kuvan luomiseksi, joskaan mitään yksimielisyyttä hajoamisen syistä ei vallitse. Yksi tapa lähestyä ongelmakenttää on analysoida katastrofista syntyneitä aikalais- ja lähihistorian tulkintoja nykytietämyksen valossa. Budapestin Eötvös Loránd tie-

6. Ks. Heino Nyyssönen (1999) *The Presence of the Past in Politics. '1956' after 1956 in Hungary*, Jyväskylä: SoPhi.

7. Raoul Girardet (1986) *Mythes es mythologies politiques*, Paris: Seuil, 9–24; George Schöpflin (199/) "The Functions of Myth and a Taxonomy of Myths", *Myths and Nationhood*, toim. Geoffrey Hosking & George Schöpflin, London: Hurst & Co., 28–35.

8. Ks. Kádárille ja hänen aikakaudelleen omistetut *Rubicon* -lehden numerot 1998/1, 2000/6 ja 2000/7–8 sekä Kopátsy Sándor (2002) *Kádár és kora*, Budapest: C.E.T. Bélvárosi Könyvkiadó, 19–20. Näissä mm. Suomen ja Unkarin strategisten asemien erilaisuudesta suhteessa Neuvostoliiton vaatimuksiin. Julkaisu pyrkivät tietoisesti Kádár-kultin neutralointiin.

9. Erään 'suuren vastauksen' antaa Unkarin sosialismin aikaisen valtiollisen poliisin (*AVH*) päämajaan sijoitettu Terrorin Museo (*Terror Háza*) Budapestin keskustassa. Kauhuefektein se paiskaa eteemme 'punaisen terrorin' koko kaameuden ja sen vielä elossa olevat toimeen panijatkin (valokuvagalleriat). 'Valkea terrori' jää syrjään.

deyliopiston uuden ajan historian laitoksen nuorempi tutkija, Gergely Romsics on asettanut rinnan 65 unkarilaista ja 55 itävaltalaisista poliittista muistelmateosta, jotka edustavat erilaisia politisoituneita kollektiivisia muisteja ja menneisyyskuvia.¹⁰ Niistä välittyä historiallisten myyttien kirjo.

Itävaltalaisen dilemma oli heidän kaksoisidentiteettinsä: yhtäältä he olivat saksalaisia valtiokansalaisia, toisaalta kaksoismonarkian kansalaisia. Itävallan 1920–30-lukujen poliittisen kentän jaon mukaan syntyivät ensin vanhaitävaltalaiset (konservatiiviset) hajoamishistoriat. Paradoksaalisuudessaan ne ovat sekä elegisiä että nostalgisia. Samalla, kun kaksoismonarkian hajoamisen enteet ja merkit selvästi havaitaan ja tuhoa ounastellaan, hajoaminen esitetään yhtä kaikki odottamattomana ja luonnonvastaisena (konservatismiin organisismi). Nostalgia oli huipussaan entisen sotaministerin, Alexander Freiherr von Krobotinin teoksessa,¹¹ jossa keisari Frans Joosefin tähden sammuminen merkitsi viimeisen toivon menetystä ja huolella rakennetun valtiorakennelman raunioitumista. Odottamattoman romahduksen syy ei suinkaan ollut (= voinut olla) saksalaisperäinen, vaan syntipukkina toimi jokin kolmesta mahdollisesta salaliitosta. Kyseessä eivät tässä tapauksessa olleet paljon käytetyt vapaamuurarit, juutalaiset tai jesuiitat, vaan joko entente (voiton psykoosi-teesi), armeijan valapatot (*Dolchdoss*-teoria) unkarilaiset tai kaikki kolme yhdessä (esim. von Lützw). Näin voitiin vaieta armeijan kapinoista ja muista valtakunnan sisäisistä levottomuuksista, mikä merkitsi sitä, että itse Itävalta pelastettiin 'historian tuomiolta'. Syy sotilaalliseen katastrofiin ei ollut sodanjohdon, vaan se syytettiin useimmiten unkarilaisen defaitististen, hajottavien voimien, kapinoitten, lakkojen, sosialistien kiihotuksen ja rintamarkarkuruuden niskoille – sosiaalipsykologisesti ajatellen kaikki tunsivat nämä hämarrät, mutta vaikuttavat syyt.

Porvarillis-liberalistinen teoria esitti romahduksen tragediana. Kaksoismonarkian voimat kuuluivat loppuun ja viime hädässä se jätettiin pulaan. Teoriassa oli sisäpoliittinen tilaus; sillä voitiin näet lyödä Itävallan

kansallissosialisteja, jotka väittivät tuhon johtuneen 'sisäisestä mädännäisyydestä'. Pulaan jättäjiksi, pettureiksi leimattiin unkarilaiset. Nämä (Wekerle, Apponyi ja vaikutusvaltaisimpana ja vaarallisimpana kreivi Tisza¹²) olivat estäneet kaikki uudistukset ja vaalineet kansallista ylpeyttä ja separatismiaan. Heidän lyhytnäköisyytensä oli jouduttanut tuhoa. Unkarissa ei ollut ymmärretty itävaltalaisuuden ydintä, sivistystehtävää, jota kaikkien kaksoismonarkian kansallisuuksien olisi pitänyt tukea. Liberaalishenkisiä muistelmia ja historioita sävytti pessimismi ja tappiomieliala, kun sitä vastoin pinnalle pyrkivissä kansallissosialistisissa kirjoituksissa moraalinen rappio ja väistämätön tuho voitiin kääntää radikaalisti uudelleen syntymisen mahdollisuudeksi, tulevaisuuden avaimeksi; hehän pyrkivät muuallakin aloittamaan niin sanoaksemme tyhjältä pöydältä.¹³ Tätä ns. uusitävaltalaisista suuntausta edusti myös puolisolitaallinen *Heimwehr*-järjestö. Heille, päinvastoin kuin vanhaitävaltalaisille, monarkian aika ei ollut kulta-aikaa, vaan jo silloin oli kylvetty kaksoismonarkian tuhon siemenet. Pettureita heille olivat unkarilaiset federalistit ja sankareita suursaksalaiset. Pettyneelle sotilaseliiitille tarjoutui tällä tavoin tilaisuus lievittää tappionsa traumaa. Äärioikeisto ylipäänsä vieroksui itävaltalaisen imperiumin lähetystehtävä-idea ja nosti kansallisen heräämisen ja herättämisen missiokseen.¹⁴

Siirtyessämme Itävallan poliittisella kartalla vasemmalle löydämme oikeistolle vastakkaisen historian näyttökulman. Ensinnäkään sosiaalidemokraattien, muiden muassa johtajiansa Karl Rennerin ja Otto Baerinin mielestä monarkiassa ei ollut ollutkaan viime vaiheissaan mahdollisuutta selviytyä, vaan se oli tuohon tuomittu feodaalijäännö. He kylläkin syyttivät sotilaita ja byrokraatteja pakkovaltion (*Zwangstaat*) koossapitämisestä – heidän kansojen vankilaksi nimitämänsä kolossia ei ollut kyetty demokratisoimaan monikansalliseksi valtioksi, joka olisi tunnustanut yhdenvertaisten osiensa autonomian. Saavutetut kansalliset itsenäisyydet antoivat sen sijaan nykyisyydessä (1920-luvun alussa) uutta toivoa aiemmin sorretuille kansoille.

Romsicsin myyttianalyysi paljastaa, ettei kaksoismonarkian hajoaminen ollut unkarilaisille ensisijainen myyttien rakennusperusta, vaan sellaisiksi muodostuivat vuoden 1918 vallankumous, lyhytikäinen kansantasavalta ja erityisesti Trianonin rauhan (1920) trauma.¹⁵ Rauhanteossahan Unkari menetti 2/3 pinta-alastaan, ja yksin Romanialle luovutettu alue oli jäljelle jäänyttä Unkaria suurempi. Maan asukasluku putosi 21 miljoonasta kahdeksaan miljoonaan, ja yli kolmannes unkarilaisista jäi 'tynkä-Unkarin' rajojen ulkopuolelle, tulos, mikä oli omiaan herättämään syvää katkeruutta ja revisiohaluja. Rauhan jälkeiset, unkarilaisten kootut selitykset historiallisen Unkarin hajoamiselle eivät olleet rakenteellisia, vaan poliittisia, pääasiassa johtavien poliitikkojen virheelisiin ratkaisuihin ja yleensä kaksoismonarkian poliittiseen kriisiin (hietävä kansallisuuskysymys, maareformin viivästyminen, vaalilakikiista¹⁶) vetoavia.

Pian kuitenkin ns. horthylainen, kansakunnan eheyttämiseen tähtäävä tulkinta pääsi vallalle. Mahdollisen historiasta syntyi myytti, että historiallinen Unkari olisi – jos poliittinen johto olisi ollut viisaampi – ollut täysin elinkelpoinen. Se antoi tunnustusta kaksoismonarkian hajoamista edeltävälle Unkarin kansallisuuspolitiikalle ja löysi katastrofiin eri syylliset kuin vanhat liberaalit ja tukahdutetun vasemmiston: kumoukselliset sosialistit, säätyeduistaan ylpeä aateli, kyvytön sodanjohto, juutalaiset ja saksalaissuuntauksen edustajat.¹⁷ Erityisesti pääministeri Gyula Gömbösin (1886–1936, pääministerinä 1932–36) johdolla radikaali oikeisto ryhtyi popularisoimaan rotuoppeja,¹⁸ etsimään myyräntyön tekijöitä, osoittamaan kansaa lietsovia agitaattoreita ja defaitisteja. Syntyivät tikarinpistoteoria (Kaarlen diletantismi ja virheet)¹⁹ ja myytti kansallisen itsesuojeluvaiston rikollisesta hävittämisestä. Päätraumaksi iskostettiin unkarilaisten mieliin Trianon, mistä kaikki poliittiset suunnat, sosialistit mukaan lukien, yhteen ääneen syyttivät yhtäältä ententeä, toisaalta katastrofia edeltänyttä politiikkaa kokonaisuudessaan, jonka miellettiin johdaneen kansalliseen "itsemurhaan".²⁰

Revision dilemma oli kuin kansallinen

mielitauti, joka vaati erityishoitoa, ei vain poliitikoilta, vaan myös runoilijoilta, kirjailijoilta, historioitsijoilta ja filosofeilta. Miten unkarilainen voi, tuon kaiken vääryyden koettuaan, saada itsekunnioituksensa takaisin? Tragedia oli niin valtava, etteivät mitkään normaalit selitykset riittäneet. Trianonin syntipukki -diskurssista tuli *folklore*, ja osa teeman ympärille syntyneistä legendoista elää yhä tänä päivänä.²¹ Eräs niistä liitettiin Unkarin rauhanneuvotteludelegaation johtajaan, kreivi Albert Apponyihin, jota epäiltiin yhtäläillä juonitteluista ja ranskalaisten – unkarilaisille häpeärauhan ma-

10. Romsics Gergely (2002) "A Habsburg Monarchia felbomlásának osztrák és magyar mítoszai az emlékiratirodalom tükrében", *Romisc*, 87–131.

11. (1931) *Erinnerungen an Franz Joseph, Kaiser von Österreich, Apostolischer König von Ungarn*, Berlin.

12. Wekerle Sándor (1848–1921), Unkarin pääministeri 1892–95, 1906–10, 1917–18; kreivi Albert Apponyi (1846–1933), ministeri ja Unkarin Trianonin neuvotteludelegaation johtaja; Tisza István (1861–1918), pääministeri 1903–05, 1913–17. Vrt. Tökécki László (2000) *Tisza István eszmei, politikai arca*, Budapest: Kairosz Kiadó. László kuvaa Tiszan kompromissihaluina, sotaan vastahakoisesti lähenteenää ja varovaisena, saksalais-unkarilaista yhteyttä kannattaneena liberaalikonservaatiivina.

13. Kenraali Carl Freiherr von Bardolff (1938) *Soldat im alten Österreich; erinnerungen aus meinem leben*, Jena.

14. Puhtaaksi viljelty esimerkki tästä on Bresnitz von Sydacoff (1920) *Die Wahrheit über Habsburgs Ende: Politische-feuilletonistische Aufzeichnungen*, Leipzig.

15. Luotettavin tulkinta rauhasta on Romsics Ignác (2001) *A Trianoni békeszerződés*, Budapest: Osiris. Vrt. Romsics Ignác (1994) "Nemzeti Traumánk: Trianon", teoksessa Romsics Ignác (1996) *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében*, Budapest: Osiris, 327–368.

16. Garami Ernő puhui teoksessaan *Forrongó Magyarország: Emlékezések és tanulságok* (Wien, 1922) Unkarin kivuliaista, synnytystuskista'.

17. Tässä unohtettiin unkarilainen assimilaatiopolitiikka (ns. grünwaldismi ja sen perilliset). Ks. Pók Attila (2001) "Utószó", teoksessa Grünwald Béla (2001) *A Régi Magyarország 1711–1825*, Szerk. Poór János, Budapest: Osiris, 415–443.

18. Mainittakoon, että radikaali oikeisto pitää Gömbösiä, "unkarilaista rotua puolustanutta johtajaa", yhä esimerkillisenä unkarilaisten kansallistunnon palauttajana. Ks. esim. Marschalkó Lajos (2002) *Gömbös Gyula, A Fájvédő vezér*, Budapest: Gede Testvérek Bt.

19. Kaarle IV (1887–1922), Unkarin laillinen kuningas, joka yritti päästä valtaan kaksoismonarkian luhistuttua.

20. Prónay Dezső (1923) *Emlékeiből és válogatott beszédei*, Budapest.

21. Niitä analysoi Balász Ablonczy, ELTE:n Ranskan historian tohtorikoulun kasvatti artikkelissaan "Trianon-legendák". Teoksessa Romsics (2002) 132–161.

sinoijat – ärsyttämistä kuin Unkarin asian myymisestäkin. Totuus on kuitenkin monimutkaisempi. Itse asiassa rajakysymys oli pääpiirteissään ratkaistu jo kesällä 1919, ja vain Lloyd Georgelta oli riittänyt ymmärrystä Unkarin vaatimuksia kohtaan. Ranskan torjuva kanta kuitenkin ratkaisi, kun Englanti sai sen kanssa samalla aikaan edullisen sopimuksen Lähi-idässä. Apponyin neuvotteluasema oli siis alun perin keho, eikä hän vehkeillyt tai esiintynyt sopimattomasti puolustaessaan Unkarin kantaa. Clemenceaun poliittisten sympatioitten hyytymisellä oli unkarilaisten vaatimusten torjumisessa kiistämätön ja ratkaiseva merkityksensä – eikä viilenemiseen vaikuttanut suinkaan hänen poikansa avioliiton hajoaminen unkarilaisen kanssa, niin kuin unkarilainen legenda tiesi kertoa. Ranskan ulkopolitiikka ei enää nähnyt kaksoismonarkiassa, saati sitten Unkarissa vastapainoa Saksalle, vaan se asettui pikkuententen tukijaksi.

Rauhansopimuksen hyväksymisen jälkeen syntyi uusia, poliittisten illuusoiden ruokkimia legendoja rauhansopimuksen laatimisesta, eritoten rajalinjojen synnystä. Laajimmin levinnyt oli se harhakäsitys, että Unkarille vihamieliset kaksoismonarkian perilliset, tšekkien ja romanialaisten edustajat etunenässä, olisivat johtaneet virheellisillä kartoillaan ja muulla aineistolla rauhantekijöitä harhaan, ja että operaatio olisi onnistunut siksi, etteivät neuvottelijat olisi tienneet, mitä tekivät rajoja piirtäessään. Unkarilaisten mielestä rauha epäoikeudenmukaisine rajoineen oli oikaisua vaativa petos ja koko rauhansopimus oli siksi muutettava ja muutettavissa. Dokumentit kyllä osoittavat tšekkien (Beneš, Masaryk) vaatineen Unkarilta suuria alueita (ns. slaavilainen käytävä), paljon suurempia kuin he sitten lopulta saivat, mutta vaatimukset torjuttiin valheellisina ja mielettöminä. Pariisissa sitä paitsi tiedettiin paikallisista oloista ja etnisistä suhteista riittävästi, ja rajat kaavailtiinkin ensin vedettäväksi niiden mukaan. Strategiset näkökohdat kuitenkin voittivat etniset, kuten esimerkiksi Unkarin rautateiden siirtämisessä Romanian haltuun Unkarin ja Transilvanian rajoilla. Trianonin raja tuli vastaamaan, läntisen Unkarin suh-

teellisen pieniä korjauksia lukuun ottamatta, lähestulkoon nykyrajaa.

Sitkein ja julkein legenda koski – keidenpä muidenkaan kuin – romanialaisten toimintaa. Uskoteltiin näet, että romanialaiset olivat aluevaatimustensa läpimenoa vauhdittaakseen palkanneet ententen edustajien käyttöön prostituoituja houkutuslinnuiksi. Todisteita ei ole puolesta eikä vastaan, mutta sen verran tiedetään, että vaikka kyseisiä palveluja olisikin ollut tarjolla, käännytystyö ei tuottanut toivottua tulosta. Romanian kuningattarenkin ehdotukset torjuttiin kohteliaasti. Ja vaikka esimerkiksi Banatin jakoa eivät unkarilaiset voineetkaan estää, rajakomitea ei hyväksynyt Romanian vaatimusta rajan vetämiseksi Tisza-joelle asti. Tähän ratkaisuun olivat puolestaan romanialaiset hyvin tyytymättömiä, ja heidän keskuudessaan syntyi legenda siitä, miten unkarilaiset olivat lahjoneet ententen puolelleen.

Unkarissa uskottiin myös aika yleisesti Trianonin voimassaoloon vain tietyn ajan, ja siihen, että Kansainliitto voisi sitä muuttaa Unkarin eduksi. Asiakirja²² ei kuitenkaan määrää voimassaoloaikaa, vaan sen 19. artiklassa todetaan, että ”jos sopimus uhkaa maailmanrauhaa, on se tutkittava uudelleen”.²³ Pariisin rauha vuonna 1947 mitätöi Trianonin, ja samalla mitätöityivät sen sisältämät, etnisiä vähemmistöjä suojelevat klausuulit, minkä nämä saivatkin sittemmin tuta.

Horthyn kausi

Trianoniin takertui myös Unkarin 1920–30-lukujen ulkopolitiikan pääsuuntaus, revisionismi, keskittyen luomaan suotuisia valtapoliittisia konstellatioita Unkarin kärsimän ’vääryyden’²⁴ oikaisemiseksi. Aiheen tutkimus oli Unkarissa 1960–70-luvuilla lamas- sa, sillä marxistis-leninistinen historiankirjoitus yksinkertaisesti leimasi koko Horthyn kauden²⁵ revansistiseksi ja fasistiseksi.²⁶ Se oli ideologisesti korrekti myytti. Kun järjestelmänvaihdos antoi tutkijoille tilaisuuden puhkaista sen, lipsahdettiin toiseen ääripäähän, esittämään Unkarin ulkopolitiikka itsenäisenä toimijana suurempien valtojen pelissä. Tiedonnälkä ja tendenssimäisyys

ajoiivat monesti tutkimuksella hankittavan tiedon ohi. Horthyn kauden yliarvostus johti apologioitten laatimiseen. Ne sisälsivät joukon ristiriitaisia opetuksia: Unkari oli yhtäaikaan sekä sotasyylinen että silvonnan uhri, Hitlerin viimeinen liittolainen ja sodasta irti tahtova Englannin ystävä. Unkarilaiset itse näyttäytyivät kiihkoisänmaallisina *irredenta*-intoilijoina, mutta samalla he näyttivät kärsivän naapurivaltioiden ilkeydestä. Vakavammin otettavista, uusista tulkinnoista esimerkkinä tässä käy György Rankin vuonna 1983 Bloomingtonin yliopiston *Maailmanhistoria – Unkarin historia* -kongressissa esittämä näkemys, että vaikka Unkarin revisiovaatimuksien oli mahdollista toteutua vain Euroopan suurvaltasuhteitten muutoksen myötä, se ei tarkoittanut sitä, että Unkari olisi halunnut toista maailmansotaa. Unkari ei myöskään halunnut osallistua siihen Saksan varsinaisena liittolaisena. Rankin päättelyn huipennus oli, että Unkarilla ei lopulta ollut muuta vaihtoehtoa kuin liittyä revisioblokkiin ja näin joutua Saksan vastahakoiseksi liittolaiseksi. Näin Unkarista oli tullut ”pakkotien” (*kényszerpálya*) kuljija ja lopulta ”lauttamaa” (*komország*; vrt. ajopuu-Suomi). Tämä tulkinta hyväksyttiin laajalti²⁷ ja kritiikkiä sitä vastaan on tohdittu esittää vasta aivan viime aikoina.²⁸

Rankin teorian heikkous on, että se esittää Unkarin sotien välisen ajan ulkopoliittikan, ikään kuin sillä olisi ollut todellisia vaihtoehtoja ja että niiden väliltä olisi voinut todella valita. Toinen ongelma koskee sitä, miten hän jättää avoimeksi kysymyksen ulkopoliittisesta laskelmoinnista ja antaa ymmärtää, että päättäjät ikään kuin olisivat pyrkineet valikoimaan ennalta määritellyistä mahdollisista vaihtoehdoista parhaan. Näin ei kuitenkaan tapahtunut, vaan heidän täytyi punnita doktriininsa, strategiansa, taktiikkansa ja niiden toteuttamiseen käytettävissä olevat välineet maksimoidakseen edut ja minimoidakseen haitat. Pikkuvaltiona Unkari oli kuitenkin niin sanoaksemme suurvaltojen armoilla, usein odottamattomien ja äärimmäisten tilanteitten edessä. Unkarin ulkopoliittisen johdon rationaaliset laskelmat joutuivat tällöin epävarmalle pohjalle ja heidän oli pakostakin

improvisoitava. Kyseessä ei enää ollut todellinen valinta, vaan usein epäselvästi nähtävissä olevien haittojen ja saavutettavissa olevien etujen punnitseminen *ad hoc*. Unkarin oleminen pakkorakosessa voidaankin täten määritellä Rankia täsmällisemmin: se tarkoitti tilannetta, jossa sen omat ulkopoliittiset edut ja päämäärät eivät ratkaisseet sen toimintaa, vaan jokin ulkopuolinen tekijä. Toisen Rankin lanseeraaman käsitteen liikkumatila (*mozgástér*) määritelmä voidaan samoin tarkentaa muotoon pelitila, mikä merkitsi mahdollisuutta vaikuttaa asioihin, ajaa Unkarin etuja ja päämääriä Euroopan politiikassa. Unkarin tapauksessa pelitila pieneni sotaa kohti mentäessä. Joillekin toisille maille pienikin pelitila voi tuottaa etuja (vrt. Ruotsi), mutta monille pienille Euroopan maille tarjolla oli vain huoноja vaihtoehtoja.

Unkarin ulkopoliittikka oli 1920-luvun alussa ’ulospääsyn etsintää’. Maa oli eristyksissä, johto ulkopoliittisesti kokematon ja taitamaton. Itsenäisen ulkopoliittikan aloittaminen oli hyvin vaikeaa varsinkin, kun kansallisen edun ja yleisen mielipiteen vaatimuksen mukainen ja voimistuva päämää-

22. Unkarissa nyt luettavissa myös lyhenneltynä kansainpainoksena: *A trianoni békeszerződés*, Párisz, 1920, június 4 (Szenci Molnár Társaság, Budapest, 2002).

23. (1921) *A magyar békeszerződés*, Budapest, 24.

24. Sellaisena rauha esitettiin Unkarin Suomen politiikassakin ja suomalaisten sympatiat olivatkin paljolti ’veljeskansan’ puolella.

25. Miklós Horthy (1868–1957), Unkarin valtionhoitaja 1921–44. Ks. kaudesta Ormos Mária (1998) *Magyarország a két világháború korában 1914–1945*, Debrecen: Csokonai Kiadó.

26. Kysymykseen Horthyn kauden diktatorisuudesta/demokraattisuudesta ei voida antaa yksiselitteistä vastausta. Ks. Püski Levente (2002) ”Demokrácia és diktatúra között. A Horthy-rendszer jellegéről”, teoksessa Romsics (2002) 206–233; Vesa Vares (1996) ”Duties of the Estate – or a Ballot: The Different Preconditions, Facilities and Political Lines of Action in Hungary and Finland between the World Wars”, *Hungarologische Beiträge*, vol. 7., toim. Anssi Halmesvirta, Jyväskylä: Kopi-Jyvä, 29–44.

27. Ks. esim. Lengyel László (1997) *Mozgástér és kényszerpálya*, Budapest: Helikon. Vrt. Fülöp Mihály – Sipos (1998) Péter, *Magyarország külpolitikája a XX. században*, Budapest: Aula. Hän esittää selväjärkisemmän linjauksen pidemmältä ajanjaksolta.

28. Szakály Sándor (2000) *Volt-e alternatíva?*, Budapest: Ister; Ziedler Miklós (2002) ”Mozgástér a kényszerpályán. A Magyar külpolitika ’választásai’ a két háború között”, teoksessa Romsics (2002) 162–205.

rä oli Trianonin laaja revisio. Koska sille asetettiin liian suuret tavoitteet, koska luonnollisia liittolaisia ei ollut näköpiirissä, koska pikkuentente oli jatkuvana uhkana, ja koska Kansainliitto oli mitä oli, ”myrskyssä kalastelu”²⁹ toi vain vähän saalista (Sopronin palautus Unkarille vuonna 1923). Pitkällisten ponnistelujen tuloksena vain Italia ilmaantui halukkaaksi revisioprosessin aloittamiseen, mutta 1930-luvun alussa kansallissosialismin nousu esti kansainvälisten sopimusten syntymisen. Käännö tapahtui vuosina 1932–34, kun pitkään (1921–31) pääministerinä ollut englantilaismielinen Bethlen (1874–1946) jätti paikkansa saksalaismieliselle Gömbösille. Saksa ei kuitenkaan lämmennyt Unkarin lähentymisyrityksille, Gömbös pettyi, ja Unkarissa alettiin vähitellen ymmärtää, että liittolaisuus Hitlerin kanssa voi tuoda muassaan haittoja ja olla jopa vaarallista. Ulkopoliittinen apu saattoi johtaa ulkopoliittiseen orjuuteen.³⁰ Saksan laajeneminen Unkarin rajoille merkitsikin Trianonin revision joutumista Saksan valtopoliittikan pelinappulaksi.

Sodan alla unkarilasten toiveet nousivat korkealle revisiomahdollisuuksien aktualisoituessa. Hitler lupaili Unkarille alueita Tšekkoslovakiasta. Unkarilaiset kuitenkin toivoivat mieluummin neljän suurvallan suostumista rajarevisioihin, mutta nimenomaan Hitlerin uhkaava esiintyminen tällaista järjestelyä vastaan torpedoi suunnitelmat, kunnes Hitler salli unkarilaisten miehittää Rutenian vuonna 1939. Ikään kuin vastalahjaksi Unkari joutui tekemään sille myönnytyksiä, kuten liittymään Antikominterniin ja eroamaan Kansainliitosta (1939). Kun pääministeri Teleki³¹ ryhtyi hankkimaan Unkarille osaa Transilvaniasta (Wienin toinen jakopäätös 1940), oltiin jo tiellä, joka sulki ulkopoliittisia vaihtoehtoja pois ja pienensi pelitilaa. Lännessähän päätöstä ei tunnustettu, vaikka Saksa sen hyväksyi. Marraskuussa 1940 Unkari liittyi akselivaltoihin. Viimeistään tuon sopimuksen sitoumukset ja seuraukset tulivat olemaan epäsuotuisat johtaessaan lopulta sotaan Saksan vihollisia vastaan. Telekin politiikan vastustajat, kuten suurvaltakonflikteihin sekaantumisesta viimeiseen asti varoittanut

Bethlen, saattoivat sen helposti jälkikäteen myös tuomita.³² Teleki laskelmoi, että jos Unkarin ei tarvitsisi liittyä sotaan, sen sota-voimat säästyisivät hankittujen alueiden puolustamiseen. Mutta tämä optio sulkeutui pois, kun Saksa ehdotti Unkarille hyökkäystä Jugoslaviaan luvaten palkkioksi sen unkarilaisalueita (ja niiden noin 400 000 unkarilaista). Tietäen Englannin asenteen ja epäillen Saksan voittoa, Teleki joutui äärimmäisen vaikean valinnan eteen ja ampui itsensä. Vähemmän skeptinen Bárdossy³³ johdatti Unkarin Saksan rinnalla Neuvostoliittoa vastaan, sitoumus, josta Unkarille ei ollut mitään etua, mutta jossa oli pysyttävä haamaan traagiseen loppuun asti. Suomelle avautunutta erillistietä rauhaan ei Unkarille jäänyt.

Myytilliset kertomukset Unkarin pakko-tiestä toiseen maailmansotaan ja kärsimykseen sen seurauksena ovat peittäneet alleen Unkarin sotien välisen ulkopoliittikan epäonnistumisen todellisen luonteen. Ensinnäkin sillä oli liian kunnianhimoiset päämäärät. Toiseksi, se ei tinkinyt vaatimuksistaan edes silloin, kun kukaan ei niitä tukenut. Kolmanneksi, Unkari pyrki toteuttamaan revisiohankkeensa ajankohtina, jolloin ei ollut varmuutta aluelisäysten pysyvyydestä. Neljänneksi, aluehankinnat sidottiin sellaisiin ulkopuolisiin, suursaksalaisiin elintilapäämääriin, joita eurooppalaisten valtojen enemmistö ei hyväksynyt. Ja viidenneksi, Unkari meni huonosti varustautuneena sellaiseen sotaan, missä sillä oli vähemmän epävarmoja liittolaisia kuin varmoja ja vahvoja vastustajia.³⁴ Valtiososialismin ajan myytti, että Unkari olisi ollut sodassa jo Jugoslavian alueita miehittäessään (11.4.1941) on selkeästi ideologinen. Lisäksi se 1960-luvun myytti, että Unkarin johto kulki pakotietä vasta, kun se määräsi hyökkäyksen Neuvostoliittoon (26.6.1941), kumoutuu sillä tosiseikalla, että Unkari liittyi akselivaltoihin jo aiemmin ja ryhtyi sen valtuuttamiin valtauksiin etelän suunnalla (1940–41). Oma toimintavapaus oli menetetty jo silloin. Sekä kansainvälinen mielipide että kotimaiset poliitikot olivat varmoja siitä, ettei virallinen Unkari enää voi poiketa akselivaltojen paaluttamalta tieltä.

Myytti vapautuksesta

Järemmät myytit Unkarin historiasta syntyivät toisen maailmansodan jälkeen maailmansodan loppunäytöksistä. Vuoden 1945 neuvostomiehityksellä alkanut vallanvaihto oli lähes viidenkymmenen vuoden ajan läpipolitisoitunut epiteetillä vapautus (*felszabadulás*). Tästä myytistä tuli ideologinen dogmi, kunnes järjestelmävaihdoksen jälkeen alettiin tutkia, mitä silloin todella tapahtui. Keskeinen kysymys oli, mitä Stalin oli suunnitellut Itä-Euroopan ja erityisesti Unkarin varalle. On annettu kahdenlaisia vastauksia. Traditionaalisen tulkinnan mukaan suunnitelmissa oli alun alkaen alueen tekeminen bolševistiseksi. Sitä vastustaa ns. vasemmistorevisionistinen suunta, jonka mukaan Yhdysvallat pyrki rakentamaan alueelle informaalisen (rahapoliittisen ja taloudellisen) imperiumin, mihin Neuvostoliiton oli sitten reagoitava. Jotkut historioitsijat ovat sitä mieltä, että Unkarin bolševisointi ei ollut etukäteen päätetty asia vaan, että Neuvostoliitto ryhtyi siihen myöhemmin turvallisuussyistä, Yhdysvaltain aloitettua kylmän sodan.³⁵

Revisionistien näkemys voidaan purkaa seuraaviin alaväitteisiin: Yhdysvallat aloitti kylmän sodan, ja Neuvostoliitto sitä vastoin toimi pragmaattisesti ja pyrki rauhanomaiseen ratkaisuun; Marshall-apusuunnitelma pakotti Neuvostoliiton toimintaan; Itä-Euroopan myöhempi sovjetisointi johtui Yhdysvaltain taloudellisesta uhasta; Neuvostoliitto olisi halunnut toimia lännen kanssa yhteistyössä pidempään, eikä se vielä 1945–46 suunnitellut kansandemokratioiden perustamista, vaan tyyntytteli kotikommunistien intoa (vrt. Suomen 'vaaran vuodet'); nämä olivat suhteellisen riippumattomia, mutta eivät niin voimakkaita, etteikö kansanrintama olisi ollut mahdollinen; Neuvostoliitto toimi pragmaattisten tilannearvioiden pohjalta, ei ideologisilla perusteilla.

Nykytutkimuksen valossa kaikki nämä väitteet sisältävät vain osatotuuksia.³⁶ Väite Yhdysvaltain taloudellisista pyrkimyksistä on kyllä oikea, mutta apuahan halusi alun perin myös Neuvostoliitto. Totta on sekkin, että Unkarin kommunisteilla oli liikkumattilaa, mutta vain Neuvostoliiton säätelemissä

rajoissa. Itse asiassa Rákosia³⁷ ohjeistettiin kohti kansallista mallia ja kehoitettiin itse-kritiikkiin.

Mitä Stalinin pragmatismiin tulee, siihen sisältyi aimo annos kyynisyyttä. Baltian (ja Suomen) sovjetisoinnin osalta NKP näki, että siellä kotikommunistit hoitavat asian, kun tilanne on kypsä vallanottoon. Rauhallinen, asteittainen eteneminen ei välttämättä tarkoittanut Stalinin rauhantahtoa, vaan hän piti yhä kiinni Molotov–Ribbentrop-sopimuksen etupiirijaosta ja teki tämän diplomaatiassa tiettäväksi odottaen imperialististen valtojen heikentymistä ja luokkasodan kiihtymistä. Stalinille esitettyyn Itä-Euroo-

29. Zeidler, lainaus s. 169.

30. Esim. Miksa Fenyőn laaja tutkielma Hitleristä vuodelta 1934. Vrt. Romsics (1999). Mm. Bethlen piti Saksan voittoa sodassa niin epätodennäköisenä, että hahmotteli Unkarille rauhansuunnitelmaa vain lännen voiton varalle. Ks. István Bethlen (1940) "Emlékírat a nagyhatalmak béketerveiről és magyarország reviziós céljairól", teoksessa Bethlen István (2000) *Válogatott politikai íráskok és beszédek*, Szerk Romsics Ignác, Budapest: Osiris, 364–385.

31. Teleki Pál (1879–1941), pääministerinä 1921, 1939–41.

32. Ks. Count István Bethlen (1985) *Hungarian Politics during World War Two*, toim. Ilona Bolza, Studia Hungarica, vol. 27, München: RT, varsinkin 10.

33. László Bárdossy (1890–1946) ehti yhden vuoden vallassaoloaikanaan (1941–42) julistaa sodan Englannille ja Yhdysvalloille ja panna toimeen etnisiä puhdistuksia juutalaisten ja serbien keskuudessa. Tässä ei voida käsitellä Unkarin juutalaiskysymystä ja juutalaisvainoja Unkarissa eikä niihin liittyviä myyttejä ja legendoja, todettakoon vain, että saksalaiset kuljettivat noin 420 000 Unkarin ja Romanian juutalaista keskitysleireille Unkarin valtion asiaan juurikaan puuttumatta, unkarilaiset tosin joutuivat tekemään ns. likaisen työn. Nuoliristiläiset itse eliminoivat noin 50.000 juutalaista. Saksalaiset luottivat maan juutalaisvastaisiin mielialoihin, nuoliristiläisten ja heidän kannattajiensa rasistiseen ahneuteen sekä kansan enemmistön valmiuksiin toimia ilmiantajina. Ks. János Gyurgyák (2002) *A zsidokérdés Magyarországon*, Budapest: Osiri; Péter Sípós (2002) "The Fascist Arrow Cross Government in Hungary", teoksessa *Hungary and Finland in the 20th century*, toim. Olli Vehviläinen ja Aitila Pók, Helsinki: SHS, 109.

34. Zeidler 201–203.

35. Nämä ovat Hajdu Tibor, Balogh Sándor, Krausz Tamás ja Vida István. Ks. Ungváry Krisztián, "Magyarország szovjetizálásának kérdése", *Romsics* (2002) 280, n. 2.

36. Ungváry 282.

37. Rákosi Mátyás (1892–1971), kommunistipoliitikko. Unkarin Kommunistisen (1945) ja myöhemmin Työväenpuolueen pääsihteeri ja maan stalinistisen diktatuurin johtohenkilö 1940-luvun lopulta lähtien. Syrjäytettiin kesällä 1956.

pan sovjetisoinnin etenemistaktiikkaan kuuluivat seuraavat askeleet: toisinajattelu³⁸ oli ensin kotikommunistien joukosta nujerrettava, sitten oli muodostettava kommunistien johtama väliaikainen kansanrintama ja lopuksi oli savustettava porvarilliset voimat siitä ulos.³⁹ Euroopan mantereelle ei tullut sallia toista suurvaltaa, vaan Eurooppaa hallitsisivat vain Neuvostoliitto ja heikentynyt Englanti. Rauhanomaisesta rinnakkainelosta tuskin kieli sekään suunnitelman osa, missä puhuttiin tukikohtien valtaamisesta Norjan rannikolta. Neuvostodiplomatian tehtävänä oli kylvää riitaa ja aiheuttaa sotia imperialististen valtojen välille. Suunnitelman lopullisena päämääränä oli maailmanvallankumous ja maailmanvalta. Unkarin kohtalo oli täten ennalta laadittu eikä sen toteutumisen tielle ilmaantunut suurempia esteitä semminkään, kun Yhdysvallat ei ollut sen alueesta kiinnostunut. Moskovan tuella kommunistit lisäsivät valtaansa, vaikka toisaalta sen piti jopa jarrutella heidän vallanhalujaan.

Jäljelle jää kysymys vapautuksen luonteesta. Sille pitäisi löytää määritelmä, joka kohtelisi yhtä tasapuolisesti niin natsivallan kuin venäläismiehityksenkin uhreja. Niin ajateltuna vapautus olisi poliittisesti sekä vapautumista nuoliristiläisten⁴⁰ (*nyilasok*) hirmuvallasta että enemmän tai vähemmän vapaitten olojen astumista sen tilalle. ”Vapautus”-käsitteen käyttäjät eivät suinkaan ajattele venäläisten tuoneen Unkariin poliittista vapautta, vaan vapauttaneen unkarilaiset kuolemanuhasta, mikä antaa vapaudelle tunnelatauksen. Vapautus merkitsi kuitenkin uutta orjuutta monille, muiden muassa niille, jotka joutuivat Unkarissa venäläisten raakuuksien ja mielivallan uhreiksi, ja niille, jotka rahdattiin Neuvostoliittoon sotavankeina (heihin kuuluivat myös ne, jotka venäläiset veivät ’rotuun’ katsomatta Budapestin ghetosta). Heidän perheensäkin eivät voineet ymmärtää vapautta toivotulla tavalla.

Vapautusta lähemmin tarkastellessa havaitaan ihmisten kohtelussa paljon yksilöllisiä eroja. Jos venäläisille ilmoitti olleensa sodan aikana kommunisti, kyseinen henkilö vangittiin vakoojana. Sattuipa niinkin, että

venäläiset päästivät vapaaksi pappi Kúnin, erään nuoliristiläisten pahamaineisimmin sadistin ja murhamiehen. On vedettävissä se johtopäätös, että vapaus oli hyvin yksilöllinen asia eikä vapautus historiallisena käsitteenä sovi sodanjälkeiseen Unkariin, sillä alistaminen ei maassa vuonna 1945 suinkaan päättynyt, vaan alkoi uudestaan toisessa, totaalisemmassa muodossa. Vapautus oli jatkossa ideologinen määritelmä, kun tosiasiaassa oli kysymys miehityksestä. Aikalaisista tosin vain harvat, kuten kirjailija Sándor Márai, ääneen tai omassa mielessään kieltäytyivät hyväksymästä vapautusta omakseen. Hänen mielestään (1945): ”Vapautusta ei ollut missään – ei sisälläni eikä ympäröivässä maailmassa – mutta vapautuminen (*megszabadulás*) tapahtui, sillä karikatyyri [vuotta 1945 edeltänyt aatelisherrojen Unkari] lopultakin katosi”.⁴¹ Ehkä voisi suomalaisittain sanoa, että vapautuminen on tässä käsitettävä *eroon pääsemisenä* feodalismien raskaasta taakasta ja unkarilaisia sortaneiden diktatuurien vallasta.

Kansannousu 1956

Trianonin ja vapautuksen myyttien ohella Unkarin vuoden 1956 kansannousu oli kolmas niin tuskainen kokemus unkarilaisille, että se – nyt kun siitä on voinut 33 vuoden vaikenemisen jälkeen vuodesta 1989 lähtien avoimesti puhua – suorastaan pursuu myyttejä. Kun kansannousu virallistettiin, uudella lailla (1990) rehabilitoitiin *vallankumouksena* ja puhdistettiin Kádárin järjestelmän siihen lyömästä vastavallankumouksellisuuden leimasta, tematiikan historian tutkimus on suorastaan räjähtänyt silmille.⁴² Aineksia sekä spekulatioihin että vakavaan analyysiin on siis todella runsaasti. Tarkoitukseni on tässä kuitenkin paneutua vain yhteen, tosin sitkeimpään myyttiin vallankumouksesta. On näet lujasti uskottu, ja eräissä piireissä uskotaan vieläkin, että vallankumouksen olisi – kansannousuna – ollut mahdollista tulla todelliseksi vallankumoukseksi ja onnistua, jos tietyt ehdot olisivat vallinneet. Myytti voidaan kuitenkin kumota uusimmalla tutkimuksella, joka kiistatta osoittaa, ettei neuvostoimperiumia voinut vuonna 1956 voittaa.⁴³ Sen turvallisuus-

vyöhykkeelle Itä-Euroopassa ei ollut menemistä. Yhdysvaltain presidentti Eisenhowerkin tunnusti tämän tosiasian ja käsitti, että unkarilaisia voitiin tukea vain moraalisesti. Miksi?

Syitä on useita. Yhdysvalloissa valmistauduttiin presidentinvaaleihin eikä ehditty liiemmästi paneutua Unkarin ongelmiin. Ulkoministeriölle ei ollut annettu suuntaviivoja tai ohjeita, miten toimia eikä Yhdysvalloilla ollut pätevää lähettilästä Unkarissa. Ulkoministeri Dulles joutui lisäksi sairaalaan kriisin aikana. Yhdysvaltain strategisesta näkökulmasta ”Unkari oli yhtä luoksepääsemätön kuin Tiibet”,⁴⁴ eikä sinne voitu mennä Itävallan suvereniteettia loukkamatta. Sotilaallinen sekaantuminen oli mahdollista ja vaarallista, siinä piili jopa maailmansodan riski. Näistä argumenteista huolimatta on yhä väitetty että, jos Suezin kriisi ei olisi sitonut lännen voimia, Neuvostoliittoa olisi voitu ainakin tarmokkaammin arvostella ja uhmata.⁴⁵ Tämä on toiveajattelua ja jossittelua. Uhittelu ei olisi Neuvostoliiton toimintaa estänyt (vrt. Tšekkoslovakian miehitys 1968). Länsivallat joutuivat hyväksymään sen, ettei mitään ollut sotilaallisesti tehtävissä. Yhdysvallat puolestaan sai Suezista hyvän syyn puuttumattomuudelleen. Harhakäsitys on sekin, että YK olisi voinut välittäjänä ja lännen voimien kokoojana estää neuvostojoukkojen väliintulon. Kylmän sodan aikana se nimittäin pystyi toimimaan vain suurvaltojen intressipiirien ulkopuolella.

Eräs vallankumouksen onnistumismyytin uusimmista versioista vetoaa siihen, että venäläiset vakavasti pohtivat väliintulosta luopumista vielä lokakuun viimeisenä päivänä, päivää ennen interventio päätöstä. Tällä logiikalla vallankumous olisi saanut rauhassa onnistua ja Unkari peräti itsenäistyneä (!). NKP:n asiakirjat kuitenkin paljastavat neuvostojohdon vain antaneen Nagylle armonaikaa ja katsoneet pystyykö hän pitämään kommunismin pystyssä ja Unkarin itäblokin piirissä. Jos Nagy olisi siinä onnistunut, kukaties Unkari olisi välttänyt miehityksen, kuten Puola aiemmin. Hän kuitenkin ilmoitti Unkarin irrottautuvan Varsovan liitosta – vallankumouksellisten päävaa-

timus – ja siten ratkaisi Neuvostoliiton kannan.

Gulassisosialismi

Viimeiseksi kyseenalaistettavaksi myytilksi on tähän valittu käsitys Kádárin ajan Unkarin gulassisosialismista sosiaalisen turvallisuuden, suhteellisen hyvinvoinnin, aineellisen ja teknisen kehityksen ja kulutussozialismin valoisana aikakautena. Suuri ansio kaikesta annetaan pääsihteeri Kádárilte ja sosialismille sinänsä. Kesällä 2001 Kádárilte puuhattiin jo patsastakin. Tavallisen kadunmiehen mielestä⁴⁶ hän oli Unkarille kor-

38. Unkarissa suoritettiin vuosina 1945–49 eliitin ja älymystön täysremontti (n. 12.000 henkilöä), jolloin kommunistit valtasivat opiskelija- ja tutkijaorganisaatiot. Näin rekrytoituista oli vuonna 1971 64 % Unkarin Sosialistisen Työväenpuolueen (MSZMP) jäseniä. Ks. Papp István (2002) ”A NÉKOSZ ledendája és valósága”, Romsics (2002) 337–338.

39. Ivan Maiskin, Neuvostoliiton ulkoasiainkomissaarin sijaisen vuonna 1944 esittämä suunnitelma. Julkaisu Unkarissa *Külpolitika* 3–4 (1996), 154–184. Analyysi Ungvárin mukaan.

40. Saksalaisten miehittäjien tuella vuonna 1944 valtaan päässyt unkarilainen, äärioikeistolainen, saksalaisesta kansallissosialismista mallia ottanut liike, jonka johtaja oli Ferenc Szálasi (1897–1946).

41. Márai Sándor (1991) *Föld, föld*, Budapest: Helikon, 101–102. Lainaus Ungváry, 308 (suom. AH).

42. Sitä tutkimaan perustettiin aivan oma laitoksenakin, ns. vuoden 1956 tutkimusinstituutti (*1956-os Intézet*), joka julkaisee vuosikirjaa ja muita tutkimuksia yksittäisten ihmisten muistitiedoista aina vallankumouksen kansainvälisiin vaikutuksiin asti. Runsaasta 1956-tuotannosta mainittakoon tässä jo alaviitteessä 2 mainittujen perusteosten lisäksi oppikirjoiksi tarkoitetut *Az 1956-os magyar forradalom*. Szerk Litván György (Tankönyvkiadó, Budapest, 1991) ja Ripp Zoltán, *Forradalom és szabadságharc Magyarországon* (Korona Kiadó, Budapest, 2002).

43. Békés Csaba (2002) ”Gyözhett-e volna a magyar forradalom 1956-ban?”, teoksessa Romsics (2002) 339–360. Lienee paikallaan mainita, että Suomen Unkarin lähettiläs, Lauri Hjelt, joka raportoi paikan päältä, arvioi, ettei kansannousu tule onnistumaan. Ks. Anssi Halmesvirta (1998) ”Unkarilaisia illuusioita ja reaali politiikkaa: vuoden 1956 kansannousu Suomen Budapestin lähettiläiden silmin”. *Hungarologische Beiträge*, 11, Jyväskylä: Kopi-Jyvä, 127–138.

44. Eisenhowerin toteamus. Lainaus: Kenneth Kitts & Betty Grad (1993) *Presidential Personality and Improvisational Decision-Making: Eisenhower and the 1956 Hungarian Crisis*, Conn: Westport, 309.

45. Ks. esim. vuoden 1956 tutkimusinstituutin vuosikirja (1997) *Évkönyv V*. 1996–1997, Budapest, 241–245.

46. Tämän mielipiteen on allekirjoittanut itsekin saanut kuulla alemmissa valtion viroissa (kuten arkistoissa, museoissa, kirjastoissa ja joissain tutkimuslaitoksissa) työskenteleviltä.

vaamaton, samaan tapaan kuin Kekkonen meille. Niin kuin myytit yleensä, ”itäblokin iloisimman parakinkin” myynti jakautuu alamyytteihin, jotka tukevat pehmeän diktatuurin ajasta maalattua hyvinvoinnin kokonaiskuvaa.

Myytin synnyn taustalla piilee järjestelmävaihdoksen šokkivaikutus. Elintason ja kansantuotteen heilahtaessa alaspäin Unkarissa muisteltiin Kádárin aikana kaikilla kansalaisilla sentään olleen minimitoimeentulon ja sosiaaliturvan, kunnes vuoden 1989 jälkeinen rivakka käänne markkinatalouteen ja villiin kapitalismiin toi muassaan työttömyyden ja turvattomuuden varsinkin alemmissa yhteiskuntaryhmissä. Demokratisoituminen näytti merkitsevän vain eriarvoistumista ja uuseliitin rikastumista. Tavallinen kansa joutui pettymään odotuksissaan paremmasta. Jotta päästäisiin perille Kádárin ajan realiteeteista on erikseen tarkasteltava silloista hyvinvointia, kulutusta ja aineellista ja teknistä kehitystä suhteessa sitä edeltäneeseen (1945–56), diktatorisen valtiososialismin kauteen, jonka päätteeksi maa ajautui taloudelliseen ahdinkoon ja kansannousuun.⁴⁷ On syytä luoda lyhyt katsaus myös ajan poliittiseen ja taloudelliseen yleistilanteeseen.

Lepytäänkö, ja toisaalta rangaistakseen kumouksellisia Kádár käytti vuodesta 1957 lähtien keppiä ja porkkanaa. Puolue pyrki poistamaan ihmisiä ärsyttäneen poliittisen valvonnan yksityiselämästä, mutta sosialistinen sanoma jäi tärkeään kasvattavaan rooliin koulussa, työpaikoilla, yhdistyksissä ja muussa vapaaehtoiseksi luonnehditussa yhteisötoiminnassa. Vallankumouksellisia kohdeltiin rankalla kädellä.⁴⁸ Ehkä suurin ero Rákosin ja Kádárin toimintatapojen välillä oli, ettei kádárismissa enää sovellettu jokapäiväistä pelottelua, ja painostus ja alistaminen, kuten poliittiset oikeudenkäynnit, lopetettiin asteittain.⁴⁹

1960-luvulla unkarilaiset keskittyivät hankkimaan aineellisia etuja (asunto, auto, jne.), ja hallitsematon puoluevaltion kritiikki ja reformiajattelu pääsivät vain vaivoin kehittymään. Järjestelmä legitimoiti itsensä lupamalla aina vain parempaa huomista. Rákosin ajan virheitä taloussuunnittelussa ja

tuotannossa koetettiin välttää, ihmisten kulutustavaroiden saanti yritettiin turvata. Vielä 1960-luvulla sosialistisen talouden uskottiin voittavan kapitalistisen, mutta ennen pitkää sen tekninen ja organisatorinen jälkeenjääneisyys, laadunvalvonnan ja asiantuntevan henkilöstön puute sekä infrastruktuurin alhainen taso estivät 5-vuotissuunnitelmien suureellisten tavoitteiden saavuttamisen. Vuosille 1961–65 suunniteltua 40–50 %:n kulutuksen kasvua ei saavutettu, ja peruselintarvikkeita, maitoa, jauhoja, perunoita ja vihanneksia tuotettiin esimerkiksi vuonna 1967 vähemmän kuin vuonna 1960.⁵⁰ Kun kulutustarpeen tyydyttämisessä jatkuvasti epäonnistuttiin, Unkariin syntyi ns. toinen talous, jota ilman järjestelmä ei lopulta olisi pysynyt pystyssä. 1970-luvun puolivälistä lähtien Unkari joutui turvautumaan ulkomaisiin luottoihin kotimaisen kysynnän rahoittamiseksi. Raaka-aineiden ja energian saanti vaikeutui. Valtio velkaantui huimasti, mistä tuli merkittävä syy järjestelmän kaatumiseen.⁵¹

Aina vuoteen 1975 työtätekevien unkarilaisten tulot kasvoivat, mutta ne eivät yltäneet lännen tasolle. Vuosina 1960–80 reaalitytulot kasvoivat 3,8 % vuodessa, kun jokseenkin samalla jaksolla hinnat kaksinkertaistuivat ja kulutus kasvoi 2¹/₂-kertaiseksi. 1980-luvulla oli tultu tilanteeseen, missä 40 % tuloista oli rekisteröimättömiä, ihmiset tekivät paljon työtä talkoilla ja ns. vaihtotyötä, missä rahaa ei käytetty. Vielä vuonna 1968 kahden työssäkäyvän keskimääräiset yhteiset tulot riittivät elättämään viisi-henkisen perheen, kun samaan aikaan toimeentulominimin rajalla eli noin 3,3 miljoonaa ihmistä, joista 1,4 miljoonaa voidaan luokitella köyhiksi (14 % väestöstä). Samaan aikaan palkkaerot kasvoivat merkittävästi ja valtava byrokratia imi voimavaroja. Sosialistinen ideologia korosti, että sosialistisen ihmisen olemukseen ei kuulu omaisuuden kerääminen. Pragmaattinen Kádár julisti, että työläisen on ”kunniallista säästää televisioon, jääkaappiin, moottoripyörään, autoon, omaan taloon ja lomamatkoihin”, mutta kaikki sen yli menevä oli hamstrausta.⁵² Omasta autosta tulikin 1970-luvun Unkarissa eräänlainen sosialistinen status-sym-

boli. Silloin suuri osa väestöstä eli puutealoudessa, jota alettiin kutsua jääkaappisocialismiksi, koska jääkaapin hankkiminen oli entistä kovemman työn takana ja sen täyttäminen entistä kalliimpaa. Samanaikaisesti ihmiset, jotka ryhtyivät yksityisyrittäjiksi, paransivat elintasoaan järjestelmästä riippumatta.

Gulassikommunismien heikkoudet alkoivat näkyä erityisesti kansanterveyden tilastoissa. Alkoholismi, itsemurhat, sydäninfarktit – joiden torjuntaan haettiin oppeja myös Suomesta – ja masennus saavuttivat kansansairausten mitat ja kansan terveydentila yleisesti huononi. Kuva, että gulassikommunismi pystyi ruokkimaan kaikki ja huolehtimaan kaikista, ei ole särötön. Keskivertounkarilainen koki, ettei hän saa työstään riittävää korvausta – normaalityöllä vain minimin. Houkutus pimeään työn tekoon oli suuri, ja järjestelmän oli 1970-luvulla annettava ylimääräisen hankkimiselle yhä enemmän tilaa. Vasta tuolloin alkoivat välineet kulutusyhteiskuntaan siirtymiseen tulla laajempien yhteiskuntaryhmien ulottuville. Siinä, missä sosialismi salli yksityisyritteliäisyyden kasvaa, se myös menetti osan taloudellisesta legitimaatiostaan.

Kuten useissa Unkarin historian myyteissä, gulassikommunismien myytissäkin on seassa hitunen totta;⁵³ se yleistää pienestä, valikoidusta joukosta tärkeäksi koettuja seikkoja ja antaa niiden perusteella halutun, myönteisen kuvan. Unkarissa on pääsemässä voitolle se näkemys, että historioitsijan on avarrettava tuota ahdasta näyttökulmaa, osoitettava sen heikkoudet ja etsittävä yhteiskunnan tilaa selittäviä tekijöitä laaja-alaisesti ja verrattava eri yhteiskun-

taryhmien nauttimia etuja ja kokemia haittoja. Yleensäkin tehtäväksi on otettu saada lukijat vakuuttuneiksi siitä, että vain realiteetteja monipuolisesti tutkimalla voidaan arvioida Unkarin mennyttä ja nykyistä sijaa maailmassa realistisesti. Muistutetaan, että vain työläästi selvitettäviin tosiasioihin perustuva historian tietämys ja itsetuntemus voi voittaa Unkarissa yhä voimissaan olevat myyttiset ajattelutavat.

47. Ks. Valuch Tibor (2002) "A gulyaskommunizmus", teoksessa Romsics (2002), 361–390. Tarkemmin Valuch Tibor (2001) *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*, Budapest: Osiris.

48. 1956 joulukuun ja kesän 1961 välillä 341 heistä hirtettiin (heistä 229 tuomittiin kuolemaan osallisuudesta vallankumoukseen), 26 000 joutui oikeuden eteen ja 22 000 tuomittiin. Vankilatuomiot olivat ankaria, enemmän kuin puolet sai enemmän kuin viisi vuotta vankeutta. Lisäksi vuosina 1957–1960 13 000 ihmistä internottiin. Kymmeniä tuhansia ajettiin kodeistaan, erotettiin tai asetettiin poliisin valvontaan. Näiden toimien on arvioitu koskettaneen noin 100 000 ihmistä ja heidän perheitään. Ks. *The 1956 Revolution: A History in Documents*, 375.

49. Huszár Tibor – Szabó János (1999) *Restauráció vagy kiigazítás. A kádári represszió intézményesülése 1956–1962*, Budapest: Zrínyi Kiadó.

50. Valuch, "A gulyaskommunizmus", 370–371.

51. Földes György (1995) *Az eladósodás politikátörténete 1957–1986*, Budapest: Maecenas.

52. Kádár János (1968) *Hazafiság és internacionalizmus*, Budapest: Kossuth, 83. Lainaus Valuch, "A gulyaskommunizmus", 382.

53. Joskus asiantuntijaviranomaistenkaan myyteissä ei ole juuri siteeksikään totuutta. Esimerkistä käyköön Unkarin turvallisuuspalvelun ja Itä-Saksan STASin unkarilaisista toisinajatteliijoista yhteistyönä tuottama 'tieto'. Niinkin yksinkertaiset seikat kuin epäiltyjen ulkonäön kuvaukset olivat hämmästyttävän virheellisiä puhumattakaan heidän toimintansa selonteoista, joita kyltymättä suuria määriä, esimiesten tiedonnälän tyydyttämiseksi laadittiin. Ks. Dalos György "Testvérszervek – Az NDK és a Magyar Népköztársaság állambiztonsági szerveinek együttműködése", *Beszélő*, 7–8 (2003), 82–95.

JOUNI JÄRVINEN

Jouni Järvinen on valtuutettu ja kirjailija.

Charta 77 – ihmisoikeuksia ja poliittisia vainoja Tšekkoslovakiassa

Charta 77 oli merkittävä oppositioliike Tšekkoslovakiassa 1970- ja 1980-luvulla. Vaikka liike mainitaan lähes kaikissa itäisen Keski-Euroopan lähihistoriaa käsittelevissä teoksissa ja nimi on kaikille aihepiiristä kiinnostuneille tuttu, sen toiminta ja tavoitteet eivät ole yhtä laajalti tunnettuja. MA Jouni Järvinen tarkastelee liikkeen syntyyn johtanutta kehitystä, toimintaa ja sen muuttumista.

■ Tšekkoslovakian vuoden 1968 ns. Prahan kevättä seuranneen miehityksen jälkeen maan kommunistinen johto kiristi otettaan yhteiskunnassa. Puolueen näkökulmasta yhteiskunnallinen tilanne normalisoitui. Sosialistisessa järjestelmässä normaali käsitettiin tilana, jossa kommunistisen puolueen johtava asema oli vakaa, ja puolueen keskeiset hallintoelimet pystyivät valvomaan yhteiskunnan toimintaa sen kaikilla tasoilla. Tilanne muuttui epänormaalksi, jos kommunistisen puolueen jäsenet tai puolueen hallinnassa olevat yhteiskunnan organisaatiot osoittivat toimissaan liiallista autonomiaa tai jos yhteiskunnassa kehittyi puolueesta riippumattomia ja sen laittomiksi tulkittavia organisaatioita tai liikkeitä. Normalisointi voidaan lyhyesti määrittää kommunistisen puolueen kontrollin palauttamiseksi sekä sosio-poliittisessa että taloudellisessa järjestelmässä.¹

Prahan kevään aikaisten yhteiskunnallisten uudistusten katsottiin heikentäneen puolueen johtavaa asemaa, mikä tulkittiin ulkoisen ja sisäisen järjestyksen häiriintymiseksi. Yhteiskunnallisten reformien voidaan katsoa olleen sosialistiselle yhteiskuntajärjestykselle vaarallisia poikkeustiloja, joihin kyseisen maan kommunistinen joh-

to tai sosialistinen yhteisö laajemminkin reagoi. Poikkeustilojen välttämiseksi reformipyrkimykset pyrittiin estämään jo alkuvaiheessa.²

Normalisointi ja oppositio

Vaikka Tšekkoslovakian yhteiskunnan normalisoinnin voidaan katsoa alkaneen jo heti miehityksen jälkeen, Gustáv Husákin valinta Alexandr Dubčekin seuraajaksi Tšekkoslovakian kommunistisen puolueen (*Komunistická Strana Československa, KSČ*) johtoon huhtikuussa 1969 aloitti siinä uuden, huomattavasti intensiivisemmän vaiheen. Husákin hallinnon ensimmäisiä tehtäviä olivat puolueen sisäisen yhtenäisyyden vahvistaminen ja yhteiskunnan instituutioiden palauttaminen puolueen hallintaan.

Puolueen sisäiset puhdistukset alkoivat vuoden 1970 alussa. Menetelmänä käytettiin jäsenkirjan vaihtamista.³ Tämän mahdollisti jäsenten laajamittaiset haastattelut, joiden avulla normalisointipolitiikan potentiaaliset vastustajat identifioitiin.⁴ Kuulusteluisa arvioitiin jäsenten toimintaa erityisesti Prahan kevään aikana ja heidän suhtautumistaan miehitykseen, Moskovan protokollaan ja KSČ:n uuteen poliittiseen linjaan.⁵

Puolueen jäsenmäärä väheni lähes puolella miljoonalla (28 %).⁶ Puhdistukset puolueen sisällä saatettiin virallisesti päätökseen keskuskomitean täysistunnossa joulukuussa 1970, vaikka käytännössä ne jatkuivat vielä seuraavan vuoden aikana. Puolueen puhdistaminen oli kuitenkin KSČ:n normalisointipolitiikan tavoitteiden toteuttamisen kannalta elintärkeää, sillä ”ilman puhdistuksia ei olisi ollut mahdollista ’normalisoida’ KSČ:tä ja ilman ’normalisoitua’ kommunistista puoluetta ei olisi ollut mahdollista ’normalisoida’ yhteiskuntaa.”⁷

Toisessa vaiheessa keskityttiin puolueen ulkopuolisten potentiaalisten oppositiovaikeuksien eliminoimiseen. Tavoitteena oli ns. yhteiskuntasopimus, kansalaisten ja valtion välinen sanaton sopimus. Se oli itse asiassa käyttäytymismalli, jonka mukaan ”sopimusta” kunnioittavat kansalaiset toimivat. Yhteiskuntasopimus perustuu olettamukseen, että neuvostomallisessa yhteiskunta-

järjestelmässä kansalaiset asettavat henkilökohtaiset tavoitteensa yhteiskunnallisten (yhteisten) tavoitteiden edelle ja ”vaihtavat” kansalaisoikeutensa materiaaliseen hyvinvointiin, turvattuun työpaikkaan ja sosiaalisiin etuihin.⁸ Vaikka yhteiskuntasopimus oli teoreettisena käsitteenä hyvin käristetty ja sen toteutuminen käytännössä oli vain osittaista, oli taloudellisen tilanteen tasapainottamisella yhteiskunnallisten kriisien jälkeen suuri merkitys uuden hallinnon valta-aseman lujittumisen ja mahdollisen opposition demobilisoitumisen kannalta.⁹

Valtion oppositioryhmiä vastaan kohdistamat repressiiviset toimenpiteet kulmineerivat marraskuussa 1971 käynnistettyyn operaatio *Oppositioon*. Sen tavoitteena oli puolueen ulkopuolisen opposition toiminnan tukahduttaminen kotimaassa ja oppositio toimijoiden kontaktien katkaiseminen maanpakoon lähteneisiin poliittisesti aktiivisiin kansalaisiin. Muutamia viikkoja kestäneen pidätysten sarjan jälkeen vangittuna oli noin 400 kansalaista. Vapaana olevat oppositioryhmien edustajat olivat valtion turvallisuuselinten tarkkailun alaisena, ja jotkut heistä joutuivat todistamaan vangittuina olleita henkilöitä vastaan.¹⁰

Organisoitu oppositio toiminta tyrehtyi käytännöllisesti katsoen täydellisesti. Dokumentoitua tietoa vuosien 1972–77 välisenä aikana mahdollisesti toimineista oppositioryhmistä ei ole olemassa. Jos organisoituja ryhmiä kuitenkin oli olemassa, ne olivat hyvin pieniä ja niiden toiminta maanalaisena.¹¹ Tänä aikana muovautuivat kuitenkin uudet tavoitteet ja toimintamallit. Keskeiseen rooliin nousi älymystö, jonka edustajat täyttivät vangitsemisen seurauksena syntyneen tyhjiön. Suuri osa älymystön edustajista ei ollut koskaan kuulunut kommunistiseen puolueeseen eikä heillä useimmiten ollut minkäänlaista poliittista taustaa, mikä vaikutti heidän tapaansa osallistua yhteiskunnalliseen elämään. Keskeiseksi toimintatavaksi muodostui pyrkimys luoda keskustelua vallanpitäjien kanssa.¹² Perinteissä mielessä ymmärretty poliittinen oppositio toiminta muuttui luonteeltaan ei-poliittiseksi toisinajatteluksi.

Ihmis- ja kansalaisoikeuksien puolesta

Vangitsemiset yleistyivät 1970-luvulla. Tämä lisäsi opposition toimintaa, mikä ilmeni varsinkin Helsingissä 1975 pidetyn Euroopan turvallisuus ja yhteistyökonferenssin (Etyk) jälkeen. Päätösasiakirjan ns. kolmas kori sisälsi kansalais- ja ihmisoikeudet, jotka saivat suurta kansainvälistä huomiota. Lisäksi alkuvuodesta 1976 Tšekkoslovakiassa astuivat voimaan YK:n kansalais- ja poliittisia oikeuksia sekä taloudellisia, sosiaalisia ja kulttuurisia oikeuksia koskevat sopimukset.

Lopullinen sysäys Charta 77 -julistukseen tapahtui sen jälkeen, kun The Plastic People of the Universe ja DG-307 -rockyhtyeiden muusikot pidätettiin. Maassa oli underground eli epävirallinen, kielletty ja *de facto*

1. Vlad Sobell (1988) 'Czechoslovakia: The Legacy of Normalization', *East European Politics and Societies* 2, 36–39.

2. Milan Simecka (1984) *Restoration of Order: The Normalization in Czechoslovakia 1969–1976*, Bratislava, 75.

3. Jäsenkirjojen vaihtamisessa ei sinänsä ollut mitään erikoista. Puolueen jäsenkirjat myönnettiin tietyille aikaväleille, jonka jälkeen ne vaihdettiin yleisessä vaihtotilaisuudessa uusiin. Tšekkoslovakiassa kommunistien valtaannousun (1948) jälkeen KSČ:n jäsenkirjoja oli vaihdettu aiemmin kolme kertaa, vuosina 1950, 1955 ja 1960.

4. Milan Otáhal (1994) *Opozice, moc, společnost 1969–1989 – Příspěvek k dějinám "normalizace"*, Praha, 19.

5. Jiří Maňák (1997) *Čistky v Komunistické straně Československa 1969–1970, Sešity Ústavu pro soudobé dějiny* 28, Praha, 41.

6. Josef Belda (1993) 'Konečná fáze likvidace obrodného procesu', teoksessa Vojtěch Mencl (toim.) *Československo roku 1968 – 2. díl: počátky normalizace*, Praha: Parta & Ústav mezinárodních vztahů, 41.

7. Maňák (1997) 80–83. Vladimíra Hradecká & František Koudelka (1998) *Kádrová politika a nomenklatura KSČ 1969–1974, Sešity Ústavu pro soudobé dějiny*, 31, Praha, 42.

8. Vladimír V. Kusin (1978) *From Dubček to Charter 77 – A study of normalisation in Czechoslovakia 1968–1978*, Edinburgh: Q Press, 114.

9. Grzegorz Ekiert (1996) *The state against society: Political crises and their aftermath in East Central Europe*, Princeton, N.J.: Princeton University Press, 24.

10. Jaroslav Cuhra (1997) *Trestní represe odpůrců režimu v letech 1969–1972, Sešity Ústavu pro soudobé dějiny*. 29, Praha, 59–63.

11. Otáhal (1994) 33. Otáhal vahvisti kirjoittajalle keväällä 2001, ettei vuosien 1972–77 välillä organisoidusta oppositio toiminnasta ole uutta tietoa.

12. Milan Otáhal (1993) 'První fáze opozice proti takzvané normalizaci (1969–72)', teoksessa Milan Otáhal (toim.) *Dvě desetiletí před listopadem 89. Sborník*. Praha: USD AV ČR, 33.

laiton musiikin alakulttuuri.¹³ Varsinainen konflikti undergroundin ja hallinnon välille puhkesi maaliskuussa 1974, kun poliisi kohteli väkivaltaisesti nuorta rockyleisöä České Budějovicessa – tapahtuma tunnetaan nimellä *Budějovický masakr* eli Budejovicen verilöyly. Muutamaa kuukautta myöhemmin The Plastic People of the Universen johtohahmo, taidehistorioitsija Ivan Martin "Magor" Jirous kirjoitti raportin kolmannesta tšekkiläisestä musiikin heräämisestä (*Zpráva o třetím českém hudebním obrození*), jota voidaan pitää tšekkiläisen undergroundin manifestina. Jirousin määritelmän mukaan underground ei ollut sidottu tiettyyn taiteen suuntaukseen tai tyyliin, vaan underground muodostuu ympäröivään maailmaan kriittisesti suhtautuvista intellektuelleista ja taiteilijoista, jotka ymmärtävät ettei lain asettamissa puitteissa ollut mahdollista muuttaa mitään. Undergroundin tavoitteena oli luoda "toinen kulttuuri", joka olisi täysin riippumaton virallisista kommunikaatiokanavista ja yhteiskunnallisesta arvostuksesta ja arvohierarkioista.¹⁴

Kommunistisen puolueen näkökulmasta vastatoimenpiteet virallisesta yhteiskunnasta irtisanoutuneita muusikoita ja heidän kannattajiansa vastaan olivat loogisia. Sopiva tilaisuus puuttua virallisen kulttuurin ja lakien ulkopuolella toimivan undergroundin toimintaan tarjoutui, kun Bojanovicessa järjestettiin helmikuussa 1976 musiikkifestivaalit. Poliisi pidätti The Plastic People of the Universen ja DG-307 -yhtyeen jäseniä ja useita heidän kannattajiaan maaliskuussa ja syytti heitä huliganismista. Havelin mukaan kyseessä oli "totalitaristisen järjestelmän hyökkäys itse elämää, ihmisen vapautta ja loukkaamattomuutta vastaan."¹⁵ Hän piti muusikoiden pidätyksiä ja syytteitä 1970-luvun alun poliittisia oikeudenkäyntejä vakavampana asiana, koska nyt pidätetyt eivät edes edustaneet mitään vaihtoehtoista, kilpailevaa poliittista kantaa.¹⁶

Havelin johdolla monet toisinajattelijat päättivät asettua puolustamaan muusikoita laatimalla protestikirjeitä ja vetoamuksia.¹⁷ Myös eräät normalisointipoliitikkaan pettyneet kommunistit reagoivat tapaukseen.

Prahan kevään aikana Dubčekia tukenut keskuskomitean jäsen Zdeněk Mlynář kirjoitti KSČ:n keskuskomitealle ja parlamentille avoimen kirjeen, jossa hän syytti valtion korkeinta johtoa lakien väärinkäytöstä ja vaati oikeusprosessia pysäytettäväksi.¹⁸

Hallinto yllättyi undergroundin synnyttä-mästä suuresta julkisuudesta ja pyrki aluksi vaimentamaan kohua vastapropagandal-la, jonka vaikutus kuitenkin jäi vähäiseksi. Viranomaiset joutuivat taipumaan yllättäen julkisen painostuksen edessä. Vain neljä, alun perin neljästätoista syytetystä tuomittiin.

Charta 77

Oikeusprosessi yhdisti opposition toimijat. Joulukuun 1976 neuvotteluissa päätettiin, että kaavailtu yhteinen julistus nojautuisi kansalais- ja ihmisoikeuksiin. Toiminta päätettiin aloittaa organisatorisesti kevyenä ja epämuodollisena kolmen puheenjohtajan edustamana kansalaisaloitteena.¹⁹ Ensimmäisiksi puheenjohtajiksi valittiin näytelmäkirjailija Václav Havel, filosofi Jan Patočka ja vuonna 1968 ulkoministerinä toiminut kommunistipoliitikko Jiří Hájek.

Tammikuun 1. päivänä 1977 päivätyssä Charta 77 -julistuksessa nostettiin esiin useita kansalais- ja ihmisoikeuksia koskevia osa-alueita, joissa Tšekkoslovakian hallinto oli toiminut Helsingin päätösasiankirjan tai YK:n sopimusten vastaisesti.²⁰ Kansalais- ja ihmisoikeusrikkomusten lisäksi julistuksessa käsiteltiin lyhyesti myös kansalaisoi-keuksien rikkomusten suhdetta valtion johdon vallankäytön ja lakien tulkinnan mielivaltaisuuteen.²¹

Vaikka Charta 77:ssä otettiin vahvasti kantaa Tšekkoslovakian hallinnon toimintaan kansalais- ja ihmisoikeussopimuksiin perustuvien sitoumusten kautta, haluttiin korostaa, että Charta 77 ei ollut poliittisen oppositioliikkeen perusta vaan kansalaisaloite. Julkilausuman takana oli joukko kansalaisia, "joita yhdisti halu yksityisesti ja yhteisesti ponnistella kansalais- ja ihmisoikeuksien kunnioittamisen puolesta meidän maassamme sekä myös muualla maailmassa." Julistuksen tavoitteena ei ollut toimia

poliittisena ohjelmana tai esittää konkreettisia ehdotuksia laajojen yhteiskunnallisten uudistusten aikaansaamiseksi vaan herättää yhteiskunnallinen keskustelua.²²

Charta 77:n allekirjoittajat edustivatkin erilaisia maailmankatsomuksia, ideologisia suuntauksia, sosiaalisia luokkia, ammatteja ja ikäryhmiä. Allekirjoittajien heterogeenisuus johtui suurelta osin siitä, että Charta 77:n katsottiin luonteeltaan olevan ei-poliittinen kansalaisaloite. Julistuksessa mainitut kansalais- ja ihmisoikeuksia koskevat arvot muodostivat kokonaisuuden, jonka kaikki oppositiotoimijat, aatteellisista suuntauksista huolimatta, saattoivat hyväksyä ja tuntea tukemisen arvoiseksi. Tämä edesauttoi myös kommunistien osallistumista Charta 77:n toimintaan.²³

Toinen syy, miksi normalisointipolitiikkaa vastustaneet kommunistit ryhtyivät yhteistyöhön lähinnä älymystöä edustavien toisinaajattelijoiden kanssa, juontaa juurensa 1970-luvun alkuun. Miehityksen jälkeen syntyneet vasemmistolaiset oppositioryhmät eivät olleet kyenneet muodostamaan yhteistä liikettä, joka olisi yhdistänyt pienet ja toisistaan erillään olevat ryhmät. On todennäköistä, että useat vasemmistolaiset oppositioedustajat odottivat, että Berliinissä kesällä 1976 järjestetyssä Euroopan kommunistipuolueiden kokouksessa esitettäisiin Tšekkoslovakian normalisointipolitiikkaa koskevia kriittisiä argumentteja, mikä olisi saatanut mahdollistaa poliittisen oppositiotoiminnan uudelleen aktivoitumisen.

Tätä näkökulmaa tukee Mlynářin *Listyssa* julkaisema artikkeli, jossa hän kysyi, oliko Euroopan sosialistinen liike todellisudessa halukas suojelemaan niitä päämääriä, jotka oli ilmaistu Helsingissä. Jos vastaus oli myönteinen, ”se ei voi välttää tukemasta poliittisen demokratian palauttamista Tšekkoslovakiassa.”²⁴ Yhdessäkään Berliinin kokouksen puheenvuorossa ei kuitenkaan puututtu Tšekkoslovakian miehityksen jälkeiseen poliittiseen kehitykseen. On siis oletettavaa, että kansainvälisen sosialistisen liikkeen normalisointipolitiikalle osoittama hiljainen hyväksyntä edesauttoi sitä, että kommunistit osallistuivat alusta alkaen aktiivisesti Charta 77:n toimintaan.

Ei-poliittista politiikkaa

Charta 77 -liikettä ei yhteisestä julkilausumastaan huolimatta voi pitää sisäisesti yhtenäisenä.²⁵ Julkilausuma oli valmisteltu lyhyessä ajassa eikä tuolloin ollut keskitytty ratkaisemaan liikkeen toimintaa pidemmällä aikavälillä koskevia kysymyksiä.²⁶

Keskustelu toiminnan konkreettisista tavoitteista ja metodeista käynnistyi toden teolla kesällä 1977, melko pian Patočkan kuoleman (13.3.1977) jälkeen, ja jatkui käytännössä koko Charta 77:n toiminnan ajan. Intensiivisin vaihe päättyi kuitenkin loppukeväästä 1979, jolloin merkittävä osa aktiivisesti keskustelua eteenpäin vieneistä Charta 77:n allekirjoittajista vangittiin.

Alusta lähtien Charta 77:n toiminnan perustana oli laillisuusperiaatteen noudattaminen ja yksilöiden moraalisen valintojen ja arvojen kunnioittaminen. Allekirjoittaminen tulkittiin moraaliseksi kannanotoksi. Erityisesti Patočka korosti allekirjoittamiseen si-

13. Martin Machovec (2001) 'Od avantgardy přes podzemí do undergroundu: Skupina edice Půlnoc 1949–1955 a undergroundový okruh Plastic people 1969–1989', teoksessa Josef Alan (toim.) *Alternativní kultura: Příběh české společnosti 1945–1989*, Praha: Nakladatelství Lidové Noviny, 155.

14. Machovec (2001) 181.

15. Václav Havel (1990a) 'O počátcích Charty 77', teoksessa Vilém Prečan ja Alexander Tomský (toim.) *Václav Havel o lidskou identitu: úvahy, fejetony, protesty, polemiky, prohlášení a rozhovory z let 1969–1979*, Praha: Rozmluvy, 52.

16. Václav Havel (1990b) *Dálkový výslech* (Rozhovor s Karlem Hvižďalou), Praha, 113.

17. Havel (1990b) 113–115.

18. Hans Renner (1989) *A history of Czechoslovakia since 1945*, London: Routledge, 131.

19. Havel (1990b) 116–118.

20. Prohlášení Charty 77 (1990), 9–11.

21. Prohlášení Charty 77 (1990), 10–12.

22. Prohlášení Charty 77 (1990), 12.

23. Havel (1990a) 53.

24. Zdeněk Mlynář (1976) 'Otevřený dopis komunistům a socialistům Evropy', *Listy* 3/1976, 45.

25. Charta 77 ei yhdistänyt kaikkia oppositiotoimijoita. Jotkut jäivät Charta 77 allekirjoittamatta henkilökohtaisten erimielisyyksien tai mielipide-erojen vuoksi. Suuri osa Charta 77 ulkopuolelle jääneistä oli kristittyjä, jotka eivät halunneet osallistua kansalaisaloitteeseen, jossa oli mukana myös kommunisteja. Toiset taas pitivät Charta 77 elitistisenä ja eristyneenä. Charta 77 ulkopuolelle jääneet oppositiotoimijat eivät kuitenkaan järjestäytyneet. Ks. Adam Drda (1997) 'Ti, kteří nepodepsali (O lidech v opozici, ne-signatářích Charty 77)', *Revolver Revue*, 33/1997, 216–223.

26. Havel (1990b) 121–122.

sältyvää moraalista valintaa, sitoutumista perusihmisoikeuksiin niin poliittisessa kuin yksityiselämässäänkin. Patočkan mielestä Charta 77 ei itsessään pyrkinyt olemaan kuitenkaan yhteiskunnan ”moraalinen auktoriteetti”, vaan jokaisella oli vapaus valita ja toimia omantuntonsa mukaan.²⁷ Patočka korosti Charta 77:n sitoutumista Tšekkoslovakian lainsäädäntöön²⁸ ja ei-poliittista luonnetta.²⁹

Maltillisimpien allekirjoittajien käsityksen mukaan Charta 77:n piti tulevaisuudessakin tukeutua julistuksessa määriteltyihin toimintaa ohjaaviin normeihin ja tapoihin sekä Patočkan korostamiin argumentteihin.³⁰ Monet kommunistit kuuluivat maltillisiin ja vastustivat jyrkästi kaikkia toimia, jotka voisivat lisätä Charta 77:n poliittista luonnetta. Avoin poliittisuus olisi varmasti vain lisännyt hallinnon allekirjoittajia vastaan suunnattujen repressiivisten toimenpiteiden intensiivisyyttä ja vaikeuttanut merkittävästi liikkeen toimintaa.³¹

Osa allekirjoittajista halusi Charta 77:n olevan avoimesti poliittinen oppositioliike, joka konfliktin uhallakin asettuisi vastustamaan vallassa olevaa hallintoa.³² Näiden ns. radikaalien, he olivat aktiivisesti osallistuneet oppositiotoimintaan Prahan kevään jälkeen, mielestä liikkeen tuli laajentaa toimintaansa siten, että sen julkaisemissa dokumenteissa olisi käsitelty laajasti yhteiskunnallisia ongelmia ja poliittisia kysymyksiä. Radikaalit halusivat levittää tietoa Charta 77:n toiminnasta myös sen sitoutumattomille tukijoille.³³

1970-luvun alussa oppositiotoimintaan aktiivisesti osallistunut Jiří Tesař oli vahvasti mukana myös Charta 77:n toiminnan kehittämistä koskevissa keskusteluissa. Hän toi oman näkemyksensä esiin keväällä 1978 Hájekille ja Hejdnékille osoittamissa poleemisissa kirjeissä. Hän syytti Hájekia ja muita Charta 77:n allekirjoittaneita uudistuspolitiikkaa Prahan kevään aikana tukeneita kommunisteja siitä, että he pyrkivät Charta 77:n kautta luomaan keskusteluyhteyttä KSČ:n johtoon päästäkseen takaisin poliittisiin asemiin.³⁴ Tesařin mielestä Charta 77:n toimintatavat olivat vanhentuneita ja sen olisi pitänyt ottaa mallia Puolan ihmis-

oikeusliikkeiden toiminnasta. Tšekkoslovakian lakeja ei voinut käyttää liikkeen toiminnan perustana, koska ne toimivat ainoastaan ”puolueen politiikan instrumentina”. Opposition tuli toiminnallaan pyrkiä painostamaan hallintoa muuttamaan lainsäädäntöä siten, että opposition lailliset toimintaedellytykset olisivat parantuneet. Tesařin mukaan laillisen liikkumatilan kasvaminen olisi johtanut vähitellen ”totalitaarisen diktatuurin voittamiseen ja kansalaisyhteiskunnan kehittymiseen”.³⁵

Tesař oli jo kesällä 1977 tehnyt radikaalien tukeman aloitteen poliittisista syistä vainotuiksi joutuneiden kansalaisten etuja ajavan organisaation perustamisesta. Tuolloin aloite sai maltillisempien allekirjoittajien joukossa ristiriitaisen vastaanoton. Asia jäi kuitenkin elämään, ja kun Havel, sähköasentaja Jaroslav Kukul ja näyttelijä Pavel Landovský vangittiin muutamaksi viikoksi tammikuussa 1978, perustivat Charta 77:n aktiivit komitean heitä puolustamaan. On arvioitu, että juuri aktiivinen puuttuminen asiaan vaikutti siihen, että vangitut vapautettiin nopeasti. Havelin mukaan komitean toiminnalle piti saada jatkoa, koska siitä voisi kehittyä ”uusi metodi arbitraarisen vallankäytön vastustamiseksi”.³⁶

Huhtikuussa 1978 perustettiin komitea puolustamaan epäoikeudenmukaisesti syytettyjä tai vainottuja [*Výbor na obranu nesp-ravedlivě stíbaných, VONS*].³⁷ Sen toiminta-ajatuksena oli seurata, raportoida ja tehdä tunnetuksi oikeusjärjestelmän mielivallan uhrien tapauksia. Vuonna 1979 VONS:sta tuli myös kansainvälisen ihmisoikeusjärjestöjen liiton jäsen.³⁸

VONS:n perustajajäsenenä oli 17 Charta 77:n allekirjoittajaa. VONS oli onnistunut kompromissi, ja sitä voidaan pitää yhtenä positiivisena askeleena Charta 77:n sisällä käydyssä keskustelussa. Organisatorisesti VONS oli itsenäinen, vaikka sillä olikin hyvin läheinen kontakti Charta 77:n kanssa. Tässä mielessä VONS erosi Tesařin alkupe-raisestä ehdotuksesta, mutta organisaation itsenäisyys oli ratkaisu, jonka myös maltillisimmat allekirjoittajat saattoivat hyväksyä. VONS perustaminen oli vastaus myös radikaalimpien allekirjoittajien vaatimuksiin,

joissa peräänkuulutettiin Charta 77:n toiminnan aktivoitumista.

Merkittävä askel uusien toimintamallien eteen otettiin lähes heti VONS:n perustamisen jälkeen toukokuussa 1978, kun Václav Benda toimitti esseensä *Paralelní polis* Charta 77:n allekirjoittajien luettavaksi. Benda pyrki etsimään konkreettisia, mutta kaikkien hyväksymiä ratkaisumalleja, Charta 77:n toiminnan kehittämiseksi.

Bendan mielestä Charta 77:n toimintaa ohjaisivat jatkossakin julistuksessa ja erityisesti maltillisten korostamat moraaliset aspektit, ja toiminnan keskeisenä osana pysyisivät kansalais- ja ihmisoikeuksia koskevat kysymykset. Hän piti moraalista asennetta merkittävänä Charta 77:n allekirjoittajia yhdistävänä tekijänä, mutta ilman konkreettisia toimia kuitenkin riittämättömänä. Moraalinen elementti toimisi käyttövoimana sille dynamiikalle, jonka avulla Charta 77:n toimintaa konkreettisesti kehitettiin. Hänen ratkaisunsa oli erilaisten paralleelirakenteiden kehittäminen ja pyrkimys vaikuttaa olemassa oleviin valtion virallisiin rakenteisiin pyrkimällä ”inhimillistämään” niitä.³⁹

Vaikka Benda kannatti Charta 77:n toiminnan aktivoimista, hän katsoi, että avoin konfrontaatio valtion hallinnon kanssa tuli kuitenkin välttää. Charta 77:n toiminnan turvaaminen onnistuisi vain tekemällä kompromisseja ja etenemällä maltillisesti. Bendan mukaan lait palvelivat KSČ:n poliittisia tavoitteita, ja ne olivat epämääräisesti muotoiltuja ja siten hyvin tulkinnanvaraisia. Hänen mielestään laeissa olevia puutteita tulisi käyttää hyväkseen ”testaamalla” niissä asetettuja rajoja – ”kaikki se on sallittua, mikä ei ole nimenomaan kielletty”.⁴⁰

Charta 77:n tulisi tukea jo olemassa olevien paralleelirakenteiden, kuten *samizdat*-tuotannon⁴¹ ja riippumattoman tiedonvälityksen kehittämistä.⁴² Oli tärkeää luoda edellytykset myös poliittisten paralleelirakenteiden muotoutumiselle. Kansainvälisiä suhteita kehittämällä Tšekkoslovakian kansalais- ja ihmisoikeusrikkomukset tulisivat tietoon myös maan rajojen ulkopuolella, ja samalla julkisuus suojaisi Charta 77:n alle-

kirjoittajia hallinnon repressiivisiltä toimilta. Lisäksi Charta 77 voisi etsiä erilaisia yhteistyömalleja Itä-Euroopan muissa maissa toimivien riippumattomien kansalaisjärjestöjen kanssa.⁴³

Bendan ajatus otettiin verrattain hyvin vastaan allekirjoittajien joukossa. Vain noin kaksi kuukautta sen jälkeen, kun Benda tekstin kopio oli kiertänyt useiden Charta 77:n allekirjoittajien luettavana, laadittiin asiakirja, jossa paralleelirakenteiden aktiivinen kehittäminen nostettiin agendalle.⁴⁴ Vaikka Charta 77:n toiminnan kehittämistä kannatettiin laajalti, ei ole ihme, että Bendan uusi toimintasuunnitelma herätti myös jonkin verran vastustusta joidenkin maltillisimpien allekirjoittajien keskuudessa. Vauruksellisinta kantaa edustivat esim. kirjailija Ludvík Vaculík ja toimittaja-politologi Petr Pithart. Epäiltiin olivatko Charta 77:n

27. Jan Patočka (1990a) 'O povinnosti bránit se proti bezpráví', teoksessa Vilém Prečan (toim.) *Charta 77, 1977–1989: Od morální k demokratické revoluci – dokumentace*, Bratislava, s. 33.

28. Jan Patočka (1990b) 'Co můžeme očekávat od Charty 77?', teoksessa Vilém Prečan (toim.) *Charta 77, 1977–1989: Od morální k demokratické revoluci – dokumentace*, Bratislava, 40.

29. Patočka (1990a) 33.

30. Skilling (1981) 42.

31. Skilling (1981) 70.

32. H. Gordon Skilling (1989) *Samizdat and an independent society in Central and Eastern Europe*, Oxford: Macmillan, 50.

33. Skilling (1981) 70.

34. Vilém Prečan (1994) 'K současné situaci Charty 77 (I)', teoksessa Milan Drápala (toim.) *V kradeném čase – Vyběr ze studií, článků a úvab z let 1973–1993*, Brno, 191.

35. Skilling (1981) 72–73.

36. Skilling (1981) 118–119.

37. Tšekin kielen adjektiivi *stíbaný* tarkoittaa sekä syytettyä että vainottua.

38. Skilling (1989) 46.

39. Václav Benda (1990): 'Paralelní polis'. Teoksessa Vilém Prečan (toim.) *Charta 77, 1977–1989: Od morální k demokratické revoluci – dokumentace*. Bratislava, 44–50.

40. Benda (1990) 46.

41. *Samizdatilla* viitataan sosialistisissa maissa virallisen kustannustoiminnan ulkopuolella tuotettuihin materiaaleihin. Tuotantoa ja levitetystä organisoivat pääasiassa toisinajattelijat ja emigrantit.

42. Benda (1990) 47–50.

43. Benda (1990) 48–49.

44. Podněty skupiny signatářů pro další práci Charty (kesäkuu 1978). Teoksessa Vilém Prečan (toim.) *Charta 77, 1977–1989: Od morální k demokratické revoluci – dokumentace*, Bratislava, 51–52.

työn vaatimat uhraukset (esim. vangitsemiset tai salaisen poliisin varjostamaksi joutuminen) suhteessa sen toiminnan avulla saavutettujen tulosten kanssa.⁴⁵ Charta 77:n väitettiin muuttuneen ”ghetoksi”, ”[k]un kourallinen intoilijoita ... radikaaleja otti hoitaakseen tehtävän, jonka piti olla yhteinen.” Tämän myötä myös ”pieni toivo päästä rakentamaan dialogiin vallanpitäjien kanssa ... alkoi ... haihtua[.]”⁴⁶

Kritiikkiin reagoi erityisesti Havel. Hänen käsityksensä mukaan Charta 77:n ensisijaisena tehtävänä oli puolustaa kansalais- ja ihmisoikeuksien toteutumista Tšekkoslovakiassa. Havel ei hyväksynyt käsitystä siitä, että aktiivien toiminta mahdollisesti alentaisi valtion kynnystä käyttää repressiivisiä toimenpiteitä politiikkansa jatkeena. Havelin mukaan valtion hallinto toimi kuitenkin arbitraarisesti. Charta 77:n aktiivien valinta sisälsi riskin joutua vangituksi, mutta jokainen oli vapaa tekemään itse omat valintansa. ”[M]eistä tuli toisinajattelijoita”, koska ”teimme yksinkertaisesti tiettyjä asioita, joita meidän tuli tehdä [ja] joiden tekeminen tuntui oikealta”.⁴⁷ Havel toi esiin, ettei kaikista Charta 77:n tekemistä päätöksistä voitu neuvotella laajan passiivisten allekirjoittajien joukon kanssa, vaan puheenjohtajat joutuvat tekemään ratkaisunsa joko itsenäisesti tai konsultoimalla joidenkin allekirjoittajien kanssa. Havel painotti, että kaikissa tapauksissa pyrittiin noudattamaan Charta 77:n julistuksen henkeä, jonka kaikki allekirjoittaneet olivat hyväksyneet.⁴⁸

Vaikka keskustelua Charta 77:n toimintatavoista ja tavoitteista käytiin jollakin tasolla käytännössä liikkeen koko olemassaolon ajan, vakiintui liike kuitenkin pitkäksi aikaa seuraamaan kesällä 1978 syntyneiden kompromissien seurauksena syntynyttä linjaa. Merkittävin syy Charta 77:n toimintatapojen vakiintumiseen oli se, että suurin osa aktiivisesti keskustelua eteenpäin vieneistä Charta 77:n aktiiveista vangittiin useiksi vuosiksi keväällä 1979.

Hallinnon vastatoimet

Tšekkoslovakian johto käytti huomattavan paljon voimavaroja pyrkiessään tukahdut-

tamaan Charta 77:n toiminnan. Tähän oli Tšekkoslovakian lähihistoriaan perehtyneen historioitsijan Vladimir V. Kusinin mukaan kolme syytä. Ensimmäiseksi, oppositiotoimijoiden aktiivisuus oli lisääntynyt merkittävästi vuodesta 1975 lähtien. Toiseksi, Charta 77:n allekirjoittajien määrä oli huomattavan suuri. Kolmanneksi, hallinto tulkitsi Charta 77:n olevan alku oppositioliikkeen syntymiselle.⁴⁹ Samaa kieltä puhuu myös sisäministeri Jaromir Obzinan lausunto, jonka mukaan Charta 77 oli ”opposition parhaiden aivojen” taitavasti laatima julistus, jonka julkaiseminen olisi saattanut olla suuri riski. Hän näki Charta 77:n liikkeenä, joka olisi voinut saada kansalta merkittävän suuren tuen taakseen, sillä hänen mukaansa jopa pari miljoonaa kansalaista olisi voinut olla potentiaalisia Charta 77:n allekirjoittajia.⁵⁰

Heti Charta 77:n julistuksen laatimisen jälkeen aloitettiin mittavat vastatoimet. Vastapropagandakampanja käynnistyi 12.1.1977, kun puolueen äänitorvena toimineessa *Rudé právo*ssa julkaistiin ensimmäinen liikkeen vastainen artikkeli. Charta 77 kuvattiin kapitalistisesta maailmasta johdetun sosialisminvastaisen oppositiotoiminnan tuotteeksi, jonka edustajat ”ovat valmiita lainaamaan nimeään vaikka pirulle”.⁵¹ Tšekkoslovakian johto tulkitsi (halusi tulkita) alusta alkaen Charta 77:n olevan poliittinen, vastavallankumousta suunnittelevan oppositioliikkeen ohjelmajulistus. Vastapropagandaa levitettiin myös radiossa ja televisiossa,⁵² ja kommunistit järjestivät tehtaissa, toimistoissa, valtionhallinnon laitoksissa, kulttuuri-instituutioissa ja oppilaitoksissa propagandatilaisuuksia.⁵³

Kommunistit pyrkivät vahvistamaan oppositiota kohtaan harjoittamansa politiikan legitimiteettiä älymystön ja kulttuurin edustajien tuen avulla. Siksi Kansallisteatterissa järjestettiin 28.1.1977 tapahtuma, johon oli kutsuttu joukko kulttuurielämän edustajia ja korkeassa asemassa olevia poliitikkoja. Tilaisuuden päätteeksi esiteltiin useiden Tšekkoslovakian kulttuurialojen kattojärjestöjen nimissä laadittu, sittemmin *antichartana* tunnettu, julistus, jossa Charta 77 epäsuorasti tuomittiin.

Propagandakampanjan ohessa maan johdo aloitti Charta 77:n allekirjoittajia vastaan suunnatut repressiiviset toimenpiteet. Niiden tavoitteena oli eristää Charta 77 yhteiskunnasta, ettei sen allekirjoittaneiden määrä kasvaisi. Lisäksi pyrittiin vaikeuttamaan sekä Charta 77:n allekirjoittajien välistä yhteydenpitoa että heidän kontaktejaan ulkomaille.⁵⁴ Allekirjoittajia ja monia liikkeeseen yhteydessä olleita henkilöitä tuomittiin myös vankeusrangaistuksiin. Esimerkiksi Havel pidätettiin tammikuun 14. päivänä 1977 jo aiemmin aloitettujen kuulustelun päätteeksi. Häntä pidettiin vangittuna ilman oikeudenkäyntiä toukokuuhun asti. Propagandakampanja, repressiiviset toimet ja oikeudenkäynnit eivät kuitenkaan heikentäneet merkittävästi Charta 77:n toimintaa 1977–78, vaan pikemminkin toivat sille julkisuutta.

Toukokuussa 1979 pidätettiin 16 VONS:n ja Charta 77:n aktiivia kuulusteluja varten. Heitä syytettiin tasavaltaa vastaan suunnatusta kumouksellisesta toiminnasta, mikä oli varsin yleinen rikos poliittisluonteisten oikeudenkäyntien yhteydessä. Maan johdon näkemyksen mukaan syytetyt edustivat laitonta järjestöä, joka levitti valheellista tietoa Tšekkoslovakian valtiojärjestyksestä ja valtion elimistä sekä kotimaassa että ulkomailta herättääkseen epäluottamusta niitä kohtaan.

Todisteet syytettyjä vastaan olivat hataria, sillä VONS:n toiminta oli täysin Tšekkoslovakian lakien ja kansainvälisten poliittisia ja kansalaisoikeuksia koskevien sopimuksien mukaista. Uhl sanoikin oikeudenkäynnissä, ”ettei hän tunne tarvetta puolustukselle eikä tunnusta niin sanottua ’syytettä’ lailliseksi – – [ja että] koko prosessi on ilmeinen hyökkäys Charta 77 -liikettä vastaan.” Kaksi päivää kestäneen oikeudenkäynnin päätteeksi tuomioistuin julisti kaikkien syytettynä olleiden syyllistyneen heitä vastaan esitettyihin syytöksiin. Kovimmat tuomiot saivat itseään voimakkaasti puolustanut Uhl, joka tuomittiin viiden vuoden ja Havel, joka tuomittiin vankeuteen neljän ja puolen vuoden vankeusrangaistukseen.⁵⁵

Oikeudenkäyntiä pidettiin yleisesti epäoikeudenmukaisena, ja se herätti verrattain

paljon vastustusta. Protestoinnilla oli varsin vähän vaikutusta Tšekkoslovakian hallintoon. Ulkomailta tullut kritiikki jätettiin käytännössä täysin huomioitta, vaikka erityisesti Länsi-Euroopan kommunistipuolueiden voimakas kritiikki vaikuttaa yllättäneen KSČ:n johdon. Tästä ilmenee salaisesta raportista, johon oli koottu useiden Euroopan maiden vasemmistolaisten puolueiden esittämää kritiikkiä. Erityisen pettyneitä Tšekkoslovakian kommunistit olivat siihen, että juuri vasemmistolaiset puolueet olivat ”ensiviulun” soittajia läntisen Euroopan maissa ja pyrkivät Tšekkoslovakiaa kritisoiden kohtamaan omaa julkista kuvaansa.⁵⁶

Mittavista repressiivisistä toimenpiteistä huolimatta maan johto ei onnistunut pyrkimyksessään demobilisoida Charta 77:n ympärille kehittyntä toimintaa. Avainhenkilöiden pitkät vankilatuomiot heijastuivat kuitenkin selvästi liikkeiden toiminnan aktiivisuuteen. Lisäksi tähän vaikutti Puolassa syksyllä 1980 alkanut Solidaarisuus-liik-

45. Ludvík Vaculík (1990) 'Poznámky o statečnosti', teoksessa Vilém Prečan (toim.) *Charta 77, 1977–1989: Od morální k demokratické revoluci – dokumentace*, Bratislava, 52–54.

46. Petr Pithart (1990) 'Bedra některých', teoksessa Vilém Prečan ja Alexander Tomský (toim.) *Václav Havel o lidskou identitu: úvahy, fejetony, protesty, polemiky, prohlášení a rozhovory z let 1969–1979*, Rozmluvy, 209.

47. Václav Havel (1990d) 'Polemika s Vaculíkovým fejetonem "Poznámky o statečnosti"', teoksessa Vilém Prečan (toim.) *Charta 77, 1977–1989: Od morální k demokratické revoluci – dokumentace*, Bratislava, 57.

48. Václav Havel (1990e) 'Milý Pane Pitharte'. Teoksessa Vilém Prečan ja Alexander Tomský (toim.) *Václav Havel o lidskou identitu: úvahy, fejetony, protesty, polemiky, prohlášení a rozhovory z let 1969–1979*, Rozmluvy, 215.

49. Kusin (1978) 311.

50. Skilling (1981) 51.

51. Ztroskotanci a samozvanci (1990): (Päivätty 12.1. 1977), teoksessa Vilém Prečan, (toim.) *Charta 77, 1977–1989: Od morální k demokratické revoluci – dokumentace*, Bratislava, 24–25.

52. Skilling (1981) 130.

53. Renner (1989) *A History of Czechoslovakia since 1945*, London: Routledge, 139.

54. Skilling (1981) 135–138.

55. Podrobná situační zpráva z prvního dne hlavního líčení ve věci šesti obžalovaných signatářů Charty 77 a členů Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných, *Infoch 2*, Mimořádné číslo (říjen), 2–3.

56. Ohlasy na soud s antisocialistickými živly v komunistických a dělnických stranách kapitalistického světa. OMP –. Lorenc 23.11.1979.

keen ympärille keskittynyt oppositiovoimien nopea vahvistuminen, joka osaltaan vahvisti Tšekkoslovakian johdon tiukan oppositionvastaisen politiikan jatkumista.⁵⁷ Puolan kriisin aikana Tšekkosloveniassa pidätettiin jälleen useita Charta 77:n allekirjoittajia, joista osa tuomittiin pitkiin vankeusrangaistuksiin. Lisäksi oppositioaktiivija painostettiin emigroitumaan maasta.⁵⁸

Kansalaisuuden palauttaminen

Kun tarkastellaan Charta 77:n ei-poliittisen politiikan ja Tšekkoslovakian hallinnon konfliktia, tarkastellaan oikeastaan myös kansalaisyhteiskunnan ja totalitaristisen järjestelmän välistä konfliktia. Tšekkoslovakian vuosina 1975–76 hyväksymät kansainväliset kansalais- ja ihmisoikeuksia koskevat sopimukset loivat kuitenkin uuden pohjan Charta 77 -tyyppisen, ei-poliittisen ”perinteisen kansalaisjärjestön” toiminnalle. Historiantutkija professori Tony Judt kirjoittaa kansalais- ja ihmisoikeuksien kuuluvan peruuttamattomasti jokaiselle yksilölle, huolimatta siitä, että niitä voidaan käyttää väärin tai ne voidaan jättää huomiotta. Tästä näkökulmasta katsottuna jokaiselle yksilölle kuuluvat perusoikeudet de-totalisoivat.⁵⁹ Ajatus kansalaisaktiivisuudesta (oikeuksien käyttö), jolla pyritään ei-poliittisin keinoin vaikuttamaan ympäröivään yhteiskuntaan (oikeuksien käytön kunnioittaminen tai de-totalisoiminen), on kansalaisyhteiskunnan toimintaa, ja tästä näkökulmasta katsottuna Charta 77 oli kansalaisyhteiskuntaan kuuluva kansalais- ja ihmisoikeuksiin keskittynyt kansalaisjärjestö.

Totalitaristisen järjestelmän tavoitteena on yksikertaisuudessaan kontrolloida yhteiskuntaa. Johdon voimakas reagoiminen Charta 77:n toimintaa kohtaan olikin siis järjestelmän luonteen vuoksi hyvin loogista. Totalitaristinen järjestelmä kokee ”väistämättä kaikki yritykset elää totuudessa uhaksi itselleen ja poliittiseksi *par excellence*”, koska nämä ”elämän todelliset päämäärät ylittävät niille, systeemin tavoitteita silmällä pitäen, asetetut rajat”.⁶⁰ Koska totalitaristisen järjestelmän näkökulmasta virallisten rakenteiden ulkopuolella tapahtuva toiminta on normien rikkomista, muuttuu

ei-poliittinen kansalaisaloite poliittiseksi ja ajattelu toisinajatteluksi. Totalitaristisessa järjestelmässä ihminen kohtaa järjestelmän yhteiskunnallisesta elämästä vieraantuneena ”atomina” – osana massaa. Totalitaristisessa järjestelmässä elävä yhteiskunnalliseen toimintaan kiinnostuksensa menettänyt atomisoitunut ihminen voidaan käsittää ”vapaassa” yhteiskunnassa elävän kansalaisen antiteesinä.⁶¹ Yksi Charta 77:n keskeinen tavoite oli juuri aktiivisen kansalaistoiminnan mahdollisuuksien kehittäminen.

1970-luvulle tultaessa kommunistinen ideologia ihanteet olivat alkaneet taipua pragmaattisen reaaliosialismin edessä. Ihminen ei tarvinnut uskoa ideologiaan vaan ainoastaan toimia järjestelmässä hyväksytyjen käyttäytymissääntöjen mukaan. Noudattamalla käyttäytymissääntöjä ihmiset legitimoivat järjestelmän toiminnan ja adaptoituvat siihen. Hyväksymällä järjestelmän ihmiset ”vahvistavat, täydentävät, rakentavat systeemiä ja ovat itse osa sitä”. Tätä atomisoitumiseen johtavaa adaptoitumista Havel kutsuu valheessa elämiseksi.⁶²

Valheessa elämisen vastakohtaksi Havel esitti totuudessa elämisen. Jos valheessa elävä, atomisoitunut ihminen (”asukas”), on ”vapaan” yhteiskunnan ihmisen (kansalainen) antiteesi – tai ainakin jonkinlainen pseudokansalainen, voidaan totuudessa eläminen käsittää yksilöstä lähtöisin olevana omaehtoisena yrityksenä palauttaa kansalaisuus. Havel kuvaa tätä valinnan kautta tapahtuvaa siirtymää usein siteeratusta esimerkissään vihanneskauppiasta, joka ripustaa päivittäin kaupansa ikkunaan kyltin, jossa lukee ”kaikkien maiden proletaarit, yhdistykää”. Ripustamalla kyltin vihanneskauppias noudattaa järjestelmän sääntöjä ja mukautuu siihen. Jos vihanneskauppias jonakin päivänä lopettaa kyltin ripustamisen ja alkaa toimia omien valintojensa mukaan, hänen ”kapinointinsa on yritys elää totuudessa”.

Totuudessa eläminen realisoitui totalitarismin luomassa kontekstissa usealla tasolla. ”Totuudessa elämisellä’ ei ole ... ainoastaan eksistentiaalista ulottuvuutta (ihminen palaa takaisin omaan itseensä), vaan sillä on myös noettinen (paljastaa todelli-

suuden sellaisena kuin se on) ja moraalinen ulottuvuus (olla esimerkkinä muille). Lisäksi totuudessa elämisellä on myös selvästi havaittava poliittinen ulottuvuus.⁶³ Jokaisella virallisten rakenteiden ulkopuolisella teolla oli totalitaarisessa järjestelmässä myös poliittinen ulottuvuus. Tämän lisäksi myös merkityksettömiltä vaikuttavat henkilökohtaiset valinnat (esim. pukeutuminen, elämäntyyli, ystäväpiiri, uskonto ym.) saatiin tulkita poliittisesti – yksilön negatiivisena suhtautumisena hallintoa kohtaan.⁶⁴

Koska totalitaristinen järjestelmä ei hyväksynyt normista poikkeamista, ajautui kansalaisten aktiivinen toiminta virallisen yhteiskunnallisen elämän ulkopuolelle. Toiminta kanavoitui erilaisiin paralleelirakenteisiin,⁶⁵ jotka olivat ”totuudessa elämisen” selkeimmin jäsenyntyneitä ilmenemismuotoja.⁶⁶ Paralleelirakenteiden kehittämisen tavoitteena oli ulottaa totuudessa elämisen vaikutus mahdollisimman monelle yhteiskunnallisen elämän osa-alueelle ja näin heikentää totalitaristisen järjestelmän totaalisuutta.⁶⁷ Charta 77:n ja sen kaltaiset liikkeet syntyivät ja vaikuttivat *esi-poliittisella* (předpolitický) alueella, jossa ”elämän todelliset päämäärät” eli totuudessa eläminen joutui vastakkain ”totalitaristisen järjestelmän vaatimusten” eli valheessa elämisen kanssa.⁶⁸

Havelin esi-poliittisen alueen käsite on hyvin lähellä modernia kansalaisyhteiskunta-ajattelua. Kansalaisyhteiskunta voidaan käsittää juuri eräänlaisena esi-poliittisena alueena, jossa kansalaiset pyrkivät vaikuttamaan valtion eli poliittisen yhteiskunnan toimintaan. Esi-poliittinen alue eroaa kuitenkin merkittävästi demokraattisessa järjestelmässä toimivasta kansalaisyhteiskunnasta. Demokraattisessa yhteiskunnassa valtio suojaa kansalaisyhteiskuntaa, joka antaa kansalaisten tavoitteille institutionalisoituneen muodon ja poliittisen ulottuvuuden. Totalitaristisessa järjestelmässä kansalaisyhteiskunnassa (esi-poliittisella alueella) artikuloituvat kansalaisten tavoitteet (totuudessa eläminen) ajautuvat konfliktiin valtion hallinnon (valheessa elämisen) kanssa ja kansalaisyhteiskunta joutuu puolustamaan itseään valtiota vastaan.

Jos totalitaristisessa järjestelmässä valheessa elävän, atomisoituneen ihmisen, ”asukkaan” käsitetään olevan ”vapaan” yhteiskunnan kansalaisen antiteesi ja totuudessa elämisen katsotaan olevan omaehtoinen yritys palauttaa kansalaisuus, voidaan analogisesti ajatella, että totalitaristisessa viitekehyksessä toimiva rajoitettu kansalaisyhteiskunta on ”vapaassa”, demokraattisessa yhteiskunnassa toimivan kansalaisyhteiskunnan antiteesi ja paralleelirakenteiden kehittämisen olevan omaehtoinen yritys palauttaa kansalaisyhteiskunta (onhan kansalaisyhteiskunta dynaaminen, kansalaisten aktiivisesta toiminnasta rakentuva kokonaisuus, jonka toiminta on suorassa suhteessa kansalaisten toimintaan).

Kohti vallankumousta

Ensimmäisen kymmenen toimintavuotensa aikana Charta 77 oli hyvin pitkälti nojanut ensimmäisessä julistuksessa ja sitä seuranneissa sisäisissä keskusteluissa syntyneisiin toimintatapoihin ja tavoitteisiin. Vuosien aikana Charta 77 dokumenteissa käsitelty aihepiiri laajentui; se siirtyi asteittain kansalais- ja ihmisoikeuksista, muiden yh-

57. Andrzej Korbonami (1984) 'Soviet policy towards Poland', teoksessa Sarah Meiklejohn Terry (toim.) *Soviet policy in Eastern Europe*, New Haven and London: Yale University Press, 81.

58. Renner (1989) 141–143.

59. Tony Judt (1988) 'The dilemmas of dissidence: The politics of opposition in East-Central Europe', *East European Politics and Societies* 2, 192.

60. Václav Havel (1990f) 'Moc bezmocných', teoksessa Vilém Prečan ja Alexander Tomský (toim.) *Václav Havel o lidskou identitu: úvahy, fejetony, protesty, polemiky, problášení a rozhovory z let 1969–1979*, Rozmluvy, 81.

61. Carl J. Friedrich & Zbigniew K. Brzezinski (1965) *Totalitarian dictatorship and autocracy*, New York, Washington and London, 281.

62. Havel (1990f) 57–64.

63. Havel (1990f) 73.

64. Radim Marada (1997) 'Civil society: Adventures of concept before and after 1989', *Czech Sociological Review* 5, 7.

65. Robin H. E. Shepherd (2000) *Czechoslovakia: the velvet revolution and beyond*, London: Macmillan Press: Palgrave, 44.

66. Havel (1990f) 114.

67. Václav Benda (1988a) 'Parallel polis, or an independent society in Central and Eastern Europe: An inquiry', *Social Research* 55, 218–219.

68. Havel (1990f) 81.

teiskunnallisten ongelmien (esim. sosiaaliset ongelmat tai ympäristökysymykset) kautta poliittisen järjestelmän muuttamista koskeviin kysymyksiin.⁶⁹ Vaikka Charta 77 vielä toimintansa kymmenvuotispäivän yhteydessä julkaistuissa dokumenteissa nojautui selvästi vakiintuneisiin toimintatapoihin ja niiden säilyttämiseen, käy niistä kuitenkin ilmi, että muospaineet toiminnan kehittämiseksi olivat kasvaneet.⁷⁰

Muutos Charta 77:n toiminnassa tulee selvästi esiin esimerkiksi sen suurelle yleisölle tammikuussa 1987 osoittamassa vetoomuksessa. Charta 77 esiintyi aiempaa radikaalimpana ja esitti konkreettisia toimenpiteitä. Dokumentin teemana oli Tšekkoslovakian demokratisoituminen. Siinä korostettiin, ettei yhteiskunnallisten asioiden käsittely ollut valtion hallinnon yksioikeus vaan kansalaisilla oli oikeus pyrkiä vaikuttamaan hallinnon politiikkaan. Muutos kohti demokratiaa olisi mahdollinen ainoastaan ihmisten aktivoitumisen (kansalaisuuden palauttamisen) kautta, sillä "ilman kansalaisia demokratiaa ei ole eikä tule milloinkaan olemaankaan".⁷¹

Samanaikaisesti suurelle yleisölle osoittamansa dokumentin kanssa Charta 77 osoitti allekirjoittajilleen avoimen kirjeen, jossa paneuduttiin liikkeen omaan toimintaan koskeviin kysymyksiin. Charta 77:n historia oli ollut "oman identiteetin etsintää", mutta 1980-luvun puolivälin jälkeen kysymys Charta 77:n luonteesta oli jälleen aktivoitunut: pitäisikö liikkeen toiminnan poliitisoitua yhä enemmän vai palata takaisin päin alkuperäiseen toimintasuunnitelmaan? Kirjeessä tuotiin esille Charta 77:n organisoitumista koskeva ehdotus, joka koski vanhaa ongelmaa siitä, että vain pieni joukko allekirjoittajista osallistui aktiivisesti liikkeen toimintaan. Erityisen tärkeänä pidettiin sitä, että nuoret saataisiin liittymään aktiiviseen ytimeen. Kirjeessä esitetyn ehdotuksen pohjalta perustettiin Charta 77:n foorumi, joka oli kaikille allekirjoittajille avoin kanava vaikuttaa Charta 77:n toimintaan.⁷² Toteutuneissa foorumeissa käsiteltiin mm. ekologisia ongelmia ja suunniteltiin mielenosoituksen järjestämistä ihmisoikeuksien päivänä 10. joulukuuta.⁷³

1980-luvun puolivälin jälkeen oli selvää, että Charta 77:n politisoituminen alkoi olla väistämätön realiteetti. Tšekkoslovakian johto oli alusta asti mieltänyt Charta 77:n poliittiseksi oppositioliikkeeksi. Mutta erityisesti foorumeiden aloittamisen jälkeen Charta 77:stä oli tullut entistä vakavammin otettava uhka KSČ:lle. Toukokuussa 1988 julkaistussa tiedotteessa tuodaan esiin, että Charta 77 oli "antisosialistisen voimien" aktivoitumisen pääorganisaattori, joka oli "viime aikoina" orientoitunut erityisesti poliittisen oppositioliikkeen muodostamiseen.⁷⁴ Charta 77 oli tunnetuin Tšekkoslovakiassa toimineista riippumattomista liikkeistä, minä vuoksi sekä koti- että ulkomainen suuri yleisö piti sitä poliittisena oppositioliikkeenä. Tähän vaikutti erityisesti se, että ulkomaiset poliitikot, liikkeet, lehdistö ym. pitivät Charta 77:n edustajia Tšekkoslovakian hallinnon edustajille vaihtoehtoisina poliittisina neuvottelukumppaneina.⁷⁵

Charta 77:n roolia yhteiskunnallisena toimijana oli tarkoitus pohtia 17. tammikuuta 1988 järjestettäväksi suunnitellussa Charta 77 -foorumissa. Vaikka turvallisuuspoliisin joukot keskeyttivät foorumin ja pidättivät joukon siihen osallistuneita, osoittautui foorumi oppositiotoiminnan kehittymisen kannalta mielenkiintoiseksi. Foorumin teemana oli Charta 77:n ja muiden riippumattomien liikkeiden mahdollisuudet vaikuttaa poliittiseen tilanteeseen tai järjestelmän muutokseen Tšekkoslovakiassa. Foorumin keskeyttämisen vuoksi Václav Benda, Ladislav Hejďánek ja Jaroslav Šabataa pyydettiin tekemään aiheesta kirjalliset alustukset, joiden pohjalta keskustelua voitaisiin jatkaa. Alustuksissa näkyivät jälleen ne tendenssit, jotka olivat muodostuneet Charta 77:n toiminnasta ensimmäisten vuosien aikana käytyjen keskustelujen aikana.

Benda vastusti jyrkästi Charta 77:n muuttamista poliittiseksi liikkeeksi, koska se olisi ollut liikkeen identiteetin vastaista ja olisi saattanut johtaa koko liikkeen hajoamiseen. Kuten jo Charta 77:n alkuvuosinakin, hän kannatti sitä, että Charta 77 voi toimia kaikenlaisten riippumattomien liikkeiden alulepanijana ja tukijana.⁷⁶

Charta 77:n toiminnan alkuvuosina mal-

tillista ei-poliittista tendenssiä edustanut Hejdánek toi selvästi esiin, että nykyinen yhteiskunnallinen tilanne vaatii, epäonnistumisen "riskinkin uhalla", kaikkien mahdollisten yhteiskunnallisen vaikuttamisen keinojen kokeilemistä. Erityisen tärkeää olisi tukea riippumattomien ryhmien muodostamista ja toimintaa, sillä "yhteiskunnan vapaan elämän uudistaminen" rajoittaisi valtion kontrollia yhteiskunnan toiminnasta.⁷⁷

Šabatan kannanotto mukaili Hejdánekin linjoja. Hänen mukaansa "aika oli kypsä" kaikelle yhteiskunnalliselle keskustelulle, ja olisi tärkeää perustaa kaikille poliittisille suuntauksille avoimia keskustelufoorumia, jotka voisivat toimia kasvualustana varsinaisille poliittisille oppositioliikkeille. Poliittisen oppositiotoininnan aloittaminen oli Šabatan mukaan välttämätöntä, sillä "tie voittoon ei kulje byrokraattisen järjestelmän liberalisoimisen vaan sen demokraattisen kumoamisen kautta."⁷⁸

Lopullinen päätös uuden poliittisesti orientoituneen liikkeen perustamisesta Charta 77:n rinnalle tehtiin kolmannen foorumin tuloksena. Organisatorisesti Charta 77:n ulkopuolelle suunnitellun liikkeen perustamista voidaan pitää samankaltaisena kompromissiratkaisuna kuin VONS:n perustaminen vajaat kymmenen vuotta aiemmin. Kaikista kolmesta em. alustuksesta tuli esiin yhteisenä piirteenä se, että riippumattoman, poliittisluonteisenkin kansalaistoiminnan tukemista pidettiin ensiarvoisen tärkeänä. Uuden liikkeen ansioista Charta 77:n allekirjoittajat voisivat asettaa toiminnalleen suoria poliittisia tavoitteita, mikä olisi vastaus sekä Charta 77:n sisältä että ulkopuolelta tullesiin politisoitumispaineesiin.

Valmistelut uuden poliittisen oppositioliikkeen perustamiseksi aloitettiin pian foorumin jälkeen. Liikkeen nimeksi piti alun perin tulla "Yhteisö demokratian puolesta" (*Společensví pro demokracii*), mutta perustamisjulistusta valmisteltaessa liikkeen nimeksi vakiintui "Liike kansalaisvapauden puolesta" (*Hnutí za občanskou svobodu*). Liikkeen pääorganisaattorina toimi jo 1970-luvun alussa oppositiotointaan osallistunut ja Charta 77:n radikaalimpaa siipeä edustanut Rudolf Battěk. Pitkällisten neu-

vottelujen jälkeen onnistuttiin laatimaan kaikkia osapuolia tyydyttävä käsikirjoitus, joka hyväksyttiin syyskuun lopussa.⁷⁹

"Demokratiaa kaikille" (*Demokracii pro všichni*) -nimetyssä perustamisjulistuksessaan HOS asettui voimakkaasti Tšekkoslovakian kommunistista johtoa vastaan ja syytti sitä yhteiskunnan moraalisesta rappioltilasta ja kritisoi hallinnon kyvyttömyyttä ja haluttomuutta ratkaista mitään yhteiskunnassa esiin tulleita ongelmia. HOS perusti vaatimuksensa yhteiskunnan demokratioi-

69. Vuonna 1884 Charta 77 julkaisi ensimmäisen poliittisen järjestelmän muutosta koskevan dokumentin. Seuraavana vuotena poliittista järjestelmää koskevia dokumentteja ei julkaistu yhtään, vuonna 1986 jälleen yksi, 1987 kaksi, 1988 kolme ja 1989 neljä. (Ks. Věčný rejstřík k dokumentům Charty 77 1990, 466).

70. Ks. Slovo ke spoluobčanům (1990). (Päivätty 6.1.1987), teoksessa Vilém Prečan (toim.) *Charta 77, 1977–1989: Od morální k demokratické revoluci – dokumentace*, Bratislava, 300; Dopis signatářům k 10. výročí Charty 77 (6.1.1987). Teoksessa Vilém Prečan (toim.) *Charta 77, 1977–1989: Od morální k demokratické revoluci – dokumentace*, Bratislava, 308.

71. Slovo ke spoluobčanům (1990). (Päivätty 6.1.1987), teoksessa Vilém Prečan (toim.) *Charta 77, 1977–1989: Od morální k demokratické revoluci – dokumentace*, Bratislava, 301–303.

72. Dopis signatářům k 10. výročí Charty 77 (6.1.1987), teoksessa Vilém Prečan (toim.) *Charta 77, 1977–1989: Od morální k demokratické revoluci – dokumentace*, Bratislava, 308–321.

73. Jiří Suk, Jaroslav Cuhra ja František Koudelka (1999) *Chronologie zániku komunistického režimu v Československu 1985–1990*, Praha, 23 ja 26.

74. Vnitrostraničká informace KSČ (květen 1988), teoksessa Vilém Prečan (toim.) *Charta 77, 1977–1989: Od morální k demokratické revoluci – dokumentace*, Bratislava, 176–178.

75. Dopis signatářům k 10. výročí Charty 77 (6.1.1987), teoksessa Vilém Prečan (toim.) *Charta 77, 1977–1989: Od morální k demokratické revoluci – dokumentace*, Bratislava, 309–310. Ennen vuotta 1987 Charta 77 edustajien tapaamista ulkomaisten delegaatioiden kanssa. Vuonna 1987 tapaamisia raportoitiiin jo kuusi kappaletta, vuonna 1988 kahdeksan ja vuonna 1989 kaksi kappaletta. Ks. Věčný rejstřík k dokumentům Charty 77 (1990), teoksessa Vilém Prečan, (toim.) *Charta 77, 1977–1989: Od morální k demokratické revoluci – dokumentace*, Bratislava, 472.

76. Václav Benda (1988b) '3. Forum Charty 77', *Infocb* 11, 14.

77. Ladislav Hejdánek (1988a) '3. Forum Charty 77', *Infocb* 11, 7–10.

78. Jaroslav Šabata (1988) '3. Forum Charty 77', *Infocb* 11, 10–12.

79. Blanka Čisářovská (1994) 'Úvod'. Teoksessa Růžena Hlušíčková & Blanka Čisářovská (toim.) *Hnutí za občanskou svobodu 1988–1989: Sborník dokumentů*, Praha, 9–10.

misesta Tšekkoslovakian ensimmäisen tavallan aikaiselle demokraattiselle perinteelle. Liikkeen edustajien näkemyksen mukaan demokratia oli ainoa vaihtoehto yhteiskunnallisten ongelmien ratkaisemiseksi. Demokratisoitumisen edellytyksenä liike piti KSČ:n valtamonopolin purkamista, sosialistisen perustuslain muuttamista, oikeusjärjestelmän riippumattomuutta, talousuudistuksia, uskonnon vapautta, maassa elävien kansallisuuksien tasa-arvoa sekä kulttuuri- ja tiedelaitosten, tiedotusvälineiden ja ammattiyhdistysten toiminnan vapauttamista valtion kontrollin alaisuudesta. HOS vaati myös yhteiskunnan demilitarisointia ja erityisesti neuvostojoukkojen poistamiseen tähtäävien neuvottelujen aloittamista, mikä olisi vahvistanut Tšekkoslovakian suvereniteettia. Lisäksi julistuksessa kiinnitettiin huomiota ympäristönsuojelun laiminlyönteihin.⁸⁰

Vaikka Charta 77:n allekirjoittajat osallistuivat monien muidenkin liikkeiden toimintaan, voidaan juuri HOS:a pitää selvimmin Charta 77:n toimesta syntyneenä poliittise-

na liikkeenä ja siten myös sen poliittisena ulottuvuutena. Vuosien 1988–89 aikana Tšekkoslovakian oppositioryhmät koettivat jatkuvasti kehittää yhteistä strategioita ja siten yhdistää voimansa yhteiseksi koettua vihollista, kommunistista hallintoa, vastaan. Yritykset yhtenäisen oppositiorintaman luomiseksi jäivät kuitenkin varsin vaatimattomiksi aina vallankumoukseen alkuun asti. Vallankumouksen jo alettua 19. marraskuuta 1989 lopulta perustettiin koko oppositiorintaman yhdistänyt ”Kansalaisfoorumi” (*Občanské fórum*), johon myös Charta 77 ja HOS liittyivät ja josta tuli Tšekkoslovakian johtava poliittinen voima järjestelmän muutoksen yhteydessä. Virallisesti Charta 77:n toiminta päättyi kuitenkin vasta vuonna 1992.

80. Demokracii pro všechny (Manifest Hnutí za občanskou svobodu) (15.10.1988). Teoksessa Růžena Hlušíčková & Blanka Císařovská (toim.) *Hnutí za občanskou svobodu 1988–1989: Sborník dokumentů*. Praha, 25–30.

VIRPI MÄKINEN

Individualistisen ajattelumuodon keskiaikaiset juuret

Dosentti Virpi Mäkinen tarkastelee eurooppalaisen individualismin keskiaikaisia juuria. Esimerkit mielenfilosofisista, rikosoikeudellisista ja moraalifilosofisista teorioista osoittavat, että individualistinen ajattelu ilmenee jo 1200-luvulla osana eurooppalaista aatehistoriaa.

■ Modernin yksilöoikeusajattelun mukaan kunkin henkilön yksilöllisyys rajaa hänet muista erilliseksi oikeudelliseksi subjektiksi eli toimijaksi. Tämän vuoksi yksilön oikeuksia kutsutaan myös subjektiivisiksi oikeuksiksi.¹ Subjektiivisten oikeuksien vastakohtana puhutaan objektiivisista eli kaikille yhteisesti kuuluvista oikeuksista.² Moraalifilosofisessa kontekstissa subjektiivisia oikeuksia kutsutaan myös vapausoikeuksiksi ja aktiivisiksi oikeuksiksi, siinä missä objektiiviset oikeudet ovat vaateita ja passiivisia oikeuksia.

Tarkastelen seuraavassa eurooppalaisen individualismin keskiaikaisia juuria tahtovan subjektin historiana sellaisissa tekstiyhteyksissä, joissa oikeus (*ius*) attribuoidaan yksilöllisen subjektin ominaisuudeksi. Tällaisissa tekstiyhteyksissä voidaan – ainakin käsitteiden tasolla – puhua yksilöllisistä oikeuksista. Viime aikaisen tutkimuksen mu-

kaan aatehistoriallisesti merkittävä käsite 'yksilö' (lat. *individuum*, erottamaton, jakamaton) ja hänelle yksilöllisesti kuuluvat oikeudet hahmottuivat jo 1200-luvun lopun ja 1300-luvun alun teologis-filosofisissa ja oikeustieteellisissä pohdiskeluissa. Ne koskivat yhtäältä ihmisen sielun ja ruumiin sekä järjen ja tahdon välistä suhdetta ja niiden merkitystä yksilöllisyyden määräytymisessä ja toisaalta yksilöllä olevia oikeuksia omaan elämään, omaisuuteen ja vapauteen. Keskeistelyn taustalla vaikutti 1200–1300-lukujen taitteessa valta-asemaan noussut uusi filosofian harjoittamisen tapa, *via moderna*. Se perustui voluntaristis-nominalistiseen filosofiaan.

Yksilöllistä tahtoa korostavilla teorioilla oli myös laajempaa vaikutusta varhaisten ihmisoikeuksien,³ rikosoikeuden sekä modernin valtio- ja sopimusteorioiden perustana. Näitä tarkastellaan artikkelin loppupuolella.⁴

1. Modernissa kielenkäytössä subjektiivista oikeutta käytetään monessa merkityksessä. Ks. J. Finnis (1980) *Natural Law and Natural Right*, Oxford: Clarendon Press, 199–201; H. L. A. Hart (1955) "Are There Any Natural Rights?", *Philosophical Review* 64, 175–191.

2. Subjektiivisen ja objektiivisen oikeustradition limitäisestä aatehistoriallisesta kehityksestä ks. Annabel S. Brett (1997) *Liberty, Right and Nature. Individual Rights in Later Scholastic Thought*, Cambridge: Cambridge University Press.

3. Ihmisoikeuksien keskiaikaisesta historiasta ks. myös Costas Douzinas (2000) *The End of Human Rights. Critical Legal Thought at the Turn of the Century*, Oxford: Hart Publishing, 23–68.

4. Olen tarkastellut individualistisen ajattelumuodon keskiaikaisia juuria laajemmin teoksessani Virpi Mäkinen (2003) *Keskiajan aatehistoria. Näkökulmia tieteen, talouden ja yhteiskuntateorioiden kehitykseen 1100–1300-luvuilla*, Jyväskylä: Atena Kustannus Oy.

Synnillisen ajattelun ensi siemenistä yksilöllisen ajattelun syntyyn

Käsite 'syniti' (lat. *peccatum*) on teologisesti monitahoinen käsite. Yksi aiheemme kannalta kiinnostava näkökulma liittyy keskusteluun, jossa synnillistä tekoa tarkasteltiin sitä edeltävien erilaisten mielenliikkeiden, erityisesti tahdon intentioiden eli tarkoitusten mukaan. Tässä 1150-luvulla käydyssä keskustelussa syntinä pidettiin jo ensimmäistä mielessä tapahtunutta liikettä synnillisen toiminnan haluamiseen (siis tahtomiseen). Kysymyksessä oli tarkka erottelu mielen liikkeen ja tahdon suostumuksen (lat. *consentio*) välillä ennen kuin ihminen oli tehnyt mitään. Mielen ensimmäiset liikkeet ymmärrettiin valituiksi teoiksi tai teoiksi, jotka olivat periaatteessa valinnan kohteita.⁵ Keskustelussa pohdittiin yksilöllisyyden historian kannalta keskeisiä kysymyksiä tahdon ja tunteiden merkityksestä spontaaneina mielen ensimmäisinä liikkeinä.

Keskustelun taustalla oli kirkkoisä Augustinuksen kirjoitusten pohjalta laadittu tahtoteoria, jota voisi kutsua "esi-voluntaristiseksi".⁶ Augustinuksen mukaan halu muutui synniksi kahdella tavalla. Ensimmäisessä muodossa henkilö säilytti mielessään miellyttävän synnillisen ajatuksen joko aktiivisesti tahtomalla tai yrittämättä tukahduttaa sitä, vaikka hänellä ei ollut aikomusta toimia ajatuksen mukaisesti. Toisessa muodossa henkilö päätti toimia huonon sielunliikkeensä mukaisesti. Jälkimmäisessä tapauksessa synti oli luonnollisesti raskaampi. Kirkkoisä kehottikin harjoittamaan itse-tarkkailua ja reagoimaan sisäisiin mielenliikkeisiin heti kun henkilö huomasi niiden suuntautuvan väärään suuntaan.⁷

Yksilön tahtoa koskeva keskustelu mielen ensimmäisistä liikkeistä tyrehtyi 1200-luvun alkupuolella aristotelismin vallatessa alaa skolastisessa ajattelussa, mutta virisi uudestaan 1200-luvun loppupuolen voluntaristis-nominalistissa teorioissa.

Via modernan eli uuden filosofian myötä myös aristoteeliseen ihmiskäsitykseen perustuva olemuskeskeinen ajattelu asetettiin kyseenalaiseksi. Aristoteeliseen filosofiaan perustui ajatus, että ihmisen syvin ole-

mus oli objektiivisesti kaikille sama; min-käänlaisesta yksilöllisestä toteuttamismahdollisuudesta ei ollut kysymys. Klassisen aristoteelisen näkemyksen mukaisesti ihmisen syvin olemus perustui ruumiillisuuteen. Sielu antoi ruumiille elämän, mutta ilman ruumista sielullakaan ei olisi ollut itsenäistä eksistenssiä eli olemassaoloa.⁸ Esimerkiksi aikakauden johtavan teologin Tuomas Akvinolaisen mukaan ihmisen substantiaallinen forma eli muoto (sielu) ei voinut olla täydellinen ilman materiaa eli ruumista. Yksilöllisyys määriteltiin siis ruumiin ja sielun yhdistymisenä. Enkeleillä ei tässä mielessä voinut olla yksilöllisyyttä, koska ne olivat puhtaasti aineettomia olentoja vailla ruumista.⁹

Uuden filosofian edustajat kysyivät muun muassa, miksi ihmisen aineeton sielu ei olisi ruumiin tavoin voinut olla yksilöllinen? Voluntaristisen ja nominalistisen filosofian piirissä esitettyjen korostusten myötä ihmisen yksilöllisyyttä alettiin määritellä nimenomaan sielusta, ei ruumiista käsin. Sielun korostettiin olevan yksilön identiteettiä ja inhimillistä olemassaoloa määrävä tekijä. Näin oli ennen kaikkea sielussa olevan tahtonkyvyn ansiosta. Toisin kuin aristoteelissä ihmiskäsityksessä, jossa ihmisen toimintaa leimasi ensisijaisesti järki (lat. *ratio*), uudenlaisen ajattelutavan myötä tahto (lat. *voluntas*) määriteltiin yksilön toimintaa ohjaavaksi perusperiaateksi. Tahto toimi toki yhteistyössä järjenkyvyn kanssa, mutta kuitenkin niin, että nimenomaan tahto määräsi, miten yksilön tuli viime kädessä toimia. Voluntaristisissa teorioissa tahto saattoi siis tahtoa järjen toimintasuositusten vastaisesti. Tällaista tulkintaa tuki myös arkielämän psykologia: ihminen voi toimia järkensä vastaisesti, koska tahtoo niin.¹⁰

Tahtokeskeisen teorian seurauksena myös yksilökeskeinen ajattelumuoto sai vahvistusta, koska kutakin yksilöä tarkasteltiin hänestä itsestään, hänen toiminnastaan tai hänen koko elämästään vastuussa olevana subjektina. Yksilöä alettiin vähitellen pitämään myös yksin vastuussa Jumalalle siitä, mitä hän tavoitteli tai teki. Näin elämästä, siihen liittyvistä toiminnoista, teoista ja tekemättä jättämisistä muodostui

kunkin yksilön omien sisäisten tahdonratkaisujen asia.

Oikeus oman elämän ylläpitoon

Keskustelu yksilöstä ja hänen tahdonvallastaan vaikutti myös aikakauden etiikan teorioiden kehitykseen. Tällöin huomiota kiinnitettiin yksilöllä luonnostaan oleviin kykyihin ja oikeuksiin. Modernia terminologiaa lainatakseni 1200-luvun loppupuolella keskusteltiin jo ”perusoikeuksista”: oikeudesta omaan elämään, omaisuuteen ja vapauteen. Modernin etiikan synty voidaankin liittää 1200-luvun lopun ja 1300-luvun alun individualistis-voluntaristisen ajattelumuodon kehittymisen yhteyteen.

Yksilökeskeinen ajattelu näkyi ennen kaikkea suhtautumisessa oikeuskäsityksiin. Oikeuksia alettiin 1200-luvun loppupuolelta lähtien tarkastella subjektiivisesta eli yksilöllisestä näkökulmasta. Aikaisemmin vallalla olleen niin kutsutun objektiivisen luonnonoikeustradition rinnalle syntyi subjektiivinen luonnonoikeustraditio. Muutoksella oli huomattavia jälkivaikutuksia myös modernin oikeusajattelun syntyyn.

Perinteisesti luonnonoikeus (*ius naturale*) ymmärrettiin yhteisölliseksi laiksi, jossa oikeudet olivat kollektiivisia eli yhteisöllisiä. Tällaista käsitystä on tapana kutsua objektiiviseksi, kaikille yhteisesti luoduksi oikeudeksi. Objektiivisesti ymmärretyn luonnonoikeuden ajateltiin ohjaavan ihmisten lisäksi myös kaikkia eläimiä ja koko luomakuntaa. Näkemykseen liitettiin antiikista lähtien oikeudenmukaisuuden idea (*ius est iustitia*).¹¹ Skolastikot tulkitsivat antiikista periytyvää objektiivista luonnonoikeusajattelua kristillisen teologian värittämänä. Näin esimerkiksi Tuomas Akvinolainen, jonka mukaan luonnonoikeus oli osa Jumalan ikuista ja muuttumatonta lakia (*ius divinum*). Hänen mukaansa kaikille yhteinen luonnonoikeus sisälsi yhteisen moraalikoodiston, jota kutsuttiin myös käsitteellä luonnollinen moraalilaki (*lex naturalis*).¹² Sen keskeisiä periaatteita olivat kymmenen käskyn, rakkauden kaksoiskäskyn ja kultaisen säännön kaltaiset perusperiaatteet.¹³

Perinteisessä, objektiivisesti ymmärretyssä luonnonoikeusajattelussa oikeudet joh-

dettiin luonnosta. Yleisen skolastisen näemyksen mukaan Jumala oli painanut ihmisluontoon luonnollisen moraalilain perusperiaatteet. Näin kaikki ihmiset, eivät ainoastaan kristityt, tunsivat nämä periaatteet. Tällaista näkemystä kutsutaan olemuskeskeiseksi etiikaksi.

Uuden filosofian edustajien mukana perinteisen ajattelutavan rinnalle kehittyi 1200-luvun puolivälistä alkaen toisenlainen tapa perustella ihmisen eettistä olemusta. Luonnonoikeuden perustalta oli mahdollista puhua myös jokaisella yksilöllä luonnostaan olevista ”perusoikeuksista”. Yksi varhaisimmista yksilölle kirjatusta oikeuksista oli oikeus omaan elämään ja sen ylläpitoon. Tämä ”perusoikeus” kirjattiin ehkä ensimmä-

5. Aihetta on yksityiskohtaisemmin tarkastellut Simo Knuutila (1999) ”The Emergence of the Logic of Will in Medieval Tradition”, *The Augustinian Tradition*, G. B. Matthews (toim.) Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 206–221; Ibid. (1998) *Järjen ja tunteen kerrostumat*, Helsinki: STKS, 103–117. Ks. myös O. Lottin (1948) *Psychologie et morale aux dix-septième et dix-huitième siècles* II, Leuven: Abbaye de Mont César, 496–499.

6. Augustinolaisesta tahtoteoriasta ks. S. Harrison (1999) ”Do We Have A Will?: Augustine’s Way in to the Will”, *The Augustinian Tradition*.

7. Augustinus, *De Trinitate* 12.12. Ks. myös Knuutila (1999), 111–112.

8. Aristoteelisesta ihmiskäsityksestä ks. Knuutila (1998), 9–15.

9. Klassinen esitys keskiaikaisesta aristoteelisestä ajattelumuodosta sisältyy teokseen Etienne Gilson (1982) *History of Christian Philosophy*, London: Shead and Ward. Ks. myös W. F. R. Hard (1980) *Aristotle’s Ethical Theory*, Oxford: Oxford University Press.

10. Keskiajan voluntaristis-nominalistisesta ajattelusta ks. Knuutila (1998), 19–33; M. Yrjönsuuri (1998) ”Via moderna – yksilön synty”, *Filosofian historian kehityslinjoja*, P. Korkman & M. Yrjönsuuri (toim.) Helsinki: Gaudeamus, 140–160. Yksityiskohtaisemmista esityksistä ks. esim. B. M. Bonansea (1965) ”Duns Scotus’ Voluntarism”, *John Duns Scotus 1265–1965*, J. K. Ryan & B. M. Bonansea (toim.) Washington, 83–121; T. M. Holopainen (1991) *William Ockham’s Theory of the Foundation of Ethics*, Helsinki: Publications of Luther-Agricola-Society.

11. Objektivistisesta luonnonoikeustraditiosta laajemmin ks. J. Finnis (1991) *Natural Law*, Aldershot: Dartmouth sekä Ibid. (1980).

12. Käsitteet luonnonoikeus ja luonnonlaki ymmärrettiin pitkään synonyymeina. Ne erkaantuivat lopullisesti toisistaan vasta uudella ajalla.

13. Tuomas Akvinolaisen luonnonoikeusteoriasta laajemmin ks. A. Lisska (1996) *Aquinas’s Theory of Natural Law*, Oxford: Clarendon Press; J. Finnis (1998) *Aquinas: Moral, Political and Legal Theory*, Oxford: Oxford University Press.

mäisen kerran länsimaisen filosofian historiassa Pariisin yliopiston teologisessa tiedekunnassa 1280- ja 1290-luvulla käydyissä *quodlibetal*-disputaatioissa,¹⁴ joissa väiteltiin fransiskaanisen köyhyyskiistan nostattamista kysymyksistä.¹⁵

Fransiskaanisen elämäntavan perusidea perustui äärimmäisen köyhyden idealle. Oikeudellisessa mielessä kysymys oli kaikista omistus- ja henkilökohtaisista oikeuksista luopumisesta. 1200-luvun lopulla eläneet fransiskaanit väittivät siis elävänsä ikään kuin oikeustoimikelvottomina henkilöinä, jotka ainoastaan kuluttivat käytössään olevaa toisen omistuksessa olevaa kiinteää ja irtainta esineistöä. Esineistön omistusoikeus oli heidän mukaansa joko Rooman kirkolla (ja paavilla) tai esineistön lahjoittajalla.¹⁶ Ideologian vastustajissa heräsi kysymys: Onko ihmisellä oikeus luopua kaikista oikeuksistaan?

Pariisin yliopistossa 1280- ja 1290-luvulla vaikuttaneet teologian tohtorit Henri Ghentiläinen ja hänen oppilaansa Godefroid de Fontaines tarkastelivat kysymystä yksilön oikeudesta luopua kaikista oikeuksistaan *quodlibetal*-disputaatioissaan. Molemmat teologit esittivät, ettei yksilöllä ole tällaista oikeutta. Perusteluissaan he muun muassa viittasivat aikakauden kanonistien eli kirkko-oikeuden asiantuntijoiden kehittämään äärimmäisen hädän periaatteeseen. Sen mukaan äärimmäiseen hätään joutu-neella henkilöllä oli oikeus ottaa toisen omaa säilyäkseen hengissä. Tällaista hengissäpysymisen oikeutta perusteltiin luonnonoikeudellisella yhteisen hyvän periaatteella, jonka mukaan kaikki oli kaikille yhteistä.¹⁷ Henri Ghentiläisen ja Godefroid de Fontainesin mukaan yksilöllä oli äärimmäisessä hätätilanteessa ainakin kaksi fundamentaalista luonnonoikeutta: oikeus käyttää yhteistä hyvää sekä oikeus oman elämän ylläpitoon. Heidän mukaansa tällaiset oikeudet olivat sekä henkilökohtaisia että luovuttamattomia.¹⁸

Toinen esimerkki 1200-luvun loppupuolella kirjatusta luovuttamattomasta yksilön oikeudesta koski *quodlibetal*-disputaatioissa esitettyä kvestiota, oliko kuolemaantuomituilla vangilla oikeus lain mukaan paeta.

Kysymystä tarkasteli Henri Ghentiläinen. Vastauksessaan Ghentiläinen eritteli tuomarin ja vangin oikeuksia. Hänen mukaansa tuomarilla oli positiivisen eli ihmisten säättämän lain mukainen oikeus rangaista ja tuomita rikoksen tehnyt henkilö. Tällainen oikeus ulottui myös tuomiton ruumiiseen siinä mielessä, että tuomarilla oli oikeus tuomita kuolemaan. Mutta myös vangilla oli oikeuksia. Hänellä oli luovuttamaton oikeus omaan ruumiiseensa, joka sisälsi velvollisuuden varjella myös henkeä. Tämä oikeus sisälsi Ghentiläisen mukaan oikeuden paeta kuolemanrangaistusta, kuitenkin sillä ehdolla, ettei tuomittu pakenemisellaan vahingoittanut ketään toista. Aiheemme kannalta on mielenkiintoista, että Ghentiläisen mukaan vangilla oleva oikeus säilyttää oma henkensä on suurempi kuin tuomarilla oleva oikeus tuomita kuolemaan.¹⁹ Sekä Godefroid de Fontainesin että Henri Ghentiläi-

14. Toisin kuin tavanomaisessa disputaatioissa *quodlibetal*-väittelyssä käsiteltävä aihe nousi yleisön joukosta. Tällaisia disputaatioita käytiin Pariisin yliopistossa kaksi kertaa vuodessa, toinen ennen joulua ja toinen ennen pääsiäistä. *Quodlibetal*-disputaatiot olivat osa tavanomaista yliopisto-opetusta. Keskiakaisesta väittelyperinteestä Pariisissa ks. Olga Weijers (1995) *La 'disputatio' à la Faculté des arts de Paris (1200-1350 environ). Esquisse d'une typologie*, Paris.

15. Hyviä yleisesityksiä vuosina 1250–1320 käytyihin fransiskaanista köyhyyttä koskeviin oppikiistoihin ovat M. D. Lambert (1961) *Franciscan Poverty. The Doctrine of the Absolute Poverty of Christ and the Apostles in the Franciscan Order 1210-1323*, London: S.P.C.K.; G. Leff (1967) *Heresy in the Middle Ages. The Relation of Heterodoxy to dissent c. 1250 - c. 1450* vol. I, New York: Manchester University Press, 51–255.

16. Fransiskaanisen köyhyysideologian esiin nostattamista juridisista ongelmista ks. Virpi Mäkinen (2001) *Property Rights in the Late Medieval Discussion on Franciscan Poverty*, Leuven: Peeters.

17. Kanonistit kehittivät äärimmäisen hädän periaatteen Gratianuksen *Decretumin* pohjalta. Periaatteen kehittymisestä ja käytöstä keski- ja uudella ajalla ks. S. G. Swanson (1997) "The Medieval Foundations of John Locke's Theory of Extreme Necessity", *History of Political Thought* 18, 404–414.

18. Godefroid de Fontaines, *Quodlibet* XII, q. 11, 105 teoksessa *Les Quodlibets de Godefroid de Fontaines*, vols. I–XV (1904–1937) M. De Wulf, A. Peltzer, J. Hoffmanns & O. Lottin (toim.) Leuven: Institut supérieur de philosophie de l'université; Ibid. q. 19, 142. Godefroid de Fontainesin yksilön oikeuksia koskevasta ajattelusta ks. myös Mäkinen (2001), 124–139.

19. Henri Ghentiläinen, *Quodlibet* IX, q. 26, 307–310, teoksessa *Opera omnia* (1983), vol. XIII, R. Macken (toim.) Leuven: Leuven University Press.

sen kvestioissa korostuvat yksilöllisen oikeuden peruselementit: luovuttamaton oikeus omaan ruumiiseen, henkeen ja elämään.²⁰

On kuitenkin huomattava, että Henri Ghentiläinen ja Godefroid de Fontaines eivät *quodlibetal*-disputaatioissaan vielä tarkastele yksilölle kuuluvia oikeuksia yleisellä, arkielämän tasolla, vaan kaikissa esimerkeissä on kysymys poikkeustilasta, äärimmäisestä hädästä, jossa yksilön henki on vaarassa (nälkä ja kuolemanrangaistus). Yksilöllisestä luonnonoikeustulkinnasta huolimatta objektiivinen malli pysyi pitkään vallalla. Tässä mielessä Ghentiläisen ja Fontainesin subjektiivista oikeutta korostavat tulkinnat olivat ikään kuin objektiivisen mallin erikoistapauksia.

Individualistisen ajattelumuodon vaikutus omistusoikeuskäsityksiin

Modernissa oikeudessa omistusoikeudella tarkoitetaan yleensä täydellistä tai lähes täydellistä määräämisvaltaa esineeseen. Tällainen omaisuutta ja sen omistusoikeutta koskeva määritelmä alkoi hahmottua jo 1300-luvun alkupuolella. Sen klassisen formuloinnin esitti 1300-luvun puolivälissä italialainen juristi Bartolus Sassoferratolainen (1314–57).²¹ Keskiakaiseen tapaan omistusoikeuskäsitteen kehittelyyn osallistuivat juristien lisäksi myös aikakauden teologi-filosofit.

Yksi omistusoikeuskäsitteistön kehityksen kannalta keskeinen keskustelu käytiin fransiskaanisesta köyhyyskiistan yhteydessä. Koska veljestön edustajat väittivät, etteivät he omistaneet edes käytössään kuluva irtainta esineistöä (niin kutsuttua kulutuseesineistöä), esimerkiksi ruokaa ja vaatteita, juridisessa mielessä kysyttiin, oliko kulutuseesineeseen kohdistuvaa käyttöä ja omistusoikeutta mahdollista erottaa ollenkaan toisistaan. Aiheen tiimoilta keskusteltiin myös omistusoikeuden rajoista. Kysymyksessä oli pitkälti teoreettinen omistusoikeuskäsitteistö ja sen erilaisia merkitys yhteyksiä koskeva analyysi.

Teoksessaan *De potestate regia et papali* (1302–03) dominikaaniteologi Johannes Pariisilainen ottaa kantaa fransiskaanista

omistamattomuutta koskevaan kiistaan ja kirjoittaa omistusoikeudesta hyvinkin modernilla tavalla:

Yksittäiset henkilöt hankkivat maallista omaisuutta omien kykyjensä, työnsä ja arvonsa mukaan, ja jokaisella on yksilönä (*individuum*) oikeus (*ius*) ja valta (*potestas*) sekä tosiasiallinen omistusoikeus (*dominium*) omaisuuteensa. Jokainen voi määrätä omaisuudestaan, sen hoitamisesta, hallussapitämisestä tai siirtämisestä haluamallaan tavalla siinä määrin, ettei aiheuta vahinkoa muille.²²

Pariisilaisen esittämän määritelmän mukaan omistusoikeus kuului perusluonteeltaan yksilöille, vaikka olikin sosiaalisten velvollisuuksien ja siviililain alainen. Tällaisen määritelmän mukaan oli selvää, että fransiskaanit olivat kuluttamansa irtaimen omistajia. Erityisen kiinnostavaa Pariisilaisen määritelmässä on myös tapa, jolla hän liittää omaisuuden omistamisen henkilön kykyjen, työn ja arvon yhteyteen. Se muistuttaa läheisesti John Locken omistusteoriaa, jossa omaisuutta, sen hankkimista ja omistamista määrittä henkilön tekemä työ.²³

Myös paavi Johannes XXII, sääntökunnan päävastustaja 1300-luvun alkupuolen kiistoissa, korosti, että jokainen yksilö oli omien tekojensa omistaja (*dominium*) va-

20. Henri Ghentiläisen yksilön oikeuksia koskevasta ajattelusta ks. myös Brian Tierney (1997) *The Idea of Natural Rights. Studies on Natural Rights, Natural Law and Church Law 1150–1625*, Atlanta, Georgia: Scholars Press; Mäkinen (2001), 105–123.

21. Bartolus Sassoferratolaisen omistuskäsitteestä ja sen merkityksestä omistusoikeuskäsitteistön muotoutumisen historiassa ks. W. Wiegand (1976) "Zur theoretischen Begründung der Bodenmobilisierung in der Rechtswissenschaft. Der abstrakte Eigentumsbegriff", *Wissenschaft und Kodifikation des Privatrechts im 19. Jahrhundert* III, Coing & Wilhelm (toim.) Frankfurt am Main, 118–155. Ks. myös Päivi Paasto (1994) *Omistuskäsitteistön rakenteesta. Tutkimus jaetun omistusoikeuden mahdollisuudesta ja merkityksestä omistuskäsitteistöissä 1700-luvun lopulle tultaessa*, Turun yliopisto: Turku.

22. Johannes Pariisilainen, *De potestate regia et papali* c. 7, 96, teoksessa F. Bleienstein (toim.) (1969) *Johannes Quidort von Paris. Über königliche und päpstliche Gewalt*, Stuttgart. Käännös minun.

23. John Locken omistusteorian keskiakaisista juurista ks. Swanson (1997), 399–455.

paan valinnan ja tahtonsa perusteella. Hänen mukaansa jokaisella yksilöllä oli myös luonnollinen oikeus omaisuuteen. Paavi meni tulkinnassaan niinkin pitkälle, että väitti yksityisoikeudellisen omistusinstitutioiden syntyneen paratiisissa ennen lankeemusta. Perinteisen teologisen tulkinnan mukaan paratiisissa vallitsi yhteisöllinen omistus, johon luostareiden ja sääntökuntien asukkaat pyrkivät osallistumaan maan päällä.²⁴

Myös itse fransiskaanit ottivat osaa omistusoikeuskeskusteluun. 1300-luvun alkupuolella kirjoittanut William Ockham määritteli omistusoikeuden Johannes Pariisilaisen tavoin jokaisella yksilöllä olevana laaja-alaisena oikeutena määrätä esineestä. Tällaisen määräysvallan tuli olla lain mukaista.²⁵ ”Modernista” omistuskäsityksestään huolimatta Ockhamin mukaan fransiskaaneilla ei voinut olla tällaista oikeutta. Heillä oli ainoastaan käyttölupa (*licentia utendi*). Poikkeuksen muodosti vain äärimmäinen hätätilanne, jolloin myös fransiskaaneilla oli oikeus käyttää yhteistä hyvää, koska tällaisessa tilassa kaikilla ihmisillä oli luonnollinen oikeus omaisuuteen.²⁶

Yksilöllinen tahto keskiaikaisessa rikosoikeudessa

1200-luvun individualistis-voluntaristiset teoriat yksilön subjektiivisen tahdonvallan korostuksista heijastuivat myös kanoniseen rikosoikeuteen. Kanonistit kehittivät opin, jossa keskeisellä sijalla oli rikollisen tahto, toisin sanoen subjektiivinen syyllisyys. Käytännön tasolla kysymys oli siirtymästä akkusatorisesta eli asianosaisaloitteisesta inkvisitoriseen eli viranomaisaloitteiseen oikeudenkäyntiin. Myös todistelussa tapahtui 1200-luvulla olennainen muutos: ennen murrosta tuomio riippui viime kädessä Jumalasta ja sen toteennäyttämiseksi käytettiin niin kutsuttuja jumalantuomiota, esimerkiksi raudankanto- ja vesikokeita.²⁷ Uudessa menettelyssä totuus pyrittiin löytämään käyttämällä syytetyn tunnustusta ja silminnäkijätodistajien kertomusta.²⁸ Nyt myös synti ja rikos erotettiin järjestelmällisesti toisistaan. Kanonisen oikeuden vastaisten rikosten tutkinta kuului kirkollisille tuomio-

istuimille, synnit puolestaan tuli tunnustaa ripissä. Tällainen erottelu rikosoikeudelliseen (*forum externum*) ja sielunhoidolliseen (*forum internum*) menettelyyn hallitsi kirkollista elämää 1200-luvun puolivälissä alkaen.²⁹

Kanonisen oikeuden opit levisivät vähitellen myös sekulaariin rikosoikeuteen. Aiheemme kannalta kiinnostava esimerkki löytyy käytännön tuomarina toimineen Albertus Gandinuksen 1300-luvun alkupuolella julkaistusta teoksesta *Tractatus de maleficiis*. Teos on ensimmäisiä pelkästään rikosoikeuteen keskittyneitä teoksia.³⁰ Sen merkittävyyttä lisää tosiasia, että Gandinus toimi nimenomaan käytännön tuomarina, ei akateemisesti orientoituneena oikeustieteilijänä. Edelleen teoksen sisältö tulee osoit-

24. Paavi Johannes XXII oli koulutukseltaan juristi. Hänen omistusoikeuskäsityksistään ks. *Ad conditorem canonum* II, c. 3, 1139–1144, teoksessa *Corpus iuris canonici*, Extravagantes Johanniis, vol. II, G. Hugoni (toim.) (1839) Leipzig; *Ibid.*, *Quia vir reprobus*, n. 820, 408–449, teoksessa *Bullarium Franciscanum* V, J. Sbaralea (toim.) (1898) Roma. Paavi Johannes XXII:n omistusoikeusajattelusta ks. myös Mäkinen (2001), 162–190.

25. William Ockham *Opus nonaginta dierum*, c. 1–6, 287–374, teoksessa Guillelmi de Ockham, *Opera Politica* I, R. F. Bennett & J. G. Sikes (toim.) (1940) Manchester: Manchester University Press; c. 7–124, 375–858, *Opera Politica* II, J. Sikes & H. S. Offler (toim.) (1963) Manchester: Manchester University Press, 375–858. Ockhamin oikeuskäsityksestä ks. Brett (1997), 50–68; M. Kriebbaum (1996) *Actio, ius und dominium in den Rechtslehren des 13. und 14. Jahrhunderts*, Ebelsbach: Aktiv Druck & Verlag GmbH, 24–89.

26. Ockham *Opus nonaginta dierum*, c. 61, 561.

27. Nk. jumalantuomiot kiellettiin neljännessä lateeraanikonsiilissa vuonna 1215.

28. Inkvisitorista menettelytapaa ei pidä sekoittaa inkvisitioon, joka oli kerettiläiskontrolliin erikoistunut instituutio. Siinä kirkon inkvisitio hoiti kerettiläisrikoksen tutkinnan, maallinen tuomioistuimien langettua rangaistuksen, sillä kirkon oikeusoppineilla ei ollut oikeutta sokea käsiään vereen eli osallistua ruumiinrangaistusten toimeenpanoon. Inkvisitiosta tarkemmin ks. E. Peters (1988) *Inquisition*, New York, London: Macmillan; M. Lambert (1977) *Medieval Heresy. Popular Movements from the Gregorian Reform to the Reformation*, Oxford, Cambridge: Blackwell.

29. Kanonisen oikeuden kehityksestä keskiajalla ks. R. H. Helmholz (1996) *The Spirit of Classical Canon Law*, Athens, GA: University of Georgia Press.

30. Albertus Gandinus *Tractatus de maleficiis*, teoksessa *Albertus Gandinus und das Strafrecht der Scholastik. Zweiter (letzter) Band. Die Theorie. Kritische Ausgabe des Tractatus de Maleficiis nebst textkritischer Einleitung*, Hermann Kantorowicz (toim.) (1926) Berlin ja Leipzig: Gruyter.

taneeksi, että myös maallisessa rikosoikeudessa painotettiin subjektiivista syyllisyyttä 1300-luvun alkupuolelle tultaessa.

Gandinus erottaa teoksessaan toisistaan rikoksen harkinnan (*cogitatio*), rikollisen toiminnan (*actio*) ja teon loppuun saattamisen (*perfectio*).³¹ Edelleen hän erittelee rikollisen toiminnan viiteen kategoriaan:

1. Suunnittelee, toimii ja saattaa loppuun (*Cogitat [delinquere], agit, et perficit*).
2. Suunnittelee, toimii, mutta ei saata loppuun (*Cogitat, agit, sed non perficit*).
3. Suunnittelee, mutta ei toimi eikä saata loppuun (*Cogitat, nec agit, nec perficit*).
4. Ei suunnittele, mutta toimii ja saattaa loppuun (*Non cogitat et agit et perficit*).
5. Ei suunnittele, ei toimi eikä saata loppuun (*Nec cogitat, nec agit, nec perficit*).

Gandinuksen mukaan tapausta 1 ja 5 seuraa rangaistus, koska niissä subjektiivinen syyllisyys tai sen puute on selvä. Myös tapauksessa 2 subjektiivinen syyllisyys on selvä, ja rangaistuksen tulee seurata. Sen sijaan tapauksessa 4 ei ole syytä rangaista, koska kysymys ei ole harkitusta teosta. Tapaus 3 on Gandinuksen mukaan ongelmallisempi, mutta sama subjektiivista syyllisyyttä koskeva perusnäkemys soveltuu myös siihen. Tämä ei kuitenkaan yksin riitä, koska rikosoikeudellinen rangaistus edellytti myös tekoa. Tapauksessa 3 on kysymys pelkästä rikoksen ”ajattelusta”, eikä ajatuksista rangaista. Synnillisistä ajatuksista saattoi kyllä seurata rippifoorumilla katumus-harjoituksia.³²

Yhteiskunnallis-poliittisesti kanonisen rikosoikeuden muutokset olivat pitkälti kirkon keskusvallan vahvistumisen seurausta sen pyrkiessä entistä hanakammin saamaan selville rikkomusten ja rikoksien taustalla olevan materiaalsen totuuden. Huomattavin yksittäinen muutos perustui niin kutsutun legaalisen todistusteorian syntyyn, jonka mukaan oikeudenkäyntimenettelyn tuli perustua täyteen näyttöön. Tämä puolestaan edellytti joko subjektiivista tunnustusta tai kahta silminnäkijätodistajaa.³³ Subjektiivisen syyllisyyden korostaminen auttoi niin kirkollisia kuin maallisiakin tuomioistuimia

eriyttämään rikosoikeudenhoitoa ja kohdentamaan rangaistuksia tarkemmin. Ohjailun ja kontrollin kannalta syyllisyyshakuinen rikosoikeus kohdentui tehokkaammin ja oli siksi perinteistä seurausvastausta korostanutta rikosoikeutta tehokkaampi.³⁴

Individualistisen ajattelumuodon vaikutus yhteiskuntateorioiden kehitykseen

Moderni yhteiskuntateoria kehittyi niin kutsutun yhteiskuntasopimusteorian perustalta. Sopimusteorian taustaperiaatteena oli tarkastella ihmistä kuvitteellisessa luonnon-tilassa, jollainen vallitsi ennen järjestyneen yhteiskunnan syntyä. Luonnon-tilassa ihmiset toimivat luontonsa mukaisesti ja pyrkivät tavoitteisiinsa omin voimin ja kyvyin. Näin luonnonlait olivat perusperiaatteita, yhteistä normistoa, jonka perustalta tuli luoda mahdollisimman rauhanomainen yhteiselämän muoto. Tällaisissa teorioissa ihmisten halu elää yhteiskunnassa johdettiin ihmisten luontaisista taipumuksista. Tästä yhteiskuntasopimusteorian klassikoilla on toisistaan poikkeavia näkemyksiä.

Hugo Grotius (1583–1645) johti luonnonlain ihmisten luontaisesta sosiaalisuudesta, halusta elää yhteisössä. Thomas Hobbes (1588–1679) puolestaan korosti teoriassaan ihmisten luontaista itsesuojeluvaihtoa eli pyrkimystä säilyä hengissä. Samuel Pufendorf (1632–94) mukaan luonnonlakeja ei

31. Gandinuksen erottelu muistuttaa kiinnostavalla tavalla 1100-luvun mielenfilosofisia pohdintoja syntyin lankeamisesta, joita on tarkasteltu tämän artikkelin alkupuolella.

32. Albertus Gandinus *Tractatus de maleficiis*, 210–212. Gandinuksen merkitystä on yksityiskohtaisemmin tarkastellut Heikki Pihlajamäki (2002) ”*Ne crimina remaneant impunita*”. Rikosoikeudellinen ohjaus klassisessa kanonisessa oikeudessa”, *Oikeus* 2, 143–156.

33. Rikosoikeuden ja siinä käytettyjen oikeudenkäyntimenettelytapojen historiallisesta kehityksestä ks. Heikki Pihlajamäki (1997) *Evidence, Crime, and Legal Procession. The Emergence of Free Evaluation of Evidence in the Finnish Nineteenth-Century Criminal Procedure*, Lund: Institut for rätthistorisk forskning, 2–56.

34. Individualistisista korostuksista ja niiden kehityksestä kanonisessa rikosoikeudessa ks. lähiaikoina ilmestynyt artikkeli Virpi Mäkinen & Heikki Pihlajamäki, ”The Individualization of Crime in Medieval Canon Law” (käsikirjoitus).

tullut ollenkaan johtaa ihmisten luontaisista taipumuksista, vaan koko ihmiskuntaa koskevista ominaisuuksista. Tällöin keskeiseksi periaatteeksi nousi sosiaalisuuden vaatimus. John Locken (1632–1704) yhteiskuntasopimusteoriassa esiintyy puolestaan ajatus hengissäsäilymisestä ihmisen luonnollisena pyrkimyksenä.³⁵

Myöhäiskeskiajalla kehittyneen individualistis-voluntaristisen ajattelutavan mukaan myös yhteiskunnallisten järjestelmien perusta ymmärrettiin yhä enemmän yksilöiden välisten sopimusten mukaisesti, toisin kuin aikaisemmin vallalla olleissa teokraattisissa ja hierokraattisissa mallissa.³⁶ 1200-luvun lopulla ja erityisesti 1300-luvun alkupuolella kehitetyissä malleissa korostetaan, kuinka yhteisön (yhteiskunnan) tulisi syntyä ihmisten tahdosta ja yhteisestä sopimuksesta.³⁷ Tässä mielessä länsimaisen politiikan teorian valtavirtauksen, liberaalin individualismin, idut kasvoivat jo myöhäiskeskiajalla.

Aatehistoriallisesti uudenlaisen ajattelutavan taustalla vaikutti mahdollisuus tutustua aristoteelisen yhteiskuntafilosofian perusteokseen *Politiikka*, jonka latinankielinen käännös ilmestyi noin vuonna 1260. Tämän lisäksi faktinen yhteiskunnallinen tilanne eli jatkuvat hengellisen ja maallisen vallan väliset kiistat vaikuttivat teologioiden kannanottoihin, joiden yhteinen nimittäjä oli kyseisten valtamuotojen ehdoton erottaminen toisistaan.

Aiheemme kannalta kiinnostavat esimerkit löytyvät Marsilius Padovalaisen ja William Ockhamin yhteiskuntapoliittisista kirjoituksista. Marsilius Padovalainen (1275/80–1342/43)³⁸ otti osaa maallista ja hengellistä valtaa koskevaan keskusteluun alunperin nimettömästi julkaistulla teoksellaan *Defensor pacis* (vuodelta 1324), jossa hän pyrki rauhan saavuttamiseen kuvaamalla vallan oikeudenmukaista jakamista ihmisten kesken.³⁹ Teoksessa otetaan kantaa sen aikaiseen valtakiihtaan paavi Johannes XXII:n ja keisari Ludvig Baijerilaisen välillä jälkimmäistä osapuolta tukien. Marsilius uskoi, että paavi pyrki tuhoamaan keisarin, ja tahtoi varoittaa myös muita hallitsijoita, jotta he välttyisivät samanasteiselta kirkol-

liselta taholta tulevalta vihalta. Kun teoksen tekijäkysymys selvisi hän pyysi suojelusta keisari Ludvig Baijerilaiselta Münchenistä ennakkoiden paavi Johannes XXII:n reaktiota teosta kohtaan. Paavi julistikin teoksen hereettiseksi vuonna 1327, koska kirjassa hyökättiin paavin valtaa vastaan.⁴⁰ Tuomionsa jälkeen Marsilius toimi keisari Ludvig Baijerilaisen neuvonantajana ja jatkoi toimintaansa todennäköisesti myös lääkärinä.

Marsilius Padovalaisen käsitys vallasta (*potestas*) oli pitkälti aristoteelisen valtiokäsityksen tulkintaa.⁴¹ Marsiliuksen mukaan ylin valta kuului kansalle, joka valitsi hallitsijan. Hänen mukaansa hallitsija ei saanut valtaansa Jumalalta kansan välityksellä, vaan maallinen valta saatiin suoraan kan-

35. Aihepiiristä yleensä ks. R. Tuck (1979) *Natural Rights Theories. Their Origin and Development*, Cambridge: Cambridge University Press; Ibid. (1993) *Philosophy and Government 1572–1651*, Cambridge: Cambridge University Press; T. J. Hochstrasser (2000) *Natural Law Theories in the Early Enlightenment*, Cambridge: Cambridge University Press. Yksityiskohtaisemista esityksistä ks. muun muassa Kari Saastamoinen (1995) *The Morality of Fallen Men. Samuel Pufendorf on Natural Law*, Helsinki: SHS.

36. Hyviä yleisempiä keskiajalla vallalla olleista hallintomalleista ja niiden kehityksestä ovat W. Ullmann (1975) *A History of Political Thought. The Middle Ages*, Harmondsworth: Penguin Books; Ibid. (1978) *Principles of Government and Politics in the Middle Ages*, London: Methuen. Kirkon hallinnollisesta eli nk. gregoriaanisesta reformista ja sen vaikutuksista yhteiskuntateorioiden kehitykseen ks. H. J. Berman (1983) *Law and Revolution. The Formation of the Western Legal Tradition*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press; Helmholz (1996).

37. Individualistisen ajattelutavan vaikutuksesta myöhäiskeskiajan yhteiskuntateorioihin ks. A. Black (1992) *Political Thought in Europe 1250–1450*, Cambridge: Cambridge University Press.

38. Marsilius Padovalainen (Marsiglio dei Mainardini) oli alkuaan Padovan yliopistosta valmistunut lääketieteen tohtori, joka toimi lääkärinä Italiassa ja opetti myöhemmin Pariisiin yliopiston filosofisessa tiedekunnassa. Hän toimi myös vaikutusvaltaisen Matteus Visconti Milanolaisen palveluksessa, joka oli keisariillis-mielisen liikkeen johtohahmoja Pohjois-Italiassa.

39. Marsilius Padovalainen, *Defensor pacis*, C. S. Previé-Orton (toim.) (1876) London.

40. *Defensor pacis* -teoksen historiallisesta tausta ks. J. Quillet (1968) *Marsile de Padoue. Le défenseur de la paix*, Paris, 9–19.

41. Lyhyt suomenkielinen esitys Marsilius Padovalaisen yhteiskuntafilosofisesta ajattelusta sisältyy teokseen J. Tenkku (1981) *Vanha- ja keskiajan moraalifilosofian historia*, Helsinki: Gaudeamus, 308–315.

salta ilman jumalallista välikättä. Hallitsijalla oli ylin toimeenpanovalta, kansalla lain-säädäntövalta. Tämä merkitsi, että hallitsijan tuli toimia kaikessa yhteisen hyvän puolesta lakien asettamisissa rajoissa ja kansan suostumuksella. Koska kansalaiset valitsivat hallitsijan, heillä oli myös valta ja oikeus panna viralta vääramielinen hallitsija, joka rikkoi tarkoituksellisesti kansan tahtoa eli säädettyä lakia.

Fransiskaanteologi William Ockhamin kirjoitukset heijastavat samaa henkeä kuin Marsilius Padovalaisen.⁴² Yhteiskuntafilosofisessa ajattelussaan Ockham siteeraa kirkkoisä Augustinusta ja korostaa hengellisen ja maallisen vallan välille asetettavaa selkeää eroa. Ockhamin mukaan syntiinlankeemuksen jälkeen Jumala antoi ihmisille vallan (*potestas*) asettaa hallitsijoita. Hänen mukaansa kaiken laillisen vallan periaatteena on oikaista ja rangaista väärintekijöitä. Tämä puolestaan perustuu vapaaehtoiseen sopimukseen: Ockhamin mukaan ihmiset voivat, jos haluavat, järkensä ja omien tarkoituksien vuoksi rakentaa itsenäisen, oikeuksille ja säätämilleen laeille perustuvan järjestelmän. Myöhemmässä renessanssiajattelussa tällaista ajatusta kuvattiin käsitteellä *homo faber*, 'ihminen seppänä'.

Ockhamin mukaan valtio tai kaupunki (*civitas*) oli kaiken inhimillisen toiminnan keskus, mutta se saattoi vaihdella paikasta toiseen. Hän myös edellytti, että ihmiset "alistaisivat" itsensä vapaaehtoisesti keisarin alaisuuteen. Tämä liittyi ajatukseen siitä, että ihmisellä on sisäinen vapaus, jonka alkuperä oli ensin Jumalassa (luonnontilassa) ja sittemmin osana evankeliumin vapauden lakia. Ockham tulkitsikin hallintavallan perimmäistä ideaa vapauden (*libertas*) periaatteen pohjalta: hallintavalta koski nimenomaan vapaita kansalaisia. Modernin terminologian sanoin Ockham korosti yksilön omantunnon perimmäistä suvereniteettia, joka oli ilmoitettu uskon ja järjen harkinnan välityksellä.

Ockhamin tulkinnan mukaan kirkolla oleva hengellinen valta juontui Kristukselta. Maallisen vallan lähtökohta oli puolestaan Jumalassa, mutta kansan välityksellä. Tässä hänen näkemyksensä erosi Marsilius Padovalaisesta. Ockhamin mukaan maallinen valta oli luonteeltaan toimeenpanevaa "virkavaltaa". Tällä hän tarkoitti aristoteeliseen yhteiskuntafilosofiseen ajatteluun perustuvaa ideaa, jonka mukaan aidon vallan tuli palvella kansan etuja ja kiinnostusta. Kumpikaan valta ei Ockhamin mukaan voinut toimia totuuden tai oikeudenmukaisuuden vastaisesti. Tämä liittyi kiinteästi hänen filosofiseen ajatteluunsa, jossa korostuivat yksilön oikeudet ja vapaudet.⁴³

Verrattaessa modernin yhteiskuntasopimusteoreetikoiden ideoita myöhäiskeskiajan edustajien yhteiskuntafilosofisiin kirjoituksiin voidaan yhteenvetona todeta, että niin Marsilius Padovalaisen kuin William Ockhaminkin teksteissä esiintyy modernin sopimusteorian varhaisituja. Erottaviakin tekijöitä toki löytyy. Siinä missä keskiajan ajattelija korostaa kansan tekemää sopimusta, uuden ajan edustaja käyttää käsitettä yksilö.

Myös edellä tarkastellut esimerkit mielenfilosofisista, rikosoikeudellisista ja moraali-filosofisista teorioista osoittavat, että individualistinen ajattelu ilmenee jo 1200-luvun puolivälistä alkaen osana eurooppalaista aatehistoriaa.

42. Ockham kirjoitti useita yhteiskuntafilosofisia teoksia: vuodelta 1347 oleva *Tractatus de imperatorum et pontificum potestate*, teoksessa *Archivum Franciscanum Historicum* 16 (1923), 469–492 ja kesken jäänyt *Dialogus* vuosilta 1334–1342. Sen moderni editio ks. J. Kilcullen (toim.) www.mq.edu.au/pub/hpp/ockham/dialogus/zip.

43. Ockhamin yhteiskuntafilosofisesta ajattelusta ks. G. Leff (1975) *William of Ockham. The Metamorphosis of Scholastic Discourse*, Manchester: Manchester University Press; L. Baudry (1949) *Guillaume d'Occam. Sa vie, ses oeuvres, ses idées et politiques*, Paris.

KARI PALONEN

Poliittinen ajattelu politiikan ulottuvuutena

Tunnettu aatehistorioitsija Quentin Skinner katsoo poliittisen elämän asettavan ongelmat politiikan teoreetikolle. Tähän teesiin kiteytyy skinneriläinen kumous poliittisen ajattelun tutkimuksessa. Professori Kari Palonen käsittelee tämän teesin tulkintamahdollisuuksia politiikan teoriassa sekä jatkaa sitä mahdollisuudella lukea paitsi teoreetikkoja poliitikkoina myös poliitikkoja teoreetikkoina.¹

■ "For I take it that political life itself sets the main problems for the political theorist, causing a certain range of issues to appear problematic, and a corresponding range of questions to become the leading subjects of debate."

Skinner katsoo siis, että itse poliittinen elämä asettaa politiikan teoreetikolle, saa aikaan sen että tietty teemajoukko näyttää ongelmallisena ja sitä vastaavasta joukosta kysymyksiä tulee keskeisiä kiistakohteita.

Tämä arvoituksellinen virke Quentin Skinnerin esipuheessa tarjoaa avaimen ymmärtää hänen teostaan *The Foundations of Modern Political Thought*. Virke viittaa poliittisen ajattelun tutkimuksen käännekohtaan, jota olen kutsunut skinneriläiseksi kumoukseksi.² Kuitenkaan Skinner ei koskaan ole itse palannut tähän virkkeeseen, ja hämmästyttävästi myös hänen tuotantonsa kommentoijat ovat onnistuneet sivuuttamaan sen. Tarkoitukseni on tässä sekä eksplikoida Skinnerin virkkeen 'pointtia' ja havainnollistaa sen kumouksellista merkitystä, harjoittaen sitä mitä Max Weber kutsui perspektiivin yksipuoliseksi kärjistykseksi.³ Lopuksi teen ilmauksesta joitakin lisäpäätelmiä, joita Skinner itse ei ole nimenomaisesti tehnyt.

Skinnerin myöhempää sanastoa käyttä-

en voi sanoa, että siteeraamani ilmaus on esimerkki poliittisen elämän ja poliittisen teoretisoinnin suhteissa siitä mitä hän nimitää retoriseksi uudelleenkuvaukseksi. Kuten Skinner korostaa *Reason and Rhetoric in the Philosophy of Hobbes* -teoksensa retoriikan politiikkaa käsittelevässä luvussa, vastakohta poliittisen elämän ja poliittisen ajattelun välillä viittaa suhteeseen *negotiumin* ja *otiumin*, aktiivisen ja mietiskelevän elämäntyylin, välillä (Skinner 1996, 66–110).⁴ Filosofian ja (luonnon-)tieteen traditiot ovat ottaneet kantaa *otiumin* puolesta, kun taas retoriset ja sofistiset ajatustyylit asettuneet *negotiumin* puolelle. Myös useimmat 'poliittisen filosofian', 'poliittisen ajattelun historian' tai 'politiikan tieteen' edustajat ovat luokitelleet politiikan likaiseksi ja toisarvoiseksi ilmiöksi.

Poliittista elämää *otiumin* kannalta tarkastelevat voivat hyvinkin myöntää sen kontingenttiuden, mutta näkevät tehtäväkseen juuri tämän kontingenssin supistamisen. Poliittisia käytäntöjä tarkastellaan joko ylhäältä, ikään kuin teorioiden sovellutuksina, tai alhaalta, ilmauksena niistä säännön mukaisuuksista, joilla politiikka toimintana pyritään "selittämään", toisin sanoen osoittamaan ilmaukseksi jostakin muusta kuin politiikasta. Ei olekaan ihme, että politiikasta puhuttaessa journalistit helpommin kuin tutkijat onnistuvat välttämään politiikan ulkopuolisia selityksiä, eikä heille ei ole mahdollista kokonaan sivuuttaa sitä, mitä yksilöt itse katsovat tekevänsä toimiessaan poliittisesti.

Siteeramallani ilmauksella Skinner viittaa sellaiseen tyyliin puhua politiikasta, joka ei *a priori* pyri supistamaan sen kontingenttiutta. Max Weberin tavoin hän on päinvastoin valmis käyttämään kontingenssia, sen kaikissa eri ilmaisumuodoissa, välineenä politiikan paremmin ymmärtämiseen. Muutamia vuosia sitten hän muotoili tämän korostamalla sitä että hän puhui sen puolesta, että ajattelun historian kontingenssi on suurempaa kuin mitä A. O. Lovejoyta ja hänen tutkimusohjelmaansa esittivät: "I tried once more to speak up for a more radical contingency in the history of thought".⁵ Tässä voidaan käsitykseni mukaan erottaa

ensimmäinen ulottuvuus siitä, mitä Skinner tarkoittaa poliittisen elämän ensisijaisuudella suhteessa poliittiseen ajatteluun.

Skinnerin formulointi edellyttää eron tekemistä toimijain ja teoreetikkojen välillä, ja toinen ulottuvuus siinä onkin tämän eron hyväksikäytössä. Toimijain itseymmärrys oman toimintansa tilanteesta ei ole auktoritatiivinen, mutta sen huomioon ottaminen on välttämätön edellytys heidän toimintojensa paremmalle ymmärtämiselle. Tätä tarkoitusta varten on politiikan teoreetikon käytävä keskustelua siitä, mitä vaihtoehtoisia toimintasuuntia toimijoilla oli käytettävissään, niistä poliittisista kielistä, joilla poliittinen kamppailu esitettiin tarkasteltavassa tilanteessa sekä niistä normatiivisista horisonteista, joista käsin toimijat arvottivat vaihtoehtoisten politiikkojen arvoa ja merkittävyyttä. Vain ottamalla huomioon tällaisia poliittisen toimijan tilanteelle perustavia ulottuvuuksia voi politiikan teoreetikolla olla mahdollista ymmärtää politiikkojen toimintaa paremmin kuin nämä itse.

Ero poliittisten toimijoiden ja heidän toimintansa tutkijoiden välillä riippuu tietysti näkökulmasta. Toisin sanoen ei tarvitse kieltää sitä, että käytettävissä olevat teoreettiset tarkastelukulmat asettavat rajoituksia myös poliittisille toimijoille, ja historioitsijan vaikeus onkin usein tällaisten rajojen identifioinnissa. Tätä korostaa myös Skinner silloin kun hän vaatii konventioiden tunnistamisen historiallistamista, kritiikkinä puheaktiteoriassa tavallisten triviaalien esimerkkien käytölle.⁶

Poliittisen toimijan kysymyksenasettelu, käsitehorisontit ja käytettävissä olevat normatiiviset kielet ovat aina myös ilmausta siitä, että hekin ovat omaksuneet joitakin teorioita, joko omalta ajaltaan tai vanhemmilta ajoilta. Tällaisten teorioiden vastaanoton merkitys poliitikolle on kuitenkin kaksinainen kysymys. Teorioista voi helposti tulla toimijoille kahleita, jotka sitovat heidät sellaisiin tulkintoihin tai tilannearvioihin, jotka voivat viedä heitä poliittisesti harhaan. Pyrkimys perehtyä syvemmin teoreettisiin kiistoihin voi myös johtaa toiminnasta pidättäytymiseen ja poliittisen voimattomuuden kokemukseen. Poliittisten toimijoi-

den keskustelujen ja ratkaisujen paremmin ymmärtämiseen tutkijain keskuudessa ei riitä sen tietäminen, mitä nämä poliitikot ovat lukeneet tai mitä ja kenen professorin alaisuudessa he ovat opiskelleet. Lisäksi on noteerattava se, miten kukin poliitikko käsittelee teoreettista taustatietoa oman politiikkansa välineenä. Teesi poliittisen elämän ensisijaisuudesta auttaa meitä ymmärtämään, kuinka merkittävän poliitikon tunnusmerkkejä on riippumattomuus akateemisista muodeista ja sellainen poliittinen arvostelukyky, jossa teorioita arvioidaan sen mukaan kuinka hyvin ne sopivat poliittiseen tilanneanalyysiin.

Luther ja protestanttiset ruhtinaat politiikkoina

Teoreetikkojen käyttö politiikkojen haamu-kirjoittajina ei ole mitään uutta. Skinner käsittelee *The Foundations* -teoksessaan ruhtinaiden ja heidän neuvonantajien suhteita renessanssin ja reformaation ajan politiikassa. Yksi teoksen mainioimmista jaksoista on se, jossa hän käsittelee luterilaisen ruhtinaiden osuutta reformaation ajan saksalaisessa juridisessä ja valtiosääntödebatissa.⁷ Speierin vuoden 1529 *Reichstag* johti kriisiin, joka uhkasi koko luterilaisen 'liikkeen' poliittista olemassaoloa. Tässä tilanteessa luterilaisuuteen kääntyneet ruhtinaat ymmärsivät että Lutherin opin tarkistus on paikallaan. Hessenin ja Saksin ruh-

1. Tekijän toimittama suomenkielinen versio Cambridgeissa 10.–12.4.2002 järjestetyssä konferenssissa *Rethinking the Foundations. 25 years of Quentin Skinner's Foundations of Modern Political Thought* pidetystä esitelmästä.

2. Kari Palonen (2003) *Quentin Skinner. History, Politics, rhetoric*, Cambridge: Polity, luku 4.

3. Max Weber (1904) Die 'Objektivität' sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis. Teoksessa *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, Tübingen: Mohr 1973, 146–214, s. 191.

4. Quentin Skinner (1996) *Reason and Rhetoric in the Philosophy of Hobbes*, Cambridge: CUP, 66–110.

5. Quentin Skinner (2002b) *Visions of Politics*, Osa 1, *Regarding Method*, Cambridge: CUP, 176.

6. Quentin Skinner (1970) "Conventions and the Understanding of Speech Acts", *The Philosophical Quarterly* 20, 118–138.

7. Quentin Skinner (1978) "The Foundations of Modern Political Thought, Vol. II, *The Age of Reformation*, Cambridge: CUP, 194–206.

tinaat antoivat neuvonantajinaan toimiville oppineille tehtäväksi etsiä teoreettista oikeutusta sille, miten Lutherin oppi pidättäytyä vastarintaan maallista esivaltaa kohtaan olisi yhdistettävissä tottelemattomuuteen Habsburgien valtakunnan keisaria ja hänen katolisia liittolaisiaan vastaan. Periksi antaminen keisarikunnan viranomaisille olisi merkinnyt luterilaisen kerettiläisyyden tukahduttamista ja sitä tukevien ruhtinaiden vallan loppua.

Skinner epäilemättä arvostaa myös Lutherin tiettyä poliittista taitavuutta siinä, että hän yleensä saattoi esittää opin, joka lopetti koko vuosisataisen kiistan hengellisen ja maallisen hallitusvallan, *sacerdotiumin* ja *regnumin* välillä.⁸ Näin Skinner tekee ymmärrettäväksi sen, miten Lutherin poliittinen siirto lähes välittömästi sai tuen koko joukolta maallisen hallitusvallan edustajia. Tunnusomaista Skinnerille onkin lukea reformoijia, kuten Lutheria, Calvinia tai Knoxia, täysimittaisina poliitikkoina, jotka eivät tyytyneet julistamaan tiettyä oppia, vaan aina ymmärsivät myös opin legitimoinnin tarpeen, toisin sanoen retorisen ulottuvuuden olennaiseksi osaksi itse oppia. Kristinuskon ja kirkon historia tarjosi heille riittävästi esimerkkejä siitä että mikään teologinen oppikaan ei koskaan saavuta kannatustaan pelkän jumalallisen ilmoituksen voimalla, vaan vaatii aina legitimoivia siirtoja tuekseen. Lutherin oppi vastarinnasta pidätyttämisestä oli siten tietoisesti suunnattu maallisen hallitusvallan käyttäjille, jotka halusivat päästä eroon kirkon sekaantumisesta heidän hallituksensa asioihin.

Tästä huolimatta ei ole vaikea kuvitella, että Speierin *Reichstagin* jälkeen olisi ollut hyvinkin mahdollista, että Luther olisikin päättänyt omaksua marttyyriin roolin. Näinkin menetellen hän olisi saanut nimensä historiankirjoihin, yhdessä Jan Husin ja muiden epäonnistuneiden uskon reformoijien kanssa. Skinnerin mukaan luterilaisuus oli tuohon ajankohtaan mennessä saavuttanut vahvan tuen ruhtinailta, joilla oli siinä kullakin omia valtaosuuksiaan pelissä, niin että he eivät olleet valmiita uhraamaan valtaansa. Ruhtinaat ottivatkin poliittisen johtoaseman luterilaisessa 'liikkeessä' ja

päätivät, että oppia vastarinnasta pidätyttämisestä ei tule noudattaa *ad absurdum*, toisin sanoen luterilaisten ei tule tehdä poliittista itsemurhaa. He ymmärsivät, että jos teologisella opilla on poliittisesti tuhoisia johtopäätöksiä, on parempi muuntaa oppia kuin noudattaa sitä sokeasti. Mikään oppi ei voi olla niin korvaamaton, että se tulisi hyväksyä poliittisista seurauksistaan riippumatta. Poliittisen ajattelun 'modernisuus' Skinnerin teoksen otsikossa voidaankin tulkita yhdeksi ilmaukseksi poliittisen elämän prioriteetista poliittiseen ajatteluun verrattuna, toisin sanoen siihen että reformaatio merkisi katkosta suhteessa politiikkaan, joka oli valmis toimimaan teologian palkkapiikana.

Tämä käänne vastaa myös Skinnerin käsitystä, jonka mukaan teoriat eivät ole enempää pelkkiä näennäisilmiöitä (*epiphenomena*) kuin myöskään toimintaa määrittäviä direktiivejä, vaan pikemminkin välineitä politiikan legitimoinnille.⁹ "Itse poliittinen elämä" mahdollisti sen, että luterilaiset poliittiset johtajat kykenivät kohtaamaan tilanteen, jota ei ollut lainkaan otettu huomioon silloin kun Luther muodosti oppinsa, ja josta ei ollut myöskään olemassa mitään ennakkotapauksia. Heille luterilaisesta opista luopuminen sisälsi vaaroja, ja heidän oli myös otettava huomioon se, että Luther ja hänen teologiset tukijansa saattoivat torjua opin revision ja sulkea heidät teologisesti luterilaisuuden ulkopuolelle. Näinhän oli käynyt Lutherin opin revisioijille 1520-luvun talonpoikaiskapinassa.

Tällainen oli siis se umpikuja, josta luterilaiset ruhtinaat ja heidän neuvonantajansa etsivät ulospääsyä. Heille tuli siis kysymykseen ainoastaan Lutherin opin muuntaminen. Tämä muuntaminen ei voinut olla mitään mielivaltaista tai yhteen tilanteeseen *ad hoc* sovitettua, vaan tarvittiin poliittista siirtoa, joka rajoitti opin tarkistuksen koskemaan ainoastaan poikkeuksellisia tilanteita. Se mitä ruhtinaat ja heidän poliittiset neuvonantajansa esittivät, koskee, Skinnerin omaa ilmausta käyttäkseni, opin sovel-lus-alaa (*range of reference*),¹⁰ siten että he muunsivat alkuperäistä tulkintaa Lutherin opin ehdottomasta yhteensovittamattomu-

desta sellaisen politiikan kanssa, joka mahdollistaisi esivallan vastustamisen.

Skinnerin ideana on lisäksi korostaa sitä, että luterilaiset ruhtinaat eivät sitoutuneet tiettyyn, Lutherin alkuperäisen opin kanssa mahdollisimman helposti yhdistettävissä olevaan konseptioon, vaan he päinvastoin kokeilivat kahta erilaista juridista mahdollisuutta, joita he arvioivat poliittisen tarkoituksenmukaisuuden kriteerillä. Toinen näistä oli turvautuminen niihin resursseihin, joita keisarikunnan 'perustuslaki' sisälsi, toinen taas vetosi siviilioikeuden hätätilapykälään. Ruhtinaiden ei tarvinnut sitoutua kumpaankaan näistä, vaan molempia periaatteita saatettiin soveltaa sen mukaan mitä tilanne näytti poliittisesti vaativan. Skinnerin mukaan molemmilla tulkinnoilla oli teoreettiset heikkoutensa, ja ne olivat vastavasti alttiita vastakritiikeille. Tärkeää kuitenkin oli, että tällaisten teoreettisten välineiden käytettävyys oli riittävä opin tarkistus ja takasi sen, että luterilaisuus poliittisena 'liikkeenä' asetettiin luterilaisen uskon yläpuolelle. Poliittista tukea luterilaisuudelle ei voitu määrittää pelkäsi opin hyväksymisen tai hylkäämisen kysymykseksi.

Käyttäen Skinnerin myöhempää sanastoa voi myös katsoa, että se 'modernisuus', joka sisältyy poliittisen 'liikkeen' etusijaan oppiin nähden, on tulkittavissa ilmaukseksi siitä, mitä Skinner myöhemmin kutsuu renessanssin retoriseksi kulttuuriksi.¹¹ Uudella uskonnollisella opilla oli mahdollisuutensa ainoastaan, jos se saavutti poliittista tukea. Kun luterilaiset joutuivat kriisiin, he selviytyivät siitä siten, että poliittinen 'liike' asetettiin etusijalle uskoon nähden käyttämällä sellaisia retorisia strategioita, jotka sallivat opin tarkistamisen. Näin tekemällä luterilaiset vahvistivat ainakin joitakin tilanteessa käytettävissä olevia valtaosuuksiaan, asian Weberin termein ilmaistakseni.

Legitimointi ja innovointi

Lisää johtopäätöksiä Skinnerin teesistä voidaan tehdä toisesta *The Foundations* -teoksen johdannosta esitetystä periaatteesta.

Thus the problem facing an agent who wishes to legitimate what he is doing at the

same time as gaining what he wants cannot simply be the instrumental problem of tailoring his normative language in order to fit his projects. It must in part be the problem of tailoring his projects in order to fit the available normative language.¹²

Toisin sanoen se ongelma, jonka toimija kohtaa halutessaan legitimoida sitä mitä hän on tekemässä samalla kun hän saavuttaa sen mitä hän haluaa, ei ole yksikertaisesti normatiivisen kielen räätälöinnissä yhteensopivaksi hänen projektiansa kanssa. Sen täytyy osittain olla myös ongelma yhdistää toimijan projektit hänen käytettävissään olevaan normatiiviseen kieleen.

Tämäkin sitaatti viittaa Skinnerin näkemykseen legitimoinnista poliittisen teoretisoinnin avainongelmana, jota mikä tahansa toiminta vaatii saavuttaakseen sen hyväksynnän ja tuen, jota vaaditaan jotta tuo toiminta olisi poliittisesti merkittävää.¹³ *The Foundations* -teoksen siteeratussa kohdassa Skinner esittää aikaisempaa selkeämmin sen, että legitimointi on kaksisuuntainen ongelma. Yhtä tärkeää kuin jo hyväksytyyn projektin legitimointi on myös itse projektien sellainen muuntaminen, että sen legitimointimahdollisuudet kohentuvat. Juuri näinhän saksalaiset protestanttiset ruhtinaat menettelivät suhteessaan luterilaisuuteen, kun he muuntivat uskomuksiaan voidakseen vahvistaa poliittista asemaansa.

Yleisemmin puhuen tässä näyttäytyy se, että poliittisen elämän ja poliittisen teoretisoinnin erolla voi pelata kahteen suuntaan.

8. Skinner (1978, II) 14–17.

9. Quentin Skinner (1974b) "Some Problems in the Analysis of Political Thought and Action", *Political Theory* 2, 277–303.

10. Vrt. Quentin Skinner (1979) "The Idea of a Cultural Lexicon", *Essays in Criticism* 29, 205–224.

11. Ks. Skinner (1996).

12. Quentin Skinner (1978), "The Foundations of Modern Political Thought, Vol. 1, *The Renaissance*, Cambridge: CUP, xii–xiii).

13. Ks. Quentin Skinner (1973) "The Empirical Theorists of democracy and Their Critics. A Palgue on Both Their Houses", *Political Theory* 1, 287–304; Quentin Skinner (1974a) "The Principles and Practice of Opposition: The Case of Bolingbroke versus Walpole", *Historical Perspectives*, toim. N. McKendrick, London: Europa Publications, 93–128; Skinner (1974b).

Tämä myös relativoi erottelua sikäli, että teoreetikoilta edellytetään poliittisten toimijain tilanteen ja sen analyysikielten tuntemusta ja poliitikoilta edellytetään sen tunnustamista että politiikan teoretisointi muodostaa olennaisen osan itse poliittista toimintaa.

Skinnerin teesin tunnetuimpia johtopäätöksiä tutkimuksen käytännölle on se, että hän kyseenalaistaa vahvan rajan systemaattisten ja tilannekohtaisten kirjoitusten välillä, olipa kysymys yhden kirjoittajan tuotannosta tai tietyn aikakauden ajattelusta. Vastoin sovinnaisia poliittisen ajattelun historioteoksia Skinner ei tarjoa lukijalle mitään yleiskuvaa tarkemmin käsittelemiensä kirjoittajien, esimerkiksi Machiavellin tai Bodinin, 'mestarteoksista'. Päinvastoin hän lukee myös kirjoittajien laajempia teoksia retorisisina siirtoina ("moves in argument"), interventioina ajankohtaisiin kiistoihin. Toki kirjoittajan ja tekstin etäisyys poliittisten toimijain akuutteihin kiistakysymyksiin voi olla suurempi tai pienempi ja on olemassa lukuisia tapoja, joilla teoriat voivat toimia interventioina päivänpolitiikkaan. Systemaattisten tai arkkitehtonisten teosten kirjoittamista voidaan käsitellä yhtenä mahdollisena retorisenä välineenä legitimoida tiettyä kantaa tai näkemystä poliittisissa kamppailuissa. Skinner viittaa kuuluisaan hugenottipamflettiin *Vindiciae, contra tyrannos* esimerkkinä siitä, kuinka systemaattinen esitystapa voidaan myös valita politiikan välineeksi akuutissa eksistentiaalisessa kriisissä.

Ei siis ole mitään periaatteellista perustetta sille, miksi systemaattiset traktaatit olisivat parempi poliittisen teoretisoinnin muoto kuin yhteen avainkysymykseen kohdistetut pohdinnat. Vastaavasti kärsivällisyyttä ja pitkää kirjoitusprosessia vaativilla töillä ei ole mitään automaattista etusijaa verrattuna pamfletteihin, jotka ovat nousseet tilanteen vaatimuksista käsin, kuten on laita niiden neuvonantajien kirjoitusten, jotka kirjoitettiin protestanttisten ruhtinaiden tilaustyönä. Skinneriläinen "innovoiva ideologi"¹⁴ on harvoin henkilö, jonka mukaan olisi viisasta kirjoittaa esimerkiksi uusi tulkinta sivilisaation alkuperästä. Juoni on pikem-

minkin sellaisen näkökulman konstruoinnissa, joka mahdollistaa ajankohtaisen kiistan näkemisen uudessa valossa. Kokonaisen vastasysteemin muodostaminen voi vaatia sekä liikaa aikaa että liikaa myönnytyksiä vanhoille ajatustavoille, jotta sitä voisi käyttää poliittisesti käyttökelpoisen uuden pelivaran avaamiseen. Poliittisen ajattelun tutkimuksessa meidän tulisikin suunnata huomio yksittäisiin mutta strategisesti ratkaiseviin siirtoihin, tai näiden yhdistelmiin, jotka mahdollistavat koko poliittisen asetelman muuntavan uuden perspektiivin konstruoinnin. Samoin on mahdollista harjoittaa Skinnerin tyyliin kadotettujen aarteiden esiin nostamista.¹⁵ Näin tehtäessä voidaan saada näkyviin myös sellaisten näkökulmien arvo, joita aikalaiset aliarvioivat tai jättivät kokonaan käsittelemättä. Tällainen epäsuosio ei suinkaan riitä sulkemaan pois sitä mahdollisuutta, että jos ehdotuksia olisi käsitelty tosissaan, niillä olisi myös ollut ainakin jonkinasteinen tilaisuus muuntaa koko aikakauden väittelyn ehtoja.

Esimerkki luterilaisista viittaa kiireen merkitykseen tilanteessa, jossa toimijoilta vaaditaan oman ajattelunsa uudelleenarviointia. Tämä ei välttämättä edellytä äkillistä ja harkitsematonta siirtymistä kannanotosta toiseen, mikä epäilemättä olisi omiaan johtamaan liian nopeisiin päätelmiin. Kiireellisyyttä tulisi pikemminkin käsitellä poikkeuksellisena tilanteena, joka haastaa toimijoita katkaisemaan joitakin traditioita, konventioita, tapoja, olettamuksia ja julki lausumattomia käsityksiä, jotta heillä olisi paremmat mahdollisuudet löytää ulospäyseyttä poliittisesta umpikujasta. Samoin kuin helposti ohimeneviä *kairos*-tilanteita, tällaisia kriisitilanteita ei voi suunnitella etukäteen. Umpikujan kokemus voidaan kuitenkin kääntää tilaisuudeksi vakiintuneiden käsitysten revisointiin ja uusiin käsitteellisiin kokeiluihin. Poliitikon yhtenä tunnusmerkkinä voidaankin pitää kykyä tarttua tilaisuuteen, löytää uusia pelimahdollisuuksia myös tilanteista, jotka näyttävät toivottomilta.

Periaate, jonka mukaan poliittinen elämä asettaa ongelmat politiikan teoreetikolle, voidaan tietyissä tilanteissa tulkita myös

siten, että poliittisesti toivottomat tilanteet saattavat mahdollistaa tutkijalle keskittymisen pitkän aikavälin tutkimukseen, joka ei olisi muuten ollut mahdollinen. Saksalaisjuutalainen filologi Victor Klemperer joutui natsien painostuksen vuoksi luopumaan professuuristaan Dresdenissä ja siihen liittyvästä sosiaalisesta elämästä. 1930-luvun puolessavälissä, jolloin hänellä oli vielä pääsy kirjastoihin eikä hänen liikkumisvapauttaan rajoitettu, hän keskittyi tutkimukseen ranskalaisesta valistuksesta. Klemperer kirjoitti päiväkirjaansa 10. tammikuuta 1937, että tästä tulee paras kirjani: "Dies wird mein bestes Buch."¹⁶ Hän tiesi jo, että teos voidaan julkaista vasta natsien valtakauden jälkeen, jos koskaan. Poliittista elämää voidaan tämän mukaisesti tulkita myös tavalla joka johtaa kirjoittajan käsittelemään aiheita, jotka ovat vastakkaisia olemassaolevalle tilanteelle. Niinpä kannattaakin aina kysyä, millainen yhteys teoksella on ajankohittaiseen tilanteeseen.

Tämän jälkeen on aiheellista viitata siihen yhteyteen, joka on Skinnerin *The Foundations* -teoksen ja aikakauden poliittisen elämän välillä. Skinnerin alkuperäinen suunnitelma oli esipuheen mukaan kirjoittaa useita vuosisatoja kattava "survey" tai "outline" poliittisen ajattelun historiasta, mutta hän oli pakotettu luopumaan tästä ja kirjoitti sen sijasta *The Foundations of Modern Political Thought*. Teoksen kirjoittamisen mahdollisista yhteyksistä aikakauden politiikkaan otan tässä esille vain kaksi varsin ilmeistä tarkastelutasoa.

Voidaan kysyä sitä, millainen poliittinen ulottuvuus sisältyy politiikan teoreetikkojen omiin aktiviteetteihin. Kuten uskonnollisia reformoijia, myös nykyajan akateemisia teoreetikkoja voidaan kohdella poliitikkoina. Me kaikki olemme pakotettuja toimimaan poliitikkoina ainakin siinä suhteessa, että me kaikki olemme mukana kritiikin, kiistämisen, provosoinnin tai keksimisen prosessissa, mikä samalla merkitsee laajalti hyväksytyjen teorioiden legitimiisyyden purkamista, asettumista teoriakiistoihin kollegojen kanssa sekä osallistumista akateemisiin kamppailuihin rahoituksesta, julkaisuista, nimityksistä, resurssien jaosta sekä ole-

mista osallisena oppitulojen, laitosten, tiedekuntien ja yliopistojen välisissä ristiriidoissa. Taito käyttää politikoinnissa erilaisia retorisia tyyliä ja legitimoinnin strategioita on kiistämätön edellytys myös politiikan tutkijalle. Tiettyyn rajaan saakka teoreetikko voi oppia poliittisten toimijain käytännöistä omistakin toimistaan, sillä edellytyksellä että hän myöntää kulloistenkin käytäntöjen olevan vahvasti kontingenteja ja kontekstiin sidonnaisia, ja että akateemiselle poliitikolle asetetut vaatimukset ovat provinsiaalisia suhteessa muihin poliitikkoihin. Kun arvioidaan Skinneriä ja hänen *The Foundations* -teostaan, meidän on aiheellista muista häntä myös menestyksekkäänä akateemisena poliitikkona.

The Foundations -teos voidaan lisäksi nähdä politiikan puolustuspuheena. Skinner oli, kuten nytemmin on tunnettua,¹⁷ omassa nuoruudessaan "ideologian kuolema"- ja "depolitisoituminen"-teesien ankara kriitikko. Vaikka intellektuaalinen ilmasto 1970-luvulla olikin aivan toisenlainen, jo teoksen jäsentelystä voidaan jäljittää spesifi poliittinen luentatapa. Skinner tuo näkyviin renessanssin ja reformaation ajattelussa sellaisen poliittisen ulottuvuuden, johon traditiionaalinen aatehistoria oli kohdistanut aivan riittämätöntä huomiota. Kielellisen toiminnan perspektiivi, joka yhdistää käsitteiden revisiot akuutteihin kiistakysymyksiin poliittisten tapahtumien ympärillä, sekä ilmeinen sympatia häviäjien historialle, viittaavat Skinnerin tapaan lukea ajattelun historiaa poliittisesti. Tämä näkökulma sävyttää Skinnerin koko myöhempääkin tuotantoa.

Poliitikkojen tunnustaminen teoreetikoiksi

Skinnerin *The Foundations* -teoksessa puolestama teesi poliittisen elämän ensisijaisu-

14. Vrt. erit. Skinner (1974b).

15. Quentin Skinner (1998) *Liberty before Liberalism*, Cambridge: CUP, 112.

16. Viktor Klemperer (1995) *Tagebucher, osa 1, 1933–1941*, Berlin: Aufbau, 329.

17. Quentin Skinner (2002a) "On Encountering the Past. An Interview with Quentin Skinner by Petri Koikkalainen and Sami Syrjämäki 4.10.2001", *Finnish Yearbook of Political Thought* 6; Palonen (2003) luku 2.

desta politiikan teoreetikolle on siirto, jolla on myös vähemmän ilmeisiä implikaatioita. Seuraavassa suuntaan huomioni yhteen näistä, nimittäin siihen, että Skinnerin harjoittama poliittisen ajattelun tutkimus ei ole vain johdatusta politiikan tutkimukseen, vaan näkökulma tuohon tutkimukseen itseensä. Toisin sanoen, Skinner ei ainoastaan tarjoa uusia valtaosuuksia politiikan teoreetikoille vaan hän sekoittaa muidenkin politiikan tutkijain kuvioita. Suuntaamalla huomio politiikkaa koskevaan teoretisointiin voidaan sanoa myös jotakin spesifiä ja tärkeää itse poliittisen elämän käytännöistä. Tässä suhteessa politologit ja historioitsijat ovat harvoin ottaneet Skinnerin haastetta vakavasti. Esitykseni loppupuoliskon käytän eksplikoimaan joitakin siirtoja, jotka skinneriläisestä perspektiivistä murentavat jakoa politiikan teoreetikkojen ja muiden politiikan tutkijain välillä.

Traditionaaliset hallitsijain neuvonantajat, arvovapaudesta kiinni pitävät akateemiset teoreetikot ja avoimesti puolueelliset modernin *think-tankit* näyttävät olevan samoilla linjoilla siinä, että heillä harvoin on selaista mielikuvitusta, jota tarvittaisiin konkreettisiin tilanteisiin kytkeytyviin poliittisiin ajatuskokeisiin. Ajatellaan vaikka sellaisten käsitteiden kuin federalismi ja parlamentarismi siirtämistä Euroopan Unionin kaltaisille ylikansallisille pelikentille. On ilmeistä, että kaikki merkittävät ehdotukset EU:n uudistamiseksi ovat poliitikkojen tekemiä. Ehkäpä tämä on taas yksi ilmaus poliittisen elämän ensisijaisuudesta politiikan teoriaan verrattuna.

Legitimointiprosessin kaksisuuntaisuus merkitsee sitä, että sekä poliittinen käytäntö että teoretisointi politiikasta voivat toimia lähteinä poliittisille innovaatioille tai uudelleen orientoitumisille. Vaikka teoreettisista oivalluksista ei koskaan voi 'johtaa' poliittisia johtopäätöksiä, ne voivat toimia lähteinä poliittisen projektin uudelleen ajattelulle. Analogioiden heuristinen käyttö, metaforien, trooppien ja figuurien siirto yhteydestä toiseen, ajatuskokeisiin turvautuminen ja ideaalityyppien konstruktio ovat esimerkkejä ihmistieteellisistä ajattelutyyleistä, jotka voivat inspiroida pohdintaa peri-

aatteista, policyistä ja käytännöistä poliitikkojen parissa. Ratkaisu siitä, käytetäänkö näitä kuvioita, miten ja kuinka pitkälle, jää poliitikolle. Poliitikon oivallusten tilannesidonnainen luonne voi koskea sekä projektien että niiden legitimoinnin konstruktioita tai revisiota. Argumentointi Euroopan liittovaltion puolesta saattaa vaatia joko uusia federalismien tyyppisiä tai uusia perusteluja federalismille. Molemmat voidaan suhteuttaa oivalluksiin jotka nousevat esiin äkillisesti muodostuvien tilanteiden yhteydessä.

Teesini mukaan yksi politiikan tutkimisen 'skinneriläisen kumouksen' julkilausumattomia johtopäätöksiä on se, että laajalle levinneestä akateemisesta poliitikkojen halveksinnasta on luovuttava. On aika ottaa heidän toimintansa, puheensa ja ajattelunsa vakavasti. Meidän ei tule ainoastaan, kuten Skinner tekee, lukea teoreetikkoja poliitikkoina, vaan siirtyä myös asian kääntöpuolelle, lukea poliitikkoja teoreetikkoina.

Poliitikon käsite on tässä ymmärrettävä historiallisena ideaalityyppinä weberiläisessä mielessä. Tähän ideaalityyppiin mahtuu koko joukko muunnelmia eri suhteissa, kuten päätoiminen, osa-aikainen ja tilapäispoliitikko sekä politiikasta elävä ja poliitikalle elävä poliitikko.¹⁸ En siis tarkoita poliitikolla yhtä ammattia muiden joukossa, vaan pikemminkin henkilöä, joka käsittelee elämän erilaisia tilanteita taitavan poliitikon tavoin. Kuten jo mainitsin, poliitikolle asetetut tiedolliset ja taidolliset vaatimukset ovat myös edellytyksiä akateemiselle poliittiselle teoretisoinnille nykyajan maailmassa, missä ei ole olemassa mitään valmiita tukiverkostoja tällaiselle teoretisoinnille.

Tilanteen kiireellisuuden kriittinen käytö voi toimia lähtökohtana tarkastelulle poliitikon erityisistä mahdollisuuksista politiikan teoretisoinnina. Tämä sisältää retorisen uudelleenkuvauksen siitä, mitä politiikan teoretisoinnilla ymmärretään. Se edellyttää ennen muuta sen syvälle juurtuneen vaatimuksen hylkäämistä, että teoriaa tai tietoa on vain se mitä pidetään yleispätevänä, ajatmana tai invarianttina. Vakiintuneilta politiikan teorian tyyleiltä puuttuu usein välineitä sen käsittelemiseen, mikä on singu-

laarista, ajallista, hetkellistä, paikallista ja historiallista, sanalla sanoen kontingenttia. Sofistiset ja retoriset ajatustyylit ovat tässä suhteessa poikkeuksia, ja niihin Skinner suuntaakin huomionsa etsiessään välineitä sen ymmärtämiseksi, miten poliitikot ”käsittelevät kontingenttia tapahtumaa”, kuten John Pocock on ilmaissut asian.¹⁹

Poliitikkojen harjoittama teoretisointi on siten ennen muuta suhteessa niiden tilanteiden poliittiseen luentaan, joita he kohtavat toiminnassaan. Teoretisointi siitä mikä on kontingenttia on edellytys sen ymmärtämiseksi, että ammattimaiset poliitikot voivat olla muita parempia tämäntyyppisten tilanteiden identifoinnissa ja arvioinnissa. Poliitikon erityisen pätevyyden ensimmäinen ulottuvuus voidaankin tämän mukaisesti tunnistaa heidän kyvyssään erottaa erilaisia tilannetyyppejä, etenkin sen suhteen millainen on tilanteelle tunnusomainen kontingenssin laatu ja aste. Voidaan esimerkiksi puhua kontingenssista tilanteen muutettavuuden asteen suhteen. Tässä suhteessa voidaan erottaa toisistaan ohimenevän mahdollisuuden, poikkeuksellisen tilaisuuden, prosessin käännekohdan sekä noudatetun polyn tai vallitsevan historiallisen tendenssin katkaisun kontingenssityypit. Poliitikolla ei tietenkään ole tällaista valmista typologiaa käsillä, mutta juuri siksi että hän on poliitikko, hänellä on tuntuma analysoida uutuuden erityistä luonnetta kulloinkin käsillä olevassa tilanteessa. Poliitikon pätevyyden olennainen osa muodostuukin siitä että hän on alttiina oppimisprosessille tilanteiden toistumisen ja ainutkertaisuuden arvioimiseksi. Poliitikon toimet ja ratkaisut ovat merkittävästi tämäntapaisten tilanteiden arvostelukyvyn sävyttämiä.

Toinen ulottuvuus poliitikon kompetenssia voidaan nähdä siinä mitä kutsun kiistämisestä mielikuvitukseksi. Jos otetaan, Skinnerin tavoin, että konflikti ja kiista ovat sekä kiertämättömiä että arvokkaita ulottuvuuksia poliittisessa elämässä, ei ole vaikea ymmärtää että poliitikon on aina suhteutettava omat arvionsa vastustajiensa ja kilpailijoidensa arvioihin. Tilanteen kiireellisyys voi saada kekseliään poliitikon pohtimaan sellaisia kysymyksiä kuin onko hän liian

helposti allekirjoittanut vastapuolen tilanneanalyysin siitä mikä on mahdollista tai lehtiimiä. Tämäntapainen ajattelu haastaa poliitikkoa etsimään vaihtoehtoja vakiintuneiden määritelmien ulkopuolelta sekä arvioimaan sitä, millaisia pelitiloja näin menetellen voidaan avata. Poliitikolle kaikki konsensuksen vaatimukset näyttävät epäilyttäviltä, ja silloin kuin jokin seikka esitetään vastaansanomattomana, ”inexpugnable”, kuten Skinner siteeraa Hobbesia,²⁰ poliitikko ottaa tämän haasteena sille, miten hän voisi kiistää tuon asian. Walter Bagehot käyttää 1861 kirjoitetussa esseessään silloista finanssiministeriä William Gladstonea esimerkkinä poliitikon asenteesta valmiiden identifiointien purkamisesta. ”If anyone on either side of the House is bold enough to infer anything from anything, Mr Gladstone is ready to deny that the inference is correct – to suggest a distinction which he says is singularly important – to illustrate an apt subtlety which, in appearance at least, impairs the validity for the deduction”.²¹ (Jos joku kummalla puolella alahuonetta tahansa on kyllin rohkea päättämään jostakin jostakin, Mr. Gladstone on valmis kiistämään tämän päättelyn korrektiuden, ehdottamaan erottelua, jota hän pitää ratkaisevan tärkeänä, havainnollistamaan osuvaa hienoutta, joka ainakin näyttää kiistävän deduktion pätevyyden).

Poliitikkona voi lisäksi pitää henkilöä, joka on tavallista valmiimpi käsittelemään tilanteeseen sisältyviä paradokseja. Poliitikon tulee osata analysoida tilanteita, joissa toiminnan vaihtoehdot ovat normatiiviselta lataukseltaan kaksiarvoisia tai sellaisia, että niitä ei voida yksiselitteisesti asettaa paremmuusjärjestykseen. Weberin muotokuva poliitikosta formalisoi käsitteellisesti

18. Max Weber (1919), ”Politik als Beruf”, *Max-Weber-Studieausgabe* 1/17, Tubinge: Mohr (1994), 35–88; vrt. Kari Palonen (2002) *Eine Lobrede für Politiker. Kommentar zu Max Weber's 'Politik als Beruf'*. Opladen: Leske+Budrich.

19. J. G. A. Pocock (1975) *The machiavellian Moment*, Princeton: Princeton UP, 156.

20. Skinner (1996) 300.

21. Walter Bagehot (1965) *Historical Essays*, New York: Anchor Books, 250.

politiikon tilanteelle tunnusomaista vaihtoehtoisten orientoitumistapojen paradoksaalista käsittelyä. Weberin tunnettu poliitikolle asetettavien vaatimus triadi – *Leidenschaft*, *Verantwortungsgefühl*, *Augenmass* [intohimoinen omistautuminen asialle, vastuullisuus, silmämääräinen arvostelukyky] – koostuu vaatimuksista jotka ovat samalla kertaa kiertämättömiä ja yhteensovittamattomia. Poliitikko ei ole se joka hylkää yhden näistä voidakseen edistää kahta muuta. Poliitikko on pikemminkin henkilö, joka yrittää luoda näistä persoonallisen yhdistelmän, täysin tietoisena siitä että tämä on mahdotonta, mutta että politiikon kutsuun kuuluu taito pelata tällä mahdottomuudella.²²

Ymmärrys käytettävissä olevan ajan rajallisuudesta on yhtä keskeinen poliitikolle asetettava vaatimus. Tilaisuuden kiireellisyys sallii hänen ymmärtää sen, että kysymysten punninnan tulee päättyä tietyn ajan jälkeen ja toimijain tulee siirtyä ratkaisuvaiheeseen. Olennaista on ettei ole olemassa mitään sääntöä sille, milloin tämä tulee tehdä. Poliitikon juonena on pikemmin muodostaa toisen asteen tilanearviointeja siitä, kuinka paljon aikaa sallitaan kysymyksen punninnalle ja milloin siirrytään ratkaisuun. Tästä näkyy myös se, että politiikassa aika ei ole vain toimintaa rajoittava taustatekijä vaan itse pelin väline.²³ Taito käsitellä rajattua aikaa korostuu erityisesti parlamentaarisisissa järjestelmissä, joissa vaalit asettavat parlamentaarille poliitikalle aikarajan ja parlamentin menettelytavat organisoidaan jakamalla aika erilaisten puheen ja muun toiminnan muotojen kesken.²⁴

Olen esittänyt joitakin eksplikointeja poliitikkojen tilanteen erityisyydestä. Ne auttavat ymmärtämään poliitikkojen tilannetta sekä keskustelemaan siitä, miten ja miksi poliitikot voivat sisältä päin organisoida joitakin poliittisen elämän käsitteellisiä vaatimuksia. Näin on periaatteessa mahdollista ymmärtää poliitikkoja paremmin kuin mitä he itse osaavat tehdä, erityisesti joidenkin heidän tilanteensa formaalisten ulottuvuuksien suhteen. Tätä kaikkea tulisi tietysti käsitellä Skinnerin tavoin kontekstuaalisesti ja historiallisesti, ja monet näistä oivalluksis-

ta eivät vielä olleet reformaation ajan sakalaisten ruhtinaiden käytettävissä. Joka tapauksessa poliitikolle asetettavat vaatimukset voivat täsmentää sitä, *kuinka* poliittinen elämä asettaa kysymyksiä politiikan teoreetikoille. Samoin on mahdollista täsmentää sitä *kuinka* poliitikot voivat, erityisesti kriisitilanteissa, tahtomattaan joutua toimimaan itse 'teoreetikoina' voidakseen selkeyttää tilannetta ja luoda uutta pelivaraa toiminnalleen jos vain mahdollista.

Tämänkaltaisilla ideaalityypeillä politiikon arvostelukyvyistä voi olla oma arvonsa historialliselle analyysille, välineenä ymmärtää paremmin menneiden tai nykyisten poliitikkojen outoja siirtoja. Jos tutkijalla on käsitys siitä, millaisia erityisiä pätevyyskäsitteitä poliitikolla on käytettävissään, tämä voi auttaa tekemään hypoteeseja heidän intentioistaan, projekteistaan tai legitimoimien strategioistaan. Historiallista tutkimusta tällaiset pohdiskelu auttavat parhaiten silloin kun lähteet vaikenevat ja tutkija joutuu päättämään *e silentio*. On tietysti selvää, että poliitikot eivät tavallisesti reflektoi omaa toimintaansa etukäteen eivätkä raportoi siitä jälkikäteen, ja silloinkin kun he näin tekevät, heidän itseymmärrystään ei voi ottaa sellaisenaan.

Tästä huolimatta voidaan tehdä päätelmä, että silloin kun poliitikkoja kohdellaan tilanteita arvioivina 'teoreetikoina', heidän puheensa ja kirjoituksensa ansaitsevat yhtä vakavaa huomiota kuin muukin kirjallisuus politiikasta. Näin on erityisesti kun tutkitaan poliittista ajattelua ja sen historiaa. Jos poliittinen elämä asettaa ongelmat politiikan teoreetikolle, kiertämätön lähtökohta tutkimukselle on se mitä ne, jotka toimivat korostetun poliittisesti, sanovat omasta toiminnastaan. Niin fragmentaarisia ja puolueellisia kuin nämä puheet ja kirjoitukset usein ovatkin, poliittiset toimijat itse ovat, *ceteris paribus*, henkilöitä, jotka parhaiten osaavat kuvata omia poliittisia siirtojaan, vaikka teoreetikot voivat ehkä ymmärtää paremmin sitä, mikä poliittinen merkitys näillä siirroilla voi olla.

Teoreetikon erityinen vaikeus onkin löytää sellaisia poliittisia siirtoja, joita enempää toimijat kuin heidän aikalaisensaakaan

eivät ehkä ole pitäneet erikoisina, mutta jotka silti saattoivat olla uusia suhteessa ajankohtaisiin kiistoihin tai sisältää katkoksen suhteessa traditioihin ja konventioihin. Kun tämä tunnustetaan, voidaan ymmärtää paremmin, kuinka poliittiset toimijat ovat koko ajan osallisia käsitteellisissä muutoksissa, jotka usein ovat täysin julkisia, esimerkiksi osia puheista parlamentissa. Tutkijain vaikeus on erottaa innovatiiviset tai subversiiviset puheteot loputtomien muiden joukosta, ja olisikin aihetta kehittää erityisiä menettelyjä tämän identifioinnin helpottamiseksi. Mahdollisesti tekstien käytettävyys sähköisessä muodossa voisi helpottaa tällaisten käsitteellisten revisioiden tunnistamista. Sen ymmärtäminen, että pätevyydeltään ensiluokkaiset poliitikot eivät välttämättä ole niitä, jotka menestyvät, on toinen edellytys sille salapoliiisyydelle, mitä poliitikkojen lukeminen teoreetikoina edellyttää.

Mitä "poliittinen elämä" tarkoittaa?

Skinnerin teesiin sisältyy siis ohjelma sen retoriseksi revisioksi siitä, minkä tulisi olla poliittisen teoretisoinnin kohteena. Viimeinen väitteeni tässä on, että tähän sisältyy myös muutos suhteessa vakiintuneeseen käsitykseen siitä, mitä "poliittisella elämällä" tarkoitetaan.

Anglofonisessa akateemisessa julkisessa keskustelussa näyttää usein itsestään selvältä, että poliittinen elämä viittaa julkiseen sfääriin, "polity" on jotakin mikä on analogista esimerkiksi kulttuurin tai talouden sfäärille. Se mikä on "poliittista" näyttäytyy problemaattiselta vain rajatapauksissa. Silloinkin kun tutkitaan politiikkaa toimintana, sen hiljaisesti oletetaan tapahtuvan tämäkältaisen polity-sfäärin sisäpuolella.

Ongelmallista tässä oletuksessa on että polity-sfääristä puhuttaessa puhutaan pikemminkin politiikan raameista ja ehdoista kuin siitä, millaista toimintaa politiikka on. Toisin sanoen, usein käy niin että juuri politiikka korostetun kontingenttina aktiiviteettina uhkaa kadota tai tulee näkyviin pelkkänä jäännösilmiönä, osana sitä *fortuna*, josta ei voida sanoa mitään muuta kuin todeta sen olemassaolo. Tässä suhteessa monien poliitikkojen ja journalistien kirjoitukset näyttävät ylivoimaisilta suhteessa suureen osaan ammattimaista politologista tutkimusta.

Olen kutsunut 'Weberin momentiksi' sitä edelliselle vastakkaista nominalistista näkemystä, jossa politiikan aktiiviteetin oma kontingenssi muunnetaan politiikan singulaarisuuden ymmärtämisen välineeksi (Palonen 1998).²⁵ Quentin Skinner on weberiläinen nominalisti metodologisissa kirjoituksissaan ja lisää weberiläiseen toiminnan teoriaan puheaktiteorian ja antiikin retoriikan resursit.²⁶ Tässä olen havainnollistanut sitä, että myös hänen teesinsä poliittisen elämän ensisijaisuudesta politiikan teoretikolle tulee ymmärtää nominalistisesti, politiikan aktiiviteetin ensisijaisuutena suhteessa polity-sfääriin. Tälle ominaisten sääntöjen ja kontrollien sijasta meidän tulisi suunnata huomionne aktiiviteetin ilmauksiin, politikointiin ja politisointiin. ✪

22. Weber (1919) 80–88.

23. Vrt. Reinhart Koselleck (1979) *Vergangene Zukunft*, Frankfurt/M: Suhrkamp, 321.

24. Vrt. Josef Redlich (1905) *Recht und Technik des Englischen Parlamentarismus*, Leipzig: Duncker & Humblot.

25. Kari Palonen (1998) *Das 'Webersche Moment'. Zur Kontingenz des Politischen*, Wiesbaden: Westdeutscher Verlag.

26. Vrt. Weberin retoristen strategioiden tulkinta Skinner (2002b), luku 8.

JUSSI KURUNMÄKI

Käsitteiden venyttämisestä

Kari Palonen korostaa Quentin Skinneriä käsittelevässä teoksessaan¹ tämän tuotannon merkitystä poliittisen toiminnan ymmärtämiselle. Poliittiset teorat ja filosofiat on ymmärrettävä syntyajankohtansa poliittisen keskustelun puheenvuoroina. Palosen Skinner on paitsi historioitsija, myös retoriikan tutkija ja teoriapoliitikko, joka vapauden käsitteen historiaa tutkiessaan ottaa osaa vapaudesta käytävään nykykeskusteluun. Skinnerin ajattelun ohella kirja tuo esiin keskeisiä piirteitä Kari Palosen omasta poliittisesta ajattelusta.

■ Cambridgen yliopiston historian Regius-professori Quentin Skinner on saavuttanut merkittävän kansainvälisen aseman aatehistorian ja politiikan teorian historian tutkijana ja metodologina. Hänen maineensa niin sanotun Cambridgen koulukunnan keskeisimpänä nimenä perustuu hänen 1960-luvun lopulta alkaen julkaisemiinsa poleemisiin teoria- ja metodipuheenvuoroihin sekä renessanssin ja uuden ajan poliittista ajattelua käsitteleviin laajoihin tutkimuksiin.

Viime vuosina Skinner on keskittynyt tutkimuksissaan englantilaisen poliittisen ajattelun republikaaniseen, tai kuten hän nykyisin haluaan sanoa, uusroomalaiseen, suuntaukseen. Keskeinen teema lähes koko hänen tuotannossaan on republikaanisen vapauden käsitteen markkinoiminen vaihtoehtona niin libertaanisille kuin neo-aristotelisille kommunitaarille vapauden teorioillekin. Tässä tehtävässä hän on osallistunut historiallisten tutkimustensa pohjalta myös politiikan teoriasta ja filosofiasta käytävään nykykeskusteluun.

Skinner on varsin ajankohtainen. Vuonna 2002 Cambridge University Press julkaisi kolmeosaisen kokoelman *Visions of Politics* hänen osittain uusiksi kirjoittamiaan

artikkeleita noin neljänkymmenen vuoden ajalta. Viime vuonna järjestettiin suuri 25-vuotisjuhlaseminaari Skinnerin varsinaisen läpimurtoteoksen *The Foundations of Modern Political Thought* kunniaksi. Skinnerin tuotanto on tunnettua myös Suomessa. Hänen tutkimuksensa renessanssin poliittisesta kulttuurista, Machiavellista, Moresta ja Hobbesista samoin kuin valtion sekä vapauden käsitteestä ovat asiantuntijoiden peruskirjallisuutta. Skinner on Suomessa tunnettu myös käsitehistorian ja retoriikan tutkimuksen keskeisenä auktoriteettina. Se on suurelta osin Jyväskylän yliopiston valtiotopin professori Kari Palosen aikaansaannosta.

Palosen *Quentin Skinner. History, Politics, Rhetoric* on ensimmäinen Skinnerin ajattelusta kirjoitettu monografia. Se kattaa käytännöllisesti katsoen Skinnerin koko tuotannon vuoteen 2002 asti. Asiantuntevalle ja hyvin kirjoitetulle kirjalle on syytä odottaa hyvää kansainvälistä menestystä. Skinnerin tutkimuksista kiinnostuneille kirja on tärkeä, mutta mitään kaiken kattavaa kommentaaria Skinnerin empiirisistä tutkimuksista se ei tarjoa. Se ei selvästikään ole ollut tarkoituksenakaan eikä kysymys näin ollen ole Skinnerin töiden reseption historiasta. Sen sijaan Palosen kirja on tulkinta Skinnerin tuotannon merkityksestä poliittisen toiminnan ymmärtämiselle. Samalla se on kirja Palosen omasta poliittisesta ajattelusta. Pidän tällaista weberiläistä perspektiivisiä pikemminkin teoksen ansiona kuin puutteena, vaikka välillä jäänkin kysymään, olisiko joistakin Skinneriä koskevista paloslaisista tulkinnoista voinut jättää Skinnerin pois ja esittää saman omissa nimissä.

Historian puolustus

Palonen käy läpi Skinnerin tuotannon kutakuinkin kronologisessa järjestyksessä. Tarina alkaa 1950–1960-lukujen vaihteen Cambridgesta ja sen intellektuaalisen ilmapiirin kuvauksesta. Lukijalle esitellään myös Skinnerin hengenheimolaisia 1960-luvulla (J. G. A. Pocock, Peter Laslett, John Dunn)

1. Kari Palonen: *Quentin Skinner. History, Politics, Rhetoric*. Polity Press, 2003 Cambridge. 207 s.

sekä Skinnerin historia- ja filosofiakäsitteiden kannalta erityisen keskeinen inspiraation lähde, R. G. Collingwood. Skinner vastusti tuolloin vielä tavallista näkemystä, että eri aikojen filosofian ja politiikan teorian kirjoittajat olisivat ikään kuin keskustelleet keskenään, etsineet vastausta ikuisiin kysymyksiin. Collingwoodin tavoin Skinner korosti sitä, että oli pyrittävä selvittämään se, mikä oli kysymys, johon kirjoittaja oli pyrkinyt vastaamaan. Poliittista filosofiaa oli siis tarkasteltava historiallisesti, ajankohdan muun poliittisen keskustelun kontekstissa. Historiasta ja ennen kaikkea historiallisuudesta tuli Skinnerille normatiivinen argumentti epähistoriallista politiikan teorian ja filosofian tutkimusta kohtaan (ks. s. 14–28). Skinner on myöhemmin käyttänyt tavoitteistaan ilmauksia ”strictly historical” ja ”purely historical” (s. 21).

Palonen tulkitsee Skinnerin pyrkimyksiä siten, että tämän historiallinen ote ottaa huomioon katkokset ja kontingentit toiminnan seuraukset historiassa. Se merkitsee samalla sitä, että filosofisten kokonaisselitysten sijasta historiallinen – miksei myös nykyinenkin – kuva on inhimillistä toimintaa korostava ja kompleksinen pikemminkin kuin kaiken kattava (s. 27). Asia voidaan sanoa myös niin, että poliittiset kysymykset eivät ole olleet eivätkä ole ratkaistavissa löytämällä filosofinen vastaus politiikan ongelmaan (ks. esim. 133–145).

Puheaktit, pointit ja siirrot

Palosen mukaan Skinnerin tarkoituksena on ollut purkaa historian ymmärtämiseen liittyviä ”mytologioita” (s. 21–23). Tämä tehtävä on johtanut ymmärrettävästi kysymykseen siitä, miten ”puhtaasti historiallinen” tulkinta tulisi suorittaa. Huomattava osa Skinnerin tuotannosta käsitteleekin historiallisen selittämisen ongelmaa. Varhaisemmissa metodia käsittelevissä kirjoituksissaan hän esitti metodiset teesinsä ja viimeistään *The Foundations of Modern Political Thought* -teoksesta (1978) lähtien laajemman käytännön esimerkin siitä, kuinka tee-sejä tulisi soveltaa käytännössä.

Skinner rakensi metodinsa soveltamalla ja kehittelemällä ennen kaikkea J. L. Austi-

nin, Wittgensteinin ja Collingwoodin oppen. Skinner teki Austinin puheaktiteoriaa soveltamalla eron tekstin sisältämien merkitysten, tekstin tuottamiseen – puheaktiin – liittyvän merkityksen ja tekstin tuottamien seurausten merkityksen välillä. Näistä merkityksistä ovat Skinnerille tärkeimpiä tekstin tuottamiseen liittyvät merkitykset. Kysymys on siitä, mitä tekstin kirjoittaja *teki* tai tarkoitti kirjoittaessaan niin kuin kirjoitti. Jos kerran esimerkiksi filosofisia tekstejä on tarkasteltava puheenvuoroina aikalaiskeskustelussa, on pyrittävä selvittämään, minkälainen puheenvuoro tutkittava filosofinen teksti oli sen syntytilanteessa. Skinner kysyy, mikä oli kirjoittajan ”intentio” tai ”pointti” tai ”siirto”. Palonen korostaa puhekielestäkin tutun pointin merkitystä Skinnerin ajattelussa: ”Skinner on yksi harvoista ajattelijoista, joka on ottanut vakavasti kysymyksen, mikä on pointtisi” (s. 44).

Jotta olisi mahdollista selvittää, mikä oli kirjoittajan pointti, on tiedettävä, mistä kirjoitushetkellä keskusteltiin, mikä oli tavalista, mikä epätavallista tai provosoivaa. On tiedettävä, minkälaista oli konventionaalinen poliittinen keskustelu. Skinneriä onkin tämän aikalaiskontekstin tärkeyden korostamisen vuoksi kutsuttu kontekstualistiksi. Tällaisen tulkinnan Palonen kuitenkin kiistää. Kontekstin tunteminen auttaa selittämään tekstiä, mutta se ei riitä ymmärtämään sitä. Konteksti on kehys, mahdollisuuksien horisontti. Se ei ole automaattisesti tekstin ulkopuolella odottamassa löytäjänsä, vaan pikemminkin tekstin implisiittinen osa (s. 39).

Palonen onnistuu erittäin hyvin esitellessään ja analysoidessaan näitä Skinnerin työkaluja. Hän tuo nähdäkseni aikaisempaa selvemmin esiin myös konventioiden tärkeyden skinneriläisessä tutkimuksessa. Voidaksemme ymmärtää intentioita ja kirjoittajan tekemiä siirtoja on meidän ymmärrettävä konventioita. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että konventiot määräisivät sitä, mitä kirjoittaja on voinut tekstillään sanoa, vaan sitä, että halutessamme ymmärtää, mikä rikkoi tavanomaisen rajoja, on tietysti muodostettava käsitys siitä, mikä oli tavanomaista (s. 40–41).

Retoriikka ja käsitehistoria

Yksi Palosen keskeisistä argumenteista koko kirjassa on se, että Skinnerin tapa ymmärtää historiallisia tekstejä edellyttää retorista analyysyä. Palonen onkin kenties enemmän kuin kukaan muu korostanut Skinnerin merkitystä retoriikan tutkijana ja retorisen analyysin kehittäjänä.

Skinner on kiinnostunut nimenomaan inhimillisestä toiminnasta, kun hän sanoo, että on ymmärrettävä sitä, mitä kirjoittaja *teki* kirjoittaessaan niin kuin kirjoitti. Inhimillinen toiminta ei ole heijastumaa kontekstista – esimerkiksi sosiaalisista tai taloudellisista rakenteista – vaikka toiminta voi ollakin kontekstin rajoittamaa. Konteksti on Skinnerille ja Paloselle kielellisesti ymmärretty. Tämä tarkoittaa sitä, että ulkokielellisetkin seikat ovat toimijoille, kuin myös tutkijoille, kielellisesti välittyneitä. Mutta vaikka kieli konventioineen on rajoite, se on samalla myös resurssi. Kielen resurssien käytön tutkiminen on käytännössä retoriikan tutkimista.

Skinner on erityisesti ollut kiinnostunut legitimoinnin ongelmasta. Tyypiesimerkki siitä on ”innovatiivisen ideologin” tehtävä. Skinner tarkoittaa sillä vallitsevien kielellisten konventioiden retorista käyttöä siten, että arveluttavalta vaikuttava toiminta voidaan perustella hyväksyttävänä (s. 51–52). Tehtävänä on siis sen osoittaminen, että epäsovinnainen toiminta itse asiassa onkin ymmärrettävissä vallitsevien kielellisten käytäntöjen mukaisena. Vastinpari innovatiiviselle ideologille on ”apologisti”, jonka tehtävänä on puolustaa vallitsevaa kuvaamalla sitä myönteisesti arvottavin termein (s. 55).

Kysymys on itse asiassa hyvin yksinkertaisesta, mutta samalla valaisevasta ajatuskulusta. Kysymys on kielen konventioiden retorisesta ja innovatiivisesta käytöstä. Käsitteet ovat kiistanalaisia ja niitä voidaan käyttää eri merkityksissä. Kysymys on käsitteiden venyttämisestä (s. 165–166).

Tämä käy vielä selvemmin ilmi Skinnerin myöhäisemmästä tuotannosta. Palosen mukaan Skinnerin tuotannossa oli retorinen käänne 1990-luvulla (s. 8, 163). Austinilaisen puheaktiteorian soveltamisen ohella

hänen tuotannossaan alkoi näkyä perehtyminen antiikin retoriikan traditioon. Vuonna 1996 ilmestyneessä *Reason and Rhetoric in the Philosophy of Hobbes* -teoksen keskeisimpiä teesejä on, että Hobbes tukeutui klassisen retoriikan keinoihin vastustaessaan retoriikkaa. Jos Skinner oli aikaisemmin saattanut puhua käsitteiden standardimerkityksistä, niin nyt hän katsoi, että kaikki puhe käsitteiden oikeasta käytöstä on luonteeltaan ideologista (s. 163). Myönteisesti latautuneella termillä voidaan tarkoittaa ”naapuripahetta” ja kielteisesti latautuneella termillä voidaan tarkoittaa ”naapurihyvettä” (s. 164–166). Palonen pitää tätä niin tärkeänä, että hän on kirjassaan varannut Skinnerin esittämille ”retorisen uudelleen kuvaamisen” (*rhetorical redescription*) tekniikoille oman alaluvun.

Käsitteiden venyttämisen ja retoristen uudelleen kuvausten tutkiminen koskettaa kysymystä käsitteiden muutoksista. Skinnerin huomio kiinnittyy pikemminkin käsitteiden suhteissa tapahtuviin muutoksiin kuin yksittäisen käsitteen merkityksen radikaaliin muuttumiseen (s. 167–168). Käsittemuutoksen teema on ollut Skinnerillä mukana jo puheaktien ja retoristen siirtojen analysoinnin yhteydessä ja hänet voidaan mielestäni oikeutetusti laskea käsitehistorian tutkijaksi. Skinner on viime vuosina itsekin hyväksynyt tällaisen näkemyksen – luullakseni osittain Palosen sinnikkään kannustamisen johdosta – eikä hän pidä omaa projektiaan vastakkaisena saksalaiselle, Reinhart Koselleckin tunnetuksi tekemälle, *Begriffsgeschichte*-suuntaukselle, vaikka sellaisia kantojakin on esitetty. Palonen käykin pitkin kirjaa keskustelua Skinnerin tuotannon suhteesta Koselleckin esittämiin kantoihin (esim. s. 38, 167). Selvää on, että siinä missä saksalainen käsitehistoria on ollut kiinnostunut pitkäkestoisista yhden käsitteen muutoksien analysointiin keskittyneistä analyyseista, Skinnerin tutkimukset ovat kohdistuneet lyhytkestoisiiin käsittemuutosten retorisiin analyyseihin. Näin siitäkin huolimatta, että Skinner tunnetusti on kirjoittanut valtion ja vapauden käsitteiden historiasta. Palonen kutsuukin Skinnerin käsitehistoriaa ”pointilliseksi”

(s. 179). Kyse on niin retoristen pointtien analysoimisesta kuin peräkkäisten, lyhytkestoisien ja erillisten historiallisten tilanteiden tutkimisestakin.

Teoriapolitiikka

Palonen esittelee Skinnerin empiirisiä tutkimuksia käymättä tarkempaa keskustelua siitä, minkälaisen vastaanoton Skinnerin esittämät tulkinnat ovat saaneet. Kirjan ansiot ovat ennen kaikkea Skinnerin tutkimusstrategioiden ja -menetelmien artikuloimisessa. Palonen nostaa erityisesti esiin Skinnerin roolin ”teoriapolitiikan” analysoijana ja harjoittajana (s. 61–94). Skinnerille on tärkeää tulkita poliittisen teorian ja filosofian kirjoittajia siten, että näiden ymmärretään kirjoituksillaan osallistuneen oman aikansa keskusteluun pikemminkin kuin pyrkineen vastaamaan ikuisiin kysymyksiin. Näin ollen heidän teoreettisia kirjoituksiaan voidaan lukea retorisisina siirtoina ja teoriapolitiittisina kannanottoina. Toisaalta Palonen tulee osoittaneeksi, että Skinnerin omaa tuotantoa voidaan tulkita saman ajatusmallin mukaisesti. Skinnerin esiin nostama renessanssin republikanismi ja esimerkiksi Machiavelli-tulkinta tai uusroomalainen vapauden käsite ovat hänen käytössään muu-

takin kuin tiettyjen historiantulkintojen korjauspyrkimyksiä. Ymmärrän Palosen tarkoittavan, että ne voidaan nähdä myös Skinnerin tekeminä retorisisina siirtoina tai pointteina poliittisia vapauksia ja oikeuksia koskevassa nykykeskustelussa.

Voidaan kuitenkin kysyä, kuka politiikan teorioista kirjoittava ei ole teoriapolitiikko. Mielestäni Palosen esittelemä ajatus on sovellettavissa varsin moneen teoriasta kirjoitettavaan. Mikä loppujen lopuksi estää tulkitsemasta esimerkiksi Skinnerin ja erityisesti Palosen arvostelemlia Habermasia ja Rawlsia teoriapolitiikoiksi?

Palonen sanoo esipuheessaan, ettei kirjaa ole kirjoitettu Skinnerin puolustamiseksi (s. 6). Ehkä ei, mutta säästeliäästi esitelty muiden Skinnerin tuotantoa kohtaan esittämä kritiikki sekä Palosen oma perspektivistinen tulkinta Skinneristä johtavat lopputulokseen, joka omaperäisyydessään on vahvasti Skinnerin puolustus. Palonen liikkuu vapaasti keskustelukontekstista toiseen ja käyttää Skinneriä omana teoriapolitiittisena välineenään, kun hän lukee Skinneriä muun muassa Weberin, Nietzsche, Sartren ja Arendtin valossa. Silloin ei välttämättä ole kiinnostavaa enää vain se, mitä Skinner on sanonut vaan se, mitä Palonen sanoo.

NUORET HISTORIAN LÄHTEILLÄ

TUOMAS LOHI

on nuorin, 23-vuotias, historia-alalla väitellyt tohtori. Hän toimii Muhoksen lukion ja yläasteen historian ja uskonnon opettajana.

■ Historia on identiteettimme peruspilari. Se antaa yksilölle juuret ja kansalle menneisyyden. Historia paljastaa mikro- ja makrotason kehityslinjat, mutta osoittaa myös, etteivät yleiset lainalaisuudet sitä välttämättä sido: odottamattomat käänneet kuuluvat historiaan. Yllättävyydessä piilee suola, joka saa monen historiasta kiinnostuneen janoiseksi. Uteliaisuus menneisyyttä kohtaan käy vastustamattomaksi. Tiedonjano on pakottanut monen nuorenkin etsimään tietä historian lähteille. Kysymyksiin halutaan vastauksia, tätä päivää ja tulevaisuutta varten. Tieto on tietämättömyyden paras vastalääke.

Historiantutkimuksen tehtävänä on tuottaa uutta ja luotettavaa tietoa menneisyydestä. Tutkimusprosessissa tutkimustehtävä, kysymykset, menetelmät, lähteet ja tulkinat sekä itse esitys nivoutuvat toisiinsa. Vastuu tiedon muodostamisesta on tutkijalla, joka kokoaa tutkimuksen eri elementit tieteelliset kriteerit täyttäväksi ja ymmärrettäväksi kokonaisuudeksi. Hänen tehtävänä on koota menneisyydestä tiedon palat ja asettaa ne kohdalleen. Tehtävä on vaativa

ja rima niin korkealla, että se yllättää helposti etenkin nuoren, jonka tutkijanidentiteetti on vasta kypsymässä.

Proseminaari- ja graduvaiheissa saadut kokemukset vaikuttavat olennaisesti opiskelijan intoon jatkaa uraansa historiantutkijana. Menestys innostaa ja ruokkii itsetuntoa. Vastoinikäymiset kasvattavat, mutta aiheuttavat helposti myös rimakauhun, johon lupaavakin tutkija voi lannistua. Alku onkin tutkimuksen ja tutkijanuran kannalta erityisen tärkeä vaihe. Siihen kannattaa paneutua vakavasti.

Pätevä historiantutkimus vaatii paitsi teknisiä valmiuksia tekstin tuottamiseen myös tietoa, luovuutta, näkemystä, rohkeutta ja kykyä tehdä johtopäätöksiä sekä taitoa hallita kokonaisuuksia. Monien historianopiskelijoiden vaikeudet alkavat todella vasta siinä vaiheessa, jolloin opinnoista on jäljellä pelkästään lopputyö. Pro gradusta voi muodostua tuskastuttava prosessi, joka siirtää valmistumista vuosiksi eteenpäin. Eikä ihme, sillä tieteellisen tekstin tuottamista ei yliopistolla proseminaaria lukuun ottamatta juurikaan harjoitella. Tutkimukselliset artikkelit ja esheet ovat harvinaisia. Opiskeluvuodet kuluvat tenttikirjojen ja luentomuistiinpanojen parissa. Tieto ja tiedon soveltaminen kohtaavat liian harvoin. Metodiot kurssit ja seminaari-istunnot eivät tilannetta liioin lääkitse. Perustutkimtoa suorittavan valmiudet tieteellisen tutkimuksen tekemiseen jäävät vähäisiksi.

Ongelmaa syventää yliopistojen kiristynyt talous- ja henkilöstöpolitiikka, joka on johtanut resurssien vähenemiseen ja siihen, että laitokset toimivat minimimiehityksellä. Koska mahdollisuudet opiskelijoiden laa-

dukkaaseen ohjaukseen ovat rajalliset, voimavarat on keskitettävä perusopetukseen. Tutkimusprosessiin ja siihen liittyviin kysymyksiin ei ehditä paneutua. Opiskelija jääkin usein yksin tutkimusongelmiensa kanssa. Vaikeuksien kasaantuessa niiden räjähdysaltuus kasvaa. Monen historianopiskelijan pioneerityö, pro gradu, uhkaa saada onnettoman lähdön. Moni orastava tutkijasielu näivettyy, ehkäpä turhaan. Jokainen menetys on isku vasten historian tutkimuksen kasvoja. Nuorissa kun on historia-alankin tulevaisuus.

Historian jatkokoulutukseen ei Suomessa järjestetä erillisiä pääsykokeita. Opiskelijan teoreettiset ja metodiset valmiudet testataan perustutkinnon opinnäytetyössä. Historia-alan maisteritasonkaan tutkinto ei anna kuitenkaan riittävästi eväitä tieteellisen tutkimustekstin tuottamisen, mikä heijastuu jatko-opiskelijoihin. Tutkijanuran valinneiden on opeteltava alansa perusvalmiudet usein itsenäisesti, ja heidän on hankittava siinä tarvittavat työvälineet oma-aloitteisesti. Käytäntö hidastaa tutkimustyötä, mutta mittaa toisaalta tutkijan lahjakkuutta, intoa, itsekuria ja aktiivisuutta. Jatko-opiskelijoihin kohdistuviin odotuksiin nähden käytäntö aiheuttaa ristiriitaisia paineita. Tutkimukset venyvät. Tarve aikataulujen nopeuttamiseksi ja resurssien tehokkaaksi hyödyntämiseksi kasvaa. Tuskinpa on tarkoitus, että jatko-tutkijat kuluttavat aikaansa alkeiden opeteluun. Perustutkintokausi on sitä varten.

Taloudellinen hyötyajattelu ja rahan valta tuntuvat historian tutkimuksenkin piirissä. Kilpailu harvoista tutkijaviroista, tutkijakoulutuspaikoista ja säätiöiden myöntämisestä apurahoista kiristyy, kun aiempaa useampi maisteri haluaisi siirtyä tohtoriputkeen. Siihen myös kannustetaan, eikä vähiten taloudellisin perustein. Kehityksellä on hyvät puolensa. Korkeatasoisen tieteellisen tutkimuksen lisääntyminen kohottaa kansan sivistystasoa ja parantaa maamme kansainvälistä kilpailukykyä. Koveneva kilpailu vähenevistä tutkimusrahoista pakottaa puolestaan "laiskankin" töihin. Epävarmuus tutkimusrahoituksen jatkosta tehostaa ajankäyttöä ja nopeuttaa työn valmistumista.

Tehoajattelu on kuitenkin ongelmallista historian tutkimuksen näkökulmasta. Raha ja aika uhkaavat muodostua myös tutkimuksen sisältöä ja laatua määritteleviksi tekijöiksi. Rahoittajat voivat sijoituksillaan vaikuttaa historian tutkimuksen suuntaviivoihin. Tiedettä popularisoidaan, mikä suosii yhtä ja sorsii toista. Häviäjän asemaan jää usein pitkäjänteinen ja tarkkaan dokumentaatioon nojaava perustutkimus. Se ei ole trendikästä eikä yleisöön menevää. Korkeatasoista perustutkimusta ei voida tehdä kello kaulassa. Perustutkimus on kuitenkin historiatieteen selkäranka. Sen aseman turvaaminen onkin yksi historian tutkimuksemme suurista haasteista ja velvoittaa ikään katsomatta jokaista alan tutkijaa. Nuorten ja kokoneiden on kannettava tämä vastuu yhdessä. ❧

OHTO MANNINEN

Välirauha – olemassaolon säilyttämiseksi

Professori Ohto Mannisen arvio ratkaisuisista talvisodan rauhaa solmittaessa.

■ Nostaessaan taas talvisotatulkintansa keskustelun alaiseksi (*Haik* 4/2003, 569–576) Heikki Ylikangas viittaa mm. ”julistukseen”, että ”lähde pohja on hatara”. Ns. suuressa talvisotakeskustelussa, kehuessani Ylikankaan tulkinnan tehokkuutta, taisin lausua tuon suuntaista, ja minun täytynee omalta osaltani vastata ”huutoon”. Lähteissä ei toki sinänsä ole vikaa, mutta niiden tarkastelu lähdekriittisesti horjuttaa tulkintaa. Kuten Ylikangas on painottanut, olisi tärkeää, että selitys kattaisi faktat.

Ylikankaan tulkinta on johdonmukainen linja, joka edellyttää, että Suomen pääministeri Ryti ja ulkoministeri Tanner olisivat talvisodan alusta alkaen – ja asettaessaan raskaan rauhan länsiavun edelle – olleet vakuuttuneita siitä, että Saksa voittaisi alkaneen suursodan. Heidän kantansa olisi ratkaissut marsalkka Göringin viestin herättämä revanssitoive.

Barbarossa-päätös?

Ylikangas sai alusta asti tulkinnalleen vastustusta esittämällä otsikointia myöten (”Tiedettiinkö Suomessa Barbarossa-suunnitel-

masta”), että Göring olisi professori T. M. Kivimäelle luvannut, että Saksa lyhyen ajan kuluttua aloittaisi sodan Neuvostoliittoa vastaan, mikä olisi taannut Suomelle takaisin nyt rauhanteossa menetettävät alueet. Se, että Göring olisi helmikuussa 1940 voinut kertoa kesällä 1941 toteutuneesta Barbarossa-hyökkäyksestä, on kumottu vakuuttavasti.¹ Saksalla ei ollut vielä mitään konkreettisia suunnitelmia hyökätä Neuvostoliittoon. Hyökkäys ei ollut mahdollinen ennen kuin länsirintamalla olisi saatu voitto tai kompromissirauha. Hitler ottikin Neuvostoliiton hyökkäyksen puheeksi vasta Pariisin valtauksen jälkeen. Muunlaisesta ei lähteistä ole löytynyt mainintoja.

Toinen ongelma on, olisiko Göring paljastanut suomalaisille Hitlerin ratkaisun, mikäli tämä olisi (Ylikankaan edellyttämällä tavalla) pienimmässä sisäpiirissä sellaisen jo tehnyt?

Kivimäen vieraillessa Berliinissä Hitler todella teki tärkeän ratkaisun. Hän päätti miehittää Norjan (ja Tanskan) satamat, ennen kuin länsivallat sinne saapuisivat. Sotaretken syy oli saksalaisen sotilasjohdon käsityksen mukaan Altmark-välikohtaus 16/17.2. Norjan vesillä, mutta tietysti länsivalltain suunnitelma Skandinaviaan liittyi samaan asiaan. Sen torjumiseen kuului Ruotsin ja Suomen vakuuttaminen siitä, että Saksa iskisi länsivalltain apuretkikuntaan ilmapuimillaan. Tätä painotti Göringin viesti ja tämä jäi viestistä hallituksen jäsenten mieleen.

On huomattava, että Suomen pohjoisosan käyttämisestä Neuvostoliiton-hyökkäykseen ei Saksassa vielä ollut ajatusta. Voidaan päätellä, että kesällä 1940

alkanut ”taistelu nikkelistä” kiinnitti huomion napapiirille. Miksi sitten ”Suomen tuntija” (Ylikangas 573) von Falkenhorst kävi Hitlerin luona 21.2.? Syy oli se, että hän oli ainoa kenraali, jolla oli kokemusta merikulentetuksin aloitetusta sotatoimesta. Falkenhorst oli ollut edellisessä suursodassa Baltiassa ja Suomessa, meren takana. Tässä oli siis tärkeää se, että Norjan-retki tapahtui meritse. Falkenhorst on itse kertonut käynnistään Hitlerin luona ja kertomusta vahvistavat Keitelin kertomus ja Jodlin muistiinpanot. Keskustelussa puhuttiin vain Norjan sotaretken suorittamistavasta.²

Mitä Göring viestitti Suomelle?

Göringin viestin sisällöstä on talvisodan lähteissä varsin yhtenäinen kuva. Kivimäki kertoi hallituksen kokouksessa 28.2.1940 pöytäkirjan mukaan mm. seuraavan:

”Eikä salattu, että Saksa tulee tekemään kaikkensa estääkseen ranskalaisten ja englantilaisten joukkojen toimintaa täällä ja kuljetusta tänne. Sillä vaikka ne puhuvat Suomen auttamisesta, on niiden päätarkoitus vahingoittaa Saksaa, m.m. estämällä malminvienti. Kun todetaan, että täällä on länsivaltojen varsinaisia joukkoja, Saksa tulee lähettämään lentolaivueen niitä vastaan. Ruotsin on pakko estää heidän läpikulkuunsa. Jää vain kolmas mahdollisuus. Suomen on viisainta tehdä rauha millä ehdoilla hyvänsä ja odottaa suursodan loppua, jolloin kaikki palautetaan entiselleen, voitti sodan kumpi puoli hyvänsä.”

Vastaavasti Göring oli puhunut muillekin. Suomen asiainhoitajana Tukholmassa toiminut Eljas Erkko väitti 22.2. Englannin Tukholman-lähettiläälle, että Göringin ruotsalaiset ja tanskalaiset emissaarit ”vähintään kerran viikossa” yllyttivät suomalaisia tekemään rauhan ja luovuttamaan Hangon. Göring kuulemma perusteli tätä sillä, että ”sodan päättyessä voitokas Saksa palauttaa sen Suomelle.” Viimeksi 21.2. oli Göringiltä tullut tällainen viesti.³

On siis tulkittavissa Göringin luvanneen

Saksan suursodan päätyttyä ajavan asiat siihen, että Suomi saisi luovutetut alueet takaisin.⁴ Sen pitemmälle menevään tulkintaan varsinaiset lähteet eivät jousta.

Konspiraatiivinen tulkinta

Ylikankaan edellä mainittu tulkinta Barbarossa-hyökkäyksen paljastamisesta perustuu jääkärieverstiluutnantti Ragnar Nordströmin muistelmiin (*Voitto tai kuolema*, 1996). Niiden mukaan Göring oli Kivimäelle eteisessä lähtiäisiksi sanonut: ”Muistakaa, että teidän on tehtävä rauha millä ehdoin tahansa. Takaan, että kun lyhyen ajan kuluttua lähemme sotaan Venäjää vastaan, saatte kaiken takaisin korkoineen.” Omassa kirjassaan (*Suomalaisen politiikan muistelmat* 1965) Kivimäki muistelee Göringin maininneen, ”että Saksan voitettua sodan saisimme koron kanssa takaisin sen, mitä menettäisimme”. Kivimäen muisti alkoi muistelmia kirjoitettaessa jo pettää, ja hänen tekstinsä perustui Nordströmin käsikirjoitukseen.⁵ Tämä riittää selittämään ainakin korkoineen-sanan käytön molemmissa kirjoissa.

Nordströmin muistama on seikkaperäisempi kuin ajan lähteet, ja näyttäisi, että hänellä oli paras tieto Göringin ja Kivimäen kohtaamisesta. Mutta hänhän ei ollut paikalla. Aivan tuorekaan muistikuva ei voinut olla, sillä Nordströmkin muistaa Kivi-

1. Esim. Mauno Jokipii ”Mitä Göring tarkoitti helmikuussa 1940?”, *Kanava* 6/2000, 373–377.

2. *Nazi Conspiracy and Aggression, IV* (1946), 385, ja *Supplement B* (1948), 1289, 1534–1547.

3. V.A.I. Malletin muistio 22.2.1940, Olli Vehviläisen yst. tiedonanto.

4. Saman vaikutelman kuin pöytäkirjanpitäjä sai muistiinpanojensa mukaan puolustusministeri Juho Niukkanen: ”Saksassa vakuuttavat, että lopullisessa rauhassa myös Saksa tulee vaatimaan Suomen itsenäisyyttä.” – Ulkopolitiikan sisäpiirissä ollut ministeri J.K. Paasikivi kirjoitti samasta: ”Suomen on nyt tehtävä rauha millä ehdoilla tahansa. Sodan loputtua korjataan asiat.” – Kansanedustaja Urho Kekkosen kirjasi seuraavana päivänä (29.2.) eduskunnan ulkoasiainvaliokunnassa Tannerin puheenvuorosta muistiin: ”Kun Saksa voittaa, voivat he pitää Venäjän kurissa”.

5. Raimo-R. Nordströmin yst. tieto 23.3.2000. – Nordström kirjoitti muistelmiensa varhaisimman version 1940-luvun lopulla Ruotsissa. Kirjan syntyprosessi oli pitkä, ja käsikirjoitus oli varsin pitkään Nordströmin kassakaapissa (Lauri Hyvämäen yst. tieto 1977).

mäen puhuneen hänelle Tukholmasta puhelimessa ”peitellyin sanoin”.⁶ Olisiko mukaan tullut myöhempien tapahtumien vaikutusta?

Vuoden kuluttua valtakunnanmarsalkka Göring tilitti kenraalimajuri Paavo Talvelalle (18.12.1940) tuntojaan talvisodan aikana. Hän ei maininnut puhuneensa Saksan hyökkäyksestä Neuvostoliittoon mutta käytti kylä rempseä kieltä: ”Minkä Venäjän karhu Suomesta nielaiseekin, sen se vastaisuudessa oksentaa takaisin”. Nyt Göringillä oli tiedossaan puolen vuoden kuluttua alkava hyökkäys, helmikuussa 1940 ei ollut.

Tiedämme, että Ragnar Nordström oli 1940–41 melko vilkkaissa yhteyksissä sekä Kivimäkeen että Talvelaan. Hän kuuli siis molempien kertomukset. Käsitykseni on, että Nordström on myöhemmin ajatuksiinsa yhdistänyt ne viestit, joita Kivimäki toi joulukuussa 1939 ja helmikuussa 1940, sen viestin, jonka Talvela toi joulukuussa 1940 sekä Talvelan käynnin jälkeen tihentyneet huhut Saksan hyökkäyksestä ”lyhyen ajan kuluttua”.

Sisälsipä Göringin viesti lupauksen sodasta tai ei, se vahvisti niitä huhuja, joita Saksassa silloin liikkui. Lähettiläs Wuorimaa (Ylikangas 574) raportoi 4.2. Saksan sotilaspiireistä, että Saksa tulee lännen voitettuaan kääntymään itää vastaan ja järjestämään olot siellä uudelleen.

Voisi kuvitella, että Göring olisi vihjannut Kivimäelle tulevaisuudesta samaan tapaan kuin Saksan Helsingin-sotilasasiamies Horst Rössing Ruotsin sotilasasiamiehelle: ”Ganz vertraulich sage Ich Ihnen – – dass es meiner Ansicht nach gar nicht unmöglich ist, dass unsere Waffen noch einmal gegen Osten gerichtet werden”.⁷ Myös suomalaisille on asiakirjojen mukaan sanottu näin, kuten ilmenee varusteluministeri V. A. Kotilaisen puheenvuorosta 3.3.: ”Siltä taholta on huomautettu, että tulee vielä aika, jolloin Saksan ja Venäjän suhde on toinen kuin nyt.”

Ei saa unohtaa sitäkään, että Göring ilmeisesti itse talvella 1940 laskeskeli, että Saksa voisi saada kätensä vapaiksi puolesa vuodessa. Tähän viittaa se, että hänen ja suomalaisten ystävä, asekauppias Veltjens

25.1.1940 sanoi, että Suomen oli kestävä ainakin heinäkuuhun asti, joko vastarinnalla tai välityrauhan avulla.⁸ Hieman Nordströmin tekstistä tinkimällä päästään hypoteettiseen Göringin viestiin: Saksa voi palauttaa Suomen menetykset ehkä jo kesällä. Tämän hän saattoi sanoa omana toiveikkaana näkemyksensä.

Avunantosopimuksen torjuminen ei liittynyt Göringiin

Ylikankaan päättely ratkaiseva tekijä on Suomen hallituksen päätyminen rauhanteon kannalle ja sen tukena on katkelmia hallituksen keskusteluista (25.2., 28.2., 9.3. ja 12.3.). Kun nämä katkelmat yhdistetään uudelleen yhteyksiinsä, voidaan piirtää toisenkinlainen kuva.

Ylikangas (574) väittää, että hänen siteeraamansa Rytin ja Tannerin kannanotot 25.–29.2. olivat yhtäpitäviä Göringin viestin sisällön kanssa. Näin ei kuitenkaan ole konspiratiivisen tulkinnan kannalta.

Ylikankaan tulkinnassa on keskeisessä asemassa Rytin ja Tannerin kielteisyytensä 25.2. Neuvostoliiton vaatimaan sotilassopimukseen. Heidän viittauksensa Neuvostoliiton ja Saksan sodan mahdollisuuteen on tässä syytä toistaa. Ryti katsoi, että Neuvostoliiton ja Suomen puolustus sopimus ”johtaisi meidät sotaan Saksaa vastaan, sillä sen ja Neuvostoliiton ystävyys ei ole kestävä”. Tannerin puheenvuorossa oli aikakin määriteltä: ”Avunantosopimus on paljon vaarallisempi. Siihen ei missään tapauksessa pitäisi suostua. Se sitoisi meitä kovasti, jonkin ajan päästä kenties Saksaa vastaan.”

Niin ajatteluttavia kuin nuo viittaukset nykyisin ovatkin, ratkaisevaa on, ettei Göringin terveisillä voinut olla yhteyttä niihin. Kokouksessa 25.2. (klo 15.15 alkaen) käytettävissä olleessa Kivimäen sähkössä ei näet lupailtu sodan aloittamisella:

”Täysin varma siitä, ettei [Saksa] pane esteitä [Ruotsin] virallisellekaan avulle, jos [Englantin] & [Ranskan] poissa. Ei ole varoitannut [Ruotsin] mukaan lähtemistä a l’Espagne eikä vapaaehtoisia muualtakaan. Toinen asia, jos toisten vakinaiset joukot, jolloin

sota luultava. Kehoittaa rauhantekoon, koska kaukaisempien apu tehoton. Saada kehoittamaan Saksaa välittämään”.

Pöytäkirjassa Kivimäestä mainitaan nimenomaan, että ”hänen piti eilen tulla Suomeen, mutta istuu kulkuyhteyksien keskeytymisen takia vielä Berliinissä”. Tukholmaan asti Kivimäki pääsi ilmeisesti 26.2. Siellä hänellä oli ensimmäinen mahdollisuus tuoda terveiset. Hän kertoi hotellihuoneessa yöllä 26/27.2. Tannerille ja asiainhoitaja Erkolle Saksan kuulumisiaan:

”Kaikki, jotka hän oli tavannut, olivat kehoittaneet tekemään rauhan ankarillakin ehdoilla.”

Rankan neuvottelupäivän jälkeen Tanner iltapäivällä lähti Suomeen, Kivimäen keralalla. Sen aikaisessa lentokoneessa ei keskustelu tainnut olla helppoa, mutta illalla autotomalla Turusta Helsinkiin kuuntelu oli helpompaa:

”[Kivimäki] oli kovin puheliaalla tuulella ja oli päättävästi rauhanteon kannalla. Hänen mielestään ei ollut mitään muuta mahdollisuutta, ellemmme haluaisi joutua täydelliseen häviöön.”⁹

Nuo 25.2. käytetyt puheenvuorot eivät siis voineet viitata Saksan lupailuun sodan aloittamisesta lähiaikoina. Mitä ne merkitsivät? Puolustusliittosopimus olisi vienyt Suomen samaan sidottuun asemaan kuin Viro, Latvia ja Liettua, Neuvostoliiton protektoraattiksi. Silloin Suomi olisi voinut joutua sotaan maata vastaan, joka – kun länsivallat eivät pääsisi Pohjolaan – olisi Suomen ainoa mahdollinen vaikutusvaltainen tuki. Tämä ajattelu ei ollut uutta helmikuussa 1940. Vastaavasti oli sotilasliitosta kieltäytytty lokakuussa 1939. – Neuvostoliitto ei sitten maaliskuussa 1940 pitänyt kiinni liittovaatimuksestaan ja viittaukset Neuvostoliiton (!?) mahdolliseen hyökkäykseen Saksa vastaan katosivat Suomen hallituksen keskusteluista.

Tannerin salaamisvaatimus (25.2., Ylikangas 572) ei suinkaan ollut konspiratiivista

sodan valmistelua. Perusteena oli – kuten Tanner selvästi sanoi –, että uutinen rauhaneuvotteluista olisi ollut vaarallinen niin ulkomaiden kannan kuin rintaman kestämissenkin kannalta.

Rytin ehdotus, että Stalinille muistutettaisiin väkivaltarauhan aiheuttavan Suomessa revanssihengen, oli järkevä argumentti rauhaa ajettaessa, eikä sillä ollut yhteyttä Göringin viestiin. Asia selviää, kun tiedetään asian yhteys rauhankampanjaan, jolla Norjan ulkoministeri Koht oli jo pitkään yrittänyt Moskovaan vaikuttaa.¹⁰ Revanssiennuste oli siis vain lisäsävyä kampanjassa ”isä aurinkoisen” ja pienten kansojen ystävytydestä.

Entä olivatko Ryti ja Tanner ”alusta alkaen” epäilleet länsivaltain voittoa (Ylikangas 574)? Lähes koko ajan näiden ministerien arvio länsivaltain avun perillepääsystä oli toki pessimistinen. Todisteeksi lännen voittoon uskomisesta ei tietenkään riitä yleinen näkemys Rydin ja Tannerin demokraattiamyönteisyydestä. Hieman painavampaa taitaa olla se, että Ryti Saksan suurimman mahtavuuden aikana laskeskeli, että Saksa ei voi voittaa suursotaa. Kun päinvastaiseenkin viittaavat lausunnot puuttuvat, täytyy antaa suuri arvo Rytin yhdelle lausumalle keskeisiltä helmikuun 1940 päiviltä. J. O. Söderhjelm on kirjoittanut saaneensa kokouksessa 12.2. Rydin kannatuksen mielipiteelleen länsivaltain voitosta: ”Ryti (till mig) tror också att västmakterna vinna kriget, men när?” Ylikangas (575) olettaa, että tämä merkintä olisi muistelmanluonteinen, mutta ilman vakuuttavia vastatodistuksia en voi muuta kuin katsoa sen alkuperäiseksi. –

6. Nordström (1996), 246.

7. Krigsarkivet, Kempffska samlingen Ö I 3, 19.2.40 Adlercreutzille.

8. SArk 2139/29, Sundman 26.1.40 PM ulk.tstolle.

9. Väinö Tanner (1951) *Olin ulkoministerinä talvi-sodan aikana*, 288, 298–299. Kivimäen sähkö tuli aamuun 25.2. mennessä (SArk, Waldenin muistiinpanot puhelin keskusteluista Mannerheimin kanssa, 24.–25.2.1940). Nordström yritti 27.1.1951 selviää Ruotsin viranomaisilta, milloin Kivimäki oli (aikana 25.–27.2.) saapunut Berliinistä Malmön lentokentälle (Raimo-R. Nordströmin yst. tieto 23.3.2000).

10. Norjan ulkoministerin kirjeet Moskovaan tammi-helmikuun vaihteessa ja helmi-maaliskuun vaihteessa, vrt. Venäjän ulkoministeriön arkiston otteita Tukholman – Moskovan salasähkeistä.

Ehkä kannattaa huomata, että myös Göringin lupauksesta muistelmissaan kertoneet Nordström ja Kivimäki helmikuun puolivälissä uskoivat länsivaltain voittoon, kuten näkyy Nordströmin kirjeestä 16.2. Kivimäelle.¹¹

Itse asiassa tuo Rytin ”milloin”-sana oli ratkaiseva helmi–maaliskuun 1940 pohdinoissa. Ehtisikö Suomi tuhoutua, ennen kuin länsivallat ehtisivät paikalle taisteltaessa Neuvostoliittoa ja Saksaa vastaan.

Ylikankaan mukaan (573) 25.2. merkitsi jyrkkää muutosta Tannerin ja Rytin suhtautumisessa rauhaneehtoihin. Göringin viestin osalta tähän ei voi yhtyä, koska se siis Ylikankaan hyväksymässä muodossa ei ollut vielä silloin tullut perille. Sen sijaan rintama siirtyi seuraavien kahden viikon aikana paljon lähemmäs Viipuria, ja tämä houkutteli hyväksymään raskaammat ehdot. Ylikankaan vertauskohtana käyttämä tilanne 12.2. on sikäli huono, että tiedämme tiedon Summan läpimurrosta tulleen päättäjille vasta myöhään 13.2., Tannerille vasta puolenyön jälkeen.¹²

Saksan uhka

Göringin mielipide oli arvovaltainen,¹³ mutta tuntuu uskottavalta, että sille ei voinut antaa samaa arvoa kuin saksalaisten muuttoin koko talvisodan jatkuneelle kylmälle pidättyvyydelle. Oliko Göring ystävällinen vain ystävällisyyttään? Ajoiko hän itse asiassa Neuvostoliiton, Saksan sopimuskumppanin, asiaa?

Göringin lupailun rinnalle on asetettava se, että virallinen Saksa torjui Kivimäen entiseen viileään tapaan. Valtakunnankanslian kansliapäällikkö Lammers esitteli 20.2. Hitlerille Kivimäen puheillepääsyyrkimyksen, ja Hitler antoi käskyn, ettei tätä otettaisi vastaan. Suomalainen oli ohjattava *Auswärtiges Amtin*, mikä tietysti merkitsi entisenlaisen kannan ilmoittamista.¹⁴

Suomalaisten silloiseen näkemykseen vaikutti varmaan myös se, että Saksan edustajat olivat turhautuneita valtiojohtonsa linjaan. Mm. Saksan sotilasasiamies Rössing sanoi tuolloin, että ”hän – kuten lähettiläs von Blücher – oli edelleen vakuuttunut sii-

tä, että sekä Hitlerille että hänen ulkoministerilleen Suomen kansa ja sen taistelu Neuvostoliittoa vastaan oli täysin yhdentekevä”.¹⁵

On myös muistettava, että Göringin rauhansuositus ei ollut uusi. Syksystä asti oli Suomeen tullut vastaavia viestejä.¹⁶ Berliinin sotilasasiamiespiireissä liikkui monenlaisia huhuja. Everstiluutnantti Sundman kuuli tammikuun puolivälissä Göringin sanoneen, että ”täytyy saada loppu Suomen sotaan, sillä venäläisiä tarvitaan muihin tarkoituksiin”. Samaan aikaan huhuttiin, että Saksa ja Neuvostoliitto valmistelivat toimintaa Intian suuntaan. ”Tuntuu vähän uskomattomalta,” totesi Sundman.¹⁷

Jo talvisodan aikana vallitsi erimielisyyttä Göringin vaikutusvallan suuruudesta. Esimerkiksi länsimielinen Erkki vakuutti brittilähettiläelle 22.2., ettei hän luottanut lainkaan Göringiin eikä uskonut tällä olevan paljontaan vaikutusta Saksan ulkopoo-

11. *In extenso* Nordström (1996), 636. – J.K. Paasikivi sen sijaan oli (muistiinpanossaan 17.2.1940) epävarma länsivaltain voitosta ja kritikoï päiväkirjalleen hallitustovereitaan toiveajattelua 20.2. seuraavasti: ”illusiioni on että kun länsivallat voittavat sodan Saksaa vastaan niin silloin suuressa rauhateossa meidän itsenäisyytemme ja asemamme järjestettäisiin ja kaikki asetettaisiin paikalleen (mutta jos Venäjä on valloittanut Suomen, niin luullaanko että länsivallat, Englanti ja Ranska jatkaisivat sotaa ajaakseen pois venäläiset Suomesta?), ja ellei Ranska ja Englanti voita sotaa?”

12. KA, Tannerin muistiinpano 13.2.1940.

13. Ylikangas selittää (574), että hallituksen jäsenille ei salaisuuslupauksen takia voitu sanoa, että Kivimäen tuomien terveisten takana oli Göring. Tämä koskee kuitenkin vain Kivimäen tulon jälkeistä aikaa, sillä sekä 23.2. että 25.2. kokouksissa oli kerrottu, että Kivimäen odotettu viesti oli seurausta Göringin tapaamisesta.

14. Vastauksen Lammers ilmoitti 23.2. Suomen sotilasasiamiehelle, everstiluutnantti V. A. Sundmanille. Bundesarchiv R43II/1444b, 707–711. Kivimäen vastaanotosta Berliinissä ja Ribbentropin jäähditysohjeesta Helsingin-lähettiläs von Blücherille vrt. Risto O. Peltovuori (1975) *Saksa ja Suomen talvisota*, 61–62, ja Gerd R. Ueberschär (1978) *Hitler und Finnland 1939–1941*, 138.

15. Ks. viite 7.

16. Göring ei todellakaan pitänyt kynttiläänsä vakan alla. Neuvostoliiton kauppavaltuuskunnan puheenjohtajalle I. F. Tevosjanille hän 29.3. kehuskeli taivuttaneensa Suomea rauhaan. Viitattuaan rauhanteon hyödyllisyyteen Venäjälle ja Saksan kiinnostukseen puna-armeijan vahvistamiseen hän vakuutteli Saksan voitavan ”tämän sodan” kaikissa oloissa. Dokumenty vneshnej politiki 1940 – 22 ijunja 1941 (1995), 198.

17. SARk 2139/29, Sundman 16.1.40 PM ulk.tstolle.

litiikkaan.¹⁸ Tutkimuksessa on Nürnbergin oikeudenkäynnistä alkaen päätelty, että Göring pidettiin tietämättömänä tärkeistä päätöksistä.¹⁹

Ratkaiseva kohta Göringin helmikuussa 1940 Suomeen lähettämässä viestissä oli, että Saksa tulisi liittymään sotaan, jos länsivaltain joukkoja tulisi Pohjolaan. Siihen varmaan Suomessakin uskottiin, kun se oli maailman kovien realiteettien mukainen. Kotilainen arvioi 1.3., että Saksa valloittaisi viikon kuluessa Ahvenanmaan ja Turun alueen, ja Paasikivi painotti 3.3., että oli vältettävä tilanne, jossa Suomi joutuisi sotaan myös Saksaa vastaan ("Saksakin pommittaisi meitä"). Asiaan vaikutti myös ajatus, että Saksan tullessa mukaan sotaan, Suomi saataisi joutua jaetuksi Neuvostoliiton ja Saksan kesken, kuten Puolalle oli käynyt.

Varsin läheltä Suomen johtomiesten maaliskuun alun tunnelmia pääsi seuraamaan everstiluutnantti Walter Horn, joka ennen lähtöään sotilasasiamieheksi Berliiniin tapasi päämajan ja hallituksen edustajia. Hän sai 3.3. Mannerheimin evästyksen: "– – lausui kovia, kyynisiä ja suurelta osin epäoikeudenmukaisia sanoja Saksasta ja saksalaisista."²⁰

Sen sijaan että Göringin viesti olisi vakuuttanut (Ylikangas 574) Rytin ja Tannerin, hekin alkoivat nyt puhua Saksan iskusta Suomeen. Tanner kertoi 28.2. väitettävän, että Saksa sekaantuu leikkiin, ja arvioi 2.3., että Saksa ehtisi Länsi-Suomeen, ennen kuin länsivallat pääsisivät Pohjois-Suomeen.

Pääministeri Ryti oli 3.3. mennessä – Kivimäen paluun jälkeen – vakuuttunut siitä, että Saksa ei tulisi auttamaan Suomea: "Saksasta meille ei ole apua, sillä Saksa on myynyt meidät, eikä tahdo meidän vuoksemme pilata suhteita Venäjän kanssa. Venäjän ja Saksan sopimuksessa on määrätty mm., että jos syntyy sota Suomen ja Venäjän välillä ja sen johdosta Venäjä saa enemmän rajan järjestelyjä Suomen kanssa, Saksa saa kompensatiota Länsi-Suomessa." Tämän tiedon (oikeastaan propagandaväitteen) alkulähteenä olivat Ruotsi ja Ranska.²¹

Kaiken kaikkiaan lienee todettava, että tuossa tilanteessa suomalaisilla valtiomiehillä ei ollut mahdollisuutta säädellä toi-

mintaansa Göringin tulevaisuudenlupausten mukaan, mikäli tämä olisi katteettomia mennytkin puhumaan. Saksan ja Neuvostoliiton yhteistyö kuvastui lähes kaikessa.

Välirauha

Valtioneuvoston salaisissa keskusteluissa ei talvisodan viimeisinä viikkoina viitattu Saksan mahdolliseen hyökkäykseen Neuvostoliittoon. (Silti taustalla varmaan kuitenkin eli toive, että Saksan ja Neuvostoliiton ystävyyden murtuisi ja että Pohjolan rajoille taas palaisi vastakkaisten voimaryhmien tasapaino.)

Jättäytyminen Saksan avun varaan voidaan Ylikankaan käsityksen mukaan (572) todistaa selvittämällä, milloin ja missä yhteydessä puheet välirauhasta alkoivat. Kuten edellä on jo käynyt ilmi, puheet 25.2. eivät liity Göringin "lupauksiin" eivätkä lähteet yhdistä välirauhapuheita Saksan apuun, eivät 28.2. eivätkä myöhemmin.

On ehkä tällä kohden vielä aiheellista huomauttaa, että puhuminen Saksan voitos-

18. Ks. viite 3.

19. Vrt. esim. presidentti Mauno Koiviston viittaama teos Michael Tamelander – Niklas Zetterling (2000) *Den nionde april*.

20. Hornin kokoelma, SARk. PK 1075:1.

21. Ulkoministeri Günther oli sanonut asianshoitaja Erkolle, että "viimeaikoina on jälleen alettu puhua enemmän Saksan sotilaallisista väliintuloista Suomessa, joka ratkaisisi taistelun, jolloin Saksa saisi Ahvenanmaan ja Venäjä Hangon. Güntherin mielestä Saksan väliintulo tapahtuisi sisäpoliittisista syistä Suomen avustamisen merkeissä." (Paasikiven muistiinpanot 4.2. 1940). – Tähän reagoi Berliinistä 5.2. Suomen sotilasasiamies Sundman: "Erkon ilmoituksesta, jonka mukaan Saksa valmisteli 'pikaiskuja' Suomen 'auttamiseksi'. Käsitykseni – toistaiseksi ei ryhdy toimenpiteisiin." (SARk 2139/28). – Tannerille Günther 5.2. paljasti tietojensa taustan: "Ruotsin Pariisin pääkonsuli Nordling [oik. Nordlin] oli käydessään Daladierin luona, jonka vanha tuttava hän on, saanut sen [paktin sisällön] lukea. Sen mukaan oli Saksa myöntänyt Venäjälle oikeuden menetellä Baltian maissa niin kuin se sittemmin oli menetellyt. Suomeen nähden Venäjällä oli vapaa valta rajajärjestelyyn Viipuriin saakka ja samoin oikeus saada osa Petsamosta. Jos ei saa niitä suosiolla voi ottaa väkivallalla. Jos Nliitto ottaa Suomesta suurempia paloja, on Saksa oikeutettu Itämeren tasapainon säilyttämiseksi saamaan kontrolioikeuden johonkin osaan Länsi-Suomessa (Ahvena?). Ei kuitenkaan voinut tietää oliko D:n hallussa oleva paperi oikea." (Tannerin muistiinpanot 5.2.; vastaava Rytin muistiinpanoissa 12.2.1940).

ta tarkoitti tuolloin nimenomaan voittoa länsivalloista (ei siis vielä Neuvostoliitosta) ja että ”välirauha”-termi viittaa ennen kaikkea myöhemmin tehtävään lopulliseen rauhaan mutta saattaa – ei välttämättä – sisältää uuden sodan.

Viittauksia sotaankin on, niistä näkyvin Rytin (28.2.) päämäärä, ”että edullisten taapahtumien sattuessa olemme siinä kunnossa, että itsekin merkitsemme jotakin. Parempi alkaa maan jälleenvaltaus Viipurista kuin Tornioista.” – Näiden lauseiden rinnalle on asetettava tuolloiset puheet taistelemisesta loppuun saakka. Risto Rytin koko toisen maailmansodan ajan esiin välähtävä ajatus oli, että Suomen on pyrittävä välttämään henkilötappioita, jotta Suomella olisi jotain merkitystä sodan lopputilanteessa, ja säilyttämään välit sekä länsivaltoihin että Saksaan, jotta Suomella olisi tukea lopullisessa rauhanteossa. Huomautettakoon, että viittaus Tornioon ei viittaa erityisesti saksalaisapuun, pikemminkin päinvastoin!

Itse sana ”välirauha” tuli hallituksessa käyttöön (9.3.), kun ilmeni, ettei rauhanehtoja ollut saatu lievennetyksi ja että länsivaltain apua ei enää voitu kutsua. Hallituksen pöytäkirjoista käy selvästi ilmi voimaton epätoivo ja raivo rauhanteon edessä. Tunteet kuohuivat: Saksan ja Ruotsin politiikkaa kirottiin, kun Neuvostoliiton kanssa sopimuksen tehnyt Saksa uhkasi pommittaa länsivaltain apujoukkoja ja Ruotsi ja sen esimerkkiä noudattaen myös Norja kielsivät apujoukkojen läpikulun. Alistumisen hetkellä hallituksessa haluttiin epärationaalisesti uskoa, että oikeus myöhemmin voitaisi, että Neuvostoliiton hyökkäys ja rauhanteon epäoikeudenmukaisuus vielä kumottaisiin.

Ministeri Söderhjelm halusi 9.3. rauhaan suostuakseen muilta ministereiltä yksimielisyyttä siitä, että ”kaikki pitävät tätä välirauhana ja ovat valmiina varustautumaan sen hetken varalta, jolloin raja palautetaan”. Tämän Tanner myönsi ”jokaisen” perimmäiseksi ajatukseksi: ”jos tulee otollinen hetki”. Selvää kuitenkin on, että vielä ei osattu kuin arvailla, miten sellaiseen tilanteeseen päädyttäisiin. Tästä epävarmuudesta on selkeä esimerkki (Ylikangas 570) Tan-

nerin Neuvostoliiton ärsyttämistä hillitsevä lausuma 12.3.:

”Suursota ei vielä ole kunnolla alkanut, emmekä tiedä mitään sen loppumisesta. Tämä meidän rauhamme on välirauha, emmekä tiedä, millainen lopullinen rauha tulee.”

Tämänkertaisen puheenvuoronsa Ylikangas aloittaa (569–570) taitavasti *Murbenäytelmän vuorosanat* -kirjan ”unohduksella”. Käytettävissä olisi ollut lisääkin hallituksen keskustelua.²² Näin syntyy – epäilemättä tarkoituksella – kuva, että hänen tulkintaansa olisi jotenkin pyritty himmentämään ja että mainittu keskustelunpätkä olisi vahvistamassa hänen tulkintaansa. Näinhän ei ole. Ylikankaan perusteluihin se ei tuo uutta. Saksasta ei näissä lausumissa puhuta. Ne sisältävät muuallakin lausuttujen kaltaisia toiveita rauhansopimuksen sisällön väliaikaisesta luonteesta ja pelkoja Neuvostoliiton hyökkäyksen uudistumisesta.

Talvisodan päättyessä

Saksan apuun luottamista Ylikangas todistelee väitteellä, ettei (571) lännestä enää voitu toivoa apua ja että (574) avun torjumisella oli suoritettu ratkaiseva linjavalinta (kun Tanner ja Ryti luopuivat rauhanratkaisullaan kokonaan lännen avusta). On toki selvää, että Suomen ratkaisu vaikeutti lännen sotasuunnitelmia ja myös että Saksan-suhteita ryhdyttiin kaikin keinoin parantamaan. Kuitenkin lähteet todistavat, että välittömästi talvisodan päättyttyä – ainakin siihen asti kun Saksan Norjan-operaatio kääntyi voitolliseksi – suomalaiset edelleen kaavailivat apuvoimien saamista länsivalloilta.

Pohjoismaisen puolustusliiton suunnittelu oli käynnistetty antamaan suomalaisille toivoa. Hanke kaatui Neuvostoliiton mahtikäykyn, mutta suunnitelmat paljastavat suomalaisten ajatuksia: liiton hyöty olisi ollut takuu siitä, että länsivaltain apu, ennen kaikkea lentokoneet, seuraavassa sodassa pääsisivät Suomeen.²³

Jotain todistaneekin, että vielä Rytin toista hallitusta perustettaessa aikalaiskäsitys Rytin kannasta oli entisenlainen. Mai-

nittu Walter Horn totesi, että ehkä Witting ja Walden ”onnistuvat parantamaan suhteita Saksaan” mutta että pääministeristä ei tällaista toivoa ollut: Ryti tuskin oli muuttanut mielipiteitään.²⁴ (Ylikankaan konspiraatiivisen tulkinnan mukaan Ryti ja Tanner ehkä salasivat todelliset kantansa, mutta siitä ei ole todisteita.)

Tämä kirjoitus on vain vastaus Heikki Ylikankaan haasteeseen. Oman tulkintani talvisodan lopun tilanteesta olen viimeksi julkaissut teoksessa *Stalinin kiusa – Himmelerin täi* (2002). Yrittäen puolestani tunkeutua Rytin ja Tannerin ajatuksiin sanoisin, että he eivät toivoneet Saksan voittavan, mutta eivät myöskään häviävän niin paljon, että kommunismi pääsisi leviämään Keski-Eurooppaan. Suomen oli säilytettävä voimansa, koska Saksan voitto tai tilanteen lukkiutumien tai Saksan tappio saattaisivat Suomen taas uuden sodan vaaraan.

Realiteetit siis ratkaisivat. Silti on selvää, että tulevaisuuden toivo eli eri muodoissa. Elämisen mahdollisuus oli turvattava, jotta myöhemmin voitaisiin parantaa haavat. Hyvityksenhalu pyrki näkösalille, ja kesään 1940 tultaessa Saksan tukea haettiin yhä enemmän – toistaiseksi turhaan.

22. ”Unohduksen” selitys on varsin yksinkertainen: ”vuorosanojen” pohjaksi otettiin Rytin arkistossa oleva Tudeerin muistiinpanojen puhtaaksikirjoitettu versio. Mukaan ei näin tullut 12.3. pidetyn kokouksen epävirallinen jatko, josta on Tudeerin arkistossa käsin kirjoitettu muistiinpano. Tämä on ainoa talvisodan aikainen ”unohdettu” keskustelunpöytä, sillä muut jatkokeskustelut ovat sodan päättymisen jälkeisiä. Siitä olen Ylikankaan kanssa yhtä mieltä, että tuo epävirallinen jaksio olisi voinut olla mukana. Sen kiinnostavuus ei ole mukaan otettuja keskusteluita vähäisempi.

23. Vrt. esim. P.M. Puolustusliiton edut ja varjopuolet maavoimien kannalta 2.4.1940, SARk T 15717/15.

24. SARk PK 1075:1, Hornin päiväkirja 27.3.40 (”Ryti har väl knappast ändrat sig, men kanske W. och W. lyckas förbättra relationerna till Tyskland”).

SEIKKO ESKOLA

Professori Ylikangas ja talvisodan rauha

Professori Seikko Eskolan argumentaatio talvisodan rauhan taustaa koskevaan problematiikkaan.

■ Professori Heikki Ylikangas kysyy (*Haik* 4/03) onko mahdollista ”tutkimuksellisesti kelvollisilla perusteilla” kiistää hänen tulkintansa niistä syistä, joilla Suomi teki rauhan talvisodassa. Pyydän esittää muutaman sellaisen.

Ylikankaan koko todistelu perustuu siihen, että pääministeri Risto Ryti ja ulkoministeri Väinö Tanner (toisin kuin muut hallituksen jäsenet) uskoivat Saksan voittoon. Ryti oli Ylikankaan mukaan sitonut Suomen politiikan Saksaan jo joulukuussa 1939. Mutta hän katsoo, että lopullisesti vaa’an kallisti marsalkka Göringin ilmoitus professori T. M. Kivimäelle 22.2.40. Ja kaiken edellytyksenä oli heidän käsityksensä, että voitto lopulta on Saksan.¹

Ryti uskoi länsivaltojen voittoon

Mutta juuri oletamus, että Ryti olisi uskonut Saksan voittoon, ei näytä pitävän paikkaansa ainakaan ennen Saksan voittoa länsirintamalla keväällä 1940. Mitään sellaista mainintaa sen enempää Rytin kuin Tannerin uskosta Saksaan ei Ylikankaan esittelemissä lähteissä näytä tältä ajalta olevan. Päinvastoin oikeusministeri J. O. Söderhjelm merkitsi 12.2.40 päiväkirjaansa, että hallituksen ulkoasianvaliokunnan kokouksessa Ryti oli hänelle sanonut uskovansa itsekin, että länsivallat voittavat sodan, ”mutta milloin? Mitä sinä aikana olemme menettäneet”.²

Kaikkein painavin todiste siitä, että Ryti ei uskonut Saksan voittoon saadaan kuitenkin

1. *Historiallinen Aikakauskirja* 4/03 s. 575; Heikki Ylikangas (2001) *Tulkintani talvisodasta*, mm. 201–02, 237–47.

2. Ohto Manninen–Kauko Rumpunen (2003) *Murbenäytelmän vuorosanat*, Helsinki: Edita, 188.

kin hänen keskustelustaan J. O. Söderhjelminkin kanssa 8.4.40. Siis päivää ennen kuin Saksa hyökkäsi Norjaan ja Tanskaan. Söderhjelm ei enää kuulunut Rytin 27.3. muodostettuun uuteen hallitukseen, eikä sen tähden enää pitänyt säännöllistä päiväkirjaa. Mutta 12.4. hän on tehnyt laajoja merkintöjä edellisiltä päiviltä ja toteaa niissä:

Jag hade ännu en annan sak att förelägga Ryti. Hade funderat ut att något skulle göras för att hålla uppe västmakternas intresse för oss. Nu äro vi i smöret, men hur länge. Man är bitter över att Skandinavien gör intet för västmakterna. Småningom sjunker vi, som intet kan göra, till samma nivå i engelsmännens ögon. En frivillig trupp härifrån skulle demonstrera att vi vill arbeta för de allierades seger och betrakta denna som en livsbetingelse för oss (*vilket den ännu är, anmärkte Ryti*) (kurs S.E.). Truppen behöfve inte vara stor, men den skulle säkert väcka starka känslor hos engelsmännen och kunna få praktiska följder. Vi kunde varken utrusta eller betala, men det kunde England. Man kunde sikta på en bataljon, åtminstone från början. Regeringens medverkan behöfdes 1) privatim som princip, jag ville ej göra något som regeringen ogillade, 2) för bestämmande av värvingens form 3) för utresestillstånd. Jag hade tidigare talat med Laurin Z.(illiacus) som var entusiastisk och trodde på att ett dylikt fäste skulle betyda mycket i England. *Ryti ansöt sig belt, ville tala med M-heim och Walden och skulle återkomma sedan* (kurs. S.E.). Min avsikt var att därefter resonera med engelska ministern. Nu har detta akt naturligtvis torkat in (Saksan hyökättyä Norjaan, S.E.).³

Siis kuukausi Moskovan neuvottelujen jälkeen Ryti piti länsivaltojen voittoa Suomen elinkysymyksenä ja oli valmis näiden myöhemmän tuen saamiseksi lähettämään suomalaisen pataljoonan brittien käyttöön – kuten myöhemmin tehtiin Saksan kanssa. Tämä pääministerin luottamuksellisessa keskustelussa oman äskeisen hallituksensa ministerille ja hengenheimolaiselleen esittämä arvio osoittaa, että hän uskoi länsivaltain

voittoon. Saksan voittoon hän ei voinut uskoa, koska oli valmis lähettämään joukkoja vastapuolen tueksi taatakseen myötätunnon rauhanteossa. On sen vuoksi vaikea uskoa, että hän helmikuun lopulla olisi ajatellut toisin. Tätä käsitystä tukee sekin, että Rytillä oli hyvät suhteet englantilaiseen pankkimaailmaan ja että hän oli englantilaismielinen.

Ylikangas sanoo, että ”Suomi noudatti saksalaissuuntausta johdonmukaisesti myös rauhanteon jälkeen ja jo ennen Saksan hyökkäystä Tanskaan ja Norjaan”. Tätä väitetä on vaikea ymmärtää. Suomihan pyrki ensin puolustusliittoon Ruotsin kanssa, ja vasta Neuvostoliiton estettyä sen alkoi orientaatio Saksaan. Kun Ylikangas väitteensä perusteluksi korostaa ulkoministeriksi Rytin toiseen hallitukseen tulleen Rolf Wittingin Saksan-ihailua, Rytin luonnehdinta uudesta ulkoministeristä on mielenkiintoinen, kun herrat 30.3. kävivät läpi uutta ministeristöä: ”Om Witting sade han att han hade två förtjänster: var ej engagererad på någongendera sidan av storpoltiken och kunde hålla inne med hemligheter”. – Viimeksimainitun ominaisuuden anglosaksismiellinen Söderhjelm dementoi, mutta ei protestoinut Wittingin suurpoliittista puolueettomuutta vastaan.⁴ Vielä enemmän puhuu se, että Ryti ja Mannerheim olisivat halunneet ulkoministeriksi englantilaismielisen G. A. Gripenbergin, mutta tämä kieltäytyi.

Kivimäen informaatio ja päätös pyrkiä rauhaan

Ylikankaan teoriansa tueksi esittämä välirauha-argumentti voidaan mielestäni tulkitta toisinkin, ja juuri sen tähden että se esitettiin jo 25.2., siis paljon ennen rauhanneuvotteluja. Moskovan rauhahan oli kansainvälisoikeudellisesti todellinen rauha, eikä mikään välirauha. Mutta tämä sen luonne ei ollut esillä vielä silloin, kun ”välirauha” ensin kerran hallituksessa mainittiin. On todennäköistä, että suomalaisten poliitikkojen, kuten aikalaisten muuallakin, käsityksenä oli, että sota päättyisi yleiseen rauhankonferenssiin, kuten Versailles'ssa 20 vuotta aikaisemmin, ja että Suomenkin ”välirauha” otettaisiin silloin uuteen käsittelyyn.

Tanner ilmoitti hallituksen ulkoasiainvaliokunnalle Neuvostoliiton ehdot 23.2.⁵ Niiden ”minimiehdot” olivat samat kuin sitten Moskovassa toteutuneet. Tanner ja Ryti eivät torjuneet näitä ehtoja. Tanner ja Paasikivi näyttävät olleen valmiit toimimaan niiden pohjalla. Edellinen sanoi suostuvansa lykkäykseen, jos armeija ilmoittaa rintamien pitävän, muuten ei. Ryti totesi että ennen päätöstä on hankittava selvitykset Ruotsin, Norjan ja länsivaltain avusta. Saksasta hän ei puhunut mitään.

Ylikangas ei näytä panevan kovinkaan suurta painoa katastrofaalisesti heikentyneelle tilanteelle rintamilla, mistä pää- ja ulkoministeri olivat hyvin tietoisia.

Suomen hallitus pyrki rauhaan kaoottisessa tilanteessa sekavan ja ristiriitaisen informaation varassa. Ylikankaan mukaan ”päivämäärä 25.2. merkitsi jyrkkää muutosta Tannerin ja Rytin suhtautumisessa rauhan-ehtoihin” ja syynä oli Kivimäen Berliinistä tuoma informaatio. Kuten edellä huomautin, ainakaan Tannerin osalta näin ei ollut. Hän oli ollut Moskovan ehtoihin taipumisen kannalla jo aikaisemmin.

Ylikankaan kirjassa ja puheenvuorossa koko todistelu perustuu siihen, että Rytin ja Tannerin tiedossa hallituksen istunnossa 25.2. oli Göringin ilmoitus odotettavissa olevasta Saksan ja Venäjän sodasta. Kivimäki oli valtioneuvoston istunnossa ensi kerran vasta 28.2. Hän ei ollut vielä istunnossa 25.2. vaan Berliinissä, eikä hän ollut voinut ilmoittaa keskustelustaan Göringin kanssa, sillä pääministerin ilmoituksen mukaan (23.2.) ”Häntä oli kehoitettu viipymättä matkustamaan Ruotsiin, koska Saksasta ei uskalla puhelimitse keskustella niin salaisista asioista”. Kivimäki ei kuitenkaan päässyt silloin vielä Ruotsiin vaan Tanner totesi hallituksen kokouksessa 25.2., että hän ”istuu kulkuyhteyksien keskeytymisen takia vielä Berliinissä”. Hän oli tosin lähettänyt sieltä 25.2. sähkösanoman keskustelustaan Göringin kanssa, mutta siinä ei puhuttu mitään Saksan ja Neuvostoliiton suhteista, ei silloisista eikä tulevista.⁶

Kirjassaan Ylikangas kuitenkin sanoo pääministerin ilmoittaneen ulkoasiainvaliokunnan kokouksessa, että Kivimäki soittaa

seuraavana päivänä, eli 24.2. ja toteaa: ”Ilmeisesti Kivimäki soittikin, mutta hän lähetti lisäksi salakielisen sähkeen, joka tietenkin oitis suurella kiireellä avattiin.” Tässä salasähkeessä olisi ollut se Göringin informaatio ”lähdemme sotaan Venäjää vastaan”, joka käänsi Tannerin ja Rytin ajamaan rauhan tekoa. Mutta mitään lähdeviitettä tuollaiseen salasähkeeseen ei Ylikangas esittänyt. Lukijan täytyy päätyä siihen, ettei sitä oltu lähetettykään, koska sellaista ei ole UM:n arkistossa, eikä ministeriön poliittisen osaston päällikkö Aaro Pakaslahtikaan ollut saanut siitä tietoa. Jo tämä osoittaa, että Kivimäen/Göringin keskustelu 22.2. ei ole vaikuttanut Rytin ja Tannerin päätökseen 25.2. ryhtyä rauhantunnusteluihin Tukholmassa. Muille ministereille ei Ylikankaan mukaan salasähkeen sisältöä paljastettuakaan.⁷

Tannerin ja Rytin jyrkästi kielteinen kanta Kremlin rauhanehtojen avunantosopimukseen, koska se voisi johtaa maamme sotaan Saksaa vastaan, on hyvin selitettävissä ilman Göringin ilmoitustakin. Saksan ja Neuvostoliiton välisen ystävyuden kestäminen epäilemisen oli yleistä ja luonnollista muutenkin. Tannerin huomautus, että näistä keskusteluista ei saa päästää mitään ”näiden seinien ulkopuolelle” ei lainkaan voi koskea Göringiltä saatua ilmoitusta, koska sellaisesta ei edes puhuttu. Se tarkoitti rauhantunnusteluihin ryhtymistä ja suurlähettiläs Kollontayta. Sellaisten tietojen vuotaminen voisi heikentää uupuvan armeijan taistelutahtoa.

Kun Kivimäki sitten esiintyi valtioneuvoston istunnossa 28.2. sotilaallinen tilanne oli

3. J. O. Söderhjelmin kokoelma HYK. Kansio 916 III 4 Vinterkriget och fredsprocessen 12.4.40. Professori Krister Wahlbäck selostaa suppeammin tätä merkintää *Hufvudstadsbladetissa* 26.3.00. Ylikangas ei ole *Tulkintani Talvisodasta* -teoksessa käyttänyt lähteenä Söderhjelmin kokoelmaa.

4. J. O. S.:n kokoelma e. m. Vinterkriget och fredsprocessen 30.3.40.

5. Manninen–Rumpunen 212.

6. Manninen–Rumpunen 213, 221, 226.

7. Manninen–Rumpunen 213, 226; Ylikangas 194, 202. Halutessani tarkistaa, mitä tuossa ”salasähkeessä” sanottiin, minulle ilmoitettiin Ulkoministeriön arkistosta 20.1.04, että mitään salasähkettä ei Saksasta ole tullut 22.–26.2.40, vaikka se tietoyhteyksien kannalta olisi ollut mahdollista.

sellainen, että rauhan pikaisessa solmimisessa oli jo kysymys kansakunnan eksistenssistä. Hän toi Saksasta terveisiä, että jos Venäjä valtaa maan, kaikkien ihmisten on syytä mennä Ruotsiin, ”sillä maahan jäävillä ei ole mitään pelastumisen toiveita”. Rytikin korosti, että maata ja kansaa ei voida jättää alttiiksi niille vaaroille, joita maan joutuminen venäläisille merkitsisi.

Venäjän ja Saksan sodasta Kivimäki ei puhunut mitään vaan Saksan terveisinä esitti, että rauha tulisi tehdä millä ehdoin tahansa ja että oli odotettava suursodan loppua. Silloin kaikki palautettaisiin entiselleen ”voitti sodan kumpi hyvänsä”⁸. Ylikankaan teesiä tämä tosin ei vielä kaada, sillä hänen mukaansa Goringin viestin pääasia ei hallituksen kahden avainhenkilön ulkopuolelle kerrottu – mutta edellä osoitin ettei sitä oltu saatu tiedoksi näillekään. Retoriikkana kuitaan Rytin toteamuksen että parempi on alkaa maan jälleenvaltaus Viipurista kuin Torniossa. On vaikea uskoa, että hän olisi pitänyt mahdollisena, että armeijamme voisi vetäytyä Ruotsiin, saisi olla siellä aseissa ja aloittaa hyökkäyksen Neuvostoliiton miehittämää maata vastaan. Olennaista oli hänen huomautuksensa, että parempi säilyttää armeija taistelukykyisenä ja maa hävityksiltä, mikä sentään saavutettiin rauhanehtoihin taipumalla.

Mitä vielä tarvittaisiin?

Mielestäni olen edellä ”tutkimuksellisesti kelvollisilla perusteilla” vakavasti horjuttanut professori Ylikankaan tulkintaa. Olen vedonnut lähteeseen, jolla on painava todistusvoima siitä, että Ryti ei uskonut Saksan voittoon ja että hän suorastaan piti länsivaltain voittoa Suomelle elinkysymyksenä. Vastaavaa lähdeä ei Ylikankaalla ole. Myöskään ei pidä paikkaansa hänen väitteensä, että Suomen ulkopolitiikka olisi heti talvisodan jälkeen orientoitunut Saksaan. Lisäksi Ryti, ja erityisesti Tanner, olivat valmiit hyväksymään Neuvostoliiton rauhanehdot jo ennen kuin mitään tietoa Kivimäen keskusteluista marsalkka Goringin kanssa oli saatu.

Jotta uskoisin Ylikankaan teoriaan, hänen tulisi esittää sellainen lähde, jossa Ryti ja Tanner erittelisivät motiivejaan ja sanoi-

sivat, että syynä heidän päätymiseensä rauhan tekemiseen olivat tieto ja luottamus Saksan ja Neuvostoliiton pikaiseen sotaan, jossa Suomi tulisi saamaan sodassa menettämänsä alueet takaisin. Sellaisia olisivat hyvin yksityinen aineisto, jommankumman päiväkirjamerkinnot noilta päiviltä tai kirjeet luotetuille.

Jos Goringin sanoma todella olisi ollut heille niin ratkaiseva kuin Ylikangas esittää, luulisi heidän Saksan suurten voittojen aikana syksyllä 1941, kun Neuvostoliiton kukistuminen näytti ilmeiseltä, joskus josakin tilanteessa todenneen ”tämähän oli takana, kun ajoimme läpi Moskovan rauhan”. Mutta siihen asti kuin tuollaisia lähteitä löytyy, pidän yksinkertaisimpana selityksenä rintamatilanteen romahdusmaista heikentymistä ja toivottomia näkymiä sekä sen osoittautumista illuusioksi, että Ruotsista ja lännestä saataisiin riittävän nopeasti riittävää apua.

Talvisodan rauhanteosta syntynyt keskustelu on mielenkiintoisempi historian metodien kuin itse päätöksen syyn kannalta. Ylikankaan tulkinta, että pääministeri Risto Ryti ja ulkoministeri Väinö Tanner taipuivat venäläisten rauhanehtoihin koskee nimenomaan heidän motiivejaan, siis jotain erittäin henkilökohtaista ja sellaista joka on heidän ajatuksissaan. Ylikangas itse puhuu aivan oikein ”tulkinnastaan”. Kuten olen jo todennut, missään hänen esittämässään lähteissä näet Ryti ja Tanner eivät sano sitä syytä, joka Ylikankaan mukaan sai heidät tekemään rauhan, eli Goringin ilmoitusta tulevasta Saksan-Neuvostoliiton sodasta, jonka jälkeen Suomi saisi luovutettavat alueet takaisin.

Ylikangas muodostaa pää- ja ulkoministerin motiivit niistä perusteluista, joilla nämä helmikuun lopulla suosittelivat Kremlin ehtoihin suostumista. Mutta sitä vastaan puhuvat sekä se, että Ryti uskoi länsivaltojen voittoon että se että Suomi rauhanteon jälkeen orientoitui Ruotsiin. Ratkaisevat muutokset hänen ajattelussaan olivat sitten Saksan Norjan-sotaretki, Ranskan kukistuminen ja Neuvostoliiton Baltian-miehitys. Niiden jälkeen maailma oli toinen kuin talvisodan aikana.

Ylikankaan teesiä ei sen sijaan voida kumota yleisluontoisella pohdinnalla talvisodan aikaisesta kansainvälispoliittisesta tilanteesta ja suurvaltojen suunnitelmista. Onhan mahdollista, että suuressa paineessa ja kansakunnan elinehtojen ollessa luhistumassa, pää- ja ulkoministeri hetkeksi tarrautuisivat sellaiseen oljenkorteen kuin Göringin ilmoitus. Heidän aivojensa sisään ei pääse kurkistamaan. Mutta sellaisen tarrautumisen tekee epäuskottavaksi se, että ainakin Tanner jo ennen mitään Kivimäen tapaamisesta lähettämää tietoa oli valmis rauhaan Kremlin esittämillä ehdoilla. Ja kun vielä ilmenee, että Göringin ilmoittamaa tietoa Saksan ja Neuvostoliiton odotettavissa olevasta välirikosta ei Tannerilla ja Rytillä edes ollut, kun ratkaiseva päätös neuvotteluihin ryhtymisestä 25.2. tehtiin.

Motiivien ja argumenttien suhde on politiikan, ja muunkin ihmisten yhteistoiminnan, tutkimuksessa kiehtova ongelma. Motiivit ohjaavat toimijoita. Argumentit ovat niitä perusteluja, joilla saadaan toisten päät kääntymään haluttuun suuntaan. Ne eivät suinkaan ole sama asia.

Oikeastaan koko aatehistoria on kulloinkin käypien argumenttien historiaa. Ihmisellä ei toiminnassaan useimmiten ole vain yhtä motiivia. Eino Kaila totesi jo maineikkaassa *Persoonallisuudessaan*, että jokaisessa teossa purkautuu kaikki mitä vain voi, siis lukuisat samaan suuntaan vaikuttavat motiivit, eikä asianomainen ole kaikista edes tietoinen. Näin oli myös siinä prosessissa, joka vaikutti rauhantekoon talvisodassa. Jos Göringin Kivimäelle antama ilmoitus olisi tavoittanut Rytin ja Tannerin ennen näiden päätöstä ryhtyä neuvottelemaan rauhasta, se varmaan olisi vaikuttanut samaan suuntaan mihin he jo muutoinkin olivat menossa. Mutta ratkaisevaa merkitystä sillä ei olisi ollut. Kun tieto siitä sitten tuli, se oli yksi lisätekijä pyrkimyksessä solmia rauha pikaisesti. Mutta siitä huolimatta he suuntasivat Suomen politiikan kohti liittoa Ruotsin kanssa. Saksan vuoro tuli vasta, kun Euroopan sotilaallinen tilanne oli ratkaisevasti muuttunut. ■

8. Manninen–Rumpunen 251–53.

MARTTI HÄIKIÖ

Lähdekritiikkiä Ylikankaalle Göringistä ja talvisodasta

Dosentti Martti Häikiö vaatii lähdekritiikkiä talvisodan rauhan taustan selvittämisessä.

■ Professori Heikki Ylikangas ei näytä soveltavan riittävää lähdekritiikkiä pääväitteeseensä, jonka mukaan Göringin lupaus Saksan ja Neuvostoliiton lähiaikoina alkavasta sodasta sai aikaan sen, että Suomi teki rauhan Neuvostoliiton kanssa talvisodassa. Käyn läpi Ylikankaan kirjoitusta (HAik 4/2003), koska hän esittää siinä ”kootusti tulkintaani [siis HY:n] liittyvät keskeisimmät lähteet”.

Mitä Göring lupasi?

Ensinnä Göringin lupaus. Ulkoinen lähdekritiikki kysyi, onko lupaus aito. Millä lähteillä Ylikangas dokumentoi sen, että Göring on antanut väitetyt lupauksen Suomen hallitukselle? Mitkä muut lähteet kuin Kivimäen kertomus tukevat väitettä, että Göring olisi sanonut juuri niin kuin Ylikangas väittää?

Ylikangas ei käytä Göringin viestistä muotoilua, joka löytyisi Göringin tai muusta saksalaisesta aineistosta. Hän ei myöskään käytä Suomen virallisesta päätöksenteosta kertovia papereista eli presidentti Kallion, pääministeri Rytin tai ulkoministeri Tannerin tai hallituksen tai ulkoministeriön aineistoista löytyvää lähdetä. Mutta kumma kyllä hän ei myöskään käytä Kivimäen omien muistelmien (1965) muotoilua Göringin viestistä: ”Saksan voitettua sodan saisimme koron kanssa takaisin sen, mitä menettäisimme”.

Sen sijaan Ylikangas käyttää Ragnar Nordströmin kirjan *Voitto tai kuolema* (1996, kirjoitettu 1945–46) muotoilua: ”Takaan, että kun lyhyen ajan kuluttua lähdem-

me sotaan Venäjää vastaan, saatte kaiken takaisin korkoineen.”

Nordströmin kirja kertoo Göringin sanoneen lauseen Kivimäelle ruotsiksi, ja suomenkielinen muotoilu on teoksen kääntäjän Raimo-Ragnar Nordströmin käsialaa. Teoksesta ei käy ilmi, perustuuko sanatarkka muotoilu Nordströmin muistikuvaan vai johonkin dokumenttiin. Sen sijaan Nordströmin tekstistä käy ilmi se yhteys, jossa Göring em. asian lausui:

”Hän [Kivimäki] sai tavata Göringin, ja Göring ajoi rauhantekoa millä ehdoilla tahansa, kuitenkin niin että itsenäisyys säilyisi. Sitä vastoin Göring katsoi, ettei merkitsisi mitään, vaikkapa Viipuri ja Sortavala luovutettaisiin venäläisille, sillä pääasia oli, että Suomen kansa pelastettaisiin tuholta. Göring sanoi – minkä me tietysti kaikki tiedämme – että jos Venäjä voittaisi Suomen, suuri osa Suomen kansasta lähetettäisiin suoraa päätä Siperiaan tuhoamisleireille ja muu osa hajotettaisiin Venäjän eri osiin. Venäläisiä lähetettäisiin tilalle Suomeen. Suomi tuhoutuisi kansakuntana. Kun Kivimäki poistui, Göring saattoi häntä eteiseen, otti häntä kädestä kaksin käsin ja sanoi: *Kom ihåg, för fred på vilka villkor som helst. Jag garanterar ett när vi efter en kort tid gå i krig mot Ryssland, får Ni allt tillbaks med ränta.* (kurs. RN)”

Ylikangas ei sovelle lähdekritiikkiä Nordströmin tekstiin. Hän ei kysy, onko jääkärieversti Nordströmin muotoiluun ja tulkinnaan vaikuttanut hänen ilmeinen toiveensa ja tavoitteensa saada Saksa välittämään Suomelle rauha ja aloittamaan sota Neuvostoliittoa vastaan ja hänen ilmeinen tendensinsä osoittaa rahoittamansa Kivimäen matka Saksaan talvisodan rauhaan johtaneeksi ratkaisevaksi tapahtumaksi.

Sisäinen lähdekritiikki kysyy, mikä on lähteen tarkoitus. Vaikka Göring todella olisi sanonut jotakin Nordströmin väitteen suuntaista, Ylikangas ei aseta kysymystä, mikä tuon lausuman todellinen tarkoitus mahtaisi olla. Oliko Göringin tarkoitus todellakin kertoa Suomen lähettiläälle Saksan salaisesta sotasuunnitelmasta? Vai oliko tar-

koitus vain yleisellä tasolla taivutella Suomea rauhaan, aivan kuten Ruotsi taivutteli Suomea väläyttämällä jopa puolustusliittoa, jota ei sitten rauhan tultua toteutettu?

Mikäli Ylikankaan tulkinta Saksan hyökkäyspäätöksestä pitää paikkansa, on tieto maailmanhistoriallinen ja se tulisi kääntää kaikille sivistyskielille, sillä se muuttaa perusteellisesti toisen maailmansodan historiantulkinnan: Saksa tekikin päätöksen hyökätä Neuvostoliittoon jo helmikuussa 1940. Tähän saakka on kuviteltu, että päätös operaatio Barbarossan suunnittelusta tehtiin vasta Ranskan valtauksen jälkeen heinäkuussa 1940 ja suunnitelma hyväksyttiin joulukuussa 1940.

Se, että Saksa *aikoi* hyökätä Neuvostoliittoon ”lähiaikoina”, ei ollut uutinen kenellekään Hitlerin *Mein Kampf*in lukeneelle, kuten Ylikangas itsekin huomauttaa. Mutta helmikuussa 1940 Saksa ja Neuvostoliitto olivat hyökkäämättömyyssopimuksen solmineita ja Puolan yhdessä jakaneita ”liittolaisia”, ja Saksa noudatti tiukkaa puolueettomuutta Neuvostoliiton hyökkäyssodassa Suomeen. Peruskysymys siis kuuluu: mitä muita todisteita Ylikankaalla on Saksan päätöksestä tai edes aikomuksesta hyökätä ”lähiaikoina” Neuvostoliittoon kuin Suomen sodan lopettamiseksi annettu Göringin viesti Kivimäelle siinä muodossa kuin Kivimäen matkan rahoittaja Nordström sen muistaa?

Oma kantani on, että lähdekriittisesti Göringin viesti liittyi Saksan intressiin saada Suomen sota loppumaan mahdollisimman pian, sillä jatkuessaan se oli vetämässä länsivallat Pohjois-Eurooppaan. Oli erittäin luontevaa toivoa, uhata ja luvata mitä tahansa tämän päämäärän saavuttamiseksi. Ymmärtääkseni Suomen päättäjät näkivät selvästi tämän tarkoituksen.

Ylikankaan Göring-tulkinnalle täysin vastakkaisen Göring-kuvan voi lukea Björn Fontanderin teoksesta *Görings Sverige – et batkärlek* (Carlssons 2001). Göring oli naimisissa ruotsalaisen Carin von Kantzowin (1888–1931), omaa sukua von Fockin kanssa. Carinin sisar Mary oli puolestaan naimisissa Eric von Rosenin kanssa, joka Suomessa tunnetaan parhaiten siitä, että hän

oli lahjoittanut lentokoneen Suomen vaupussotaan. Fontander kertoo, että Ruotsin erittäin hyvin tuntenut Göring oli hyvin huolissaan Suomen talvisodasta – yllättäen sen vuoksi, että hänen suuren rakkautensa Carinin ensimmäisen avioliiton 28-vuotias poika Thomas Kantzow oli matkustanut Suomeen ruotsalaisena vapaaehtoisena vastoin Göringin nimenomaista toivomusta ja omaa lupastaan.

Kirjassa lainataan Göringin kirjettä entiselle langolleen, Suomen puolesta häneen vedonneelle Eric von Rosenille 20.2.1940:

”Kuten varmasti tiedät olen sanonut miten onnetonta minulle olisi, jos tulisi tietoon, että poikapuoleni taistelee Suomessa Venäjää vastaan, jonka kanssa meillä on nykyisin ystävälliset suhteet. Venäläiset voivat tehdä siitä sen johtopäätöksen, että minä olen heitä vastaan ja että minä mieluummin auttaisin suomalaisia. He eivät lainkaan ymmärtäisi, että minulla on niin vähän vaikutusta poikapuoleeni, että voisin pitää hänet poissa tästä sodasta. Näin ollen minun on mahdotonta tehdä mitään suoraan tai epäsuorasti Suomen hyväksi Ruotsin kautta. (Därmed har det gjorts omöjligt för mig direkt eller indirekt via Sverige kunna uträtta det ringaste för Finland.) Käteni ovat sidotut ... Olisin odottanut Thomasin ottavan minut huomioon. Pyydän siis sinua, että tulevaisuudessa et sotke minua asioihin jotka liittyvät Suomeen, koska Thomasin takia olen sillä suunnalla shakkimatissa.” (s. 365–366)

Suomen päätös tehdä rauha

Toiseksi Suomen päätös tehdä rauha. Täysi varmuus on vain siitä, että 12. maaliskuuta 1940 Suomen hallitus *päätti* hyväksyä Moskovassa kuullut rauhanehdot. Vähemmistöön jääneet ministerit Juho Niukkanen ja Uuno Hannula sanelivat valtioneuvoston pöytäkirjaan eriävän mielipiteensä, jonka mukaan rauhaa ei pidä tehdä, vaan sotaa oli jatkettava ja pyydyttävä sitä varten apua Englannilta ja Ranskalta myös joukkojen muodossa.

Ylikangas rakentaa pääministeri Risto Rytin ja ulkoministeri Väinö Tanneria kos-

keva pääargumentaationsa sen varaan, että he muuttivat kantansa rauhantekoon 25.2. sen johdosta, että Saksasta tuli Göringin Kivimäen kautta välittämä tieto siitä, että Saksa hyökkää lähiaikoina Neuvostoliittoon ja Suomi saa siinä vaiheessa takaisin menettämänsä alueet. Ylikankaan mukaan hallituksen keskusteluissa mainittu sana ”väli-rauha” tarkoittaisi revanssisotaan valmistautumista. Hän spekuloi, ”millä voimalla Suomi aikoi toteuttaa Karjalan valtaamisen” päätyen siihen, että ajateltiin Saksaa.

Olennainen kysymys kuuluu: missä oli päätetty tai edes suunniteltu Karjalan takaisin valtaamista? Ei missään! Yhtä vähän löytyy todisteita ”valloituksen toteuttamisesta” ulkomaisella avulla.

Hallituksen kokouksessa 25.2. ulkoministeri Väinö Tanner kertoi syyt, joiden mukaan hän on päätenyt rauhan kannalle: rintama ei kestä, Ruotsin ja länsivaltojen apu on riittämätön ja Saksa ei halua välittää rauhaa. Hän kertoi hallitukselle myös Göringin tavanneen Kivimäen viestin: ”Hän [Kivimäki] ilmoittaa saaneensa täyden varmuuden siitä, että siltä taholta ei panna esteitä Ruotsin avunannolle, jos länsivaltat pysyvät poissa. Jos länsivaltojen säännöllisiä joukkoja esiintyy, Saksa ryhtyy sotatoimiin. Hän kehotti rauhantekoon, koska piti länsivaltojen apua heikkona.”

Entä mitä Tanner sanoo asiasta muistelmissaan *Olin ulkoministerinä talvisodan aikana* (1950)? 25.2. Tanner sanoo tienneensä vain Kivimäen sähköeseen sisältyvän tiedon, ”että Saksa ei panisi esteitä Ruotsin aktiiviselle osanotolle Suomen sotaan, jos vain länsivaltat pysyisivät poissa ... Hänen tapaamansa henkilöt olivat muuten vakavasti kehoittaneet rauhantekoon saatavissa olleilla ehdoilla.” (s. 285). Tanner matkusti 26.2. Tukholmaan ja tapasi siellä lähettiläänä olleen Eljas Erkon kanssa Kivimäen samana yönä. ”Kaikki, joita hän oli tavannut, olivat kehoittaneet tekemään rauhan ankarillakin ehdoilla. *Oli joka tapauksessa olemassa mahdollisuus suursodan päätyttyä saada luovutettava alue takaisin.* (kurs. MH)” (s. 288)

Muotoilu on siis sama kuin Kivimäen muistelmissa: vasta suursodan päätyttyä eli

ilmeisesti sellaisessa ensimmäisen maailmansodan jälkeen pidetyn kaltaisessa rauhankonferenssissa, jossa Saksa olisi vahvoilla.

Tanner kertoo vielä tulleen kotimatkan Turusta Helsinkiin autolla Kivimäen kanssa. ”Hän oli kovin puheliaalla tuulella ja oli päättäväisesti rauhanteon kannalla. Hänen mielestään ei ollut mitään muuta mahdollisuutta, elleimme halunneet joutua täydelliseen häviöön.” (s. 298–299)

Ylikankaan ajattelumalli lähtee siitä, että Tanner ei puhunut hallitukselle aikanaan eikä muistelmissaan totta, vaan johti hallitusta tietoisesti, johdonmukaisesti ja koko ajan harhaan. Ylikangas olettaa, että Tanner ei halunnut ainoastaan rauhaa, vaan suunnitteli valloitusotaa, jolla menetetyt alueet saataisiin takaisin. Ja kolmanneksi, Tanner suostui rauhaan sillä perusteella, että Saksan lupaus aloittaa hyökkäys Neuvostoliittoon antaisi Suomen tarvitseman avun tässä hyökkäyssodassa.

Mielestäni Ylikankaan väitteet ovat yksinkertaisesti vääriä ja kokonaan vailla perusteita eli dokumentaatiota ja perustuvat ilmeisesti yksipuoliseen tai vailla riittävää lähdekritiikkiä käytettyyn lainaukseen Nordströmin kirjasta.

On mielestäni ymmärrettävää, että ”väli-
rauhasta” puhuttiin. Alueluovutukset olivat niin suunnaton isku, että niiden sietämiseksi oli kansalle tarjottava kaikki mahdolliset toiveet siitä, että joskus tulevaisuudessa vääryys korjaantuisi. Näitä toiveita ei voi oikopäätä pitää rauhanpätöksen perusteluina ja selittäjinä, saati uuden hyökkäyssodan suunnitelmina, vaan pikemminkin eräänlaisena kohtalonuskona oikeuden lopulliseen voittoon.

Oma käsitykseni on, että talvisodan rauhantekemiseen vaikuttaneista tekijöistä merkittävin oli Neuvostoliiton puolella länsivaltojen avun uhka, joka sai Neuvostoliiton lopettamaan menestyksellisesti edenneen hyökkäyksensä peläten sodan laajenemista. Tämän vaihtoehdon elossa pitäminen on Tannerin pääansio talvisodan aikana. Suomen osalta merkittävin tekijä oli rintamatilanteen tosiasiallinen heikkous, mistä paras käsillä oleva teos on Lasse Laak-

osen väitöskirja *Todellisuus ja harbat* (1999), sekä tarjolla olleen avun riittämättömyys.

Olen käsitellyt Suomen rauhanprosessia laajemmin mm. artikkelissa ”Ratkaisiko talvisodan rauhantilatilanne, lännen avun riittämättömyys vai Saksan lupaus?”, joka sisältyy teokseeni *Historia ja väärät profetiat. Kirjoituksia Suomen historian kipupisteistä* (Edita 2003) sekä väitöskirjassani *Maaliskuusta maaliskuuhun. Suomi Englannin politiikassa 1939–40* (1976).

TUOMO POLVINEN

Professori Tuomo Polvinen, Helsingin yliopisto

Lenin ja Bobrikov

Professori Tuomo Polvisen kommentti historiantutkimuksemme nykytilaa arvioineelle professori Osmo Jussilalle (HAik 4/2003).

■ Arvostamani kollega Osmo Jussila on keskustelupuheenvuorossaan kiinnittänyt huomiota historiantutkimuksemme tasoon, jossa hän näkee puutteita. Parantamisen varaa toki aina on, vaikka puheet ”lähdefetishismistä”, joita joskus kuulee, ovat mielestäni menneet liiallisuuksiin. Halutaanko siis todellakin karsimalla etukäteen pois tietyt tosiasiat ja näkökohdat parantaa edellytyksiä omien ennakkokäsitysten mukaisen kuvan välittämiseen lukijakunnalle? Minun on vaikea uskoa, ettei Osmo Jussila koeneena tutkijana havaitsisi tätä vaaraa. ”Zeitklageen” syyllistymättä todettakoon laajaa ja monipuolista lähdepohjaa pidetyn tähän saakka ansiona. Tietenkään historioitsijan työ ei silti saa pysähtyä lähteiden referointiin.

Mielihyvin panen merkille Jussilan antavan tunnustusta Venäjän vallankumousta ja Suomea koskevalle tutkimukselleni. Perusteena hänellä on tällöin se, että kirjaan sisältynyt teesi Leninin kansallisuuspolitiikan

ja Suomen itsenäisyyden tunnustamisen yhteydestä on ”Kekkonen hermostumisesta” huolimatta tullut nyttemmin yleisesti hyväksytyksi. Toki teokseen sisältyy muitakin silloisessa historiografiassamme uusia näkökohtia, jotka kuitenkin näyttävät häipyneen kollegani mielestä. Onhan opuksen ilmestymisestä sentään kulunut jo pitkälti yli kolme vuosikymmentä.

Vuonna 1984 ilmestyneeseen Bobrikov-kirjaani Jussila sen sijaan on osittain tyytymätön, koska siitä ei hänen mielestään muodostunut kyllin jyrkkää antiteesiä varhaisemmalle suomalaiselle tutkimukselle. Kollegani kannanottoa pidän varsin yllättävänä. Molemmat hänen mainitsemansa teokset ovat nimittäin syntyneet täsmälleen samalla tavalla – tutustumalla mahdollisimman laajasti ja perusteellisesti relevanttiin materiaaliin siitä sitten historian tutkimuksen metodologian mukaisesti tehtyine johtopäätöksineen.

Minkä minä sille voin, että mielestäni objektiivinen ja perusteltu tutkimustyö ensiksi mainitussa kirjassa kaatoi poliittisista syistä tyrkytetyn myytin, kun taas Bobrikovin kohdalla aivan samanlainen tutkimustyö osoitti hänet valtio-oikeudellista teoretisointia vain niukasti arvostavaksi, keisarikunnan yhtenäistämispoliitiikan määrätietoiseksi toteuttajaksi.

Kysehän on valtaosaltaan aikaisemmin käyttämättä jääneisiin venäläisiin aineistoihin tiukasti rakentuvasta keisarikunnan Suomen-politiikan ja sen motivaatiotaustan analysoinnista eikä jo moneen kertaan – ei vähiten Osmo Jussilan itsensä toimesta – pätevästi selvitettyjen suomalaisten näkökohtien toistelusta, mitä hän artikkelissaan tuntuu kaipaavan.

”Oikeustaistelun” jäljet näyttävät meillä vieläkin vaikuttavan sikäli, että kenraali Bobrikovin toiminta halutaan joskus typistää voittopuolisesti juridisiin raameihin, kun kysymys todellisuudessa oli politiikasta, toisin sanoen mitään sektoria etukäteen pois-sulkemattomasta, aikakauden imperialistisen hengen mukaisesta valtakunnan mahdollisimman pitkälle menevästä yhdenmukaistamisesta. Tässä suhteessa Venäjä ei poikennut muista suurvalloista. Vaikka kun-

non kenraalin menetelmät olivatkin jyrkkiä, perustavoite oli sama. Aika vain loppui kesken.

Olisiko minun siis Osmo Jussilan tyydyttämiseksi pitänyt vastaansanomattomasti dokumentoidut tosiasiat ja niistä tehdyt johtopäätökset sivuuttaen sepittää ”yllätyksiä”, jotka olisivat kyenneet ”hermostuttamaan” Kekkonen jälkeen vielä myöhempiäkin presidenttejä? Haluaisin edelleen uskoa ystäväni ja kollegani olevan kanssani samaa mieltä siitä, että vakavasti otettavaksi tarkoitetun historian tutkimuksen lähteminen tarkoituksellisen sensaatiohakuisuuden tielle ei ole kannatettavaa.

Muistutettakoon vielä, että presidentti Kekkonen aikanaan hienolla tavalla oikaisi erehdyksensä luovuttaessaan Linnassa järjestetyssä tilaisuudessa minulle nimeään kantavan säätiön palkinnon Suomen kansainvälistä asemaa itsenäisyyden eri vaiheissa koskevista tutkimuksistani.

PETRI MIRALA

Mikä tutkijan-koulutustamme oikein vaivaa?

”Jussila on pelottavan oikeassa”. Kahdessa ohjauskulttuurissa opiskelleen ja nyt tiedekuntansa jatkokoulutuksen kehittämistä koordinoivan Petri Miralan näkökulma keskusteluun opinnäytteen ohjaamisesta.

■ Osmo Jussila tutki ja hutki Suomen historian tutkimusta (*Haik* 4/2003). Yhdeksi perisyyniksi hän luki sen, että opiskelijat valitsevat itse graduilleen aiheen. Tuntematta aihealueensa tutkimusta ja mitä sen ”etulinjassa” tapahtuu, he valitsevat vähämerkityksellisen aiheen, tuloksena pinnallinen historiikki. Valittu merkityksetön aihe pai-

suu sitten usein kehnoksi väitöskirjaksi asti.

Minulla lienee joku pätevyys arvioida, onko Jussilan puheissa perää. Tein gradu-ni itse valitsemastani aiheesta Helsingin yliopistossa. Väitöskirjani tein Dublinin Trinity Collegen ankarassa ja elitistisessäkin ohjauskulttuurissa, jossa aiheen valinta on kaikkea muuta kuin opiskelijan yksityisasiä ja tulostakin on tultava määräajassa. Kumpi siis on parempi?

Graduaiheen valintaan en muista saaneeni ohjausta. Yleisen historian aiheet rönssyivät jo proseminaarissa kaikkialle maailmaan. Itse olin jostain saanut päähäni tehdä gradun Irlannin historiasta. Alkuperäislähteitä ei ollut, tutkimuskirjallisuuttakin niukasti. Eduskunnan kirjastosta sentään löysin sattumalta parlamenttiasiakirjoja, jotka käsitelivät protestanttijärjestö Oranialaisveljeskuntaa 1700- ja 1800-luvun taitteessa.

Aihe tuntui vähän tutkitulta, minkä sentään älysin varmistaa kirjoittamalla erälle irlantilaisprofessorille. Ohjaajani Matti Viikari (1943–94) ei ollut Irlannin historian eksperti, mutta hänen valistusajan ja kansalaisyhteiskunnan nousun tuntemuksensa oli suureksi avuksi alkuvaiheessa. Kiitos Erasmus-ohjelman, pääsin loppumetreillä Irlantiinkin ja tein työn loppuun Galwayn yliopistossa. Moni muu sai siis varmasti paljon vähemmän apua ja neuvoja kuin minä.

Viikari kannusti minua jatko-opintoihin ja etsimään lisäohjausta. Päädyin lopulta Trinity Colleegeen, jossa Irlannin uuden ajan alun historian *grand old man*, Louis M. Cullen, kysyi ajatuksiani väitöskirjasta. Änkytin, että voisin kai jatkaa graduaiheestani. Professori Cullen oli lukenut graduni – jonka onneksi olin kirjoittanut englanniksi – ja muisti, että olin sivunnut vapaamuureita oranialaisten yhtenä esikuvana. Tutki poika vapaamuureita, niitä on tutkittu vielä vähemmän, kävi käsky.

Helsingissä vallitsevan valinnanvapauden tuloksena tein luultavasti keskinkertaisen gradun, joka varmaan vain tuurilla johti eteenpäin. Aihetta kun oli tutkittu niin vähän, että jopa sekin oli merkittävä lisä. Dublinissa aihe lyötiin eteeni. Seurasi neljä vuotta työtä vuorotta, matkan varrella oli vieläpä uusi karsinta siinä, ketkä jatko-opiskelijat saivat yrittää tohtoriksi asti ja keille osoitettiin ovea jo aiemmin. Lopussa seisoi kuitenkin kiitos: arvostetulla palkinnolla palkittu väitöskirja.

Ohjauksen merkitys käsitetään meillä yhä vielä usein väärin. Kunnollinen aihevalinta ja ohjaus ei tarkoita sitä, että opiskelija pääsisi vähemmällä vaan sitä, että hänen lähtötasonsa on korkeampi. Tällöin rimakin voi olla ylempänä ja – jos vain rahoittaja suo – työ valmistuu tolkullisessa ajassa. Työtaakkaansa valittavalle opettajallekin olisi kohtuullisempaa, jos jatko-opiskelijoita olisi kerrallaan viisi (jotka todella valmistuvat ja vievät tiedettä eteenpäin) eikä viittäkymmentä (joista hyvä jos viisikään valmistuu).

Rohkenen siis väittää, että Jussila on pelottavan oikeassa, ainakin mitä väitöskirjoihin tulee. Opinnäytteen kunnollinen ohjaus on mahdotonta, jos aiheet saavat olla maan ja taivaan väliltä. Ohjaaja ei sitoudu työhönsä, ellei ole saanut olla itse vaikuttamassa tutkimuksen aiheeseen (ja vielä vähemmän, ellei edes tiedä aiheesta mitään). Opiskelijaparka ei saa ”ohjaajastaan” mitään irti, vaan joutuu itse keksimään pyörän uudelleen.

Jatko-opiskelijoita valitsevilla tulisi olla rohkeutta torjua vaikka maailman parhaan gradun tekijä ja maailman etevimmän tutkimussuunnitelman esittäjä, jos väitöskirjan aiheesta ei päästä yksimielisyyteen eikä työlle siis ole antaa kunnan ohjausta. Tällöin on opiskelijalle suuri palvelus ohjata hänet toisen ohjaajan luo, toiseen yliopistoon, toiseen maahan.

Liturgiaa – silti suuri dilemma

Seppo Hentilä: Kaksi Saksaa ja Suomi. Saksan-kysymys Suomen puolueettomuuspolitiikan haasteena. Historiallisia tutkimuksia 216. SKS 2003 Helsinki. 236 s.

■ Seppo Hentilän tutkimus *Kaksi Saksaa ja Suomi* käsittelee Suomen tasapainoilua kahden Saksan ja kahden kylmän sodan leirin välissä erityisesti siitä näkökulmasta, miten Suomi saattoi selviytyä vuosina 1945–73 tunnustamatta virallisesti kumpaakaan maata. Hentilän kirja on ensimmäinen kahdesta. Toinen tutkimus käsittelee Saksan demokraattisen tasavallan (SDT) poliittista vaikutusta Suomessa työniemenä ”Harppi Saksan haarukassa”. Siitä tuleekin varmasti vielä luetumpi teos kuin tästä ensimmäisestä.

Tuskin kompetenssini riittää arvioimaan Seppo Hentilän tutkimusta Suomen Saksojen politiikasta kokonaisuudessaan, mutta se on tuskin tar-

peenkaan. Tutkimus on saanut myönteisen vastaanoton sekä ammattihistorioitsijoiden piirissä että erityisesti ulkoasiainministeriön sisällä. Eräs ehdotti jos sen ottamista oppikirjaksi, joka näyttää ulkopoliitiikan ja diplomatian työn monia puolia yksityiskohtia myöten. Lukija huomaa nopeasti, että Hentilä on kerännyt vuosien myötä valtavan aineiston. Hän hallitsee sekä sen että kansainvälispoliittisen näyttämön liikkeet erinomaisen taitavasti. Haluan kuitenkin tehdä eräitä reuna-merkintöjä erityisesti sen johdosta, että kirjoittaja perää tutkimukseen syvällisyyttä (s. 10). Joskus tuntuu, että kirjoittaja porautuu hyvin syvälle, muttei kovin laajalle.

Suomen ja Saksojen suhteet mainittuina vuosina jakaantuvat kolmeen vaiheeseen ja loppuhuipennukseen. Lähtyminen alkoi Suomen taloudellisista paineista, jotka kohdistuivat ennen muuta Länsiliittoutuneiden vyöhykkeille, vaikka olosuhteista ei paljon tiedettykään. Ensimmäisenä lähdettiin Berliiniin, josta arveltiin voitavan hoitaa kaikkia miehitysvyöhykkeitä, mutta jo vuonna 1948 se osoittautui mahdottomaksi. Länteen sijoituttiin ensin tärkeimpään kauppakaupunkiin Frankfurt am Mainiin.

Länsi antoi edustustolle konsulaatin nimen kun Berliinissä oli tyydyttävä kaupalliseen edustustoon. Saksojen itsenäistymisen jälkeen vuodesta 1949 tilanne samanlaistui kaupalliseksi edustustoksi molemmissa Saksan osissa. Itsenäistymisensä jälkeen myös Saksat pyrkivät saamaan kaupalliset edustustot Helsinkiin ja pitkän viivytelyn jälkeen se myös onnistui vuonna 1953. Kaikki tämä oli tapahtunut kaikkea mahdollista varovaisuutta ja tasapuolisuutta noudattaen kenenkään kysymättä toiminnan perusteita.

Seuraavassa vaiheessa Saksojen suhteista tehtiin poliittinen linjaus, jonka ideoijana oli todennäköisesti juristi V. J. Ahokas.¹ Peruste löydettiin Pariisissa vuonna 1947 solmitun rauhansopimuksen 10. artiklasta. Suomen edustustot Berliinissä ja Kölnissä sekä Saksojen edustustot Helsingissä toimivat kuten suurlähetystöt ilman tätä nimeä ja suurlähettiläänä titteliä. Elämä oli Suomen osalta suhteellisen hyvässä tilassa, mutta Saksat tietysti kilpailivat keskenään Helsingissä, kaupungissa, jossa heillä Moskovon ohella oli saman-

1. V. J. Ahokkaan muistio 18.2. 1954 UM muistiosarja.

tasoiset edustustot. Moskovassa tilanne oli varmaan epätaasaisempi. Kolmannessa vaiheessa varsinkin SDT yritti väellä ja voimalla hakea diplomaattista tunnustusta arvellen – todennäköisesti väärin – sen avaavan samantasoiset suhteet myös muualla länsimaissa. Paineeet olivat kuitenkin kovat 1960-luvun puolivälistä alkaen, kun SDT sai taakseen merkittäviä poliittisia ryhmiä.

Kaiken aikaa oli siis kysymys maiden tunnustamattomuudesta. Tätä Hentilä ei kuitenkaan määrittele eikä tarkastele todellista tilannetta tätä vasten. Suomi sai tehdä minkäläistä yhteistyötä tahansa kummankin Saksan kanssa, kunhan se ei tapahtunut diplomaattisin muodoin eikä poliittisella tasolla. Ulkomailla sai jopa diplomaattisella tasolla suhtautua SDT:n ja Saksan liittotasavallan (SLT) diplomaattisiin edustustoihin samalla tavalla kuin muihinkin, siis niin kuin maiden suhteissa ei mitään erityispiirteitä olisikaan. Ruotsin piti pitää eroa eikä esimerkiksi sen ulkoministeriössä UD:ssä otettu vastaan minkään tasoista edustajaa SDT:sta, vaikka kaukaisempien jaettujen ei-tunnustettujen valtioiden edustajat olivat tervetulleita. Kun Auswärtiges Amtissa virkaansa astui vuonna 1955 uusi protokollapäällikkö, tämä kysyi pääkonsuli Olavi Munkilta, mitä haittaa edustuston erityisestä asemasta oli. Munkki vastasi, ettei hän ”ole voinut mitään haittoja havaita, pikemminkin päinvastoin, sillä kaikki saksalaiset viranomaiset alkuvaikeuksien ohimennyttyä, ovat mitä suurimmalla myötätunnolla suhtautuneet

toivomuksiimme ja tehneet parhaansa meitä auttaaksemme.”²

Ulkoministeriön oikeudellisen osaston päällikkö Paul Gustafsson totesi eräässä työpöpaperissään vuonna 1968: ”Suomen kannalta on kysyttävä, merkitseekö (Saksojen) tunnustamattomuus tyhjää lausetta kun kerran ylläpidetään laajoja suhteita.”³ Tämä ei suinkaan tarkoita, ettei kirjoittaja tuntenut Suomen Saksojen politiikan perusteita. Hän vain huokaili kaikkia niitä vaikeuksia, joita erityisesti hänen alalaan eli kahden- ja monenvälisen sopimusten tekemisessä syntyy kun valtioon poliittisella tasolla ja käytännön elämässä suhtaudutaan kahdella aivan eri tavalla.

Saksojen osalta tunnustaminen oli yksinomaan kylmän sodan liturgiaa, jolla ei ollut mitään tekemistä oikean tunnustamisen kanssa.

Länsi-Saksa esitti Suomelle jo ennen kaupallisen edustustonsa perustamista ja sotatilan loppumisilmoitusta, että eräitä monenkeskisiä yleissopimuksia ryhdyttäisiin soveltamaan vastavuoroisesti maiden välisissä asioissa. Kyselyt tulivat ensin sopimusten tallettajavaltioiden kautta, mutta Auswärtiges Amtin perustamisen jälkeen vuonna 1953 Länsi-Saksan edustaja ”toi ilmi toivomuksen, että sopimus voitaisiin tehdä suoraan ilman deppositiivivaltion välitystä, syystä, että Länsi-Saksa haluaisi prestige-syistä suorittaa vastaavanlaiset pyynnöt ilman miehitysvallan välitystä”. Tähän ulkoasiainministeriö (UM) ei suostunut ja muutenkin kyseeseen tuli vain sopimusten

väliaikainen soveltaminen. Tallettajavaltiot olivat länsimaita, jotka mielellään auttoivat Länsi-Saksaa, mutta suhtautuivat ymseästi Itä-Saksan vastaaviin pyyntöihin. Siksi niitä ei paljon tehtykään ja Suomikin saattoi huokaista. ”Kun Saksan demokraattisen tasavallan taholta ei tähän mennessä ole otettu esille kysymystä vanhojen sopimusten jälleen soveltamisesta, ei ulkoasiainministeriö ole katsonut olevan syytä ryhtyä tutkimaan, onko ja millä tavoin tämä kysymys järjestetty Saksan ja itäblokin valtioiden välillä.”⁴

Käytännössä aina jotenkin selvittiin SDT:nkin osalta. Maailman postisopimuksen kohdalla Suomen sopimussarja toteaa SDT:sta: ”Ei muodollisesti jäsen, mutta maan postihallintoa voidaan asiallisesti pitää jäsenenä. Sopimuksen soveltamisesta Saksan Demokraattisen Tasavallan suhteen on saatavissa tietoja posti- ja lennätinhallitukselta.”⁵ Tässäkin suhteessa Suomen asema oli helppo, kun se saattoi rauhassa todeta SDT:n ilmoituksen jonkin sopimuksen reaktiivisuudesta. Ruotsin oli tehtävä sama monien diplomaattisten kiemuroiden kautta.

Toinen asia, johon Hentilän tutkimuksesta kaipaasi vähän taustoja, olivat muiden maiden ratkaisut. 1950-luvun puoliväliin Bonnissa tai Kölnissä oli Suomen lisäksi kolme muuta ”erikoisedustustoa”, Itävallan, Israelin ja Etelä-Korean. Erityisesti ihmetyttää, kuinka vasta vuonna 1955 täyden suverenisuutensa saavuttanut puolueeton Itävalta saattoi asettua länsimaiden ryhmään tunnustamalla SLT:n ja pidät-

tymällä vastaavasta toimesta SDT:n suhteen. Neuvostoliitto ei millään tavalla edellyttänyt ideologista tasapuolisuutta eli se ei pitänyt sitä merkittävänä. Saavutettuaan täysivaltaisen suvereenisuuden vuonna 1955 Itävalta solmi myös diplomaattisuhteet SLT:aan sillä perusteella, että syksystä 1955 kaikki suurvallat olivat sen tunnustaneet. SDT perusti Wieniin ainoastaan ei-diplomaattisen "Handelsvertretung der Aussenhandelskammer der DDR"-nimisen toimiston. Itävallalla ei ollut Berliinissä mitään ennen kuin 1970 se avasi vastavan toimiston (Aussenhandelsstelle der Bundeskammer der Gewerblichen Wirtschaft Österreichs).⁶ Vuoden 1955 jälkeen Itävalta toimi ulkopoliitikassaan aktiivisesti kaikkiin suuntiin, mutta ideologisesti se sai toimia vapaasti.

Tai oliko välimuotoja? Intia oli tunnustanut SLT:n, mutta käsittääkseni Berliinissä ja New Delhissä olevat kaupalliset edustustot olivat Suomen tapaan lähes diplomaattistatuksella. Bonnissa toimi sosialistimaiden kauppaedustustoja ilman vastaavaa asemaa ja niistä erottautuminen oli Suomelle tietenkin tärkeää. Tässäkin saksalaiset tulivat apuun kutsumalla edustustoaamme epävirallisissa yhteyksissä nimellä "Finnische Vertretung" eikä Handelsvertretung. Edustustoa koskevassa asetuksessa tämä oli "melkein diplomaattinen edustusto".

Poliittisen historian tutkimuksissa Suomen ongelmat sivuutetaan pelkkänä ilmapuntarina ilman substanssia, mutta kansainvälisessä oikeudessa Suomi on todettu kolmannen

tien kulkijana. B. R. Bot toteaa kirjassaan *Nonrecognition and Treaty Relations* vuonna 1968, että historiallisen taustansa, maantieteellisen asemansa ja Neuvostoliitosta riippuvuutensa johdosta Suomen oli ryhdyttävä virallisiin yhteyksiin SDT:n kanssa tunnustamatta enempää sitä kuin SLT:aakaan. Kuitenkin sillä oli molempiin valtioihin kiinteät suhteet, mikä jälleen osoittaa, miten "valtion tunnustaminen tallaa jalkoihinsa sen (tunnustamisen) diplomaattisen merkityksen".⁷

Suomesta oli tullut kylmän sodan ilmapuntari, josta sen kuitenkin piti päästä vähitellen eroon. Puolet kirjan sivumäärästä omistetaan Suomen ponnistuksille vuosina 1971–73 päästä normaaleihin diplomaattisiin suhteisiin molempien Saksojen kanssa samanaikaisesti. Tunnustamisesta yritettiin saada korkea hinta leipomalla samaan pakettiin muitakin asioita. Todellisia syitä tämän paketin leipomiseen ei edes Seppo Hentilän sata sivua paljasta. Sen sisällä täytyy olla suhteellisen paljon Keijo Korhosen räväkkyyttä. Hän tuli ulkoasiainministeriön palvelukseen vuonna 1967 ja jo samana vuonna hän teki perusteellisen arkistotutkimuksen Suomen politiikan vaiheista ja perusteista.

Ns. Saksan paketti sisälsi:

1. diplomaattisuhteiden solminen;
2. väkivallasta pidättäytymistä koskevien sitoumusten vaihtaminen;
3. niiden vielä avointen taloudellisten ja juridisten ongelmien ratkaiseminen, jotka

aiheutuvat saksalaisten joukkojen Suomessa vuosina 1941–45 aikaansaamista tuhoista sekä maiden välistä sotatilasta;

4. kummankin Saksan tunnustuksesta Suomen puolueettomuuspolitiikalle.

Paketti perustui Hentilän hyvin tuntemalle Eero A. Wuoren ohjeelle, jonka ytimenä oli: Olemme itse politiikkamme muovanneet emmekä sitä pakosta omaksuneet. Saksojen osalta tämä ei kuitenkaan pitänyt paikkaansa ja siksi sen noudattaminen oli ongelmallista. Arkistolähteiden perusteella ei voida varmuudella sanoa, muistivatko paketin sitojat Lontoossa vuonna 1953 tehdyn velkasopimuksen, jolla vaateet Saksalle oli kytketty Saksan rauhansopimukseen, tai paketin kytkyjä YYA-sopimukseen, jossa viitataan nimenomaan Saksan taholta tulevaan uhkaan. Myöhemmin on vakuuteltu, että kaikki oli tiedossa. Paul Gustafsson näyttää eläkkeellä myöntäneen, ettei hän ollut tästä lainkaan varma. Hä-

2. Olavi Munkin kirje valtiosuhteeri R. R. Seppälälle 16.6.1955 UM 12L SLT 1955.

3. Sopimussuhteista tunnustamattomien valtioiden kanssa, erityisesti Saksan Demokraattisen Tasavallan asemaa silmälläpitäen (1968) UMA 7D2 Saksojen kysymys.

4. PM Yleissopimukset, joiden soveltamisesta Suomen kanssa Länsi-Saksa on pyytänyt ja joihin on vastattu 12.10.1953 12L SLT; V. J. Ahokkaan muistio 29.3.1954 UM 12L SLT.

5. Sop 1964/10.

6. PM 1.10.1970 PM Itävallan suhtautuminen nk. jaettuihin valtioihin UMA 7E Itävalta; Bonnin raportti 2/19.1.1956 UM 12L SLT.

7. B. R. Bot, *Nonrecognition and Treaty Relations*. A. W. Sijthoff – Leyden 1968.

nen kirjoittamassaan luonnoksessa Saksojen kanssa tehtävästä hyökkäämättömyydestä todetaan, että ”velvoitteet eivät missään tapauksessa vaikuta niihin oikeuksiin ja velvollisuuksiin, jotka sopimusosapuolilla on ennen tämän sopimuksen voimaantuloa tehtyjen sopimusten perusteella”. Tämä oli kuitenkin vain juridiikkaa, ei politiikkaa.

Keijo Korhonen ideoi Saksan politiikan uudet käänteet. Vuonna 1969 laaditettiin oikeudellisen osaston päälliköllä Paul Gustafssonilla ehdotus hyökkäämättömyyssopimukseksi molempien Saksojen kanssa. Muutoin pian Haagiin siirtynyt mies ei millään tavalla päässyt mukaan suunnitelmiin eikä edes lausumaan niistä mielipidettään ennen kuin hän joutui neuvottelemaan sopimuksista ja koko paketista Saksojen kanssa, vaikka virka paikka oli edelleen Haag. Tästä ei kukaan odottanut sulkaa hattuunsa, joten työ annettiin sille, joka nurkumatta ryhtyi tarmokkaasti aina kaikkeen omista mielipiteistään välittämättä.

Paljon lienee jälkiviisautta niiden kirjoituksissa, jotka olivat vastuussa koko aktiosta. Sen sijaan Paul Gustafssonia on helppo uskoa, koska hän ei koskaan mitään sulkaa hattuunsa kaivannut. Hän näki ensi lukemalla, ”ettei tuollainen sopimushanke ikimaailmassa onnistuisi”. Hän saattoi toimia suhteellisen itsenäisesti, sillä ohjeet olivat kiven takana. ”Hoida asia hyvin”, oli ministeri Olavi Mattilan ainoa ohje Schipholin lentokentällä syyskuussa 1971. Gustafssonia ja yleispoliittista kehitystä voi-

tiin kuitenkin kiittää siitä, että diplomaattisuhteet solmittiin molempien Saksojen kanssa samana päivänä 7. tammikuuta 1973.

Tavattuaan eläkkeellä vuonna 1993 uudelleen SDT:n neuvottelijan Kurt Nierin Paul Gustafsson kirjoitti yksityisen muistion, jossa hän toteaa: Suomen ulkoasiainministeriössä ei käsitykseni mukaan aina nähty, mitä asioiden missäkin vaiheessa olisi tullut tehdä. Osittain toimittiin toiveajattelun pohjalta. Niinpä jo elokuussa 1972 laaditussa ministeriön sisäisessä muistiossa kaavallaan SDT:n valtuuskunnan kutumista Suomeen sopimuksen alekirjoittamista varten jo syyskuussa 1972. ”Jos Suomi todella olisi näin menetellyt, olisivat länsivallat 'sturm-gelaufen' ennen kuin Saksojen välinen perussopimus olisi syntynyt”, Kurt Nier oli todennut.⁸

Työ ei kuitenkaan tähän päättynyt. Yksi turhimman tuntuista kokoelmista UM:n arkistossa ovat ne kymmenet kotelot, jotka syntyivät oikeudellisen osaston ja Saksojen välisissä neuvotteluissa Lapin tuhojen korvaamisesta ja muita taloudellisista suhteista.

Jos Saksan paketin solmiminen ei ollut diplomatian mestarinäyte niin solmujen avaaminen ja päätavoitteen saavuttaminen oli.

Martti Favorin

8. Keijo Korhosen muistio 8.9.1967 UM muistiosarja; Paul Gustafssonin yksityinen muistio 24.9.1993 (kirjoittajan hallussa); Paul Gustafsson (1999) *Ritarikadun renki*, Helsinki, 411.

Länsi-Saksan laatulehtien Suomi-kuva 1955–62

Erkki Teräväinen: Lavastettu rinnakkainelo – Suomen ulkopoliittika johtavassa länsisaksalaislehdistössä. Bibliotheca Historica 76. SKS 2003 Helsinki. 361 s.

■ Erkki Teräväinen on väitöskirjassaan selvittänyt johtavien länsisaksalaislehtien, *Frankfurter Allgemeine Zeitungin*, *Frankfurter Rundschauin*, *Süddeutsche Zeitungin* ja *Die Weltin*, Suomen ulkopoliittikkaa koskenutta kirjoittelua vuosina 1955–62. Painopiste on Suomen ongelmallisissa idänsuhteissa, joilla tunnetusti oli omat heijastumansa Suomen sisäpolitiikkaan (hallitusten poliittiseen koostumukseen, presidentinvaaleihin, jne.).

Mikään muu kansainvälinen kiistakysymys ei vetänyt Suomea kylmän sodan aikana yhtä tiukasti blokkien väliin kuin Saksan-kysymys. Tämä johtui siitä, että huhtikuussa 1948 solmittu Suomen ja Neuvostoliiton yya-sopimus perustui Saksan sotilaalliseen uhkaan. Suomen suhteista Saksaan tuli Suomen idänsuhteille alisteinen ja niistä riippuvainen asia. Kun Saksa vuonna 1949 jaettiin kahdeksi valtioksi, Suomi jäi kahden Saksan loukkuun, josta ei näyttänyt olevan ulospääsyä. Tilanne lukkiutui entisestään, kun Saksan liittotasavalta syksyllä 1955 julisti ns.

Hallsteinin opin, jonka mukaan se piti DDR:n tunnustamista epäystävällisenä tekona, mihin se vastaisi välittömästi katkaisemalla diplomaattiset suhteet.

Saksojen ulkopoliittiset odotukset olivat Suomen suhteen täysin vastakkaiset. DDR toivoi Suomelta samaa, mitä Saksan liittotasavalta sen taholta eniten pelkäsi: Suomi tunnustaisi DDR:n ensimmäisenä ei-kommunistisena maana. Itä-Saksa odotti, että näin tapahtuisi, koska Suomi oli Neuvostoliiton hyvä ystävä, kun taas Länsi-Saksa pelkäsi samaa siksi, että Neuvostoliitto saattaisi mahdollisesti painostaa Suomen tunnustamaan DDR:n.

Jos Suomi oli Saksan liittotasavallan näkökulmasta heikko kohta Hallsteinin opin muodostamassa DDR:n saartorenkaassa, niin vastaavasti Suomen ulkopoliittisen johdon oli syytä pelätä eniten juuri Saksan liittotasavallan käyttäytymistä. Neuvostoliitto saattoi reagoida siihen mahdollisimman ikävästi vetoamalla yysopimukseen. Saksan-kysymys uhkasi temmata Suomen myrskyn silmään, kun suurvaltojen välinen jännitys kiristyi. Kuten tunnettua, näin tapahtui molempien Berliinin kriisien aikoihin 1958 ja 1961.

Kun on ihmetelty, miksi presidentti Kekkonen pitkin 1960-lukua arvosteli moneen otteeseen erittäin kitkerästi ja osin mauttomastikin Saksan liittotasavallan ulkopoliittikkaa, niin ainakin osaltaan synnä oli se, että hänestä Bonnin liittohallituksen arvaamaton käyttäytyminen oli Suomen ulkopoliittikan yksi pahimmista riskitekijöistä.

Saksan liittotasavallan asioita Suomessa hoitaneet diplomaatit kokivat tilanteen – jääkiekkotermein ilmaistuna – koko ajan sellaisena, että Neuvostoliiton punakone jyräsi ylivoimapeliä DDR:n puolella. Liittotasavalta istui itse jäähyllä eikä voinut muuta kuin avuttomana katsella vierestä, kuinka sen etuja häikäilemättä loukattiin ja kuinka helposti DDR-pöpö suomalaisiin tarttui.

Teräväisen työ on perusasetelmaltaan tyyppillistä lehdistöhistoriallista tutkimusta, jossa kohteena on lehtien Suomea koskeneen kirjoittelun analyysi. Tehtävänä on arvioida tuon kirjoittelun sisältöä, verrata lehtiä keskenään, pohtia mahdollisia painotuseroja, niiden syitä jne. Kohdelehtiensä taustat Teräväinen on kartoittanut hyvin. Hän on myös selvittänyt tärkeimpien Suomesta kirjoittaneiden länsisaksalaistointajien henkilöllisyyttä ja taustoja.

Teräväinen on tehnyt tulevia lehdistöhistorian tutkijoita varten suurtyön kootessaan luetteloliitteen, johon on kerätty käytännöllisesti katsoen kaikki *Frankfurter Allgemeine Zeitungin* (FAZ) Suomea kokonaan, osittain tai vain maininnallisesti koskeneet kirjoitukset, uutiset, pakinat, valokuvat, pilapiirrookset, jne. Muista lehdistä on luetteloitu poliittiset kirjoitukset ja talouskirjoitukset. Vaikka liite ja sen pohjalta laadittu kappale (s. 29–36) on arvokas, varsinaisessa tutkimuksessa sitä on ollut vaikea hyödyntää. Kirjoitusten määristä ja niiden vaihteluista on hankala tehdä kovin syvälle käyviä sisällöllisiä analyyseja.

Päällimmäiseksi havainnok-

si aineistosta jää se, miten paljon Saksan liittotasavallan laa-
tulehdissä Suomea itse asiassa
noina vuosina käsiteltiin. Vaika
vertailuaineistoa ei muilta
ajanjaksoilta ole, voin kohtuul-
lisen ahkerana Saksan joukkotie-
dotusvälineiden seuraajana
väittää, että nykyään Suomea
koskevaa uutisointia ja muuta
kirjoittelua on selvästi vähem-
män kuin viisi vuosikymmen-
tä sitten, vaikka kuulumme
Saksan kanssa nykyään samaan
poliittiseen unioniin. Suomen
politiikassa ei ole enää sellaisia
ongelmia, jotka kansainvälisen
uutiskynnyksen ylittäisivät.

Tutkimuksen pääkohde on
länsisaksalaislehdistön kirjoit-
telun analysointi oman aikansa
historiallista tilannetta ja
taustaa vasten. Suurimpana
metodisena haasteena Teräväisen
työssä onkin epäilemättä
lehtikirjoittelun sitominen kyl-
män sodan ja Neuvostoliiton
Saksan- ja Pohjolan-politiikan
kehukseen. Tämän kehukseen
rakentamiseen Teräväisen olisi
kannattanut panostaa hie-
man enemmän.

Lehtien lisäksi Teräväinen
on perehtynyt kummankin
maan diplomaattilähteisiin,
myöhempään tutkimukseen ja
muistelmiin. Diplomaattien
hallussa olevaa tietoa toimittajilla
ei tietenkään ollut, mutta
toisaalta silloisessakin poliittis-
essa elämässä liikkui enem-
män tai vähemmän tosia tietoja
kulussientakaisista asioista, joilla
lehdissä spekulointiin. Tutki-
muksessa olisi voitu hieman
systemaattisemmin kysyä,
kuinka hyvin toimittajat olivat
asioista perillä ja verrata heidän
tietämystään arkistolähteistä
saatavaan kuvaan.

Myöhempiä tutkimus- ja muistelmakirjallisuutta olisi voinut käyttää periaatteessa samalla tavalla, eli verrata lehtien kirjoittelua – kaikkea jälkiviisausta välttäen – siihen, mitä me tutkimuksen perusteella olemme jälkeensä saaneet selville. Näin Teräväinen on pääasiassa koettanut tehdäkin. Paikoin esitys on kuitenkin sellaista, että siitä on vaikea erottaa, milloin puhuu saksalaislehden toimittaja, diplomaatti, myöhempi tutkija tai Teräväinen itse.

Tutkimuksen aikarajaus on sinänsä selkeä. Vuonna 1955 kylmän sodan asetelmat muuttuivat ensi kertaa merkittävästi (ns. ensimmäinen liennytys Stalinin kuoleman jälkeen), Neuvostoliiton uusi Saksanpolitiikka (Saksan liittotasavalta tunnustaminen ja siirtyminen ns. kahden Saksan doktriiniin) ja Saksan liittotasavalta asema länsiliitossa (Nato-jäsenyys, *Bundeswehrin* perustaminen). Nämä muutokset heijastuivat Suomen ja Neuvostoliiton suhteisiin (Porkkalan palauttaminen, yya-sopimuksen ennenaikainen jatkaminen, YK:n ja Pohjoismaiden neuvoston jäsenyys).

Vuonna 1962 Berliinin kriisi oli ohi ja Suomessa Kekkonen valittiin noottikriisin laukeamisen imussa toiselle virka-kaudelleen. Siinä välissä olivat ns. toinen Berliinin kriisi 1958 ja yöpakkaset sekä Suomen läntisten kauppasuhteiden jatkuvuuden kannalta merkittävä *Finefta*-ratkaisu (Suomen assosioituminen liitännäisjäsenenä Eftaan keväällä 1961).

Esitys etenee kronologisesti ja on jaettu kuuteen pääluokkaan, joista ensimmäinen kä-

sittelee vuosia 1955–56 (suojasää), toinen vuosia 1957–58 (Suomi rauhanomaisen rinnakkaiselon mallimaana), kolmas yöpakkaskriisiä 1958–59, neljäs yöpakkasten ja noottikriisin välistä aikaa 1959–61, mm. kauppapoliittisia ratkaisuja (Suomi ja Efta) ja viides noottikriisiä 1961–62. Viimeisessä luvussa ”Länsisaksalaislehtien Suomi” vedetään tuloksia yhteen. Loppuluvussa, joka on peräti 40 sivua, palataan takaisin jo käsiteltyihin asioihin niin, että syntyy toistoja. Toisaalta siinä esitetään ensimmäisen kerran ja aivan uutena asiana sellaisia tietoja, jotka olisivat olleet tärkeitä, jopa välttämättömiä, kun lehtikirjoittelua analysoidaan.

Tutkimukselle valittu jäsen-tely toimii kyllä tällaisenaankin, vaikka toinen vaihtoehto, varsinaisten käsittelylukujen rakentaminen sillä tavoin, että jo niissä lehtikirjoittelua olisi analysoitu suhteessa myöhemmän tutkimuksen tuloksiin, muistelmiin ja arkistolähteisiin, ja esitetty tutkimuksen tulokset, olisi ehkä lopulta ollut hedelmällisempi. Ainakin loppuluvussa esiintyviltä runsailta toistoilta olisi vältytty.

Kirjan pääotsikoksi valittu ”Lavastettu rinnakkaiselo” on onnistunut kiteytys länsisaksalaislehtien Suomen ulkopoliittikan kuvasta tutkitulla kaudella. Kielikuvan mukaan Kremlin piti Suomea otteessaan puhumalla kauniisti ”rauhanomaisesta rinnakkainelosta” mutta tähtäsi saksalaisten käsitysten mukaan kuitenkin pitemmälle, Suomen muuttamiseen satelliittikseen. Suomalaisilla oli tässä ”lavasteessa” omat pakolliset vuorosansat, joita he

joutuivat alituisesti toistelemaan.

Teräväisen tutkimustulokset ovat eräiltä osin uusia, jopa yllättäviä. Ensinnäkin näyttää siltä, että länsisaksalaislehdet kirjoittivat 1955–62 Suomen tilanteesta odottamattoman paljon ja kirjoitukset olivat pääosin asiantuntevia ja Suomen asemaa ymmärtäviä.

Toinen yllättävä havainto on se, miten eri tavoin Suomen aseman näkivät Helsingissä olleet länsisaksalaisdiplomaatit. He olivat koko ajan huolissaan siitä, miten DDR:n vaikutusvalta Suomessa kasvoi ja miten Suomesta tuli yhä heikompi lenkki Hallsteinin opin muodostamassa DDR:n saartorenkaassa. Dörte Putensenin tutkimusten mukaan Saksojen välinen kylmä ”pikkusota” oli Suomen maaperällä jo 1950-luvulla jatkuvaa, ja Suomen ulkoministeriön virkamiehet joutuivat jatkuvasti erotuomareiksi, kun kumpikin osapuoli kävi valittamassa toisen törkeätä käytöstä. Näihin asioihin lehdet puuttuivat Teräväisen tutkimuksen mukaan hyvin harvoin. Jossain määrin yllättävänä voi pitää myös sitä, että tutkittujen lehtien välillä ei näyttänyt olevan juuri mitään eroja, kun ne Suomen asioista kirjoittivat. Kyseiset neljä lehteä olivat tunnetusti hyvinkin eri linjoilla Saksan liittotasavallan sisäpoliittisissa kysymyksissä.

Vallitsevan käsityksen mukaan länsisaksalaislehdistö suhtautui erittäin kriittisesti presidentti Kekkoeseen ja hänen ulkopoliittikaansa. Omat 1960-luvun loppupuolta ja 1970-luvun alkua koskevat tutkimukseni osoittavat, että epä-

luulo oli molemminpuolista, ja länsisaksalaiset käyttivät Suomessa tietolähteinä pääasiassa Kekkonen vastustajia ja arvostelijoita. Presidentin melko sumeilemattomat hyökkäilyt Saksan liittotasavaltaa vastaan ja toisaalta Länsi-Saksassa esitetyt syytökset Suomen suomettumisesta loivat kireän ilmapiiirin maiden suhteisiin. Teräväisen tutkimuskaudella tästä ei ollut vielä tietoakaan, vaan länsisaksalaislehdet näyttivät luottavan Kekkonen ja pitivät hänen politiikkaansa vaikeassa tilanteessa pääosin onnistuneena. Suomea kuvattiin lähinnä uhriksi, joka oli ilman omaa syytään joutunut suurvaltanaapurinsa mielivaltaan kohteeksi.

Tutkimuksen asetelma on metodisesti haastava, mutta Teräväinen on selvinnyt tehtävästään hyvin. Hänen väitöskirjansa on tervetullut lisä tähän mennessä melko köyhään Suomen ja Saksan liittotasavalta suhteiden tutkimukseen. Suomen kansainvälistä asemaa kylmän sodan vuosina on tähänastisessa tutkimuksessa kaiken kaikkiaan vielä aivan liian vähän selvitelty läntisestä näkökulmasta. Työssä valotetaan ansiokkaasti Länsi-Saksan yleiseen mielipiteeseen vaikuttaneiden lehtien arviota Suomen vaikeasta asemasta ”karhun naapurina”.

Seppo Hentilä

Vankka pihkalan-näköinen taloushistoria

Erkki Pihkala: Suomalaiset maailmantaloudessa keskiajalta EU-Suomeen. Tietoliipas 181. SKS 2001. 380 s. + liite 4 s.

■ Helsingin kauppakorkeakoulussa pitkään taloushistorian professorina vaikuttanut Erkki Pihkala on ottanut tehtäväkseen selvittää ja kuvata maamme kaupalliset suhteet muun maailman kanssa. Hänen tarkastelukohteenaan on nimenomaan historioitsijoiden Suomeksi mieltämä alue, eikä se, millainen Suomi tosiasiasa on eri aikoina ollut. Esipuheessaan kirjoittaja sanoo tarkoituksenaan olleen nimenomaan oppikirjamaisen esityksen. Tätä on pidettävä hatunoston arvoisena asiana; kovin harvassa uudet akateemisen tason historian oppikirjat ovat olleet.

Suomen ulkomaankaupan tarkastelu tuli uudelleen ajankohtaiseksi liittyttyämme ensin Euroopan Unioniin ja sitten rahaliittoon. Talouspoliittisen toimintaympäristön täydellinen muuttuminen herätti luonnollisesti monessa kysymyksen siitä, miten asiat olivat aikaisemmin. Pihkalan kirja on vastaus tähän ajankohtaiseen kysymykseen. Sen avulla on mahdollista selvittää itselleen, mitä EU ja eurot ovat muuttaneet taloussuhteissamme ulkomaiden kanssa ja mitä eivät.

Suomalaiset maailmantaloudessa otsikon alla tekijä käsittelee pääasiallisesti kahta teemaa, nimittäin Suomen ulkomaankauppaa ja rahaoloja Suomessa. Painotus on selvästi ja perustellusti edellisessä. Otsikkoon nostetut suomalaiset tarkoittaa tässä teoksessa ainoastaan Suomeksi miellettyä alueelta käytyä kauppaa muun maailman kanssa. Kansallisuus ja etninen alkuperä kuuluvat muualla pohdittaviin seikkoihin. Pihkala poikkeaa pitkän matkaa selittämään maamme rahaoloja, osin täysin ulkomaankauppaan liittymättömitä osiltaan. Hän tuntee asiaa ja esittää rahaoloista kiinnostavia näkemyksiä, mutta kirjan kokonaisuus kärsii tästä.

Tarkastelujaksokseen kirjoittaja on valinnut hieman yleistäen edellisen vuosituhanen. Jos se käsitetään pitkäksi jaksoksi, voidaan Pihkalan aikajännettä pitää jopa monisatakertaisena yrityskaupan nykyisin mittapuuhin verrattuna. Käsitteilyjakson laajentaminen koko tunnettua suomalaisten historiaa ja sitäkin kaukaisempia aikoja koskevaksi vaikuttaa hyvin myönteiseltä valinnalta. Pitkä tarkastelujakso tarkoittaa tässä yhteydessä eri aikakausiin liittyvien asioiden tarkastelua peräkkäin kronologisessa järjestyksessä. Mitään todella pitkiä jaksoja koskevaa talouselämän analyysiä, jollaista muualla harjoitetaan ja josta väitellään ammattilaisten keskustelupalstoilla, Pihkala ei esitä. Eri ajanjaksojen painotukset tuntuvat sinänsä sopivilta, kun tarkastelu painottuu kahteen edelliseen vuosisataan.

Taloushistorioitsija Pihkalan

teosta historioitsija ja taloustieteilijä tulevat lukemaan eri tavalla. Arvioitavan kirjan perusteella kirjoittaja on helpompi mieltää historiaan suuntautuneena taloustieteilijänä kuin talouteen suuntautuneena historioitsijana. Toki Pihkalan ammatillinen tausta selittää tätä paljon: ydinosaamisensa keskittyvässä Helsingin kaupakorkeakoulussa menneisyyksien ymmärtäminen niiden omilla ehdoilla on jätetty toisten huoleksi.

Aikaperiodin venyttäminen näin pitkäksi näkyy eri aikakausien tarkastelun painottumisessa ja myös sen syvyydessä. Pihkala on selvästi vahvemmilla, kun hän tarkastelee asioita autonomian ajan jälkipuoliskolla ja itsenäisessä Suomessa. Ruotsin vallan ajalta kirjoittajalle ominaiset terävät ja analyttiset huomiot jäävät selvästi harvinaisemmaksi kuin myöhempien vuosisatojen osuudessa. Tämä näkyy myös käytetyssä kirjallisuudessa, jota varsinkin varhaisempien vuosisatojen osalta on käytetty yhteiskuntatieteilijöille tyypillisesti valikoiden ja monesti toissijaiseen kirjallisuuteen keskittyen. Erityisesti ihmetyttää sekä Petri Karosen että Nils Fribergin keskeisten teosten puuttuminen kirjallisuusluettelosta. Ruotsin vallan aikaan kirjoittaja olisi muutoinkin voinut paneutua enemmän ja analyttisemmin. Kai voidaan olettaa, että vanhojen tulliasiakirjojen lähteeksi ilmoitetaan asianomainen arkisto eikä tullilaitoksen historia.

Kirja pohjautuu selvästi luentotyyppiseen aineistoon, jota ei ole kaikin paikoin muokattu yhtenäiseksi. Esimerkik-

si joidenkin kirjallisuusviittauksien taakse kätkeytyviä julkaisuja on jokseenkin mahdotonta identifioida maallikon tiedoilla. Vakavampi asia on, jos sitä tarkastellaan yliopistolliselle oppikirjalle toivottavien ominaisuuksien kannalta, että teoksessa ei esitellä tutkimustilannetta. Luulisi, että Mickwitzin kirjalle *Finlands bandel på Sverige* olisi löytynyt käyttöä, ainakin kirjallisuusvihjeenä.

Mitä lähemmäksi nykyaikaa kirjassa tullaan, sitä monipuolisemmin Suomen asemaa maailmantaloudessa käsitellään. Kirjoittaja pitäytyy pitkälti ulkomaankaupan selittämisessä kansakunnan tasolla. Ulkomaankaupan merkitystä tavalisen kuluttajan kannalta arvioidaan teoksessa ainoastaan satunnaisesti. Tämä näkyy esimerkiksi rajakaupan ymmärtämisenä vain Suomen ja Neuvostoliiton välisenä asiana. Pohjoisrajan erityiskysymyksiin ei ole riittänyt mielenkiintoa. Huomiotta ovat jääneet myös poikkinainti ja rasvamatkat Tornionjokilaaksossa sekä vuoden 1967 devalvoinnin jälkeiset filesvenssonit Etelä-Suomessa, puhumattakaan autonomian ajan laukkurysistä.

Erkki Pihkalan teoksella on omat ansionsa. Sitä ei sovi kiittää, vaan häntä pitää myös kiittää. Parempi paneutuminen viimeistelyyn olisi kuitenkin parantanut lopputulosta. Jotkut luennoilla sallitut asiat eivät sovi kirjaan. Kuvälähteet olisi voitu ilmoittaa todellisina eikä mutkan kautta lainattuina. Sama koskee kirjallisuuden käyttöä. Hyvin usein on turvaututtu jopa kolmannen käden lähteisiin.

Suomalaiset maailmantalou-

desa keskiajalta EU-Suomeen lupaa takakannessa olevansa ”samanaikaisesti yleissivistävä lukukirja, perusoppikirja ja hakuteos”. Ensimmäinen luonnehdinta kirjasta vastaa hyvin sen sisältöä. Erkki Pihkala todella osaa esittää maamme ulkomaankaupan vaiheita mielenkiintoisesti ja itsensä näköisesti. Hänellä on ollut rohkeutta julkaista ajallisesti kattava teos, joka käsittelee hänelle vieraampia ajanjaksoja. Perusoppikirjaksi kirja kaipaa parempaa strukturointia ja selityksiä tosiasioiden tueksi, ja enemmän historian näkemystä. Kirjassa on suomalaisiin oloihin hyvä hakemisto, mutta mikään Handwörterbuch Pihkalan kirja ei ole.

Muuten olen sitä mieltä, että Suomessa kaivataan enemmän isoista asioista kirjoittavia pihkaloita.

Ilkka Nummela

Kotien kiehtova maailma

Raffaella Sarti: Europe at Home. Family and Material Culture, 1500–1800. Yale University Press 2002 New Haven & London. 324 s.

■ Aikoinaan koulun historian-tunnilla, kun kopioin taululta vihkooni vuosilukuja, hallitsijoita, sotia ja taistelupaikkoja, mietiskelin pitkästyneenä, että

olisipa mukava tietää, miten ihmiset kulloinkin elivät. Muutamaa vuosikymmentä myöhemmin historian tutkijat alkoivat tarjota toinen toistaan kiintoisimpia kuvauksia ihmisten arkisesta elämästä eri aikakausina. Parhaimmillaan tutkija on onnistunut kuvaamaan menneisyyden ihmisiä niin elävästi, että etäisyydestä huolimatta voimme nähdä heidät arkisissa toiminnoissa ja ymmärtää heidän ilojaan ja surujaan. Peter Englund onnistuu tekemään tämän uuden ajan alun suurten sotien jälkeisiin jääneiden ihmisten osalta, kun taas Urbinon yliopiston professori Raffaella Sarti vie lukijan ihmisten koteihin ja esittelee niiden isäntäväet ja palvelijat, mutta muistaa toki esitellä myös kodittomat ja kulkijat ja näiden asumukset.

Sartin tavoitteena on kuvata, miten sosiaaliset suhteet ilmenivät esineissä ja asumuksissa eri puolilla Eurooppaa. Tuloksena on kiehtova panorama eri yhteiskuntaryhmien elinolosuhteiden, asuntojen, ruoan ja vaatetuksen muutoksista kolmen vuosisadan aikana. Toisin kuin niin monet teokset, jotka väittävät käsittelevänsä Eurooppaa, mutta unohtavat vähintäänkin puolet Euroopasta, Sartin teos on niimensä veroinen. Tekijä on selvästi nähnyt paljon vaivaa saada kseen mukaan myös Euroopan reuna-alueita. Mukaan ovat mahtuneet niin saamelaisien kodat kuin Pyreneiden niemimaan lammaspaimenten kannettavat yösiijat, niin Venäjän maaorjat kuin köyhät irlantilaiset. Sarti esittelee rikkaiden ja köyhien ruokapöytien antiimet ja ylhäisten ja alhaisten

makuusijat sekä selvittää vaatteiden arvojärjestyksen ja likeypyykin salat. Samalla hän yhdistää oivaltavasti suuret ja pienet muutokset eri sosiaaliryhmien ihmisten arkisessa elämässä moniin merkittäviin ilmiöihin alkaen Amerikan löytämisestä ja reformaatiosta aina kulutusyhteiskunnan syntyyn ja palvelusväen naisistumiseen.

Esitys etenee tavallaan arki-ajattelun mukaisesti perheen perustamisesta taloihin perheiden koteina ja kotien sisutukseen, huonejakoon ja asukkaisiin sekä edelleen ruokaan ja vaatteisiin. Alkajaisiksi Sarti kuitenkin erittelee kotien ja kodittomuuden sekä perheiden ja perheettömyyden kirjoja uuden ajan alun Euroopassa. Vaikka valtaosa tuon ajan eurooppalaisista elikin kotona ja perheen parissa, niin lukemattomat miehet, naiset ja lapset elivät suljettuna erilaisiin laitoksiin luostareista vankiloihin tai kadulla ja tilapäissuojissa. Kodin ja kodittomuuden käsitteet olivat käytännössä usein häilyviä, ja sama koski myös perhettä, *familia*, ja ruokakuntaa, *household*, *ménage*. Sartin mukaan eri kielten johdokset latinan *familia*-sanasta (jolla alkuaan oli tarkoitettu saman isännän alaisia palvelijoita) alkoivat uuden ajan alussa vähitellen tarkoittaa kaikkia saman isännän alaisuuteen kuuluvia, siis sekä palvelijoita että isännän perheen jäseniä, tai kaikkia saman katon alla asuvia tai samaan ruokakuntaan kuuluvia isäntä mukaan lukien. Esimerkiksi Saksassa *Familie* yleistyi tässä merkityksessä 1600-luvulta alkaen. Kaikkia naistutkijoita varmaan kiinnostaa tieto, jonka mukaan naiset

käyttivät mieluummin *Hause*-sanan johdannaisia kuin isäntävaltaan viittaavaa *Familie*-käsitettä.

Kirjan toinen pääluke käsittelee runsaiden esimerkkien valossa avioliiton solmimista ja perheen perustamista kaikkine niihin liittyneine vaatimuksineen. Vaikka tavat, käytännöt ja riitit vaihtelivat suuresti eri puolilla Eurooppaa ja yhteiskuntaryhmästä toiseen, niin yksinkertaista uuden perheen perustaminen ei näytä juuri missään olleen. Lisäksi vanhat käsitykset siitä, milloin avioliiton tunnusmerkit oli täytetty, joutuivat vahvistuvan kirkon (katolisen, luterilaisen ja kalvinistisen) puristuksessa ahtaalle. Riittävät myötäjäiset, oikeanlaiset kapiot, sulhasehdokkaan taloudellisen aseman varmistaminen, vanhempien suostumus, kirkon hyväksyntä ja siunaus, kaikki nämä ja monta muuta mutkaa oli selvitettävä ennen kuin päästiin vihkiäisiin ja lailliseen avioliittoon asti. Läheskään kaikki eivät siihen asti koskaan päässeet, vaan joutuivat alistumaan siihen, ettei perheen tai suvun omaisuutta haaskattu tyttärien myötäjäisiin tai nuorempien poikien perintöön. Tästä ei kuitenkaan voi suoraan päätellä perheenjäsenten keskinäisen kiintymyksen laatua tai määrää.

Kolmannessa pääluvussa Sarti pohtii talon ja sen asukkaiden suhdetta: Millaisissa asumuksissa asui minkälaisia perheitä ja ruokakuntia, ketkä asuivat saman katon alla, keillä oli mahdollisuus valita miten ja kenen kanssa asui? Perhehistoria on viime vuosikymmeninä olennaisesti rikas-

tuttanut tietämystämme perhe-
muotojen dynamiikasta eri
puolilla Eurooppaa, ja tämä nä-
kyy myös Sartin tutkimukses-
sa. Vaikka esimerkiksi uuden
ajan alun Englanti näyttää
edelleen lasten ja vanhempien
välisten suhteiden kannalta ty-
lymmältä kuin perhekeskei-
sempi Italia, niin nyt tiedämme,
etteivät vanhukset Roo-
massakaan aina asuneet las-
tensa perheissä huolimatta näi-
den velvollisuudesta huolehtia
vanhemmistaan.

Näiden johdattelevien luku-
jen jälkeen lukija kutsutaan vii-
mein tutustumaan maalais- ja
kaupunkilaiskoteihin. Miten
niissä asuttiin, miten niitä läm-
mitettiin ja valaistiin, mitä huone-
kaluja niissä oli? Maaseudulla
kodit vaihtelivat ylellisistä
asuinlinnoista turvemajoihin,
jotka eivät juuri eläinsuojista
eronneet. Vaikka varakkaam-
mat rakennuttivat maaseutuhu-
viloita ja vauraampia maalais-
taloja laajennettiin ja uudisteti-
ttiin, niin ympäri Eurooppaa
vähävaraisemmat perheet ah-
tautuivat vielä pitkään yhden
huoneen mökkeihin. Jos olisi-
kin sattunut olemaan varaa
kahteen huoneeseen, niin har-
valla oli varaa pitää kumpaa-
kin talvella lämpimänä. Maa-
laistaloihin verrattuna kaupun-
kilaiskodeissa oli yleensä
enemmän huonekaluja: arkku-
ja, vuoteita, pöytiä, tuoleja
(penkit alkoivat käydä harvi-
naisiksi), ehkä talon isännälle
muuta komeampi käsinojin va-
rustettu tuoli ja talon naisväelle
tavanomaista pienempiä erityi-
siä naisten tuoleja. Tuolien
runsas kertoo vilkkaasta seu-
rustelusta ja kyläilystä. Kodeis-
sa oli yhä enemmän astioita,
posliinia, ruokailuvälineitä, jot-

ka kaikki ilmensivät elintapo-
jen ja aineellisen elintason
muutoksia. Myös asuntojen
huonejärjestys muuttui: kun
huoneet oli aiemmin sijoitettu
peräkkäin, niin että kaikki
huoneet olivat läpikulkuhuo-
neita ja avatuista ovista näkyi
talon päästä päähän, niin nyt
taloihin rakennettiin käytäviä,
joista päästiin suoraan huonee-
seen. Uusi huonejärjestys teki
mahdolliseksi yksityisyyden,
joka aluksi oli vain yhteiskun-
nan ylimpien kerrosten etuoikeus.
Viimeiseksi yksityisyydestä
pääsivät osalliseksi palvelijat.

Läpikotaisin hierarkkisissa
yhteiskunnissa myös ruoka,
juoma ja vaatetus noudattivat
samaa arvojärjestystä: eri yhteis-
kunnalliseen asemaan liit-
tyi kuhunkin omat säädynmu-
kaiset ruokalajinsa, juomansa
ja vaatekuosinsa. Jos talonpoi-
kaa onnisti ja hän pääsi koho-
maan sosiaalisessa asteikossa
niin ylös, että nauriiden ja pa-
pujen sijaan hän nautti ylimys-
tön pöydän hienoja ruokia,
niin aikalaisten käsityksen
mukaan miesparka ei voinut
moisesta vääranlaisen ruoan
syömisestä selvitä hengissä. Ja
yhtäläillä kun jokaisen oli syö-
tävä säätynsä mukaisesti, niin
vastaavasti oikeanlainen ruoka
vahvasti säädyn ominaisuuksia:
riikinkukon nauttiminen teki
aatelisesta älykkäämmän ja
herkkätunteisemmän verrattu-
na niihin, jotka söivät pihvejä
ja siankyljyksiä. Viinimaiden
kaupungeissa varakkaat per-
heet varasivat palvelusväken-
sä tarpeisiin huonompilaatuis-
ta viiniä kuin mitä perhe itse
nautti. Toscanan viininviljely-
alueilla osaviljelijäruokakunnat
(*mezzadri*) puristivat omaan

käyttöönsä viiniä jo kertaalleen
puristetusta rypäleistä, ja näin
jatkettiin siihen asti, kun rypä-
leistä lähti edes hiukankin vä-
riä veteen.

Sama tiukka arvoasteikko
koski tietysti myös pukeutu-
mista, kuten ylellisyysasetusten
laaja levinneisyys hyvin osoiti,
mutta myös värejä. Würt-
tembergissä vihreä oli hovin ja
kreivin metsästäjien väri, joten
muuta miehiä oli kielletty pu-
keutumasta vihreään. Bolog-
nassa vain aatelisilla oli oikeus
käyttää palvelijoiden livreissä
useanväristä silkkikangasta.
Kun tuo ajan Euroopassa pi-
dettiin peseytymistä terveydel-
le vaarallisena, ylempien sää-
tyjen keskuudessa peitettiin
lian hajua hyväntuoksuisilla
puutereilla ja parfyymeilla. Pel-
lavaisten alusvaatteiden uskot-
tiin jo sinällään puhdistavan
käyttäjänsä. Voi vain kuvitella,
mitkä määrät piikoja ja pyyk-
käreitä tarvittiin pitämään puh-
taissa alusvaatteissa ylempien
säätyjen jäsenet. Toisaalta ylle-
lisyysasetusten tehottomuus
kertoi siitä, että säätyjen välisten
erojen hämärtyminen nä-
kyi ensimmäiseksi pukeutumi-
sessa. Samaan aikaan kun sää-
tyasemasta riippumatonta pu-
keutumisen vapautta alettiin
pitää kaikkien (tai ainakin
muiden kuin alimpien yhteis-
kuntaryhmien) oikeutena,
myös itse vaatteet muuttuivat
vapaammiksi. Vallankumouksen
Ranskan innoittama uus-
klassinen muoti vapautti naiset
korsetista, joskin vain tila-
päisestään, ja naisten garderobien
monipuolistuminen kertoi hei-
dän uudesta painoarvostaan
kuluttajina. Tekstiilitoellisuus
oli ns. ensimmäisen teollisen
vallankumouksen johtotähti ja

tekstiilien kulutuksen nopea kasvu ennakoi kulutusyhteiskuntaa. Mutta voiko naisten tärkeystä kuluttajina päätellä heidän asemansa muuttumista perheessä tai yhteiskunnassa?

Teoksensa viimeisessä luvussa Sarti pohtii aviopuolisoiden ja vanhempien ja lasten välisten tunteiden historiaa. Osoittiko siirtyminen epämuodollisempaan ja tunteikkaampaan puhutteluun myös tunteiden syvenemistä? Toisaalta syviä tunteiden ilmaisuja voidaan löytää jo 1460-luvulta. Olivatko siis aviopuolisoiden tai vanhempien ja lasten väliset tunteet pysyneet sittenkin perimiltään samanlaisina vuosisadasta toiseen? Ehkeivät sentään, Sarti toteaa, mm. siksi, että nykyistä paljon korkeammat kuolleisuusluvut veivät usein lapsilta vanhemmat, vanhemmilta lapset tai aviopareita toisen puoliskon. Kun yhteistä aikaa jäi vähän ja jäljelle jääneet perheenjäsenet monesti hajautuivat tai erotettiin toisistaan, ei läheisyyteen ehkä ollut mahdollisuutta.

Teos on kirjoitettu sen aihepiiriin sopien hauskan tuttavalliseen tyyliin. Käyttämällä taitavasti otteita oikeustapauksista, päiväkirjoista ja omaelämäkerroista Sarti tutustuttaa lukijan menneisyyden ihmisiin ja kuljettaa lukijaa välillä melkein kuin kädestä pitäen talosta ja kodista toiseen. Jos menneisyyttä on lähestyttävä kuin vierasta kulttuurista, kuten Jorma Kalela opettaa, niin Sartin kirja osoittaa, että lukija voi tuntea olonsa kotoisaksi myös vieraassa kulttuurissa.

Marjatta Rabikainen

Esivalta ja alamaiset – vastakkain vai vuorovaikutuksessa?

Antti Kujala: The Crown, the Nobility and the Peasants 1630–1713. Tax, rent and relations of power. SKS / Finnish Literature Society, Helsinki 2003. 203 sivua.

■ Dosentti Antti Kujala tarkastelee teoksessaan valtasuhteita Ruotsissa uuden ajan alun valtiolaitoksen ja sääty-yhteiskunnan kontekstissa. Hän on liikkunut samassa aihepiirissä viimeaikaisissa tutkimuksissaan, joihin myös uusi teos monessa kohdin tukeutuu. Kujalan pyrkimyksenä on hahmottaa yleislinjat säätyjen välisistä suhteista ja valtiolaitoksen luonteesta 30-vuotisesta sodasta Pohjan sotaan asti ulottuvalla ajanjaksolla. Hän tarkastelee verotuksellisesta näkökulmasta tunnettuja Ruotsin yhteiskunnallisia ristiriitoja, joita ulkoinen laajentuminen toi tullessaan. Toistuvien sotien aikana rasituksia ja velvoitteita lisättiin, hallintoa tehostettiin – menestyksen tullessa palkintoja annettiin lähinnä vain aatelille. Miten talonpojat pysyivät lojaalina tällaiselle järjestykselle?

Teoksen alussa Kujala hahmottelee esivallan ja alamaisien suhdetta ”mahtivaltiosta” ja ”vuorovaikutusvaltiosta” käydyn keskustelun pohjalta. Ku-

jala itse korostaa talonpojilla olleen (rajallisia) vaikutuskeinoja yhteiskunnalliseen asemaansa sekä virallisten kanavien että epämuodollisempien toimintamuotojen kautta. Vuorovaikutteisuuden osalta Kujala nostaa esiin James C. Scottin ”heikkojen aseet” ja lainaamalla Otto Brunneria hän esittelee käsityksen vallan perustumisesta vastavuoroisuuteen: veroja maksamalla alamainen sai esivallalta puolustusta ja turvaa. Tämä ”eräänlainen yhteiskunnallinen sopimus” ja vallan vuorovaikutteisuus ovat Kujalan lähtökohdat, ja hän täydentää kontekstia valtaapitäviä eettisesti velvoittaneella ’hyvän herran’ aikalaisihanteella.

Kujala rajaa aiheekseen tarkemmin kruunun, aatelin ja läänitysten talonpoikien välisen vastavuoroisuuden, jota hän tarkastelee verotuksen avulla. Hän haluaa tutkia valtiokäsitteiden ja vuorovaikutusmallin ”oikeellisuutta (correctness) suhteessa kruununverotukseen ja kartanotalouteen”. ”Vastavuoroisuuden rajat” Kujala määrittää sen mukaan missä määrin vastavuoroisuus ohjasi ihmisten käyttäytymistä ja missä määrin sitä ohjasi ”ideologioista ja mentaliteeteista riippumattomat terveen järjen (pure terms) määrittämät rationaaliset intressit” (s. 33).

Johdanto jättää lukijan kaipaamaan lisätietoa erityisesti tutkimuksen metodeista. Kujala ei kerro, miten puhdas järki erotetaan menneisyyden ihmisen muusta ajatusmaailmasta eikä hän kommentoi millään tavoin mittavaa lähdeluetteloa. Myös aluerajauksen perusteet

uhkaavat jäädä epäselviksi, mutta alaviite 47 (s. 43) selittää, miksi juuri esiin nostetut läänitykset ovat tarkastelun kohteena aatelisvallan kauden osalta. Siinä Kujala kertoo tutkivansa vain niitä Lounais-Suomen läänityksiä, joilta sopivia kameraalisia dokumentteja on säilynyt, ja Pohjois- ja Kaakkois-Suomen jääneen kokonaan tutkimuksen ulkopuolelle ajanpuutteen vuoksi.

Kujala esittelee johdannon lopuksi aikakauden verotusjärjestelmän. Tämän jälkeen hän etenee kronologisesti käsitellen ensin isoon reduktioon asti kestänyttä aatelisvallan kautta, sitten Kaarle XI:n aikaa sekä viimeiseksi Kaarle XII:n ja ison vihan aikaa. Jokaiselle jaksolle on omistettu oma lukunsa, joiden lopuksi kirjoittaja summaa tuloksia.

Kujalan tapa käyttää lähteitä hahmottuu käsittelyn yhteydessä. Aatelisten ja kruunun maakirjojen vertailu sekä verotuoton laskeminen ovat tutkimuksen perusmetodeja. Vertailua Kujala täydentää muista lähteistä (kirjeenvaihto, oikeusistuinten pöytäkirjat, valitukset, tutkimukset) sekä aiemmasta tutkimuksesta poimimillaan tiedoilla talonpoikien ja aatelisten välisistä suhteista. Paljon käytettyjen lähteiden kohdalla monitasoinen vertaileva ote on hyvä lähtökohta uusille tulkinnoille, mutta käytännön toteutus jättää toivomisen varaa.

Aateliston ja talonpoikien välisten suhteiden osalta Kujalan kokonaistulos on ympäröyvä: niitä ei voi selittää yksin joko rationaalisuuden tai ideologian avulla, vaan molemmat vaikuttivat. Lukijan on

helppo yhtyä tähän, maailma on harvoin mustavalkoinen. Johtopäätöksen perustelut eivät kuitenkaan vakuuta. Tulkinat valtasuhteista ja valtion luonteesta jäävät ohuiksi Kujalan sijoittaessa verotuksesta tekemänsä havainnot alussa esiteltyyn teoreettiseen viitekehukseen.

Ongelmana on mallien ja käsitteiden liiallinen yksinkertaistaminen. Kujala tiivistää valtasuhteet ”roolipeliksi” ja ”teatteriksi”. Verotusnäytelmän näyttelijät ”sisäistivät” roolinsa kokonaan, osittain tai ei ollenkaan. Jotkut aateliset ”todella” omaksuivat ”oikeamielisen herran mallin”, toiset eivät. Lounais-Suomen talonpojat sisäistivät alamaisen roolinsa ja Pohjanmaan eivät. Näytelmää ohjasi aatelisten osalta ”henkilökohtainen valinta”, pohjalaisen osalta itsepäisyyden ikiaikainen traditio (s. 77, 105, 111–113).

Tulkintoja olisi voinut tukevoittaa kirjeenvaihdon, tuomiokirjojen ja erilaisten tutkinta-ainestojen avulla. Nyt niiden referoivaksi jäävä käsitteilytapa yhdessä roolipelimallin kanssa ei avaa näkökulmaa talonpoikien, aatelisten ja kruunun virkamiesten arvoihin tai mentaliteettiin. Sen sijaan koko suurvaltakauden yhteiskunta näyttää tutkimuksessa sisäistyneen rationaalisuuden, jossa puhtaan järjen ytimenä on ahneus: ihminen on aina ja kaikkialla pohjimmiltaan vain halunnut rahaa, ja se on ohjannut hänen kaikkia toimiaan, tunteitaan ja ajatuksiaan kaikissa konteksteissa. Jalous, nöyryys, mentaliteetit ja ideologiat ovat sosiaalista teatteria, ahneus on tosiasia.

Ison reduktion jälkeistä aikaa käsiteltäessä tulkinat nojaavat vieläkin yksipuolisemmin keskushallinnon verotukselliseen aineistoon. Kujala katsoo reduktion jälkeen läänintileissä suuresti kasvavien talonpoikien verorästien osoittavan, ettei vuoro vaikutusta juurikaan ollut kruunun verokannossa. Valtio oli siis enemmän mahtivaltio, jossa teatterille ei ollut sijaa. Kujala korostaa sosiaalisten konfliktien leimanneen aikaa käytännössä enemmän kuin esivallan vaatima harmonia (s. 156–157). Kujala päätelee näin ja kuvaa paradoksiksi sitä, että rästien kasvusta huolimatta kruunu kykeni koko ajan hyvin rahoittamaan hallinnollisen toimintansa, rästien suuruuden johdettu useiden vuosien kumuloidumisesta.

Paradoksi olisi avautunut kenties toisin lähteillä, jotka kertovat paikallistason arjesta paremmin kuin läänintilien rästisarakkeen summa. Kaarle XII:n ajan osalta Kujala noteeraa saman paradoksin, ja huomaa nyt sarakkeen ahtauden. Siksi hän tavoittelee pääsyä ”kameraalisesta todellisuudesta todellisen talouden maailmaan” (s. 171) autiotilojen määriä laskemalla, ja pyrkii siten selittämään, kuinka talonpojat selvisivät ajanjakson kriiseistä. Syvälle valtasuhteiden ja vuoro vaikutuksen maailmaan näin ei päästä. Referoituaan lyhyesti sodan aiheuttamaa totelemattomuutta talonpoikien keskuudessa Kujala toteaa heikon sotamenestyksen vieneen pohjan vastavuoroisuudelta ja yhteiskunnan perimmäiseltä legitimitteetiltä (s. 184–188).

Teos jättää lukijan ristiriitai-

siin tunnelmiin. Yleiskuvan piirtäminen paljon tutkitusta ajanjaksosta on kunnianhimoinen tavoite, mutta sille olisi toivonut paremmin mitoitettuja resursseja. Keskustelu aieman tutkimuksen kanssa ja tulokset olisivat saaneet lisää syvyyttä, jos tekijä olisi kyennyt hyödyntämään enemmän muuta kuin kameraalista aineistoa.

Janne Haikari

Sivistys- projektista markkina- retoriikkaan

Sirkka Ahonen: Yhteinen koulu – tasa-arvoa vai tasapäisyyttä? Koulutuksellinen tasa-arvo Suomessa Snellmanista tähän päivään. Vastapaino 2003 Tampere. 230 s.

■ Koulutuksellinen tasa-arvo oli niin suomalaisen, pohjoismaisen kuin länsimaisenkin koulutuspolitiikan peruslähtökohtia toisen maailmansodan jälkeisistä vuosista aina 1980- ja 1990-luvulle saakka. Sittemmin tasa-arvo perinteisesti käsitettynä on jäänyt koulutuspolitiikan linjauksissa uusien iskusanojen kuten tehokkuuden, valinnaisuuden tai ”erinomaisuuden eetoksen” jalkoihin. Toki nimenomaan *koulutusmahdollisuuksien* tasa-arvo on kirjattu esimerkiksi opetus-

ministeriön Koulutus ja tutkimus vuosina 2003–2008-asia-kirjaan *”yhtäläisenä oikeutena saada kykijensä ja erilaisten tarpeidensa mukaista opetusta sekä kehittää itseään varallisuudesta riippumatta”*. Silti suomalaisessa koulutuskeskustelussa on viime vuosina vain vähän puhuttu tasa-arvosta vaikkapa perusopetuksen eriyttämisen ja valinnaisuuden kasvattamisen yhteydessä.

Koulutuksellinen tasa-arvo ei siis tunnu meillä olevan enää aatteellisesti eikä poliittisesti muodissa. Tutkijat kyllä ovat aika ajoin nostaneet esiin ja kyseenalaistaneetkin suomalaisen, perinteisesti hyvänä pidetyn, tasa-arvotilanteen. Lisäksi kansainvälinen tutkimus on 1990-luvulta lähtien pureutunut painokkaasti tasa-arvoon eri näkökulmista ja eri koulutusasteilla. Tätä taustaa vasten Sirkka Ahosen kirja koulutuksellisen tasa-arvon pitkästä historiasta on tervetullut ja piristävä puheenvuoro, etenkin kun se ulottuu vuosituhaten vaihteeseen saakka ja kattaa siten myös 1990-luvulla ”pienien askelten” koulutuspolitiikalla aikaan saadut isot muutokset.

Kirjan sisällön osalta on pidettävä mielessä kaksi oleellista rajausta. Ensinnäkin Ahonen rajautuu käsittelemään tasa-arvoa vain perusopetuksessa, siis kansa- ja peruskoulussa, muut koulutusportaavat tulevat esille vain yksittäisinä mainintoina. Toisekseen hän pitäytyy pohtimaan tasa-arvon määrittelyä ja sisältöä eri aikoina sekä yhteiskunnallisten reunaehto- ja vaikutusta niihin. Tar- kastelu ei siten ulotu tasa-arvon toteutumiseen eli koulu-

tukseen valikoitumisessa tapahtuneisiin määrällisiin muutoksiin. Rajaukset ovat mielestäni perusteltuja, sillä niiden ansiosta tutkimus säilyy jätävänä ja kestää hyvin kasassa koko pitkän tarkasteluperiodin ajan. Toki meillä on tehty paljon tutkimusta myös ”numerollisesta ulottuvuudesta”, koulutuksellisen tasa-arvon toteutumisesta ja koulutusvalintojen taustatekijöistä, mutta synteesi niiden tuloksista ja johtopäätöksistä on selkeästi jo oman julkaisunsa väärä.

Sirkka Ahosen tarkastelujakso on periaatteessa pitkä, 1800-luvun puolivälistä eli kansakouluasetuksen valmistelusta aina 2000-luvun alkuun saakka. Koko aikaväliä ei kuitenkaan käydä systemaattisesti läpi vaan kirjoittaja on keskittynyt neljään koulutuksen tasa-arvon kannalta oleelliseen käännekohtaan: kansakoululain säätämiseen ja toteuttamiseen, oppivelvollisuuden tu- loon, peruskouluun luomiseen sekä perusopetuksen suunnanmuutokseen 1990-luvulla. Ratkaisu on onnistunut ensinnäkin siksi, että se pitää kirjan laajuuden kohtuullisissa rajoissa. Lisäksi kaikki edellä mainitut tapahtumat olivat ratkaisevan tärkeitä perusopetuksen kehityksen kannalta ja niiden yhteydessä myös koulutuksen tasa-arvo tavalla tai toisella oli keskustelun ja määrittelyn keskiössä.

Kirjan sisältö rakentuu edellä mainittujen aikakausien va- raan siten, että jokaisen aika- kauden kohdalla käydään aluksi läpi suomalaisen yhteis- kunnan keskeiset rakenteelliset, poliittiset ja aatteelliset muutokset. Koulutuksellisen

tasa-arvon muutokset kirjoittaja kytkee paitsi yhteiskunnallisiin muutoksiin myös koulutuspolitiikan peruslinjauksiin, jotka oleellisesti määrittävät käytännön ratkaisujen sisältöä ja painotuksia. Päälukujen lopussa Sirkka Ahonen pohtii vielä perusteellisesti tasa-arvon ja koulutuspolitiikan keskeisiä sisältöjä sekä niihin vaikuttaneita yhteiskunnallisia taustatekijöitä. Kirja on tässä mielessä todella koulutuksen yhteiskuntahistoriaa parhaimmillaan.

Kansakoulun perustamisvaiheissa 1800-luvulla koulutuksellista tasa-arvoa ei nykyisessä merkityksessä nostettu esille. Keskustelun polttopisteessä olivat ennen kaikkea erilaiset käsitykset kansakoulun tehtävästä ja asemasta. Sirkka Ahonen kiteyttää asetelman kahden suurmiehen Uno Cygnaeuksen ja J. V. Snellmanin väliseksi näkemyseroksi. Edellinen kannatti kaikille kansalaisille yhtenäistä perussivistystä, jota antamaan tarvittiin kattava ja tasapuolinen perusopetusjärjestelmä. Snellman puolestaan edusti kahden sivistyksen ohjelmaa, jossa kansa ja eliitti erottuisivat toisistaan myös koulutuksen osalta. Kansakoulu oli rahvaalle tarkoitettu, mutta korkeampaan opetukseen, oppikouluun ja yliopistoon, sillä ei juuri olisi asiaa. Kansakoulu ei snellmanilaisessa ajattelussa – toisin kuin Cygnaeuksella – ollut pohjakoulu, jonka antamien valmiuksien turvin voitaisiin edetä seuraavalle koulutusportaalalle.

Ahonen perustaa analyysin – sekä vahvasti alkuperäislähteisiin eli Snellmanin ja Cygnaeuksien kansakoululaitosta ja sivistyk-

sen asemaa käsitelleisiin kirjoituksiin. Lisäksi hän höystää tekstiä osuvilla lainauksilla molempien kouluvaikuttajien mielipiteistä. Niiden perusteella voi päätellä herrojen näkemysten eronneen varsin oleellisesti toisistaan juuri yhteisen sivistyksen, koulutuksen kattavuuden ja tasa-arvon osalta. Snellman peri kiistassa lopulta voiton, joten niin yhtenäinen pohjakoulu kuin koulupakkokin jäivät tuolloin toteutumatta. Samalla suomalaisen koulutusjärjestelmän linjatkaisuksi tuli peruskouluun asti kestänyt rinnakkaiskoulu. Cygnaeuksen pitkälle menneet suunnitelmat perusopetuksen kattavuudesta jäivät toteutumatta ja kansakoulusta tuli alkuvaiheissa ensisijaisesti kaupunkilasten koulutusväylä; maaseudulla koulujen perustamisessa edettiin kohtuullisen hitaasti vielä piirijakoasetuksen (1898) jälkeenkin.

Oppivelvollisuus, joka muualla Euroopassa oli paljolti jo toteutunut, saatiin Suomesakin lopulta säädetyksi 1920-luvun vaihteessa. Tähän vaikuttivat suotuista poliittiset suhdanteet, kansakunnan eheyttämisen tarve sekä eri puolueiden koulutuseksperttien yhteistyö. Silti oppivelvollisuudella oli omat vastustajansa, jotka perustelivat näkökohtiaan niin kasvatuksellisilla kuin taloudellisillakin seikoilla. Oppivelvollisuuslaista ei siten lopulta Sirkka Ahosen tulkinnan mukaan tullut koulutuksellisen tasa-arvon lopullista läpimurtoa, vaikka parempaan päin tietysti mentiin. Eniten tähän kirjoittajan mukaan vaikutti rinnakkaiskoulujärjestelmän säilyminen. Se erotteli

oppilaat jyvien ja akanoihin jo runsaan kymmenen ikävuoden jälkeen.

Toinen epätasa-arvo ylläpitänyt elementti olivat oppivelvollisuuden toteuttamiseen liittyneet lykkäykset ja lievennykset, esimerkiksi niin sanotut supistetut koulut. Niiden takia maaseudun ja kaupunkien välinen ero kouluttautumisessa säilyi toisen maailmansodan jälkeisiin vuosiin saakka. Tärkeäksi edistysaskeleeksi sen sijaan voitiin kirjata alkeisopetuksen yhtenäistyminen ja tuleminen lopultakin osaksi julkista perusopetusjärjestelmää. Oppivelvollisuutta koskevan keskustelun osalta Ahonen käy läpi paljolti samoja aineistoja kuin Pauli Arola väitöskirjassaan ja päättyy myös pitkälti samanlaisiin tulkintoihin. Arola painottaa kuitenkin omassa tutkimuksessaan enemmän esimerkiksi 1920-luvun alussa käytyä keskustelua uskonnon opetuksen asemasta. Tämän puolen Sirkka Ahonen jättää aiheellisesti vain mainintojen varaan, sillä siinä ei enää ollut kysymys koulutuksellisesta tasa-arvosta vaan ”kunnan kansalaiseksi” kasvattamisen peruspiirteiden määrittelystä.

Peruskoulujärjestelmään siirtymistä on tavallisesti pidetty koulutuksellisen tasa-arvon kannalta avainasiana. Siirtymä romutti satakunta vuotta kestäneen ja aikaisiin, eriarvostaviin valintoihin perustuneen rinnakkaiskoulujärjestelmän. Sirkka Ahonen peilaa peruskoulun taustaa kahden yhteiskuntafilosofin ja kahden koulutusvaikuttajan aatemaailman kautta. Pekka Kuusta pidetään yleisesti 1960-luvun hyvinvointipolitiikan keskeisenä ideolo-

gina, jonka ajattelussa sosio-ekonomisella tasa-arvolla oli keskeinen sija. Urpo Harva puolestaan suhtautui epäilevämmiin hyvinvointivaltion ”yhteiskuntatekniikkaan” ja korosti henkisen kasvun itseisarvoa. Opetusministerinäkin toiminut Reino H. Oittinen nousi yhdeksi näkyvimmistä yhteiskoulun arkkitehteistä, kun taas kouluneuvos Alfred Salmela edusti vanhakantaisempaa, olemassa olevien koulumuotojen kehittämiseen pohjautunutta näkemystä.

Aatteellisten ja käytännöllisten erojen tiivistäminen henkilöiden ympärille tietyksi karrikoi 1960-luvun laajaa ja välillä varsin kiihkeää peruskoulu-keskustelua. Toisaalta on sanottava, että Ahonen onnistuu henkilöesimerkkien avulla nostamaan esiin oleellisia asioita peruskoulutaistelun rintamalinjoista, jotka nopeasti muuttuivat aatteellisista poliittisiksi. Keskeisenä kiistakysymyksenä tuolloin oli vapauden ja tasa-arvon välinen suhde, johon koulutuskeskustelussa palattiin uudelleen 1990-luvun uudistusten yhteydessä: kuinka paljon valinnaisuutta voi olla ilman että se johtaa eriarvoistumiseen.

Peruskoulun toteuttamisesta käytyyn poliittiseen kädenvääntöön Ahosen tutkimus ei tuo juuri uutta, sillä hänen käyttämänsä valmistelu- valtiöpäiväasiakirjat ovat kuluneet muidenkin tutkijoiden käsissä. Yhtenäiskoulujärjestelmä saatiin lopulta toteutettua poliittisen oikeiston johdon taipuesssa kovassa – osittain omasta nuorisojärjestöstäkin tulleessa – paineessa koulutuksellisen konsensuksen taakse. Kor-

vauksena taipumisesta yksityiskoulut saivat mahdollisuuden jatkaa niin sanottuina korvaavina ja peruskouluun tulivat tasoryhmät, joiden valinnalla vanhemmat saattoivat vaikuttaa lapsen koulutusuraan. Molemmat myönnytykset jäivät kuitenkin lopulta merkitykseltään pieniksi ja tasoryhmät poistuivat peruskouluista periaatteessa jo 1970-luvulla.

Sirkka Ahonen luonnehtii 1960-lukua paitsi ”tasa-arvopoliitiikan historialliseksi välivaiheeksi” myös tasa-arvohankkeen lakipisteeksi, ”mikäli tasa-arvo ymmärretään peruskoulutuksen yhtenäisyydeksi”. Tulkinta on mielenkiintoinen, sillä se sisältää ajatuksen, että muutos näin tarkasteltuna on kulkenut myöhemmin huonompaan suuntaan. Ahonen perustelee tulkintaansa sillä, että 1990-luvulla peruskoulutuksen yhtenäisyyttä tietoisesti lähdettiin purkamaan. Samalla myös koulutuksellinen tasa-arvo määriteltiin uudelleen ja entistä selkeämmin yksilöllisiä tarpeita painottaen. Ahosen tulkintaa tukee myös se, että 1960- ja 1970-luvulla puhuttiin vielä paljon ja vakavasti koulutustulosten tasa-arvosta, joihin pyrittiin erilaisilla pedagogisilla ratkaisuilla ja oppimisen tukitoimilla. Uuden vuosituhanen vaihteessa tulosten tasa-arvo on korvautunut markkinapohjaisella retoriikalla ja koulutusmahdollisuuksien korostamisella. Ahosen tulkintaa arvioitaessa kannattaa myös muistaa, että esimerkiksi korkeakoulutuksen tasa-arvo eteni suhteellisesti nopeimmin juuri 1960- ja 1970-luvuilla.

”Yhteinen koulu” -kirjan mielenkiintoisin osio on mie-

lestäni 1990-luvun koulutuspolitiikan kriittinen analyysi. Sirkka Ahonen osoittaa, kuinka talouselämästä tuttu oikeistoliberalistinen retoriikka varsin nopeasti ja ilman isompaa keskustelua tuli osaksi koulutuspolitiikkaa. Tähän vaikutti poliittisen painopisteen muuttamisen lisäksi elinkeinoelämän etujärjestöjen edustajien näkyvä asema koulutuksen suunnittelussa. Samalla uudistusten valmistelussa siirryttiin entistä enemmän virkamiesjohtoisuuteen ja (kasvatus)tieteellisen asiantuntemuksen painoarvo väheni.

Eriilaisten, kohtuullisten pienten ja ”viattomilta” näyttävien, uudistusten seurauksena koulutuspolitiikassa tapahtui itse asiassa 1990-luvulla oleellinen suunnanmuutos. Keskeisiä elementtejä tässä olivat luopuminen sata vuotta vanhasta koulupiirijaosta ja sen mukana niin sanotusta lähikouluperiaatteesta sekä koulutukselle tarkoitettu ”korvausmerkitystä” valtionavusta. Päätöksenteon painopistettä siirrettiin myös entistä enemmän kuntatasolle yhtenäisen tavoitteiston ja kontrollin kustannuksella. Sirkka Ahonen luonnehtii muutoksia osuvasti ”yhteisen koulun alasajoksi”, luopumiseksi yhteisestä sivistyksellisestä viitekehystä. Tasa-arvon ja vapauden välisessä puntaroinnissa vaaka kallistui selkeästi jälkimmäisen suuntaan.

Koulutuspolitiikassa suunniteltiin 1990-luvulla hyvin pitkälle menevää markkinallistamista. Paradoksaalista kyllä talouslama pelasti perusopetuksen suuremmilta muutoksilta tilanteesta, jossa koko poliit-

tisella vasemmistolla ei enää ollut siihen voimia tai halua. Ahosen tulkinnan mukaan näet laman seurauksena usko markkinavoimien siunauksellisuuteen hiipui ja asenteet pehmenivät koulutussuunnittelussa. Tapahtui osittainen paluu kohti entistä ja markkinallistamisen kovin kärki taittui. Koulutusratkaisut kiinnittyivätkin 1990-luvun lopussa osaksi koko hyvinvointivaltion säilyttämiseen tähdännyttä toimintaa.

Sirkka Ahosen tulkinnat 1990-luvun koulutuspolitiikan muutoksista on varsin kriittisiä, jopa kärkeviä. Hän on selvästi tiukemmalla linjalla kuin esimerkiksi mainitun vuosikymmen koulutuspolitiikasta väitellyt Aki Virtanen. Tosin Virtasen koulutusvaikuttajien haastatteluihin painottunut aiheistokaan ei ehkä anna välineitä yhtä kovaan pölytykseen. Ahonen sen sijaan pohjaa näkemyksensä koulutuspolitiikan virallisiin dokumentteihin. Lisäksi hän mielestäni oivallisesti asettaa viime vuosikymmenen muutokset osaksi yhteiskunnallisen ilmapiirin ja tavoitteenasettelun muutosta sekä linjaan koulutuspolitiikan pitkän kehityskaaren kanssa. Ahosen voi siksi arvioida olevan varsin vahvoilla tulkinnossaan. Hänen huoltaan yhtenäisen, kansainvälisissä vertailuissa hyvätasoiseksi todetun, perusopetuksen tulevaisuudestakaan ei voi pitää aiheettomana.

Sirkka Ahosen kirja on erinomainen analyysi koulutuksellisen tasa-arvon pitkän linjan muutoksista. Se on hallittu, selkeästi jäsenelty ja hyvin kirjoitettu teos. Lähdeviittauk-

sia olisi voinut tehdä vähän tiheimmin ja kytkeä lisäksi perusopetuksen muutokset tiiviimmin muilla koulutustasoilla tehtyihin ratkaisuihin. Niiläkin nimittäin oli näkyvä rooli koulutuspolitiikan kokonaisuudessa esimerkiksi 1960- ja 1970-luvulla. Paljon muuta negatiivista sanottavaa kirjasta ei sitten mielestäni löydykään. Toivoa vain sopii, että koulutuspolitiikan suunnittelijat ja tekijät hoksaisivat tutustua teokseen; kriittisen tutkimuksen ja päätöksenteon vuoropuhelu kun ei taida meillä tätä nykyä olla kovin laajaa.

Arto Nevala

Koulutus- uskosta pakkokoulut- tautumiseen

Risto Rinne ja Joel Kivirauma (toim.): Koulutuksellista alaluokkaa etsimässä. Matala koulutus yhteiskunnallisen aseman määrittäjänä Suomessa 1800- ja 1900-luvuilla. Kasvatusalan tutkimuksia 18. Turku 2003 Suomen Kasvatustieteellinen Seura. 337 s.

■ Turun yliopiston kasvatus-tieteellisen tiedekunnan koulutusta, hyvinvointivaltiota ja syrjäytymistä tarkastelevan tutkimusprojektin yhteydessä syntyneessä teoksessa pohditaan koulutuksen suhdetta syrjäytymiseen. Tutkimus liittyy 1990-

luvun taloudellisen taantuman ja ennätystyöttömyyden synnyttämään diskurssiin, jossa hyvinvoinnin, köyhyyden ja syrjäytymisen käsitteet nousivat keskustelun kohteeksi. ”Koulutuksellista alaluokkaa” ovat etsineet tutkijat Risto Rinne, Joel Kivirauma, Marjo Nieminen, Mikko Aro, Kirsi Klemelä ja Sirkku Rautakilpi.

Pohjoismaisessa hyvinvointivaltiossa koulusta pidetään tienä tasa-arvoon ja hyvinvointiin. Tutkimuksen tekijät haluaivat kuitenkin korostaa, että koulutus voidaan nähdä myös ihmisiä eriarvoistavana ja pois-sulkevana tekijänä. He tarkastelevat koulutusta yhteiskunnallisena prosessina, joka tuottaa integraation ohella syrjäytymistä. Tutkimusryhmän tavoitteena on ollut lähestyä tutkimuskysymystä niukasti koulutuspääomaa omaavien näkökulmasta. Kirjoittajat ovat pyrkineet löytämään sen minimikoulutustason, joka kulloinkin on ollut keskivertokansalaisen mitta. Tutkimus painottuu 1900-lukuun. Käännekohtina voidaan pitää vuoden 1921 oppivelvollisuutta, 1950-luvun lopusta käynnistynyttä keskias-teen koulutuksen suosion kasvua, 1980-luvun koulutususkon ja koulutusekspansion aikakautta sekä 1990-luvun alun lamaa, joka teki kansalaisista jatkuvan kouluttautumisen orjia. 1950-luvun lopulta lähtien niin sanottu normaalikansalaisuus on nähty koulutuksen määrittämänä työmarkkinakan-salaisuutena.

Risto Rinne ja Joel Kivirauma määrittelevät johdannossa tutkimuksen teoreettisen taustan ja tutkimusryhmän lähtökohdat. He tarkastelevat mo-

nipuolisesti syrjäytymisen käsitettä ja sen liittymistä vähäiseen koulutustasoon. Koulutuksen kentällä tapahtuva bourdieulainen taistelu kulttuurisesta pääomasta on kirjoittajien mukaan syrjäytymisen historiallinen mekanismi, jota on tutkittu vähän. Syrjäytymisen käsite juontaa juurensa Chicagon koulukunnan ja erityisesti Robert Parkin marginaaliseen ihmiseen – ihminen syrjäytyy joutuessaan kahden kulttuurin rajamaastoon. Toisaalta käsite juontuu myös pakotetun integraation tarkastelutavasta, jossa syrjäytyminen nähdään integroitumattomuutena sosiaaliseen järjestykseen.

Kirjoittajat korostavat, että syrjäytymisen käsite on hyvin moniulotteinen ja siihen kytkeytyy lukemattomia sivumerkityksiä ja -käsitteitä. Syrjäytyminen ja marginalisaatio määrittellään aina suhteessa johonkin yhteisön keskivertoon. Koulu on yhteiskunnallisen ja kulttuurisen normaalisuuden ja poikkeavuuden välisen rajankäynnin luokittaja. Se toimii normitettuna lajitteelukoneistona, joka määrittelee oppilaan suorituksen suhteessa luokan normaaliijakaumaan. Samalla kun yhdet kasvavat uskomaan omaan jatkokoulutuskelpoisuuteensa, saadaan toiset uskomaan omaan kykenemättömyyteensä ja koulutuskelvottomuuteensa.

Artikkelikokoelman tavoitteena on avata niukan koulutuksen ja kouluttamattomuuden historiallisesti muuttuvaa merkitystä yhteiskunnallisen syrjäytymisen määrittelijänä, tuottajana ja seurauksena. Tutkijat tarkastelevat sitä, miten kouluttamattomuus ja huono-

osaisuus ovat eri ajankohtina kytkeytyneet yhteen ja miten erityisesti pohjoismaisessa hyvinvointivaltiomallissa on määriteltä koulutuksen, työmarkkinakansalaisuuden ja syrjäytymisen välisiä suhteita. Syrjäytyneisiin viittaavana työkaluna käytetään käsitettä ”koulutuksellinen alaluokka”, jonka kulloinenkin koostumus pyritään määrittelemään sosiaalishistoriallisen tutkimuksen keinoin.

Kokoelman kiinnostavimpia tekstejä ovat Marjo Niemisen ja Sirkku Rautakilven artikkelit, jotka lähestyvät tutkimuskysymystä niukasti koulutettujen näkökulmasta. Artikkelissaan ”Köyhälistön koulutus 1880–1930-luvun Suomessa – oikeus vai velvollisuus?” Marjo Nieminen valottaa koulutuksen ja huono-osaisuuden yhteyttä ja etsii niitä rajoja, joita säätyläiset ja nouseva keskiluokka asettivat tuoreen kansalaisyhteiskunnan jäsenille. Normaalikansalaisuuden määrittäjäksi koulutus alkoi nousta kansakoulun ja erityisesti oppivelvollisuuden myötä, ja Nieminen on etsinyt ihmisiä, jotka syystä tai toisesta jäivät kansakouluopetuksen ulkopuolelle. Vuoden 1921 oppivelvollisuuslaissa oppivelvollisuudesta vapautettiin tylsämieliset, kuuromykät ja sokeat lapset. Myös heikko terveys tai ruumiinvamma olivat vapauttamisperusteita. Harvaanasutuilla seuduilla asuvat lapset vapautettiin niinkään koulunkäynnistä, jos koulumatka oli yli viisi kilometriä.

Eräs ryhmä, joka oli maaseudun tilattoman väestön lasten lisäksi alttiina keskeyttämään koulunkäynnin ja siten joutua yhteiskunnan marginaa-

liin, oli kaupunkien sekatyöväestöön kuuluvat. Sekatyöläiset muodostivat kaupunkien työväestön taloudellisille suhdanteille herkimmän ryhmän, joka luokiteltiin sekä ammatillisesti että moraalisesti työväestön alimpaan kastiin. Sekatyöläisyys periytyi usein vanhemmilta lapsille. Koulutus ja ammattitaito liittyvätkin Niemisen mukaan kysymykseen, ketkä pystyivät rikkomaan huono-osaisuuden sukupolvien ylittävän ketjun.

Samoja teemoja luotaa Sirkku Rautakilpi artikkelissaan ”Kouluttamattomuus ja elämänkulku: Niukan koulutuksen vaikutus elämäntilanteeseen Suomessa vuosina 1900–2000 kouluttamattomien itsensä kuvaamana” pohtiessaan koulutusta kansalaisuuden mittana. Hän lähestyy kysymystä muistitietoaikoina pohjalta. Niukasti koulutetut tekstiiliteollisuuden työntekijät antavat kuvan siitä, miten puhe koulutuksesta on muuttunut sadan vuoden aikana. 1900-luvun alkupuoliskolla kouluttamattomuus ei muodostanut suurta riskiä, sillä työtä oli tarjolla runsaasti. Sosiaalinen asema määritti koulutuksen määrän ja työtehtävät joihin hakeuduttiin. Kansakoulu muodostui koulutukselliseksi minimiksi oppivelvollisuuslain seurauksena, mutta jokamiehen työmarkkinat olivat yhä laajat. 1960-luvulta alkoi uusi jakso, jota Rautakilpi nimittää vahvan ja keskitetyn koulutuspolitiikan ajaksi. Kouluttautumatta jättäytyminen muuttui asiaksi, joka piti perustalla ja selittää. Elinikäisen oppimisen ajatus löi itsensä läpi 1980-luvulla, mutta hyvät työllisyysnäkyvät saivat

kuitenkin monen nuoren valitsemaan työnteon koulutuksen sijaan. Lama romahdutti kouluttamattomien aseman. Rautakilven mukaan peruskoulu epäonnistui tasapäästämissä aikeissaan: kouluttautuminen ja kouluttautumattomuus periytyvät yhä. Kouluttamattomuus on muuttunut yleisestä asiantilasta elämänsuuruiseksi riskiksi, Rautakilpi summaa sadan vuoden kehityksen.

Haastavan alun jälkeen teos tuntuu hieman hajanaiselta. Toistoakaan ei tällaisessa artikkelikokoelmassa voida välttää. Rinteen ja Kivirauman alussa rajaamat tavoitteet eivät yksittäisissä artikkeleissa kaikilta osin täyty. Kyseessä on kuitenkin tutkimusprojekti, ja teosta pitää lukea niin, että artikkelit tukevat toinen toisiaan. Projektin puitteissa työstetään edelleen tutkimuksia ja artikkeleita, jotka osaltaan tulevat tämentämään kokoelman antamaa kuvaa. Esittelemässäni artikkeleissa ongelmana on se, että ne paikoitellen tuntuvat ennalta arvattavilta ja toistavat tuttuja teemoja. Pitkä tutkimusperiodi on vaikeuttanut syventämistä. Toisaalta pitkä aikajänne on antanut mahdollisuuden tarkastella koulutusta historiallisena ja muuttuvana ilmiönä.

Tekijöidenkin tunnistama tutkimuksen ongelma on syrjäytymisen käsitteen arvoväri-teisyys ja moniselitteisyys. Rinteen ja Kivirauma kyseenalaistavat loppuyhteenvedossa käytetyn aineiston mahdollisuudet vastata syrjäytymisen ja niukan koulutuksen väliseen suhteeseen; kaikkia koulutuksen minimirajan alle jääneitä ei voida määrittellä syrjäytyneiksi. Koulutusinflaatiota tutkinut

Mikko Aro puolestaan toteaa, että hänen aineistonsa ja tulostensa nojalla teesi ”koulutuksellisen alaluokan” synnystä ei ole saanut tukea – tutkintojen inflatoituminen on viime vuosikymmeninä keskittynyt opistotason tutkintoihin. Uutta tietoa koulutuksen historiasta teos ei juurikaan anna – lähes jokaisen kirjoittajan tekstissä toistuvat samat tutut faktat oppivelvollisuudesta lamaan.

Kaiken kaikkiaan teos on kuitenkin hyvä avaus kouluttamattomuuden ja syrjäytymisen tutkimiseen historiallisesta perspektiivistä. Se kyseenalaistaa itsestäänselvyyksinä pitämiämme totuuksia ja kommentoi koulutuspoliittista keskustelua. Mielenkiintoista teoksessa on sen näkökulma: niukasti koulutus pääomaa omaavien ääni. Mielestäni ei tulisi niinkään olla huolissaan tutkintojen inflatoitumisesta vaan ”koulutuksellisen minimin” alapuolelle jääneisiin liittyvistä asenteista. Jokamiehen työmarkkinoita ei enää ole, ja peruskoulupohjalta ponnistavat tottuvat elämään avustusten varassa. Nykypäivän työvoima- ja sosiaalitoimistot voivat olla kaukana entisestä sosiaalihuollosta, mutta nöyryytykseltä eivät normista poikkeavat välty sielläkään. Kouluttamattomuus on stigma, jonka kautta helposti määritellään ihmisen arvo. Ihminen on kuitenkin paljon enemmän kuin kouluttautumiseen käyttämien vuosien summa.

Oona Ilmolabti

Historiasotaa Balkanin kouluissa

Pilvi Torsti: Divergent Stories, Convergent Attitudes. A Study on the Presence of History, History Textbooks and the Thinking of Youth in Post-War Bosnia and Herzegovina. Taifuuni 2003 Helsinki. 418 s.

■ Pilvi Torsti on kerännyt väitöskirjansa aineiston Bosnian kolmen historiallisen yhteisön, muslimien, kroaattien ja serbien 1990-luvun oppikirjoista sekä yhteisöjen 14-vuotiaiden nuorten historiakäsityksistä. Molemmat aineistot keskittyvät kansallisvaltioiden aikakauden, 1900-luvun, historian esityksiin. Tutkimuksen keskeiset työkalut ovat historiatietoisuus, historiakulttuuri ja historiapoliitiikka.

Torstin tutkimus liikkuu historiatieteen liitosalueella, historian yhteiskunnallisen käytön ja vastaanoton kysymyksissä. Viimeistään sosiaalinen konstruktionismi on avannut historian tiedeyhteisön silmille, että historiaa eivät esitä vain tutkijat vaan myös monitahoinen kulttuuriteollisuus. Media, filmi ja kirjallisuus tuottavat moninaisia historian esityksiä. Lisäksi niitä rakentavat muistelupuhe ja kouluopetus. Nämä historiakulttuurin eri muodot vaikuttavat ihmisten historiatietoisuuteen suuremmin ja vahvemmin kuin akateeminen tutkimus konsanaan.

Historian tiedeyhteisö onkin viime aikoina yhä enemmän paneutunut historiakulttuurin ja historian vastaanoton kysymyksiin. Meillä ennen muuta Jorma Kalela ja Seppo Hentilä ovat avanneet uraa, jota Pilvi Torsti väitöskirjassaan seuraa.

Monet Euroopan viimeaikaiset konfliktit ovat olleet paljolti myös historiasotia. Virossa, Pohjois-Irlannissa ja Titon jälkeisessä Jugoslaviassa yhteisöt puolustaneet ja torjuneet toistensa historioita. Bosniassa 1991–95 sodankäyntiin kuului historiallisten rakennusten, arkojen ja museoiden tuhoaminen.

Historia on sodassa ollut paitsi uhri myös ase. Jugoslavian johtaja Milosevic käytti kuusisataa vuotta vanhaa ruhtinas Lazarin myyttiä aseena niin Kosovon kuin Bosnian muslimeja vastaan panemalla julkisen historiakulttuurin levittämään myyttiä eri muodoin. Historiakulttuurin alueista Pilvi Torstia ovat kiinnostaneet erityisesti koulujen historian oppikirjat ja niiden valjastaminen poliittiseen käyttöön. Oppikirjojen käytöstä jopa sodan lietsontaan todistaa sekin, että kun kansainvälinen yhteisö vihdoinkin oli saanut painostettua 1995 Bosnian kolme yhteisöä Daytonin rauhaan, sen täytäntöönpanoon liittyi myös oppikirjojen puhdistus. Puhdistus oli kuitenkin paljolti kosmeettista. Torstin aineistoon kuuluu historian oppikirjoja, joista yksittäisiä kappaleita oli mustattu ja varustettu leimalla: ”Seuraava kappale sisältää ainesta, joka ei välttämättä ole totta tai joka on loukkaavaa tai harhaanjohtavaa. Ainesta tutkitaan parhaillaan.” Tällaiset terveys-

varoitukset eivät ole muuallaakaan aivan tavattomia. Suomessa oppikirjoja siistittiin samalla tavalla 1944 syksyllä.

Oppikirjojen välittämiä poliittisia merkityksiä on Euroopassa tutkittu ainakin ensimmäisen maailmansodan jälkeisestä ajasta lähtien. Voikin väittää, että kansainvälinen vertaileva oppikirjatutkimus on saanut alkunsa naapurimaiden pyrkimyksistä poistaa oppikirjoista naapurisopua haittaavia ennakoasenteita ja viholliskuvia. Tämä pätee ainakin Braunschweigissa sijaitsevan kansainvälisen oppikirjatutkimuksen instituutin kohdalla. Se aloitti toimintansa toisen maailmansodan jälkihoidon tarkoituksessa. Tällä hetkellä Kaakkois-Euroopan historianopetus on mainitun Georg Eckert -instituutin ja Pilvi Torstin yhteinen huoli.

Historian vastaanoton tutkimisessa Torstin yhteistyötahona on ollut Hampurin yliopisto. Se koordinoi 1990-luvun puolivälissä laajan, nuorten historiatietoisuutta ja siihen ankkuroiduvia poliittisia käsityksiä kartoittavan yhteiseurooppalaisen Nuoret ja historia -hankkeen, jonka tarkoituksena oli vertailla Euroopan eri maiden nuorten historiatietoisuutta. Historiatietoisuus tarkoitti Hampurin samoin kuin Torstin tutkimuksessa menneisyyden ymmärtämisen ja tulevaisuuden odotusten muodostamaa yhteyttä ihmisten mielisä. Tämän Frankfurtin koulukunnan tapaan emansipatorisesti määritetyn metakäsitteen alla tutkimuksen polttopisteessä oli joukko sisältökäsitteitä, ennen muuta kansakunta, demokratia, sota ja rauha sekä

eurooppalainen ulottuvuus. Kaikki mainitut käsitteet ovat historiallisesti rakentuneita ja rakentuvia.

Pilvi Torsti käytti Nuorisija historia -hankkeen tuloksia vertailukohtana Bosnia-aineistolle. Hampurin ja Torstin aineistojen hankinta-ajoilla on neljän vuoden ero (1995 ja 1999), mikä tietenkin on jonkin verran vaikuttanut niiden vertailtavuuteen. Yhteisöjen historiatietoisuuden eroilla on kuitenkin vanhemmat ja vaikiintuneemmat taustat. Eurooppa koostuu Nuorisija historia -tutkimuksen mukaan todellakin erilaisista historiatietoisuusalueista.

Torsti asettaa itselleen kahdalaisen tehtävän. Yhtäältä hän tulkitsee ja kartoittaa historiakulttuurin tuotteiden, ennen muuta oppikirjojen merkitysattribuutiota. Hän kysyy, missä määrin erilaisia merkityksiä serbit, kroaatit ja bosniakit (alueen muslimit) oppikirjoissaan antavat sodalle, rauhalle ja kansakunnalle 1900-luvun yhteyksissä. Toisaalta hän tutkii nuorten omia käsityksiä sodasta, rauhasta ja kansakunnasta.

Torstin tutkimuskysymysten taustalla on oletus, jonka mukaan niin historiakulttuurissa kuin ihmisten historiatietoisuudessa on läsnä eettinen ulottuvuus. Toisin kuin historian tutkijat, historiakulttuurin tuottajat ja kuluttajat sisällyttävät tapahtumien ja tekojen esityksiin eettistä arviointia. Torsti kysyykin historiakulttuurista, missä määrin siinä ilmenevät sotakäsitykset sisältävät aggressioita ja kansakäsitykset puolestaan ihmisryhmiä ulossulkevia, ja historian vastaanotosta,

missä määrin nuoret katsovat sodan olevan kansakunnalle välttämättömän kuntotestin.

Yhteiskuntaeettisestä näkökulmasta Torstin tulokset heittävät varjon Bosnian historia-kulttuurin ylle mutta lähes va-paattavat nuoret historian väärinkäytön epäilystä. Daytonin hengen kieltäen uudetkin historianoppikirjat vahvistavat käsityksiä "meidän" toiminnan oikeutuksesta ja "toisten" tekojen tuomittavuudesta. Joidenkin tekstien voi tulkita välittävän viholliskuvia. Sen sijaan historian vastaanoton tasolla, nuorten käsityksissä, tutkimus osoittaa muuta. Sota ei kuulu nuorten tulevaisuuden odotuksiin. Euroopan nuorten joukossa bosnialaiset kaikkein harvimminkin pitävät sotaa ratkaisuna yhteisön ongelmiin. Edes pohjoismaiden nuoret eivät ole yhtä rauhantahtoisia. Tosin oma kansa on Bosnian eri yhteisöjen nuorille suhteellisen tärkeä – kuten se Nuoriso ja historia -tutkimuksen mukaan on suomalaisillekin – mutta kansan käsite ei ole ankaran eksklusiivinen. Bosnialaiset tunnustaisivat maahanmuuttajat kansalaisiksi auliimmin kuin Euroopan nuoret yleensä.

"Onnekkaisesti unohtuneet historianläksyt," arvioi vasta-väittäjä Peter Aronsson, ruotsalainen historia-kulttuurin tutkija, joulukuussa Pilvi Torstin väitöskirjan keskeistä tulosta. Kun oppikirjat vielä Daytonin rauhansopimuksen jälkeenkin tuottavat viholliskuvia, ilmoittavat nuoret uskovansa rauhan pysyvyyteen. Hyvä etteivät luke-neet koulukirjojaan, päätte-li Aronsson. Historia-kulttuurilla on niin ilmeinen suhde siihen,

toimiiko yhteisö rakentavasti vai tuhoisasti, että historia-kulttuurin tutkijan on Aronssonin tapaan luonnollista erotella eettisesti myönteiset tai valitet-tavat tutkimustulokset.

Bosnian nuorten käsityksis-sä kansasta ja sodasta on kuit-tenkin jonkin verran ristiriitai-suutta. Nuoriso ja historia -ky-selylomake sisälsi projektiivisen tehtävän, jossa nuoret sai-vat ottaa kantaa erilaisiin mah-dollisiin perusteisiin, joilla ku-vitteellinen maa saattoi pitää itseään oikeutettuna ryhty-mään sotaan. Useammin kuin muiden maiden nuoret yleensä, bosnialaiset kannattivat perustelua, jonka mukaan kansakunnalla oli oikeus käyttää sotaa oman valtion perustami-seen. Tämän kannan kanssa oli puolestaan ristiriidassa se, että he olivat muita valmiimpia luovuttamaan osan kansal-lisvaltion suvereniteetista yli-kansalliselle elimelle.

Tulosten ristiriidoissa näky-vät paitsi kohteena olevien kysymysten vaikeus myös tut-kimusmenetelmän rajoitukset: poliittiseen ajatteluun on vai-kea päästä käsiksi kyselylo-makkeiden avulla. Lomaketut-kimus on toisaalta ainoa kei-no ottaa mukaan niin laaja otos, Bosnian tapauksessa yli 900 nuorta, että se tekee mah-dolliseksi paitsi erojen kartoi-tuksen myös selittävän tilastol-lisen analyysin, esimerkiksi faktorien muodostamisen vas-tauksista. Torsti on liittänyt väitöskirjaansa cd-rom-levyn, jossa 907 nuoren vastaukset 280 kysymykseen ovat data-matriiseina kiinnostuneen luki-jan edelleen analysoitavissa.

Kaakkois-Euroopan tapah-tumia median kautta seuran-

nutta lukijaa kiinnostaa, vah-vistaako tutkimus tiedotusväli-neistä tuttua 'ruman serbin' kuvaa. 1990-luvun loppupuolen oppikirjojen vertailu osoit-taa, ettei ainakaan avoimelle yhteiskunnalle tarpeellinen moniperspektiivisyys niissä to-teudu. Serbit esittävät omissa oppikirjoissa itsensä milloin uhreina, milloin sankareina. Sama "meidän" ja "toisten" vas-takkaisuus ilmenee vahvana myös kroaattien ja, tosin vähän lievempänä, myös bosniakkien oppikirjoissa. Torsti ei tulkitse minkään yhteisön käsittelevän oppikirjojen tasolla itseään syyllisenä. Entä sitten oppikir-jojen lukijat? Torstin kyselytut-kimuksen mukaan serbinuoret luottavat jonkin verran hei-kommin rauhan pysyvyyteen ja Yhdistyneiden Kansakuntien mahdollisuuksiin kuin kroaait ja bosniakit, mutta ovat näiden tapaan silti selvästi rauhantah-toisempia kuin Euroopan nuoret yleensä. Serbit jopa epäi-lävät kroaatteja ja muslimeja enemmän sitä, että historia si-nänsä oikeuttaisi kansaa esit-tämään naapureilleen vaati-muksia. Torstin tutkimuksesta ei näin ollen nouse erityisen 'ruman serbin' kuvaa.

Historia-kulttuurin ja histo-rian vastaanoton tutkimus on menetelmiltään erilaista kuin varsinaisen historiantutkimus. Vaikea kysymys menneisyyden rekonstruoinnin mahdotto-muudesta ja historiallisen tie-don konstruktivisuudesta jää sivuun, koska kulttuurisen merkitysattribuution tutkimi-nen on avoimesti relativistista. Myös kyselyaineiston käsittely lähtee siitä, että tilastollinen analyysi on selvistä mittaus-säännöistä huolimatta vain

suhteellisen luotettavaa. Silti historiakulttuurin ja historian vastaanoton tutkimus on selvemmin empiiristä kuin menneisyyden tutkimus ja siksi ainakin tilastollisen analyysin osalta alistettavissa totuuden korrespondenssiteorialle. Torsti onkin testannut tunnusluskunsa luotettavasti.

Kyselylomake voi vaikuttaa helpolta tavalta kerätä aineistoa. Bosnian tapauksessa kyselytutkimus edellytti kuitenkin tutkijan konkreettista jalkautumista tutkimuskentälle. Torsti neuvotteli tutkimuslu-

vasta ja kyselylomakkeen poliittisesta korrektiudesta lukuisen byrokraattien kanssa, ajoi tulvien ja lumimyrskyjen uhalta pikkuteitä pitkin seuduille, joiden mukaanotto takasi aineiston maantieteellisen edustavuuden, ja valvoi 43 koulussa paikan päällä, että kerättävä aineisto oli autenttista.

Torstia auttoi aikaisempi työkokemus journalistin peräänantamattomuudesta aineiston hankinnassa. Ratkaisevan kannustava tekijä on kuitenkin ollut nuoren tutkijan omakohmainen luottamus tutkimuksen

merkityksellisyyteen. Bosnian tuntijana Torsti tiesi hyvin, miten vaaralliseksi tiedonalaksi historia oli siellä osoittautunut. Yhteisön historiatietoisuudessa on kysymys myös sodan ja rauhan ehdoista. Siksi ei ole samantekevää, miten historiakulttuuria tuotetaan ja vastaanotetaan.

Pilvi Torstin uraa uurtava väitöskirja on kannustava näyttö siitä että historiakulttuuria ja historian vastaanottoa on aiheellista ja mahdollista tutkia.

Sirkka Ahonen

Palkittuja

■ Historian Ystävien Liitto on palkinnut Seppo Hentilän teoksen *Kaksi Saksaa ja Suomi. Saksan-kysymys Suomen puolueettomuuspolitiikan baasteena* (SKS) vuoden 2003 historiategoksi. Fil. lis. Jyrki Vesikansan (pj.), fil. maist. Veikko Löytyniemen ja prof. Ohto Mannisen muodostaman palkintolautakunnan mukaan Hentilä on selvittänyt vakuuttavasti Suomen ulkopolitiikan keskeisen kysymyksen kylmän sodan aikana eli suhtautumisen jaettuun Saksaan vuoteen 1972 asti, jolloin DDR tunnus-tettiin yleismaailmallisesti.

Kunniamaininnat annettiin Markus Hiekkasen teokselle *Suomen kivikirkot keskiajalla* (Otava), Kai Häggmanin tutkimukselle *Avarammille aloille, väljemmillä vesillä. Werner Söderström Osakeyhtiö*

1940–2003 (WSOY) sekä J. E. O. Screenin ja Veli-Matti Syrjön kirjalle *Keisarillisen Suomen Kadettikoulu 1812–1903. Haminan kadetit koulussa ja maailmalla* (Tammi).

Elina Sanan teos *Luovutetut – Suomen ihmislouvatukset Gestapolle* (WSOY) on saanut vuoden 2004 Tieto-Finlandia-palkinnon. Sana kertoo teoksessaan, että Suomesta luovutettiin natsi-Saksaan jopa 3 000 ihmistä. Sana selvittää kirjassaan, keitä luovutetut olivat ja mitä heille tapahtui.

Vuoden tiedekirja -palkinto on myönnetty teoksen *Kehitysbioologia. Solusta yksilöksi* kirjoittajaryhmälle, päätoimittajana Hannu Sariola (Kustannus Oy Duodecim). Palkinnon myöntävät Tieteellisten seurain valtuuskunta ja Suomen tiedekustantajien liitto. Lisäksi jaettiin kunniamaininta Elena Hellberg-Hirnin teoksesta *Imperial Imprints. Post Soviet St. Petersburg* (SKS).

Nimitys

■ Joensuun yliopiston hallitus on nimittänyt dosentti Hannu Mustakallion kirkkohistorian (läntisen teologian koulutusohjelma) professoriksi Joensuun yliopistoon 1.11.2003 lukien.

Kirjoittajat

■ Sirkka Ahonen on Helsingin yliopiston humanistis-yhteiskuntatieteellisen kasvatuksen professori.

Seikko Eskola on Tampereen yliopiston täysin palvelut yleisen historian professori.

Martti Favorin on Ulkoasiainministeriön tietohallintojohtaja.

Janne Haikari, filosofian maisteri, on tutkija Jyväskylän

yliopiston historian ja etnologian laitoksessa. Hän valmistee väitöskirjaa paikallistason vallankäytöstä Porin kreivikunnassa 1600-luvulla.

Anssi Halmesvirta on Jyväskylän yliopiston yleisen historian professori. Hän tutkii Englannin ja Ranskan poliittista historiaa ja aatehistoriaa.

Seppo Hentilä on Helsingin yliopiston poliittisen historian professori.

Martti Häikiö on Helsingin yliopiston poliittisen historian dosentti.

Oona Ilmolahti, filosofian maisteri, on Helsingin yliopiston historian laitoksen jatko-opiskelija. Hän tutkii kansakoulun ja työväestön välistä vuorovaikutusta Helsingin Sörnäisissä kansalaissodasta 1930-luvulle.

Ville Jalovaara, teologian maisteri, valmisteele väitöskirjaa Helsingin yliopiston kirkkohistorian laitoksessa kirkon ja ulkopoliittisten kriisien suhteesta vuosina 1958–1962.

Jouni Järvinen, MA, toimii projektipäällikkönä ja tutkijana Aleksanteri-instituutissa. Hän on perehtynyt Tshekkoslovakiain lähihistoriaan.

Jussi Kurunmäki on yhteiskuntatieteiden tohtori, joka toimii tutkijana Renvall-instituutissa ja Tukholman yliopiston valtio-opin laitoksessa. Hän on perehtynyt 1800-luvun poliittisiin teorioihin, suomalaisiin ja ruotsalaisiin poliittisesta edustuksesta käytyihin keskusteluihin sekä käsittehistoriaan.

Tuomas Lohi on filosofian tohtori, jonka väitöskirja *"Totu sitä sallimahan, mik' ei parakuen parane"*. Suomen johtavan sanomalehdistön subtautumisen Urho Kekkoseen 1944

–1956 tarkastettiin marraskuussa 2003 Oulun yliopiston historian laitoksessa. Hän on Suomen kaikkien aikojen nuorin historian alalla väitellyt tohtori. Lohi toimii historian opettajana Muhoksella.

Ohto Manninen on Maanpuolustuskorkeakoulun sota-historian professori.

Petri Mirala, Ph.D. on Helsingin yliopiston humanistisen tiedekunnan tiedesihiteeri. Hän on tutkinut mm. vapaamuuriliikettä 1700-luvun Irlannissa ja opettanut Irlannin historiaa Renvall-instituutissa.

Virpi Mäkinen on Helsingin yliopiston teologisen etiikan ynnä uskonnonfilosofian dosentti, joka toimii tutkijana Helsingin yliopiston tutkijakollegiumissa. Hänen tutkimushankkeensa käsittelee modernien yksilöoikeuksien teorioiden taustaa myöhäiskeskiajan ajattelussa.

Arto Nevala on Joensuun yliopiston dosentti. Hänen erikoisalansa on koulutuksen yhteiskuntahistoria.

Ilkka Nummela on Jyväskylän yliopiston taloushistorian professori.

Kari Palonen on Jyväskylän yliopiston valtio-opin professori, joka on tutkinut laajasti poliittisten käsitteiden historiaa. Hänen uusin teoksensa on Quentin Skinner. *History, Politics, Rhetoric* (2003).

Tuomo Polvinen on Helsingin yliopiston täysin palvellut yleisen historian professori.

Marjatta Rahikainen on Helsingin yliopiston sosiaalishistorian dosentti.

Hannu Soikkanen on Helsingin yliopiston täysin palvellut talous- ja sosiaalishistorian professori.

Raimo Väyrynen on Suomen Akatemian pääjohtaja maaliskuusta 2004 alkaen. Hän on aikaisemmin toiminut kansainvälisen politiikan professorina Helsingin yliopistossa ja University of Notre Damessa Yhdysvalloissa sekä Helsingin yliopiston tutkijakollegiumin johtajana.

Heikki Ylikangas on Helsingin yliopiston täysin palvellut Suomen ja Skandinavian historian professori.

Historical Review 1/2004

Notes on the contents

■ This issue of *Historical Review* (1/2004) deals extensively with recent political history. The subjects are the relations between Finland and the Soviet Union, as well as those between Czechoslovakia, Hungary and the Soviet superpower. In addition the discussion column deals with the background to the Peace of Moscow as Ohto Manninen, Seikko Eskola and Martti Häikiö (see pp. 96–110) respond to Heikki Ylikangas' published statement *Välirauha 1940 – minkä sodan odotuksessa* ('Truce 1940 – Waiting for War') (*Hist. Rev.* 4/2003, p. 562). In this issue, Ylikangas also looks at Elina Sana's *Luo-vutetut. Suomen ihmislouvetukset Gestapolle* (2003) ('Deported. People handed over by Finland to the Gestapo') based on research into deportations during the Continuation War.

Raimo Väyrynen deals with Fenno-Soviet relations between 1968 and 1973 from the perspective of the latest research in *Pabeet kasvavat: Suomi ja Neuvostoliitto 1968–1973* ('Rising Evil: Finland and the Soviet Union, 1968–1973'). The pressure directed at Finland by the Soviet Union was, according to Väyrynen, a consequence of its internal development, of the fears created in Moscow by the development of détente and the idea that Finland might break away from its unofficial sphere of influence through the EEC agreement. That is why Finland was asked about its readiness to realise the orders of the Agreement of Friendship, Co-operation and Mutual Assistance and postpone the EEC agreement. The Soviet Union's political line hardened, which was seen, for example, in the appointment of ambassadors, although there were inconsistencies in the line, as the details concerning the initiatives of military co-operation show.

Hannu Soikkanen reviews the second part of the memoirs of Finland's longest serving prime minister, Kalevi Sorsa, in his article *Sorsan näkökulma* ('Sorsa's perspective'). The memoirs tell about, for example, Kekkonen's election as president by emergency law, the phases of the EEC agreement and Sorsa's first government.

Research into Finnish political history has shed much light on the government crisis of autumn 1958. Ville Jalovaara clarifies, in his article *Suomen kirkon yöpakkaset* ('Night frosts' of the Finnish Church'), how the Church acted at the end of the 1950s in the crisis situation caused by the foreign policy embroilment.

Anssi Halmesvirta inspects in his article *Järjestelmänvaihdos ja Unkarin 1900-luvun historian myytit* ('A change of system and the myths of Hungary's history in the 1900s') the myths which recent Hungarian writings have begun to demolish. Their appearance created opportune ground to transfer the country from socialism to a market economy: freedom of expression advanced the use of history as a political weapon and the politicisation of historians.

Charta 77 was a significant opposition movement in Czechoslovakia in the 1970s and 1980s. Even though the movement is mentioned in nearly every work handling the recent history in Central Europe, and the name is familiar to everyone interested in the subject, its actions and aims are not so widely known. Jouni Järvinen examines the development leading to the birth of the movement, the operations and its transformation in *Charta 77 – ihmisoikeuksia ja poliittisia vainoja*

Tshekkoslovakiassa ('Charta 77 – human rights and political persecution in Czechoslovakia').

Virpi Mäkinen looks at the early stages of European individualism beginning in the Middle Ages in *Individualistisen ajattelumuodon keskiaikaiset juuret* ('The mediaeval origins of Individualism'). Examples of the theories of mental philosophy, criminal justice and moral philosophy show that individualistic thought appeared as early as the 13th century as part of the European history of ideologies.

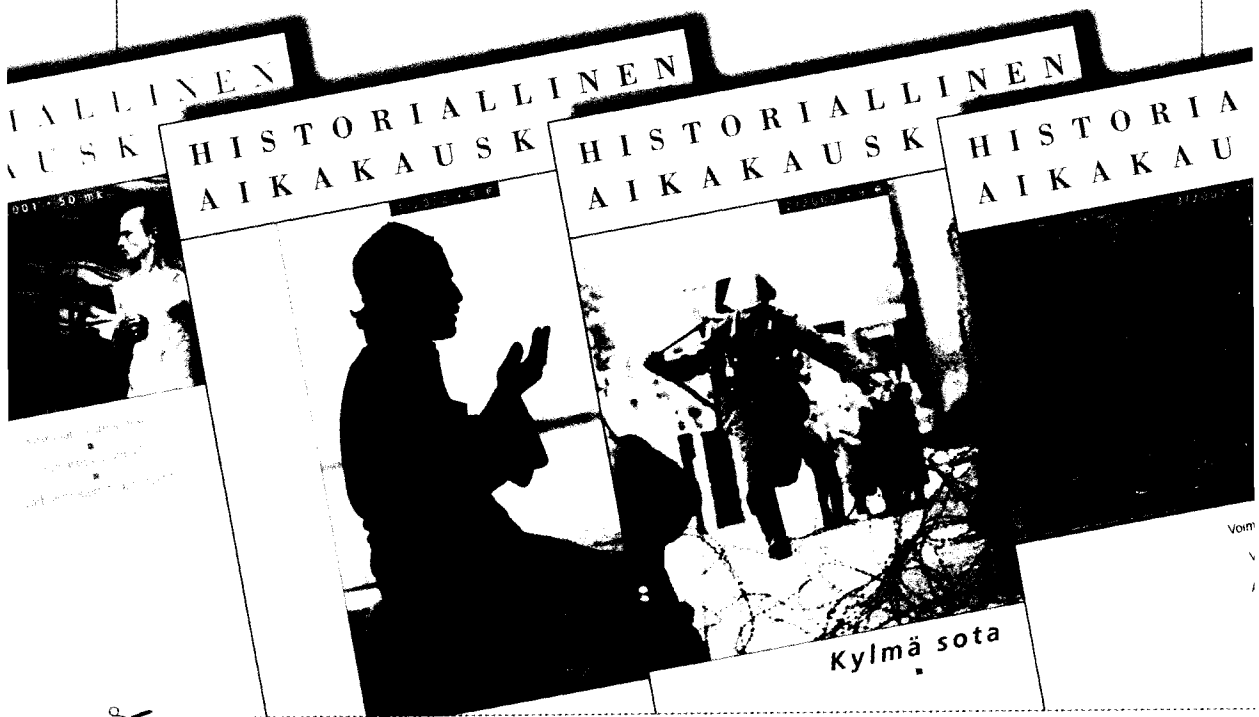
Kari Palonen deals with the theory on the research of political thinking by Quentin Skinner, the famous historian of ideology, and the opportunity to study theoreticians as politicians and politicians as theoreticians in *Politiikan ajattelu politiikan ulottuvuutena* ('Political thinking as an extension of politics'). Jussi Kurunmäki says in *Käsitteiden venyttämisestä* ('On the stretching of concepts') that Skinner is not only an historian, but also a researcher of rhetoric and a politician of theories, who, while researching the history of the concept of freedom, participates in the current discussion dealing with freedom.

(Translation: Valtasana Oy)

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA VUODEKSI 2004

Historiallinen Aikakauskirja ilmestyy neljä kertaa vuodessa, ja siinä käsitellään laajasti ajankohtaisia kysymyksiä uusimman tutkimuksen valossa. Aikakauskirjassa on sekä teemakokonaisuuksia että tärkeitä yksittäisiä artikkeleita ja kirja-arvosteluja. Kirjoittajat ovat alansa parhaita asiantuntijoita.

Nyt on aika tilata vuoden 2004 vuosikerta. Vuosikerta maksaa 34 euroa, jolla pääset myös Historian Ystävien Liiton jäseneksi. Korkeakouluopiskelijalle vuosikerta maksaa vain 25 euroa. Suomen Historiallisen Seuran jäsenenä saat lehden 26 eurolla (+ seuran jäsenmaksu).

- Liityn Historian Ystävien Liittoon (34 euroa = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Liityn Historian Ystävien Liittoon, olen korkeakouluopiskelija (25 euroa = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Tilaan lehden Suomen Historiallisen Seuran jäsenetuna (26 euroa ja seuran jäsenmaksu)

Nimi .....

Lähiosoite .....

Postitoimipaikka .....

Lipuke lähetetään kirjekuudessa osoitteella:
Historiallinen Aikakauskirja /Jaakko Pöyhönen
Heureka
PL 166
01301 Vantaa

Tilauksen voi tehdä myös:
pro.tsv.fi/haik/
fax 09-8734 142 (Pöyhönen)
puh. 09-8579 218 (Pöyhönen)

Lähetettäjä maksaa normaalin kirjemaksun.

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

Tilaukset, osoitteenmuutokset ja jakelu- yms. muistutukset on yksinkertaisinta tehdä:

- o postittamalla palvelulipuke
- o soittamalla taloudenhoitaja Jaakko Pöyhöselle puh. 09-8579 218
- o telefaksilla Pöyhöselle nro 09-8734 142
- o sähköpostilla jaakko.poyhonen@heureka.fi tai pro.tsv.fi/haik/

Osoitteenmuutoksen voi tehdä myös lähettämällä postin ilmaisen osoitteenmuutuskortin lehden taloudenhoitajalle Jaakko Pöyhöselle, jonka osoite on palvelulipukkeessa sekä edempänä.

Taloudenhoitaja: Jaakko Pöyhönen, Heureka, PL 166, 01301 Vantaa, puh. 09-857 9218, telefax 09-8734 142, sähköposti jaakko.poyhonen@heureka.fi

Toimitussihteri: Veikko Kallio, Meripoiju 3 C 26, 02320 Espoo, puh. ja fax 09-8129 3010, 050-5211 540, veikko.kallio@kuvitus-tekstipalvelu.net. Käsikirjoitukset pyydetään lähettämään sähköpostin liitteenä (word) tai diskettinä sekä 2 tulostuksena Veikko Kalliolle. Julkaistavaksi hyväksytyt aineisto julkaistaan painettuna Historiallisessa Aikakauskirjassa sillä edellytyksellä, että se saadaan korvauksetta julkaista alkuperäisessä muodossa myös lehden digitaalisessa tiokannassa.

Tilaaminen: Lehteä on tilattu ensisijaisesti Historian Ystävien Liiton tai Suomen Historiallisen Seuran jäsenetuna. Tilauksen voi tehdä myös kirjakaupan, postin tms. kautta.

Hinnat 2004: Historian Ystävien Liiton jäsenmaksu on 34 €, korkeakouluopiskelijoilta 25 €, yhteisöltä 46 €. Maksuihin sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Tilaushinta Suomen Historiallisen Seuran jäseniltä on 26 €. Vuosikertatilauksia kirjakaupassa yms. 40 €. Em. tilausmaksut peritään erikseen alkuvuodesta. Irtonumeron hinta 11 €.

Pankkiyhteys: Sampo, tilinro 800017-75048. Jäljellä olevia lehden vanhoja numeroita on helpoimmin saatavilla Tiedekirjan myymälästä Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, avoinna ma-pe klo 10–16, puh. 09-635 177. Vanhoja lehden numeroita voi tilata myös muiden kirjakauppojen välityksellä. Vanhojen numeroiden hinnat kappaleelta: 1975 3 €, 1976–89 4 €, 1990–91 6 €, 1992–94 7 €, vuodesta 1995 8 €.

Painatus: Vammalan Kirjapaino Oy, Harjukatu 8, 38200 Vammala.

Historian Ystävien Liitto

Puheenjohtaja: suurlähettiläs *Heikki Talvitie*

Sihteri: *Julia Burman*, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, fax 09-228 69266, varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 ja to 10–12

Rahastonhoitaja: *Torsti Salonen*, PL 3, 08101 Lohja, puh. 019-315 915, fax 0420-298141.

Pankkiyhteys: Nordea nro 157230-363119.

Liiton keskeinen tehtävä on tukea Historiallisen Aikakauskirjan julkaisemista. Liitto edistää muutoinkin historian harrastusta ja tutkimista mm. järjestämällä tilaisuuksia ja kursseja sekä tutustumatkoja. Liitto on myös palkinnut ansiokkaita historiatieteoksia sekä ylioppilaskirjoitusten reaalikokeen vastaajia.

Jäsenmaksu on 34 €, opiskelijoilta 25 € vuodessa. Maksuun sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Jäseneksi ilmoittaudutaan Historiallisen Aikakauskirjan taloudenhoitajan kautta postittamalla lähettämällä sivulla olevan palvelulipukkeeseen tai puhelimitse tai sähköpostitse (numerot yllä). Jäseneksi voi liittyä myös maksamalla jäsenmaksun liiton pankkitilille 800016-1528293; lomakkeeseen on tällöin merkittävät riittävät nimi- ja osoitetiedot sekä maininta jäsenmaksusta.

Liiton julkaisusarjoja ovat Historian Aitta ja Historiallinen Kirjasto, joissa kummassakin on ilmestynyt parikymmentä teosta vuodesta 1929 alkaen. Liiton julkaisuja myy Tiedekirja, osoite ja puh. nro yllä.

Suomen Historiallinen Seura

Esimies: dos. *Katariina Mustakallio*

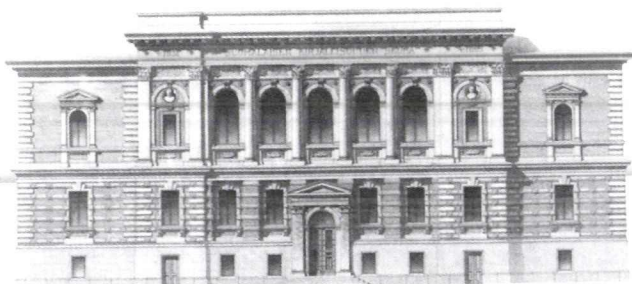
Varaesimies: dos. *Pirkko Leino-Kaukiainen*

Toiminnanjohtaja: fil.maist. *Julia Burman*, varmimmin tavoitettavissa Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, fax 09-228 69226, shs@histseura.fi ke 16–17 ja to 10–12

Seuran vuosijäsenet (jäsenmaksu 22, opiskelijat 18 €) saavat ilmaiseksi yhden Historiallisen Arkiston numeron vuodessa ja he voivat jäsenalennuseduin, jotka koskevat myös Historian Ystävien Liiton, Historiallisen Yhdistyksen, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Suomen Sotahistoriallisen Seuran, Suomen Sukututkimusseuran, Svenska Litteratursällskapetin, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen, Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seuran ja Taidehistorian Seuran jäseniä, ostaa Seuran kaikkia julkaisuja Tiedekirjasta, Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, ma–pe 10.00–16.30, p. 09/635 177, telefax 09/635 017. Muuten Seuran julkaisuja välittävät Akateeminen kirjakauppa, Suomalainen Kirjakauppa, Yliopistokirjakauppa sekä Kirjavälitys. Seuran jäseneksi voivat liittyä kaikki historiasta kiinnostuneet.

SKS

Hyvän
kirjallisuuden
seurassa

Irma Sulkunen

SUOMALAISEN KIRJALLISUUDEN SEURA 1831–1892

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura perustettiin 1831 kohottamaan suomen kielen ja suomalaisen kirjallisuuden asemaa, ja Seuran ensimmäiset vuosikymmenet olivat osa monitasoista kansallista projektia. Sulkusen teos on oivaltava ja mukaansatempaava analyysi Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran sisäisestä toiminnasta ja vaikutuksesta niin 1800-luvun suomalaiseen kulttuurielämään, tieteeseen, taiteeseen kuin politiikkaankin.

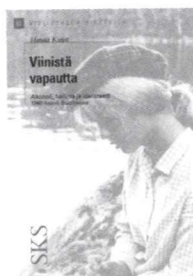
48,-

Hanna Kuusi

VIINISTÄ VAPAUTTA Alkoholi, hallinta ja identiteetti 1960-luvun Suomessa

Kiinnostava tutkimus suomalaisesta alkoholinkäytöstä, alkoholin ja humalan merkityksistä sekä tasa-arvon, solidaarisuuden ja identiteettikriisin 1960-luvusta.

32,-

Marjo-Riitta Antikainen

SÄÄTY, SUKUPUOLI, USKONTO Mathilda Wrede

ja yhteiskunnan muutos 1883–1913

Tutkimus Wreden poikkeuksellisen elämäntätävän syntymisestä ja vastaanotosta. Valittujen näkökulmien myötä tutkimuksen yhdeksi keskeiseksi teemaksi nousee suomalaisen yhteiskunnan muutos 1800- ja 1900-lukujen taitteessa.

28,-

Jussi Hanska – Kirsi Salonen
KIRKKO, KURI JA KOULUTUS

Hengellisen säädyn
moraalihistoriaa myöhäiskeskiajalla

Papiston oppineisuuteen sekä luostarielämän valo- ja varjopuoliin paneutuva tutkimus analysoi käsitteitä papistosta moniulotteisesti ja avartavasti.

28,-

Erkki Vettenniemi

PUNAISEN TERRORIN TODISTAJAT

Neuvostoliitto suomalaisten
leirivankien muistelmissa

Teos antaa äänen Neuvostoliiton vankileireiltä hengissä selvinneille suomalaisille. 1920-luvulta alkaen ilmestyneiden muistelmakirjojen avulla voimme tarkentaa käsityksiämme itäisestä naapuristamme – ja ehkä myös ihmisyydestä.

29,-

SUOMALAISEN
KIRJALLISUUDEN
SEURA

MYYMÄLÄ AVOINNA
ma–to 11–17, pe 11–16
Hallituskatu 1
00170 Helsinki
Puh. (09) 131 23 216
(09) 131 23 215
kirjamyynti@finlit.fi

VERKKOKIRJAKAUPPA
www.finlit.fi/kirjat